

Абдуҳамид ПАРДА

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

III ЖИЛД

ТАРЖИМАЛАР

«OYDIN» нашриёти

Тошкент

2021

УЎК: 821.512.133-1
КБК: 84-5(5Ў36)
П 21

Пардаев, Абдуҳамид

«Танланган асарлар» III жилд [Матн]: назм ва наср /
А.Пардаев. – Тошкент: «OYDIN», 2021. – 304 б.

Таниқли шоир Абдуҳамид Парда Танланган асарлари учинчи жилдидан асосан жаҳон шеърятидан қилган таржималари жой олган. Шунингдек, мазкур тўпلامдан машҳур адибларнинг эссе, мақола ва хатлари ҳамда улар билан адабий суҳбатлар таржималари ҳам ўрин олган.

ISBN 978-9943-6338-9-6

© Абдуҳамид Пардаев
«Танланган асарлар» III жилд.
© «OYDIN» нашриёти, 2021

ШАРҚ ШЕЪРИЯТИДАН

ФОНИЙ

Рубоийлар

- 1 То дилимда бор тобу тавон,
То танимда бор руҳи равон.
Дил моили ҳусни дилистон,
Жон волаи ошуби жаҳон.
- 2 Ҳуснинг билан одоб гулшани чашмим,
Равшан нури билан маскани чашмим.
Баҳра олмаса гар равзани чашмим,
Зулмат ичра қолар равшани чашмим.
- 3 Сенсиз сабру тоқат даргумон,
Сенсиз бағрим ўртар, ёр, ҳижрон.
Сенсиз, эвоҳ, жони жонажон,
На сабр бор, на дил ва на жон.
- 4 Ҳар нафас дегаймиз минг ҳамду сано,
Минг ҳамду санодан Ўзинг истиғно.
Фаришталар такбир айтар: «Тасанно –
Илмингдай илм йўқ бизда, Раббано!»
- 5 Том узра нозланар моҳ малаксиймо,
Ҳатто ою офтоб маҳлиё сиймо.
Икки қошинг акси тушиб, санам-о,
Икки чашмим баайни қиблано.
- 6 Лабларинг шароби маст қилар, эй ёр,
Сарбаланд бўй-бастинг паст қилар, эй ёр.
Хаёлинг ҳамроҳ-ҳамдаст қилар, эй ёр,
Йўқса, дарди ҳажринг қасд қилар, эй ёр!
- 7 Тонг ели келтирар гар бўйинг, эй ёр,
Боғ ичра жилвагар гар кўйинг, эй ёр.
Ҳар гул ёдга солар гар рўйинг, эй ёр,
Ва лекин ноаён феъл-хўйинг, эй ёр.
- 8 Тун бўйи то саҳар зорман-интизор,
Яккаман-ёлғизман, хастадил бемор.
Ҳажринг ичра омон қолмоғим душвор,
«Ёрингман!» деганинг қайда қолди, ёр?!
- 9 Жонбахш лабларингга минг жоним фидо,
Атрингга, ёр, руҳи равоним фидо.

- Нозингга ошкору ниҳоним фидо,
Хоки пойингга бор жаҳоним фидо!
- 10 Мафтун-махлиёман то сенга, жонон,
Кўзим ёши дарё, жигар-бағрим қон.
Во дариғ, афтода ҳолимга ҳар он,
Ҳатто қуш-балиқлар йиғлагай гирён.
- 11 Ҳажрингда қисматим изтироб бу тун,
Жонимни олгудай зўр шитоб бу тун.
Ҳажринг бағрим ўртар бир итоб бу тун,
Ҳолимга раҳм қил, моҳитоб бу тун!
- 12 Юлдузлар сиришким баҳрида ҳубоб,
Йўқ-йўқ, бундаин ҳол биз учун нобоп.
Юлдузлардан ашк дарёси шуълатоб,
Жамолинг яширди мисоли гирдоб.
- 13 Ҳиммат қаҳат худбин кабир-киборда,
Ҳиммат бисёр мазлум – безътиборда.
Ҳиммат нетар зоҳид сур риёкорда,
Ҳиммат ҳар жўмарду ҳам ишқи борда!
- 14 Ғурбат ичра солди ҳажринг, эй ҳабиб,
Ўлар бўлдим, ё Раб, минг дарддан қариб.
Ёр қайда, чорласа хастага табиб,
Кафан ҳозирласа гар ўлса ғариб.
- 15 Минг жафо ёғдирса гар чархи фалак,
Золим замон зулми гар қилса халак,
Вафо ваъда қилса малика-малак,
Бошим зулфи каби пойида палак!
- 16 Токай минг ситаму фироқу ҳижрон,
Токай сенсиз ғариб бу байтул-аҳзон.
Токай висолингга ташна дил вайрон,
Қачон дил мулкига бахш этарсан жон?!
- 17 Дил борми, ёр, зулфингга банд бўлмағай,
Ё жон ҳажрингда кишанбанд бўлмағай.
Дилинг маним, сенинг ҳарчанд бўлмағай,
Ҳеч жон йўқ ишқингга пайванд бўлмағай!
- 18 Жоми Жам гар топсам ногаҳон,
Қўлдан қўймай ичай беармон.
Токай кўҳна бепоён осмон,
Ақлу ҳушим айлар лол-ҳайрон.

- 19 Танг қилар аҳволим хипчабел ниҳол,
Қаро зулфинг айлар хастадил, беҳол.
Қоматинг қасд қилар умримга алҳол,
Лабларинг болидан жонда йўқ ҳеч ҳол.
- 20 Кўзингдан минг афсун топар минг ривож,
Бобилу Кашмирдан олар минг бир бож.
Айёр бошдан олиб тож қилса торож,
Тандан бош оларсан бамисоли тож.
- 21 Эй соқий, бағрим қон, қадаҳ тут, қадаҳ,
Гар йирик минг чандон қадаҳ тут, қадаҳ.
Гар мисли ос(и)мон – қадаҳ тут, қадаҳ,
Ичарман бегумон қадаҳ тут, қадаҳ!
- 22 Ҳеч саркашлик қилма жононга,
Тик қарамас банда султонга.
Жон бахш айла сен ёрижонга,
Телбалик хос ошиқ нодонга.
- 23 Ул ошиқ ишқи мулки обод бўлгай,
Ақлу хушдан буткул гар озод бўлгай.
Манманлик қилган ҳар кас барбод бўлгай,
Яхшилик даъвоси рад, ношод бўлгай.
- 24 Тонг отди, то ҳануз сендан йўқ нишон,
Сен кетдинг, самода хуршид нурафшон.
Қон қилар юрагим бу ҳолат, ишон,
Кеч келиб, тез кетиб қолишинг, жонон!
- 25 Мен хастага келди дилбардан нома,
Меҳр-муҳаббатга тўла дилнома.
Йиғлатди, ҳайҳот, бу мактуб раҳнамо,
Тўкилдим номага ёш бўлиб тома.
- 26 Бўстон ичра кезар боди навбаҳор,
Нофаи Чин сархуш қилар беғубор.
Наргис кўзларида изингдан ғубор,
Ғунчага шодлигин айлар у изҳор.
- 27 Жонон, бўйнимдан қўл олмагин бир дам,
Додимга ет ахир, бўл менга ҳамдам.
Юзларинг юзимга суриб дамодам,
Руху ақлу хушга бермагин барҳам.
- 28 Ташнаман, соқиё, майи нобдан қуй,
Минг бир дардга дармон-даво обдан қуй.

- Тавба қилсам гар боз шаробдан қуй,
Бошу оёғимдан минг бор обдон қуй!
- 29 Эй соқий, узатгин майи тарабнок,
Жамолинг нуридан бўлгай яна пок.
Минг дарду аламга ташна бу бебок,
Пайдар-пай қадах тут, титрагай афлок.
- 30 Сен кетган лаҳзадан бетобман, бетоб,
Фикру хаёлингда кўз ёшим, хубоб.
Дарди ишқинг билан жисму жон кабоб,
Кел, эй ёр, бутунлай этмагин хароб.
- 31 Кетдингу дардингда фигурман, фигур,
Кўзларим йўлингда нигорон, нигор.
Хаста не, ҳажрингда ногирон-низор,
Кел, эй ёр, ғарибинг қилмай интизор.
- 32 Во дариг, токай ул пари ёр бўлмас,
Ҳажрида оҳимдай оташ-нор бўлмас.
Тобакай инону ихтиёр бўлмас,
Токай хаста кўнглим бахтиёр бўлмас?!
- 33 Во дариг, паришон, паришон кўнгил,
Ҳар бир амалидан пушаймон кўнгил.
Ақлу хуш бегона нотавон кўнгил,
Нотавонлигидан лол-ҳайрон кўнгил.
- 34 Жамолинг, жонона, жаннат жилвагоҳ,
Қаро зулфингдан, ёр, узолмам нигоҳ.
Ҳусни жамолингга гувоҳман, гувоҳ,
Тенг кела олмагай на офтоб, на моҳ!
- 35 Рўшнолик истасанг, феълинг соз айла,
Фақат дилда борни тилда роз айла.
Бебош оломондан эҳтироз айла,
Тангри фикри зикрин ёр, ҳамроз айла!
- 36 Одамлар жавр этса, қилма ҳеч исён,
Тақдирга тан бериб шукур қил ҳар он.
Бемаъни сўзлама токи бор имкон,
Тинглама бемаъни гап ҳам ҳеч қачон.
- 37 Истасанг бўлмоқни гар аҳли хавос,
Ҳар битта жоҳилдан халос бўл, халос.
Не ажаб, ёр бўлса эътиқод-ихлос,
Мақоминг айласа хос аҳлига мос!

- 38 Эй дарвеш аҳлидан ҳиммат қутган зот,
Аввало уларга қилгин илтифот.
Ғариб кўнгилларни обод этсанг бот,
Не ажаб, сенга ҳам бўлса қўш қанот.
- 39 Юзида минг парда, минг ҳижоб бу хат,
Дема ҳеч: муаттар мушки ноб бу хат.
Оқшомдан офтобга бир нидо бу хат,
Гўё қиёси йўқ нақши об бу хат!
- 40 Сен боис зор жисми нотавоним шод,
Жамолингдан чашми хунфишоним шод.
Қоматингдан руҳим ҳам равоним шод,
Жонбахш лабларингдан, эй ёр, жоним шод!
- 41 Минг алам, минг қайғу жудолик дарди,
Бағрим ёқар, ёху, жудолик дарди.
Заҳар заққум оғу жудолик дарди,
Бошимга етар бу жудолик дарди.
- 42 Во дариғ, оташи ҳижрон ичраман,
Бошдан-оёқ ашки ғалтон ичраман.
Ғар чора ахтардим имкон ичра ман,
То ҳануз оташу уммон ичраман.
- 43 Дилда дарди ишқнинг минг бир доғи бор,
Минг доғдан иборат минг бир боғи бор.
Минг доғ билан маъмур сўлу соғи бор,
Яна минг битта доғ қўйиш чоғи бор.
- 44 Мижгонларинг қатлдим учун саф-басаф,
Ки ҳар бир ўқига жон нишон-хадаф.
Қисматим, во дариғ, талофат-талаф,
Эвоҳ, қочиб бўлмас бирон-бир тараф.
- 45 Дўстлар фасли баҳор ичса майи соф,
«Ичмайман ортиқ!» деб урсам ҳамки лоф,
Ёлғон даъволарим айлангу маоф,
Пайдар-пай май тутинг, эй аҳли инсоф.
- 46 Офат жонга, эй ёр, доми фироқнинг,
Мисли заҳар-заққум жоми фироқнинг.
Васлингга етказса шоми фироқнинг,
Дилдан ўчар мангу номи фироқнинг.
- 47 Бошим узра, эй ёр, афсари ишқинг,
Қалбим ичра пинҳон гавҳари ишқинг.

- Афсари ишқ берган кишвари ишқинг,
Ёндирар жавоҳир ахгари ишқинг!
- 48 Муғбачалар дайри муғ ичра чолок,
Қилдилар майи ноб билан маст-бебок.
Гаров бўлди майга ҳирқам чоку чок,
Шароб сўнмадилар ортиқ, ё афлок!
- 49 Соқийи башанг, сун шароб оташранг,
Томчисидан эриб оқсин ҳатто санг.
Минг дарду ғам билан дилтангман, дилтанг,
Яйрайман, эй сатанг, майи ноб тутсанг!
- 50 Дарди ишқ ою йил ягона аъмол,
Ишқинг ила қалбим топади камол.
Ҳажрингдан дўзах ҳам зиёда, алҳол,
Яйрасам, не ажаб, топгандек висол.
- 51 Ҳар зуҳду зоҳиддан уз кўнгил, эй дил,
Дайри фано ичра туз манзил, эй дил.
Май-най билан мақсад боз ҳосил, эй дил,
Мақсадга салосил бўл восил, эй дил.
- 52 Кимлигим ҳеч билолмай зорман,
Неман, недан, не учун борман.
Одамманми ё хок-ғуборман,
Била олмай аслим бедорман.
- 53 Ошиғи ранжуру ранжонман, нетай,
Телбаю расвои жаҳонман, нетай.
Ёлғиз тоқат билан омонман, нетай,
Бетоқат бир ранги сомонман, нетай!
- 54 Ғуборинг безагай султонлар тожин,
Ожизман васфига ҳуснинг ривожин.
Ҳуснинг торож айлар жаҳон хирожин,
Ҳолим танг қилмасанг бирон иложин.
- 55 Дилинг хира қилса аҳли замона,
Кунинг гар тун каби зулмат вайрона,
Жабр қилса даҳри дун золимона,
Омонлик истасанг, май ич мастона.
- 56 Эй пари, ҳажрингда танда жон нетар,
Оламини фарёдим, не тонг, маҳв этар.
То пари пайкарим олислаб кетар,
Кулфати ҳижрони бошимга етар.

- 57 Хўтан шамъи айлар ҳар кечанг гулшан,
Кун бўйи бош узра порлар офтоб шаън.
Шом чўкса моҳитоб машъала-маъшан,
Умринг, ё Раб, бўлгай шу асно равшан!
- 58 Бир оқшом висоли жаннат жонона,
Майи ноб узатса яна мастона,
Саҳар май хумори қилса ранжона,
Жону жомам гаров қилай мардона.
- 59 Май жоми тубида куйқаси чунон,
Ошиқи шайдони қилар нотавон.
Не ғам, гар ҳатто жон олса ногаҳон,
Майи ноб қатраси ато айлар жон.
- 60 Баланд тоғ этагин макон тутарман,
Эрта-кеч гар заҳар-заққум ютарман.
Баҳрингдан, жаҳону жонон, ўтарман,
Тоғ пойида дилим комин кутарман.
- 61 Фақру фано синов, бардош бер, бардош,
Ҳиммат қил, бор будинг ҳадя эт, қардош.
Алқаса шу икки ишинг қари-ёш,
Чикора бошингга ёғса ҳам минг тош.
- 62 Ҳамхона бўларми дея жонона,
Хомтама бўлма, эй, дили девона.
Девона дилингдай кулбанг вайрона,
Нетиб пари пайкар бўлар ҳамхона?!
- 63 Ой юзинг мисоли кавкаби жаҳон,
Муаттар атринг, ёр, жамбилу райҳон.
Ошиқлар оҳидай сим-сиёҳ, жонон,
Сочи сунбулингсиз ҳолим танг чунон.
- 64 Гар захри ғам қилса ҳалок, эй соқий,
Даф қилса майи ноб не бок, эй соқий?
Дилим минг гуноҳдан ғамнок, эй соқий,
Майи ноб билан тез қил пок, эй соқий!
- 65 Фано дайри ичра тиласанг гар май,
Тинглайин десанг гар дафу чангу най,
Токи дайр пири ҳиммат қилмагай,
Армон бу бахт ҳатто бўлсанг Жаму Кай.
- 66 Парвона гар минг бир шўх жонон, соқий,
Кўзларим йўлингда нигорон, соқий.

- Пайдар-пай жоми май тут чунон, соқий,
Сармаст бўлай мен ҳам беармон, соқий.
- 67 Майкада риндларга макон, эй соқий,
Мени ҳам элтдилар у ён, эй соқий.
Кўнглимда қолмасин армон, эй соқий,
Май узат ҳар лаҳза, ҳар он, эй соқий.
- 68 Заъфарон баргрезон – хазон, эй соқий,
Хазондай ранг рўйим сомон, эй соқий.
Баргрезон майда ҳам аён, эй соқий,
Ичарман ҳамон ҳар замон, эй соқий.
- 69 Мансаб, жаҳон жоҳи, эй, айлаган ром,
Бу дарду ғам боис бегона ором;
Қайда Искандару Жамдан зиёд ком,
Қўлингда бўлмаса ойнаи Жом.
- 70 Ёр кўйида бўлмай беному нишон,
Аён бўлмас минг бир сир-асрор, ишон.
Макону замонда бўлмай ломакон,
Ҳаёти жовидон армон бегумон.
- 71 Ўтар дунё дарду ғами билан банд,
Бақо ганжин кўзга илмас худписанд.
Бевафо жоҳ билан ҳамиша хурсанд
Шоҳ бўлсанг-да сен ҳам Ҳақга ҳожатманд.
- 72 Олимлик даъвосин қилар ҳар нодон,
Илми камлигини билган – билимдон.
Манманлик бошингга бало, эй инсон,
Камтарлик қилсанг, бас, олам гулистон.

Қатъалардан

- 1 Эй булбул, гул ишқи қилмагай шайдо,
Ёдингдан чиқмагай нори фироқнинг.
Гул умри беш кунлик, сўнгра йил бўйи
Бағрингни ўртагай нори фироқнинг.
- 2 Эй бадбин, ўртадинг элу юрт бағрин,
Зулмингдан диёр не, вайрона очун.
Борни барбод қилар сен каби оташ,
Оташни ўчирмоқ зарур инчунун.
- 3 Гар шеърӯ ашғорим бамисли фарзанд,
Ўзгаларнинг дилбар абёти маҳбуб.

Маҳбуб бўлган каби уларнинг шеъри,
Не тонг, шеърим бўлса уларга марғуб.

- 4 Бевафо бу даҳри дун ичра,
Ҳеч ким билан бўлса ёр иноқ.
Ёринг агар бўлса замонсоз,
Ўртар бағринг ҳар нафас нифоқ.
Гар ёр топсанг дилингга манзур,
Хатар солар бошингга фиروق.
- 5 Мукамал бўлиши даргумон шеърининг,
Муяссар бўлмаган бунга ҳеч бир кас.
Баробар бўлса бас фазлу нуқсони,
Қай бир шоир буни қилмагай ҳавас.
Фазилати бисёр шеър у ашъорни
Юздан бир шоир ҳам ҳеч битган эмас.
Ранго ранг ҳаттоки Оллоҳ каломи,
Нетиб ҳавас қилгай биздай хору хас.
- 6 То тилло-зар тоғ-тош конида,
Ниш-тикандан токи унар гул.
Қай бир бадфеъл хонадонида
Не ажаб, гар туғилса булбул.
- 7 Одам зотин назарга илмас,
Дард аҳлига бўлолмас дардманд.
Аҳли элни ким писанд қилмас
Бундай хор кас худбин-худписанд.
- 8 Даҳри дун аҳлидан ким узиб кўнги,
Танҳо яшамокни гар қилса одат.
Ёлғизлик ярашса ҳамки Худога,
Узлат бандага ҳам бахту саодат.
- 9 Холи бўлай десанг заҳматдан,
Юҳо элдан узоқ бўл ҳамон.
Шакарга ўч ғужғон пашшадай,
Улардан наф кўрмоғинг гумон.
- 10 Ошиқ бамисоли қурбақа,
Маъшуқаси мисоли оташ.
Ошиқ хору забун-афтода,
Маъшуқаси юксак ой саркаш.
- 11 Давлати камаймас жавонмарднинг ҳеч,
Ҳимматдан сахийнинг буришмас афти.

- Дарё суви олган билан камаймас,
Қуёш гар нур сочар, камаймас тафти.
- 12 Тўқ бўлсанг, нафсингни тийганинг маъкул,
Кўп емоқ келтирар минг ранжу фасод.
Даррандалар ичра баднафси агар
Беармон еб-ичиб топса ҳам мурод,
Ҳалқумига оху тираганда шох
Тили ҳам айланмас сўрашга имдод.
Сен ахир инсонсан соҳиби ҳикмат –
Молдай еб шаънингга келтирма иснод.
- 13 Ҳар мажлисда тўрдан жой кўзлар олим,
Раққос ўйинчидан асло қилмас фарқ.
Олим дема уни, жоҳилу золим,
Гўзал қаддан ўзга барига бефарқ.
- 14 Муҳтасиб бўлишдан олдин бу кимса
Майхона кунжидан чиқмасди мудом.
Бу айём туз солиб май тўла хумга
Айшу ишратимиз айлади ҳаром.
- 15 Моҳиён ҳовузи балиғи талон,
Овлоқ жойдалиги бунга баҳона.
Кимки бу ҳовузни қўриқласа гар,
Маош тайинлайман, бас, моҳиёна.
- 16 Эй улуг зот, қай бир ҳамдаминг,
Пора бўлса эгнида либос.
Унга ҳадайладинг мато,
Қўйлак учун мақомига мос.
Менга ҳам мато бер бир пора,
Либос тикай мен ўзимга мос.
- 17 Дўстим деганинг гоҳ бағринг поралаб,
Етказар жафокаш жонга талофат.
Қуйдирар бағрим ким билан бўлсам дўст,
Дўст эмас аслида балойи офат.
- 18 Нокас аҳли дилга отмаса ҳеч тош,
Қадамин босмаса ҳеч хонадонга.
Дарёга тумшуғин тиқмаса кўппак,
Пашша қўнмаса ҳеч бир дастурхонга.
- 19 Ё Раб! Ё Раб! Бу не муҳташам бино,
Тўққиз фалақдан ҳам юксақ равоқи.

- Гумбази уммони ҳилолга пайванд,
Шу жуфт нова билан сарбаланд тоқи.
- 20 Сафар дар Ватан деб отланган йўлга,
Кимсага эргашиш эмас гар осон,
Сафар қилмаган кас бамисли сахро,
Сахро ичра йўлдан бўлмас ҳеч нишон.

Алишер НАВОИЙ

СОҶИЙНОМА

I

Соқиё, кел, қадаҳ тутгин шоҳона,
Қатраси лаъл каби вале якдона.

Лаъл кони кеби хумдин чиқибон,
Лаъли якдона ўзумдин чиқибон.

Ранги олов ичра қизгин наъл¹ каби,
Шуъласи шоҳ тожи узра лаъл каби.

Ёғдусидан руҳга ҳам нуру сафо,
Яширина олмас хурлар ҳам ҳатто.

Қўлидаги жоми қадаҳи хуршид,
Хуршид дема асло, бу – жоми Жамшид.

Базм ичра бўлса Жамшиди замон,
Заррин тахт устида Хуршиди макон.

Шоҳлар ҳам қошида човуш мисоли,
Ақл англай олмай беҳуш мисоли.

Хукму фармонида жамики хонлар,
Амрига бўйсинар барча султонлар.

Самодан ҳам юксак тахти дунёда,
Беадад юлдуздан халқи зиёда.

Тахт узра шафақранг тутса майи ноб,
Мовий қадаҳ тўла бир лаъли мизоб².

Ушбу майким, уни то таъриф этдим,
Таъриф қилиб ногоҳ ўзимдан кетдим.

¹ Наъл – нағал, тақа.

² Лаъли музоб – лаъл каби алвон май.

Султон уни Хизр сувидек ютса,
Дурди жомин менга ҳам лутфан тутса.

Шоҳ билан биз бода ичгач дўстона,
Арз айласам сўзларимни мастона.

К-эй улус хони, шаҳи чарх жаноб,
Хотиринг баҳру кафинг мисли саҳоб.

Бевафодур фалак ки буқаламун,
Ишларида йўқ ҳеч тартибу қонун.

Йўқ бақо жоҳ билан шавкатга яна,
Йўқ вафо умр ва давлатга яна.

Тангрига шукурки, сени шоҳ қилди,
Бир йўла ҳар сирдан ҳам огоҳ қилди.

Фикр қилгин, шоҳлар забт этган жаҳон,
Ҳеч бири йўқ, қора ер ичра ниҳон.

Каюмарс қайдаю ҳам Ҳушанг қаии,
Иккисида тожу ҳам авранг¹ қани!

Қани Жамшид билан Фаридун охир,
Бирин қолдирдимиди даҳридун охир!

Не Каёни бору ва не Сосоний,
Не Искандар бору ва не Ашконий.

Қолмади Рустаму султон Сом яна,
Язди Журд ўттию хон Баҳром яна.

Қани, айтгин, хонлар хони Чингизхон,
Ўкдой қани, эвоҳ, забардаст хоқон.

Қани Темур — шоҳи исломпаноҳ у,
Жаҳон олган, тортиб хайли сипоҳ у.

Бобокалон олис аждодинг қани,
Оға-ини билан авлодинг қани.

Адоват ҳунари фалак қай бир пайт,
Берганин олмаган қай биридан, айт!

Кимни юксалтирса қуёшдай сарбаст,
Ким яна қилмади замин узра паст.

Лутфидан ким олган бўлса бир баҳр,
Ким яна тутмади юз соғари заҳр.

¹ Авранг – тахт.

Азал бу иш оид жоҳил донога,
Бу баҳс оид Хизр ҳам Масихога.

Азалдан бу қисмат барчага раво
Бу дунёда шоҳ боқий, на гадо.

Зотан, Тангри ёдин унутма бир дам,
Ўзинг дунё билан оутма бир дам.

Тангри раҳматидан бўлма умидсиз,
Мангу ғазабидан ҳам ҳам қўрққин ҳаргиз.

Юргу юрт халқнинг кўнглини шод қил,
Иккисин ҳам адлинг билан обод қил.

Тангри ёди бўлгач сен учун ҳисор,
Адолатни қилгин халқ учун шиор.

Сен ўзингни булар билан хуш тутгин,
Ҳар баҳона билан кўнглинг оутгин.

Айшу ишрат билан ҳеч бўлма ғофил,
Жаҳон мулки азал-абад беҳосил.

Бир нафас ҳам бўлмас ҳеч ғафлат билан,
Адл қилгин, йўқса бўл ишрат билан.

Ҳар бир онни таъриф этиб бўлмас ҳеч,
Фурсатни бой бергач етиб бўлмас ҳеч.

Фалак бир ғамхона, шоду хуш бўлгин,
Сийму зар улашиб ҳам сархуш бўлгин.

Сен туфайли юрт тинч бўлса, халқ омон,
Тангридан марҳамат кутгин бегумон.

Лутфин дариғ тутмай ки ҳаййи ғафур¹,
Ҳар икки оламда айлагай маъмур.

II

Соқийё, тут манга жоми майи ноб,
Жоми май демаки, бир лаъли сероб.

Ранги гўё ёкут сувидан тимсол,
Ёкут не, эриган бир лаъл мисол.

Исо нафасидай кайфияти бор,
Оби ҳайвон каби хосияти бор.

¹ Ҳаййи ғафур – гуноҳларни кечирувчи ягона Павардигори олам.

Уни менга тутсанг гар нўш этайин,
Сармаст бўлиб ҳам ўзимдан кетайин.

Бағрим айни шоҳи замон ҳижрони,
Шунчалар ўртамиш айтолмам уни.

Шоҳи Жам замонда қиммати баланд,
Эзгуликда макон ичра сарбаланд.

«Хамса»да ҳар бир ҳарф гўёки уммон,
Замирида юзлаб дур бор бегумон.

Достонларки, ёздим шитоб бирма-бир,
Бағишладим сўзсиз шаърига кабир.

Зора топса дея беҳисоб фойда,
Насиҳат ҳам қилдим керакли жойда.

Ёд олган эди шаҳзода барин,
Билган эди шоҳи озода борин.

Ҳолбуки шарт эмас насихат нақл,
Ақли кулл¹га ҳеч ким ўргатмас ақл.

Қайда бўлса ҳамки Худо ёр бўлсин,
Авлиёлар руҳи мадаккор бўлсин.

Кошки насиб айлаб висолин кўрсам,
Яна бир бор унинг жамолин кўрсам.

III

Соқийё, маст қилар шароб келтиргин,
Дайрдан мастона шитоб келтиргин.

Шундай майки кўриб ҳар бодапараст,
Ичмай туриб бўлгай атридан сармаст.

Завқ бахш этгай гўё оҳанги «Ироқ»,
Аччиқ бўлсин гўё хуноби фироқ.

Созанда, созингни сайрат дўстона,
Ҳусайний куйини чалгин мастона.

Ҳусайний сўзларин куйга солгайсан,
Байтларидан куйлаб кўнглим олгайсан.

Куй ва қўшиқ билан мени шод айланг,
Бир нафас қайғудан ҳам озод айланг.

¹ Ақли кулл – энг етук баркамол ақл

Шоҳларнинг нодири ҳулку атворда,
Нуқтаю диққату шеърӣ ашғорда.

Тангри қилди токи мулойим уни,
Саломат асрасин ҳар доим уни.

Рухпарвар сўзи бўлсин ўзидек,
Рухгустар¹ ўзи бўлсин сўзидек.

IV

Соқие, тут қадаҳ тўла ва ҳалол,
Ранги қонли кўзим ёши каби ол.

Поклар ишқи каби завқи зиёда,
Шўҳлар ҳусни каби шавқи зиёда!

Қатраси лаъл вале ғоят руммони,
Наинки руммой, де ардистони.

Менга берки, токи уни қилсам нўш,
Тарк айласин ақлу дониш билан хуш.

Сўнгра тутай кони латофатга ҳам,
Кўзлар нури шоҳи хилофат²га ҳам.

Ул доғи ичтику ҳушхол ўлдик,
Ғаму меҳнат анга помол ўлдик.

Иккимиз ҳам ичиб ҳушхол бўлайлик,
Ғами меҳнат ичра поймол бўлайлик.

Токи ўша бода билан топгач ком,
Қайси томон қилса ҳамки гар хиром,

Барча нияtlари муяссар бўлсин,
Ёвлари устидан музаффар бўлсин.

V

Соқий, май келтир мисоли ёқут,
Ҳам руҳнинг қуввати, ҳам жонларга қут.

Таъми бўлсин гўё шарбати ҳижрон,
Ранги бўлсин гўё лаъли Бадахшон.

Ложуварди қадаҳ ичра уни сол,
Мовий само ичра шафақ қил хаёл.

¹ Рухгустар – руҳ берувчи, руҳлантирувчи.

² Шоҳи хилофат – шоҳнинг ўринбосари, шаҳзода

Армон билан боқиб Балх шаҳри томон,
Айни ғам шомида ичсин беармон.

Улки, оти Ҳайдар, ҳулқи ҳам гўзал,
Қилган ҳар иши ҳам ёқимли азал.

Шавкату шон топсин, топсин эзгу ком,
Мулки ислом ичра у аҳли ислом.

VI

Соқӣё, кел, жоми лабо-лаб тутгил,
Одоб билан жуда боадаб тутгил.

Ҳар бодаки қанча қилса ҳам сархуш,
Эҳтироми ортар, ортар ақлу ҳуш.

То Марв томон боқиб мен бош ураин,
Само манзаридан бош ошираин.

Санжар давлатига у ворис бўлган,
Санжари сонию ҳам солис бўлган¹.

Ёди билан тутай ўзимни бир дам,
Бу ғамбода жаҳон ичида хуррам.

Шоҳи Абулмуҳсин, муборак дийдор,
Умру давлат билан иқболи пойдор.

VII

Соқӣё, бодаи гулфом² келтиргин,
Майи гулранг солиб, бир жом келтиргин.

Бодаки, руҳ деди уни ҳақимлар,
Руҳ кути атади таъби салимлар.

Машриқнинг лоласи каби олтин жом,
Олтин жомга тушса бу майи гулфом,

Жамоли гўёки сурайё бўлгай,
Шаҳзода ичса гар муҳайё бўлгай.

То қиёмат жоми лабо-лаб бўлсин,
Сипқоргани сайин яна ҳам тўлсин.

¹ Сагр маъноси – у наинки иккинчи, балки учинчи Санжар ҳам бўлган.

² Гулфом - гул ранг, қизил гулранг.

VIII

Соқиё, тутгайсан қадаҳ шавқангез,
Зилол сувдай тиник, олов каби тез.

Суви жонбахш кавсар оби мисоли,
Ўти дўзах оташ-тоби мисоли.

Ичиб шавқу завқнинг бобин очайин,
Инъом ариғидек борим сочайин.

Нўш этайин чархнинг имдоди билан,
Нимрўз аҳли шоҳин хуш ёди билан.

Унинг учун барча ниҳонлар маълум,
Гарчи май ичса ҳам атвори маъсум.

Зобил қўл остида, собит фармони,
Рустами Зол¹ мудом унинг дарбони.

IX

Соқиё, кел, жоми ҳилоли тутгин,
Бода алвон хуршид мисоли тутгин.

Рангли бўлсин лаъли Бадахшон янглиғ,
Ёлқини хуршиди дурахшон янглиғ.

Ҳар қатраси юлдуз мисоли порлоқ,
Томчиси гўёки ялтироқ чақмоқ.

Тутгин уни жоми ҳилоли билан,
Ҳам Бохтар шоҳининг хаёли билан.

Ақли ғоят расо таъби ҳам салим,
Кимлигин сўрасанг Ҳусайн Иброҳим.

Одил адли билан юрт бўлсин бўстон,
Чегарадош унга мулки Ҳиндистон.

X

Соқиё, бахт майин тутгин бўлсанг ёр,
Олтин қадаҳ тутиб қилгин бахтиёр.

Ичган одам қилиб тарки ақлу хуш,
Булбулдай сайрасин дафъатан сархуш.

Камгап одамни ҳам суханвар қилгай,
Ҳар сўзин бамисли дур-гавҳар қилгай.

¹Рустами Зол – Золнинг ўғли Рустам.

Уни ичгач бўлсин шоҳи музаффар,
Қўллари зар сочсин, забони гавҳар
Коми андоққи, керактур ҳосил,
Шоҳ иқболидин ўлсун юз йил.

XI

Соқиё, шубҳасиз гўзал жом яхши,
Гўзал жомнинг бўлар майи ноб нақши.
Жоми поку майи ноб ундин ҳам пок,
Қуёшу чашмаи ҳайвондин ҳам пок.
Уни ичиш учун то қилса ҳавас,
Салтанат боғида шаҳзода сарбаст,
Унинг базмига ҳам, бас, лойиқ бўлсин,
Покиза табъига мувофиқ бўлсин.
Шоҳга мақбул, элу юртга зебу зайн,
Сўзи ҳам ўзидек манзур ибн Ҳусайн.

XII

Соқиё, тут манга гулбўй қадах,
Халқ кўнглидин аламшўй¹ қадах.
Кўнгил уйи ичра шундай ёқса нур,
Тийраликни қилса дафъ шамъи сурур.
Токи берай, кўнглим бўлиб гулшанвор,
Кўзимга шаҳзода юзидан анвор².
Ё Раббано, унга берсин тоабад,
Қосим Анвар руҳи имдоду мадад.
Чун сўзи хуштур, ўзи хушҳаракот,
То абад бўлсун анга умру ҳаёт.

XIII

Соқиё, жоми ғарибона кетур,
Мен ғариб ичсам ани, яна кетур.
Кўз олдимдан кетмас ҳеч икки ғариб,
Иккиси ҳам бўлди юртдан бенасиб.

¹ Аламшўй – алмаларни ювадиган, ғам-ғуссалардан поклайдиган.

² Анвор – нур, зиё, ёғду.

Жудо отасидан - султони марддан,
Ниятларин раво қилар жўмарддан.

Не экин ҳоллари ғурбат аро,
Бошқа ғурбатда келур шиддат аро.

Бахту толедан ҳам жудо бир даштда,
Антиқа бир қавм аро саргашта.

Ўзга мулк, ўзга диёр, ўзга даман¹,
Ўзга халқ, ўзга макон, ўзга ватан.

Тушда кўрармикан улар шоҳни ҳеч,
Ватану маскану бунгоҳ²ни ҳеч.

Иккисини эслаб бир жуфт қадаҳ тут,
Иккисин ҳам қила олмасман унут.

Бағрикенглик қилса зора шаҳаншоҳ,
Юртга қайтсин иков ҳам иншооллоҳ.

XIV

Соқиё, қил тўла жоми заркор,
Бир ғазал бошлагин Фаридун осор³.

Орзу бодаси яна ҳам рангин,
Назмнинг шеvasи яна ҳам ширин.

Назмнинг сўнгида бағоят мамнун,
Шоири замонга сен қадаҳни сун.

Ул иков ёди била ичсун қўш,
Сўнгра қору санга қилдирсун нўш.

Ўша иков ёди билан ичсин қўш,
Сўнгра қору санга қилдирсин у нўш.

Жомин дурдин яна каминага тут,
Жуфт қадаҳ бахш этсин яна ҳам сарқут⁴.

XV

Соқиё, тутгайсан қадаҳи мовий,
Халқнинг ақлин қилсин ногоҳ шайдойи.

¹ Даман – вайрона, сахро, дашт.

² Бунгоҳ – жой, турар жой.

³ Фаридун осор – Фаридун, Пешдодийлар сулоласига мансуб олтинчи ҳукмдор.
Фаридун осор – Фаридун сингари.

⁴ Сарқут – кайф, шароб кайфи.

Мовий қадаҳ ичра ўша майи ноб,
Феруза жом ичра ёқути мизоб¹.

Бода учун бўлсин бу базм аро
Шоҳу султон Вайс ибни Бойқаро.

Унга шавқу завқим сен батафсил айт,
Шеъримдан ҳам ўқиб бергайсан бир байт.

То жаҳон бор экан ҳар коминг бўлсин,
Айш базми ичра мақоминг бўлсин.

Жаннат ичра бўлсин Тангридан мағфур²,
Отаси Бойқаро ибн Мансур.

XVI

Соқийё, жоми жаҳонбин³ олғил,
Ичига бодаи рангин солғил.

Жоми Жам ҳайъатин сен мазҳари бўл,
Балки ойинаи Искандари бўл.

Қайғу қилса жумла жаҳонни зулмат,
Ҳар қултуми бўлсин, бас, оби ҳаёт.

Хизр суви билан тўлсин бу жоминг,
Унга оби ҳаёт бўлсин бу жоминг.

Отаю оғасиға ҳаййи мубин⁴,
Равзаи хулд⁵ аро берсин таскин.

XVII

Соқийё тут қадаҳи ақлзудо⁶,
Унга юз идроку ҳам ақл фидо.

Кекса ҳам бир томчи ичса ногаҳон,
Ногоҳ бўлсин қони қайноқ навжувон.

Ўшал зотга тутгин ҳар иш огоҳи,
Ғурурли ҳам қадрли Мироншоҳи.

Унга айтай, аё, шоҳи басавлат,
На салтанат қолар, қолар на шавкат.

¹ Ёқути музоб – эритилган ёқутдай.

² Мағфур – мағфират қилинган, яъни гуноҳлари кечирилган.

³ Жоми жаҳонбин – жаҳонни кўрсатувчи, жаҳон акс этувчи қадаҳ.

⁴ Хаййи мубин – Парвардигори олам.

⁵ Равзаи хулд – доимий жаннат, хазон бўлмайдиган, боқий жаннат .

⁶ Ақлзудо – ақлдан айирувчи.

Шаҳри Хай ҳам юрту шавкатни кўрдинг,
Юрту шону шавкат яна кўп сўрдинг.

Англадинг шохлиғ аҳволини ҳам,
Кўрагон тахтию иқболини ҳам.

Барча шоҳлар учун гўё отасан,
Аждодидай қиларсан кўп атасан.

Сенда юксак боридан мартаба ҳам,
Яна кўпроқ баридан тажриба ҳам.

Айта олмам сенга, аё донишвар
Шоҳи билан эди ҳар юрту кишвар.

Айт, ул шоҳи фалак жоҳ қани?!
Йўқса Баҳман¹у фалон шоҳ қани?!

Лекин дерман қани у кўзингга нур,
Жисмингга қуввату кўнглингга сурур.

Салтанат боғида сарви гулчеҳр,
Бағоят қимматли рахшона меҳр.

Илм осмонида бир жис маҳал,
Барча шакллар ўлим олдида ҳал.

Назму насрига Уторуд мафтун,
Ҳар савол этса, жавобида забун.

Шоҳлиғу илму йигитлик чоғи,
Фонию сўфию солик доғи.

Фазилатин айтсам ҳар сондан ортиқ,
Ҳар не десам ҳатто ондан ҳам ортиқ.

Жаҳон аҳлин шу каби нодирасин,
Илму фақр аҳли шарифу сарасин,

Ё Раб, фалак ғоят ки ғаним пеша,
Чархи бадмеҳр, билмас андиша,

Қора тупроқ ичра то қилди ниҳон,
Қорайди ҳажрида мен учун жаҳон.

Қани ул меҳри жаҳонтоб² охир!
Қани ул гавҳари ноёб охир!

¹ Баҳман – Кайёнийлар сулоласига мансуб бўлган Эрон шоҳларидан бири.

² Меҳри жаҳонтоб – оламни ёрувчи куёш.

Чархдин кўп киши жафо кўрган бот,
Эслай олмас бундай жафони ҳеч зот.

Давру даврон қанча қилса ҳам вафо,
Сенга ҳам охири қилар у жафо.

Беш кунлик дунёда ўйна-кул доим,
Бебақо дунёда фоний бўл доим.

Ўзгалар пандига ҳам кулоқ солгин,
Ё шу воқеадан зарур панд олгин.

XVIII

Соқие, май туту қўйгил ҳар сўзни,
Хоннинг кенгашига етказгин ўзни.

Маи соф жом аро гарчи дилкашдир,
Заранг коса тўла қимиз ҳам хушдир.

Аё бахши, сен ҳам ҳунаринг кўргуз,
Дўмбирангда гўзал куй чал шубҳасиз.

Дўмбирачи, бахши бирга тузгач ун,
Сен қадаҳни олу тўққиз бор юкун.

Одат билан бошинг эгиб тут хонга,
Қолганини бергин мен бесомон¹га.

Борин шитоб ичиб ўзим маст қилай,
Хон базмида сўзни, бас, пайваст қилай.

Тўрт улусга бўлар у асил ворис,
Наслинг билан этар фахр руҳи Ёфас.

Аслу гавҳар билан хонлар хони ҳам,
Жавҳари зот ила жонлар жони ҳам.

Шаҳаншоҳга меҳмон, азизу дилбанд,
Ҳам қариндош, яна ҳам унга фарзанд.

Кўрки, сен кимсену қайдин келасен,
Қайси мулк ичра сену ким биласен.

Ҳеч бир шоҳ кўрмаган бир хон сен каби,
Ҳеч улус кўрмаган меҳмон сен каби.

Шу менинг умидим, шоҳ давлатидан,
Эътибори буюк бор ҳимматидан,

¹ Бесомон – иложсиз, чорасиз.

Барча ниятинга сўзсиз етқайсан,
Ўз юртинга ғолиб азм этгайсан.

Отаннинг тахтида топиб бахт-иқбол,
Ёвларингни қилгин мағлуб пойимол.

Таомилга кўра ҳар азиз меҳмон,
Ўт юртига ногоҳ отлангани он,

Мезбонларга сўзсиз келади малол,
Яхши сўзлар билан эслашар ҳалол.

Шукур, беҳад бисёр бор яхшилигинг,
Ундан ҳам зиёда яхши қилигинг.

Ҳожати йўқ сенга бундай бериш панд,
Асли панд аҳли ҳам сенга ҳожатманд.

Яхшилиқни токи шиор билгансан,
Хулқинг билан халқни мафтун қилгансан.

Тангри қилсин сенга тафиқни рафиқ,
Ҳар бир ишда қилсин рафиқинг тафиқ.

Шаҳаншоҳга ўзинг дўстсан қадрдон,
Бир-бировга лойиқ бўлинг бегумон.

XIX

Соқиё, кел, қадаҳ тутгин султоний,
Қадаҳ тўла шароб бўлсин райҳоний.

Бу шаробни ичса гадойи муҳтож,
Унга гадо бўлсин ҳар соҳиби тож.

У мастнинг олдида гар афлок¹ бўлгай,
Ниҳоятда фақир бир хошорк бўлгай.

Қадаҳни унга тут ҳар иши тамкин,
Оти султон, ўзи бир дарвишойин².

Ҳиммати сарбаланд осмон мисоли,
Феъли камтар хоксор ултон мисоли.

Барча забардастга забардаст доим,
Ғариблар қошида лекин паст доим.

Ниятга етказиб уни бу қадаҳ,
Сармаст қилиб яна бахш этсин фараҳ.

¹ Афлок – фалак.

² Дарвешойин – дарвешфеъл.

Зотан, шукронага доим бўл мойил,
Тангридан бир нафас бўлмагин ғофил.

Ким, сени фақирга мойил айлаган,
Фақирлик феълига қобил айлаган.

Феъли дарвеш каби шоҳ асил шоҳдир,
Шоҳу дарвешлардан мудом огоҳдир.

Бу бобда ҳар шоҳнинг азиз устози,
Шаҳаншоҳлар шоҳи шоҳ Абулғози!

Бу шоҳни қилгандир хос тақдир сенга,
Ҳам шоҳу ҳам ота ҳамда пир сенга.

Ҳам отаю пиринг шу шоҳи замон,
Оғаю қардошу маҳдумларинг хон.

Иккисига хизмат қилиб хурсанд бўл,
Тангрига етказар бу хизмату йўл.

XX

Аё, соқий жоми Каёний келтир,
Қути арбобий ҳам маоний келтир.

Алвон бода гўё ой каби равшан,
Кўнглим ҳужрасини қилсин у ватан.

Қанча яшинмасин хаёл нигори,
Офтобдай кўринсин гўзал рухсори.

Қайда ул шоҳваши равшан рой
Ки, бўлуб давлат ила базморой.

Унинг хизматида ҳурмат билан бўл,
Бу арз билан сўнгра хизмат билан бўл.

Шавкати сарбаланд, ёр бахту иқбол,
Боғи давлат ичра бахтиёр ниҳол.

Шоҳлик Одамгача¹ зотинга насаб,
Одам авлодида йўқ сендай ҳасаб².

Тангри сенга берган бетимсол камол,
Бу камолга лойиқ бўлгин баркамол.

Комилу баркамол бўлгин баимкон,
Комилман деб даъво қилма ҳеч қачон.

¹ Одамгача – Одам Атогача.

² Ҳасаб – шону шавкат.

Тангри қилди сени то гавҳари пок,
Поклар суҳбатидан қилмагин ҳеч бок¹.

Поклар доим сенинг ҳамроҳинг бўлсин,
Қодири пок – Худо паноҳинг бўлсин!

Мўмин деган сени токи ал-Мўмин,
Берилма ҳеч бода куфрига, Мўмин.

XXI

Соқийё, базмда тут жоми висол,
Ким келур ёдима айёми висол.

Ўтиб бўлди даврон, ҳижрон аромен,
Васл айёмига армон аромен.

Меҳрибонлар қани, аҳбоблар қани!
Ҳамнишинлар қани, асҳоблар қани!

Барча у дунёга хиром айлади,
Жаннат боғларини мақом айлади.

Ҳар бири ҳажрида жуда ўртандим,
Кўплар фиरोқиға, ё Раб, ўргандим.

Бири ҳамон ҳаёт, басе кўп қолсин,
Ҳаётдан беармон баҳралар олсин.

Ўз вафоси билан то бўлди машхур,
Вафо билан қилсин умри ҳам зухур.

Кўнгли токи топти вафода сафо,
Азал шундай дегай бор аҳли вафо.

Вафо соғаридан агар олсанг ком,
Вафо аҳлини ёд айлаб ичгин жом.

Қачонки мен ҳажр камитин сўрдум,
Бир-икки ёримни сенга топшурдум.

Бири ҳам ёр менга, ҳам эди фарзанд,
Жонимга орому юракка пайванд.

Бири ҳамсуҳбату, ҳамдарду рафиқ,
Туққаннимдин яна юз қатла шафиқ.

Гулшани умримда бири бир тазарв,
Боғи ҳаётимда бу бошқаси сарв.

¹ Бок – ўзингни четга тортма.

Йигитлар сафининг зебоси бири,
Йигитлик фанининг доноси бири.

Жаҳоннинг нодири бири ҳар фанда,
Бири қилар ҳар фан элин шарманда.

Улардан биттаси бамисоли ҳур,
Мирзобек деб бўлди эл ичра машҳур.

Бошқасин исмини қиларда хитоб,
Мир Дарвеш деб атар кексаю шабоб.

Мирзобек фурқати куйдирди мени,
Мир Дарвеш ҳасрати ўлтирди мени.

Икковин хабарин топа олмай ҳеч,
Ҳижронда тўлғанар жоним мисли печ.

Сенга аён бўлса, баён қилгайсан,
Барча билганларинг аён қилгайсан.

Жаннатда бўлсалар гўё офтоб-ой,
Вой ҳижронларидин, оҳ, юз минг вой!

Ҳақ сени даҳрда боқий тутсин, бас,
Шодлик соғарини соқий тутсун, бас.

Сен сипқориб мудом тириклик жомин,
Ғанимат билгайсан ҳаёт айёмин.

Бу умр ҳеч кимга қилдими вафо,
Барчага қилгани тек жабру жафо!

Бу оламда қолди на шоҳу на бек,
Шоҳи мағфурдегу ҳам бекларидек.

Қани султон билан шаҳиду хайли,
Барчасини ёпти ажалнинг зайли.

Қани Қанбар Алию, қани Мазид?!
Қани Султон, қани у Нури Саид?!
Ҳар бири ўзнии тутиб олий шон,
Биридан қолмади оламда нишон.

Барчаси гар кетди, сен бўлгин ҳаёт,
Ноумид бўлмагин мудом барҳаёт.

Мақсад майи билан қадаҳинг тўлсин,
Тенгридан офият ва хайр бўлсин.

XXII

Соқиё, жомға қуйгин майдан сайл,
Хуршид каби майю жоми суҳайл.

Наинки суҳайлий, бўяр хорони,
Гулдай қизил қилар ҳар бир сиймони.

Зотан, Суҳайлийга бу он зор кўнгул,
Суҳбатига муштоқ интизор кўнгул.

Топмасам ўзини висоли билан,
Шаробни ичайин хаёли билан.

Очмасам жамолин шами билан кўз,
Ҳам хаёли билан айтай неча сўз.

Жаҳон халқи аро, эй, зоти нафис,
Сенга фазлу адаб икки ёр анис.

Дурри назминг оби ул асно равон
Тешигидан оқар, бас, оби ҳайвон.

Топилмас бу олам ичра сендай зот,
Маъно ганжи билан бахтиёрсан бот.

Сени қилди чархи фалак гарданда¹
Даҳр аро гўё гарди арзанда.

Сен ҳамиша менинг дамсозим эдинг,
Нозик ҳар бир ишда ҳамрозим эдинг.

Зулмларким, менга бу чархи дани²
Қилди, қайдин топай айтурга сани.

Бири буки, сени айлади йироқ
Бағрим ичра қўйиб кўп доғи фиरोқ.

Мендада рдуҳасрат анбуҳ³ бўлди, оҳ,
Қисматим ғуссаю андуҳ бўлди, оҳ!

Заҳмат тортмай мудом сен шод бўлгайсан,
Дунё азобидан озод бўлгайсан.

Ғуссали оламда бўлмагин ғамда,
Шоду хуррам яша айни оламда.

¹ Гарданда – айланувчи.

² Чархи дани – разил, ярамас дунё.

³ Анбуҳ – бисёр, кўп, зиёда.

Назм ичра кимки гавҳардай ҳалол,
Шоҳ байтлари қилар мўъжизадай лол.

Лафзлари жонбахшу нафис нафаси,
Марҳумга жон ҳам бахш этар ҳар саси,

Саъдию Хусраву Салмону Камол
Ҳар биттаси эди сўзсиз бетимсол.

Ударни маҳв этди қисмат беомон,
Уларнинг ўрнида ўзингсан бу он.

Қайсининг ўрнига токи сен кирдинг,
Жонин олдинг демам асло, жон бердинг.

Ҳар биридан илҳом олиб ўзинг бот,
Ҳар бирининг қилдинг руҳларини шод.

Шодлигинг таркини ҳеч тутма охир,
Ҳамда бу ғамингни унутма охир.

Бу тарафга кимки келса, ёд айла,
Ширин сўзлаб уни фақат шод айла.

XXIII

Соқийё, тут қадаҳ Жонбахш жуда ҳам,
Унинг завқи билан ҳеч қолмасин ғам.

Бу шаробни кимки олса қўлига,
Жонини бахш этсин соқий йўлига.

Кўнглимдаги барча ғамни кетказай,
Бир неча сўзимни унга етказай.

Айтайин, эй назм элида моҳир,
Ашъоринг сеҳрли, хаёлинг соҳир.

Шеър баҳри аро ғаввоси шигарф¹,
Дурри аъло шеъринг ичра ҳар бир ҳарф.

Токи сурдунг варақ бўйлаб сен хома,
Назм аҳли ичра ажиб ҳангома.

Анварий бўлсину ёхуд Хоқоний,
Форёбий бўлсину ё Исфаҳоний.

Токи сен сўз оби ҳаётин суздинг,
Барчасининг руҳин ногоҳ тиргуздинг.

¹ Шигарф – камёб, қудратли.

Қасида услуби эди беравнақ,
Унутилган эди ҳаттоки мутлақ.

Ҳар қасида, ўзинг битган мардона,
Бир-биридан аъло, ғоят дурдона.

Теран маъно билан ҳар бири олам,
Наинки бир олам, олами аъзам.

Ҳар қаламки, гавҳар сочар боякбор,
Увол, ҳасад боис бўлса гар бекор.

Санъатдир қисқалик ашъорда мудом,
Ва лекин сен учун бу айбдир тамом.

XXIV

Соқиё, тут қадаҳ ки ойинаранг
Кўнгул кўзгусида қолдирмасин занг.

Бода гулдай алвон, жом ойинафом,
Сув ва май тотини фаҳм айлагай ком.

Токим, ўша жоми маоний билан
Ҳарфлар битай мен ҳам баёни билан.

Эй Баёний, бил ўз олдингда аён,
Ҳар сўзки, айлагум олдингда баён.

Шуни яхши билки, азалда маъбуд
Ҳеч вақони ҳали қилмасдан мавжуд.

Ҳеч бир танга руҳдан хабар йўқ эди,
Оламу одамдан асар йўқ эди.

Етти иқлим билан ҳам тўққуз гардун,
Бир оғиз сўз билан пайдо бўлган кун,

Барчасидан мақсад сен эдинг танҳо,
Ҳеч вақо йўқ инсон каби бебаҳо.

Тангри омонати, еру само, тоғ
Зинҳор чидамади арз айлаган чоғ.

Айни оғир юкка сен бўлдинг ҳомил,
Сиррию розига аминую комил.

Шу боис ҳам баче бор диққат аро,
Мушкил аҳвол, ажиб бир ҳолат аро.

Сен каби дўстларим нечалар ҳам бор,
Сухбатимда узун кечалар ҳам бор.

Фалаку юлдузлар аро солиб кўз,
Агар васфин қилсам чўзилади сўз.

Фалаку юлдузлар бемехру дани,
Улардан айирди, ох, сену мани.

«Мен ғаниматман!» деб даъво қилмам,
Сени, бас, сира ғанимат билмам.

Мени шод қил демам мисоли сархуш,
Бир нафасга қилгин, бас, ўзингни хуш.

XXV

Соқиё, жом келтир менга дарёваш¹,
Бир нафас бўлайин мен ҳам дарёкаш².

Беш кунлик дунёга шайдо қулмасман,
Хизр умрин асло ҳавас қилмасман.

Сипқориб сен тутган жомни беармон,
Дуру жавохирлар сочай ҳар томон.

Шароб ҳар қатраси дури пок бўлсин,
Оташин лаъл каби нури пок бўлсин.

Мен бу лаълни юлдуз каби дурафшон,
Эл кўксида қилай юлдузли нишон.

Мотам тутиб кўксим юз пора қилай,
Хаста кўнглим юз бор садпора қилай.

Телбалардай минг бора дод солайин,
Бор дунёни бузиб фарёд солайин.

Доду фарёд тортай тинмайин сира,
Офтоб жамоли ҳам, бас, тортсин хира.

Жомийдан айрилиб маҳзун бўлдим мен,
Жудолик дардида мажнун бўлдим мен.

Ўн саккиз минг олам гирён бошида,
Бош эгарди арзу само қошида.

Топиларми кезиб бор олам аро,
Ахтарсангиз ундай зот одам аро.

То бор жаҳону бор аҳли жаҳон,
Бундай зотни топилмас ортиқ бегумон.

¹ Дарёваш – дарёдай.

² Дарёкаш – дарёда сузувчи.

Тафаккур аҳлининг имоми аъло,
Муслмон аҳлининг имони аъло.

Амрига мунтазир тариқат аҳли,
Фармонидан чиқмас ҳақиқат аҳли.

Бағри юз минг олам каби жуда кенг,
Азим қалби Арши аъзам билан тенг.

Мартабаси ғоят баланддан-баланд,
Хаёл чақин каби учса ҳам ҳарчанд,

Қанот қоқиб гарчи толмагай зинҳор,
Яқинига ета олмагай зинҳор.

Бағоят баркамол фазлу фунунда,
Фарҳоду Мажнундай ишқу жунунда.

Ҳар таърифдан зиёд, бас, таърифи Жом,
Азал жоми билан маст орифи Жом.

Мендай бир ғарибни бор меҳри билан,
Наинки бор меҳри, бор сеҳри билан,

Ғоят азиз билиб эъзоз айлади,
Таърифим оламга оғоз айлади.

Қачонки олса гар қўлига хома,
Қайд этарди исмим ҳам бу аллома.

Шаънимга неча бор олқишлар айта,
Номим тилга олган қайтава қайта.

Асилзода дея алқаб зотимни,
Дўстим дея тилга олган отимни.

Тақдир жудо айлаб бағрим хун қилди,
Бошим узра мудом қаро тун қилди.

Дуч қилдинг жудолик каби балога,
Раҳм қилгин, Тангрим, мен мубталога!

Зора, эс-ҳушимдан айирса бу жом,
Дардларим унутиб олсам мен ором.

XXVI

Соқиё, тут менга бир жоми фано,
То кўрайким, недур анжоми фано.

Фано жомин мен ҳам тез сипқорайин,
Дайри фанога маст бўлиб борайин.

Фано аҳли сари тез азм айлайин,
Улар билан ичиб май базм айлайин.

Фано жоми билан жоним пок қилай,
Аҳли фано каби хирқам чок қилай.

Фано аҳли ичра ғоят забардаст,
Фано тупроғидай забун, камтар паст.

Хокисор тутса ҳам ўзини мудом,
Беназир зот эди у олиймақом.

Фонийи мутлақ, яна озода ҳам,
Фариштадай аъло ҳам афтода ҳам.

Фано дайри ичра сўзин унутган,
Тангри ёди билан ўзин унутган.

Отамдай устозим ҳар ишда омил,
Раҳбару раҳнамо ҳам пири комил.

Унга банда бўлиб мен жуда хурсанд,
У мени ҳам дўстим, ҳам дерди фарзанд.

Қай бир ғамга дучор айласа даврон,
Нажот топар эдим ундан бегумон.

Бошимга бир мушкул тушса қай маҳал,
Барчасин қиларди Ҳотам каби ҳал.

Тахаллуси Саййид, Ҳасандир оти,
Таҳсинга сазовор сарбаланд зоти.

Унга ҳам бу гардун мисли ёв бўлди,
Ёв сингари ғоят беаёв бўлди.

Жаннат боғи томон бошлади равон,
Ҳажрин дўзахида қолдим беомон.

Айрилдим отамдай азиз Ҳотамдан,
Юрагим қон бўлди аза, мотамдан.

Яқинидан жудо бўлса қай одам,
Нетар доду фарёд солмай дам-бадам.

Гуссаю ҳасратим, ё Раб, беадад,
Барҳаёт руҳидан тиларман мадад.

Во дариг, асло йўқ поён дардимга,
Бодадир ягона дармон дардимга.

XXVII

Соқиё, паҳлавий монанд шароб тут,
Паҳлавий куй билан, кел, кўнглим овут.

Бисёр қадаҳ тутгин ғоят паҳлавон,
Май билан лиммо-лим лоладай алвон.

Сипқориб мен тарки ақлу хуш қилай,
Паҳлавон ёди билан мен нўш қилай.

Тариқат аҳлининг шоҳу сорбони,
Эргашар тариқат барча карвони.

Хилват ичра офтоб каби сочар нур,
Сира ҳам тенги йўқ бамисоли хур.

Паҳлавонки, гўё ўнта филдай зўр,
Камтарлик бобида бамисоли мўр.

Дастурхони тўла дўстлар учун боз,
Ҳимматидан мамнун бор дўсту ҳамроз.

Гадоларга берар борин бу адо,
Ва лекин атвори бамисли гадо.

Нозу неъмат қасрин бунёд айлаган,
Ғариблар кўнглини обод айлаган.

Гадолар қўлида у берган патир,
Офтоб каби жумла жаҳонга татир.

Бағоят билимдон ҳар фан бобида,
Ҳар бир фаннинг боби ҳам абвобида.

Илму фанда сеҳри ғоят дилпазир,
Шеър у ашъор ичра ҳам у беназир.

Полвонлар ичида паҳлавон марди,
Лекин дард аҳлининг ҳам мард ҳамдарди.

Шикаста кўнгиллар малҳами аъло,
Мен ғариб қирқ йиллик ҳамдами аъло.

Юрагимга яқин қурдошим менинг,
Ҳамиша ҳасратдош сирдошим менинг.

Ҳамдамларим аро ягона мардим,
Ёриму ҳамнафас, ҳамроҳ, ҳамдардим.

Даҳри дун ундан ҳам айирди, нетай,
Қасддан қанотимни қайирди, нетай!

Нетай, ҳажрида йўқ сабру қарорим,
Бағримни куйдирар нолаю зорим.

Дарду ҳам боиси азал ақлу ҳуш,
Сармаст бўлиб бўлай бир нафас беҳуш.

XXVIII

Соқиё, кел менга тут бодаи ишқ
Жону таним бўлди афтодаи ишқ.

Бодаки, ҳар ошиқ қўлига олгай,
Ошиқ дили ичра олов-ўт солгай.

Токи ишқ ўтига ташлай ўзимни,
Ишқ ўтида ёниб бошлай сўзимни.

Оҳ, нелар қилмади мендай хорга ишқ,
Жони зору тани хор беморга ишқ.

Шайдо қилди мени бир гўзал ногоҳ,
Ишқида ўртаниб тортдим оху воҳ.

Хаёлан бошида парвона бўлдим,
Мажнун каби телба-девона бўлдим.

Мажнун каби ошиқ то асир бўлар,
Дарди ишқин нетиб пинҳон сир бўлар.

Мен уни сирдошу чин дилдор дедим,
Ишқ дардидан кўнгли хабардор дедим.

Ишқин азобида танг бўлди ҳолим,
Чидай олмай унга айтдим аҳволим.

Ё Раб, нечун ишқим баён айладим,
Ўз бағримни ўзим вайрон айладим.

Зор жисмимга дўлу жалолар тушди,
Телба бошимга ҳам балолар тушди.

Жафолар ёғдирди бошимга фалак,
Даврон, аҳли даврон ҳам қилди халак.

Жону дилим каби ишонган ёрим,
Жонимга қасд қилди мисли ағёрим.

Дўсту душман заҳар қўшиб ошимга,
Тошлар отди еру само бошимга.

Жафо тиғин санчиб хешу ақрабо,
Разиллар чанг солди бамисли вабо.

Оби оши бўлди уларнинг қоним,
Чиқар бўлди минг бир дард билан жоним.

Дарду ҳасрат ҳолим ғоят танг қилди,
Хасталиклар оёқ-қўлим ланг қилди.

Тани хорим қора уқубат билан,
Жони зорим пора ғам-ғурбат билан.

Дардимга ҳеч даво топмай табиблар,
Умид узди ҳатто содиқ ҳабиблар.

Умид уздим ҳаёт, жонимдан такрор,
Ва лекин шоҳ мени қилди умидвор.

Султон сўзи бўлди яна дармоним,
Омон қолди яна ўлмаган жоним.

Агар сизга айтсам сўзнинг аслини,
Орзу қилолмасдим ҳатто васлини.

Дўстларим ҳеч ёрдам қўлин чўзмади,
Ҳеч бири пинагин ҳатто бузмади.

Ҳажрида танг бўлди бағоят ҳолим,
Оҳлар урдим етган каби заволим.

Пари ҳам мен каби бемори ишқнинг,
Мен каби бемори ҳам зори ишқнинг.

Бир вайрона ичра хору зор бўлди,
Ҳажримда қон ютиб интизор бўлди.

Дедим: хабар олиб кўнглин шод этай,
Кўнглини шод этиб ҳам обод этай.

Дарду ҳасрат билан ўтди икки йил,
Икки йил ҳар онин икки йил деб бил.

Во дариғ, ўзгача бу кун жамоли,
Гулларин тўккандай йиллар шамоли.

Гоҳо-гоҳо ташлар мен томон назар,
Танг ҳолим томоша айлар, алҳазар.

Билмадим ким билан дўсту ёр бу кун,
Қай ошиқни қилар бахтиёр бу кун?

Ким билан мастона сарбаст кун бўйи,
Қай базмда яйрар сармаст тун бўйи?

Қай ошиқ бошига тушса бу бало,
Маст бўлиб барчасин унутган аъло!¹

XXIX

Аё соқий, кўнглим тилар майи ноб,
Лутф қил, ёлғизлик айлади ҳуноб.

Кел, бир нафас ҳамдард бўлгин мен билан,
Енгил тортай улфат бўлиб сен билан.

Тобакай бағримни ахир тиглайман,
Дардларимни айтай йиғлай-йиғлай ман.

Кездим мен ҳам турфа хил хоналарда,
Гоҳи масжид, гоҳо майхоналарда.

Гоҳо тақводорлар билан оҳ урдим,
Гоҳо мастоналар билан от сурдим.

Гоҳо кимлар билан заҳматда бўлдим,
Гоҳо кимлар билан меҳнатда бўлдим.

Шавкату шон, юксак мартаба, иқбол,
Молу мулку давлат ҳам топдим ҳалол.

Элга фидо қилдим жону сўзимни,
Ниҳоят хилватга олдим ўзимни.

Мен етмаган мақсад гарчи қолмади,
Фақат меҳру вафо ҳеч топилмади.

Қайси бир одамга қилсам ҳам вафо,
Мендай вафодорга қилди юз жафо.

Йўлига кўз тиксам кимнинг мубтало,
Кўзимга санчилди юз битта бало.

Таъзим билан кимга агар эгсам бош,
Бошим уриб ёрди отиб қора тош.

Мадҳ айласа кимни гар бийрон тилим,
Тилим қовун каби қилди минг тилим.

Кимники мадҳ этиб шеър битса қўлим,
Қўлим кесиб, тўсар бўлдилар йўлим.

¹ Академик Иззат Султоннинг ёзишича, бу сатрлар «мазмуни уни Навоий Астро-
боддан қайтгандан кейин ёзганига шубҳа қолдирмайди. Бунда «ёр», «махбуб» деганда
Хусайн Бойқаро назарда тутилган.

Меҳрим бериб, жафо ичра толдим мен,
Жоним бериб дарду ғамга қолдим мен.

Олам аҳли ичра йўқ аҳли вафо,
Ўз жонимга, ё Раб, қиларман жафо.

Меҳру вафо азал бу оламда йўқ,
Олам дема, бирор-бир одамда йўқ.

Вафосизлар билан ҳеч қотилмадим,
Имонимдан кечиб ҳеч сотилмадим.

Гоҳида тўн кийдириб ҳар сўзимга,
Тухмат қиларман, ё Раб, ўзимга.

Бир вафодор гарчи ҳеч даҳрда йўқ,
Дашту водий, овул ҳам шаҳрда йўқ.

Вафо қилмоқликдан лекин кечмасман,
Зотан, вафосизлар каби эмасман.

Кошки бу сўздан ҳам бутунлай кечсам,
Ўзим қадаҳ тутиб ҳам ўзим ичсам.

Кошки қилмай сира юз жабру жафо,
Бир вафодор тутса бир жоми вафо.

Шароб билан ўзни ўзим маст қилай,
Субҳи машҳаргача, бас, сармаст қилай.

XXX

Соқие, тутгайсан мастона қадаҳ,
Мастона тутгайсан дўстона қадаҳ.

Дўстларим ёдимга тушиб ҳар бора,
Ўртанган юрагим қилар минг пора.

Булут тўсган каби офтоб жамолин,
Кўп кўрди бу тақдир улар висолин.

Пири Муаммоий дўстларим бири,
Бири демайин ҳеч дўстларим пири.

Бири созандалар ичра баркамол,
Муаммоий билан дўст Хожаи Камол.

Мир Садр ўзин яқин оларди,
Даъфатан ғаним ҳам бўлиб қоларди.

Ёр Танбал суҳбати қиларди беҳуш,
Зоти хуш, ҳаёту такаллуми хуш.

Яна бири олим Сабзорий доно,
Вазмин ҳар сўзида юз битта маъно.
Бари ўз ишида бор сирдан огоҳ,
Бош олиб кетдилар нетайин, эвоҳ!
Уларни ёд этиб бўлай мастона,
Ортиқ ҳеч кимга дил бермай дўстона.

XXXI

Соқиё, тўлдиргин яна паймона,
Ниҳоят қадаҳи тутгин шукрона.
Шиква-шикоятдан кечиб ниҳоят,
Шукроналар айтай мен ҳам бағоят.
Гар дилимда бисёр шикоятим бор,
Шукр қилишнинг ҳам савоби бисёр.
Бу дунёдан қанча арбоблар кетди,
Қанча дўсту ёру аҳбоблар кетди.
Бошин олиб кетди Амир Атойи,
Тарк айлади яна дарвеш Фанойи.
Бири эди илм аҳлининг боши,
Бири фазилатнинг порлоқ қуёши.
Ихтиёр ҳам аҳли мардлар дулдули,
Лутф гулзорининг бийрон булбули.
Осафий ҳам қилган ашъорлар тортиқ,
Қиймати Сулаймон мулкидан ортиқ.
Биной ҳам – бири фунун аҳлини,
Қай иши эслатар жунун аҳлини.
У ҳам барча дарду ғамим огоҳи,
Азиздан ҳам азиз зиёратгоҳи.
Машҳадий ҳам даҳр бўстонида тоқ,
Ашъори беғубор, ғоят хушаҳлоқ.
Бири кўкси қалқон, атвори тоза,
Муаммо¹ бобида бўлган овоза.
Теран тадқиқодчи қай дўсти шафиқ,
Мунису раҳбару ғамхору рафиқ.

¹ Муаммо – шеъринг санъат тури.

Девона Котибий ҳам улфат раво,
Дилдаги ҳар малолга топар даво.

Яна қанча шоир бу зот ҳамрози,
Парвардигор бўлсин улардан рози.

Қолганлар ҳам жондай пайваста дилга,
«Мажолис»¹да барин олганман тилга.

Бу олам ичра йўқ кимлар айни дам,
Қай бирлари, шукур, мен билан ҳамдам.

Улар билан ҳамроҳ, ҳамдаст бўлайин,
Шукр жомин ичиб сармаст бўлайин.

Гоҳи дарди ҳижрон, гоҳ завқи висол
Билан, ё Раб, ўзинг қилгайсан беҳол.

XXXII

Соқие, биз базм қилдик беармон,
Энди видо жомин тутгин хиромон.

Бода билан мени сафарга шайла,
Маст қилиб мастона қанот бахш айла.

Сен билан сўнгги бор қўл олайин мен,
Фано дайри сари йўл олайин мен.

Фано фазосида азм айлайин,
Барча риндлар билан базм айлайин.

Улар хизматини қилиб мастона,
Барига жом тутай бўлиб парвона.

Ўзим ҳам сипқориб шаробни ҳалол,
Ўзим ҳам бўлайин улардай хушҳол.

Токи бўлиб дайри фано аҳли маст,
Мену мендек яна юз бодапараст.

Шоҳаншоҳлар шоҳи сарафрозини,
Дарвешларнинг шоҳи Абулғозини,

Майхона аҳлининг гадои бошлиқ,
Яъни бу ошуфта Навоий бошлиқ,

Барчамиз астойдил наво қилайлик,
Барчамиз чин дилдан дуо қилайлик:

¹ Мажолис – Навоийнинг «Мажолис ул-нафоис» асари назарда тутилган.

Токи айланар бу фалак беором,
Токи қўлма-қўлдир шароб тўла жом,
Умри шоҳлик билан боқий ҳам бўлсин,
Ўзга шоҳлар унга соқий ҳам бўлсин.
Ёр бўлсин сарбаланд хуршид мақоми,
Қўлидан тушмасин Жамшиднинг жоми.
Токи замин узра гуллагай ҳаёт,
Давру даврон суриб, куйлагай баёт.
Дуо қилгай азиз бор аҳли яқийн¹,
Фаришталар мудом дегайлар омин.

ТОЖИК ШЕЪРИЯТИДАН

ЛОЙИҚ ШЕРАЛИ

Тўртликлар

На даркор бемаврид шуҳрат-шон,
Кетма-кет чоп этиш шеър-достон?
Шоир қалби мисли она ер
Меҳнат, меҳр тилар ҳар бир он.

* * *

Дуч келган ҳар тоғда зар кони бўлмас,
Ҳар уммон туби дур макони бўлмас.
Янги ёрдан кўнглинг қолса, айрилган
Чин дилдоринг топиш имкони бўлмас.

* * *

Қабул айла меҳрим пайваста сўзим,
Асло узолмасман йўлингдан кўзим.
Мусофирман олис сафарга чикқан,
Ой жамолинг, эй ёр, йўлчи юлдузим.

* * *

Бир замон қалбимда минг орзу-ҳавас,
Олис юлдузларга ҳамроҳ, ҳамнафас.
Бу айём юрагим ўртанса, не ғам,
Ойдек жамолинг, ёр, кўриб турсам бас!

¹ Аҳли яқийн – Худонинг суйган бандалари, яъни азиз-авлиёлар.

* * *

Кибру ҳавога сотилдилар,
Ўзларини азиз билдилар.
«Худо йўқ!» деб айтганлар ўзин
«Тангри!» дея эълон қилдилар.

* * *

Ишқим ила баҳор лаҳза-дақойиқ,
Садоқатимга ҳам гувоҳ халойиқ,
Кўнглим тўқ, бош олиб кетсам дегайлар:
Яшаган заминда мардона Лойиқ.

* * *

Ким ғофил, қай зотлар хушёр то ҳамон,
Золиму фидокор бисёр то ҳамон.
Шоҳларни тож-тахтдан айирдик, бироқ
Фақирлар қатору қатор то ҳамон.

* * *

Кучоғингда кездим даҳри дун йироқ,
Гоҳ яйраб, гоҳ бағрим қон қилди фиरोқ.
Муҳаббат роҳидек равон шоҳироҳ
Тополмадим дунё саҳнида бироқ.

* * *

Дили беморимда ёдинг яшар, ёр,
Дару деворимда ёдинг яшар, ёр.
Қалбинг кўзи билан гар солсанг назар,
Шеър ашғоримда ёдинг яшар, ёр.

* * *

Ҳамон оташ ишқинг дилим бахти, ёр,
Жумлаи жаҳонда ёлғиз нақди, ёр.
Ишқим номаларин асра оловдан,
Улар лахта бағрим алвон лахти, ёр.

* * *

Қўлингга қирқ хунар, қирқ амал бўлгай,
Ҳар илму аъмолинг мукамал бўлгай.
Санокли беш кунлик умринг ҳосили
Тахти бахтинг учун тош-тамал бўлгай.

* * *

Бамисли об-оташ башар – муҳаббат,
Гар қайноқ қонингда тошар муҳаббат.
Марҳабо, малагим, шоир қалбимга,
Фақат шоир дилда яшар муҳаббат.

* * *

Ғарибмиз, вале сиз хос билинг, эй дўст,
Ашкимиз ихлоси рост билинг, эй дўст.
Имкон қадар битган ҳар бир байтимиз,
Хароб ҳолимизга мос билинг, эй дўст.

* * *

Шоирлар гуноҳи савобдан аъло,
Тахир-талх кўз ёши шаробдан аъло.
Айрилманг аҳли шеър суҳбатидан ҳеч,
Додин дуд-тутуни каобдан аъло.

* * *

Табибим йўқ ўзимдан ўзга,
Ҳабибим йўқ ўзимдан ўзга.
То бой бердим аксар ҳаётим,
Рақибим йўқ ўзимдан ўзга.

* * *

Чикора минг жафо қилса гар даврон,
Кимга вафо қилган чархи саргардон.
Гар умрим тенг ярми ўтса не армон,
Барҳаёт ҳаётим роҳи бепоён.

* * *

Ишқим ёрқин офтоб ва ё моҳ айла,
Маккорлар макридан ё паноҳ айла.
Фарҳоду Мажнундай элда афсона
Муҳаббат аҳлига шоҳаншоҳ айла.

* * *

Ишқ дарди кўзимиз ҳар он нам қилар,
Ризқу насибамиз дарду ғам қилар.
Адл қоматимиз шафқат қилмай ҳеч
Минг маломат билан долу хам қилар.

* * *

Ғар заминда кечар ҳаётим,
Само бўйлаб янграр баётим.
Лочиндан ҳам парвозим юксак,
Қўш қанотим – ашъор-абётим!

Битиклар

Минбарга

Гоҳ кулинг, майлига гоҳида бўзланг,
Цицерондан баланд мартаба кўзланг.
Пеш қилмай дуч келган донишманд фикрин
Ўз бисотингиздан бир ҳикмат сўзланг.

Хайём китобига

Барча ошиқ, вале Мажнун-Лайло йўқ,
Барча доно, бироқ ибн Сино йўқ.
Барча маст бу дунё майхонасида
Ва лекин сен каби бир ринд сиймо йўқ.

Қадаҳга

Бу жаҳон саҳнида умри боқий йўқ,
Ҳаёт жомин такрор тутар соқий йўқ.

Асога

Ўтқазган ниҳолинг расо бу айём,
Бир шохи дастингда асо бу айём.

Самарқанд нонига

Ҳар қанча хоҳласанг, совға учун ол,
Ҳар қанча хоҳласанг, совға қилиб қол.
Ягона донасин тахмонга қўйиб
Қуёшга боққандек ҳар кун назар сол.

Ноғорага

«Ноғора!» деб отар ким таъна тошин,
Додлагай мендай минг зарб ёрса бошин.

Абдулло СУБҲОН

Дунё – дарё, башар аҳли – мавжимиз,
Турнадай тизилар завжа-завжимиз.
Бағрида чикора гирдобу тўфон,
Вале гар айрилсак сўнар авжимиз.

* * *

Бисёр шоҳу султон, қаландар-гадо,
Бисёр шоду хандон, қайғули садо.
Шукр қил тақдирга, ҳар бир ҳолатда
Мавжудсан – кўрарсан не қилса ато.

* * *

Ўзингдан ўзга йўқ ёримиз,
Ёлғиз ўзинг мададкоримиз.
То бор олам бизга бегона
Бегоналик касбу коримиз.

* * *

Ота-боболаринг ёд айла, ёд қил,
Барҳаёт руҳларин шод айла, шод қил.
Ялов айла ғолиб номусу оринг,
Ҳар икки оламинг жаннат-обод қил!

* * *

Яшнатар оламини субҳидам нури,
Денгизни тубида жавоҳир-дури.
Бухоро шухратин бор олам билар
Ибн Сино каби то бор машҳури.

* * *

Пул, эй пул, мансабу жоҳсан пул, эй пул,
Худпарастга офтоб-моҳсан пул, эй пул.
Ҳамон амри вожиб шоҳсан пул, эй пул,
Гар асли бир сариқ коҳсан пул, эй пул!

* * *

Гар бегуноҳ кимдир тўкса қон,
Одил жазо олар бегумон.
Қай тил тигдан бўлса ҳам ёмон,
Аксар жазо олмоғи гумон.

* * *

Қўшиқ-қуй она юрт бўйлаб таралар,
Шош-Самарқанд, Термиз – эл-юрт оралар.
Юксалиш даврони бошланган гўё
Гўё олам бошдан қайта яралар.

* * *

Шеърят парисин гар нози бисёр,
Шеърят аҳлига дил рози бисёр.
Офтобдай очилар чиройи чандон,
Заргардай сайқал бер, пардози бисёр!

ПАЙМОН

Тўртликлар

Қай зот ганжи жаҳон истар, бас,
Ким умри жовидон истар, бас.
На ганжу на умри жовидон,
Қалбим шеъру дoston истар, бас.

* * *

Кел, эй соқий, май ичайлик, май,
Кел, эй мутриб, най янграсин, най.
Қувончимиз, оҳ-ноламыздан
Тирилгай гоҳ ҳатто Ковус-Кай.

* * *

Фикру хаёлимиз қилмас ҳеч фалак,
Орзу-истагимиз билмас ҳеч фалак.
Токи юксалмасак то фалак қадар,
Бизни назарига илмас ҳеч фалак!

* * *

Биз учун безавол баҳори ишқнинг,
Биз учун кетмас ҳеч оҳори ишқнинг.
Даврони навқирон ўтса не армон,
Биз билан навбаҳор, наҳори ишқнинг.

* * *

Файзу тароватсиз чаманми чаман?!
Ҳикмат ҳароратсиз суханми-сухан?!
То Ватан бамисли меҳрибон она,
Меҳру муҳаббатсиз Ватанми Ватан?!

* * *

Наинки бахти бут ҳар бир эл комил,
Комиллик билан боз топар такомил.
Дориломон даврон сураар беармон
Топар минг мушкулга минг чора, омил.

* * *

Тонгим офтобисан, шукр, минг шукр,
Шомим моҳтобисан шукр, минг шукр.
Минг дарду аламга минг битта шифо
Паймон гулобисан, шукр, минг шукр!

* * *

Ҳикмат қўш қаноти суҳану сўзнинг,
Қалб қўри, сурури, зиёси кўзнинг.
Жаҳолат зулматга қасдма-қасд ғолиб
Музаффар машъали ҳар кун, ҳар рўзнинг.

* * *

Ҳар сўзинг ҳар дилни шод қилгай,
Жаннат каби ҳам обод қилгай.
Тортма калом тобу танобин,
Минг мушкулни ҳал-кушод қилгай.

* * *

Фикру ҳаёлимиз дояси кўнгили,
Доя не, асоси мояси кўнгили.
Минг битта лашкарим минг калом, минг сўз
Музаффар ялови – ғояси кўнгили.

Жаъфар МУҲАММАД

Тўртликлар

Ҳар чоҳни роҳ деган ғофилмиз,
Дурни икроҳ деган ғофилмиз.
Қонга ташна қаттол қисматни
Пушти паноҳ деган ғофилмиз.

* * *

Сиримиз йўқ дўсту бегоналардан,
Бахт уйи зиёда кошоналардан.
Фарҳод дод-фарёдин эшитган Ширин
Шитоб етиб келар афсоналардан.

* * *

Сен учун бағримда минг сир яширин,
Кечалар сўйлайман ой-юлдуз сирина.
Шириндан-ширин тоғ асали бўлиб,
Заҳар тилларингни қиларман ширин.

* * *

Сени ҳар чамандан ахтардик, эй дўст,
Чаман не, Ватандан ахтардик, эй дўст.
Тополмай шоҳ-гадо орасидан ҳам,
Сени жону тандан ахтардик, эй дўст.

* * *

Дунёга келганман чекиб минг фарёд,
Мисоли тун бағрин пора қилган дод.
Дунёга келишдан то кетиш мурод,
Не боис, ё Раббим, айладинг бунёд?!

* * *

Ўтар баҳоримиз кўзимиз ёшлаб,
Ўтар ёшлигимиз дилимиз ғашлаб.
Ғар ҳамон ҳаётимиз, вале, во дариғ,
Муҳаббат кўнглимиз кетмоқда ташлаб.

* * *

Даркор эмас Сулаймон бахти,
Даркор эмас Сулаймон рахти.
Ёрим билан кулба ҳам қаср,
Даркор эмас Сулаймон тахти.

* * *

Дунёларга қуш сингари шошарман,
Бу жойлардан йироқ, нари шошарман.
Сахро сари шошиб оқар дарёлар,
Мен сахродан дарё сари шошарман.

ҚОЗОҚ ШЕЪРИЯТИДАН

Турмағамбет ИЗТИЛЕУЛИ

Ҳикматлар

Тўн олсанг – тўзар,
От олсанг – озар.
Фақат куй-қўшиқ
Баридан ўзар.

* * *

Тўн кийган тўнгмайди,
Лаънат олган ўнгмайди.

* * *

Қорни очга қора толқон мой,
Тул эркакка пучуқ жувон ой.

* * *

Оз битар, кўп ҳам битар,
Тотувликка не етар.

* * *

Қум тош бўлмас, қул бош бўлмас.

* * *

Икки яхши қўшилса – бир-бирин кўзи қиймас,
Икки ёмон қўшилса – ҳатто бир уйга сиғмас.

* * *

Эшак минганга от керак эмас,
Балиқ еганга эт керак эмас.

* * *

Отинг ёмон бўлса, армонинг кетар,
Боланг ёмон бўлса, дарвонинг кетар.
Хотин ёмон бўлса, меҳмонинг кетар,
Феълинг ёмон бўлса, имонинг кетар.

* * *

Хўжа, мулла бошидагидан аён,
Ҳоким, тўра қошидагидан аён.

* * *

Яхшининг кун сайин зиёда моли,
Ёмоннинг кун сайин яқин заволи.

* * *

Ютуғи тирикликнинг
Шарофати бирликнинг.

* * *

Меҳнатсиз уруғ чиқмас,
Заҳматсиз билим юқмас.

* * *

Ақлсиз зот
Югансиз от.

* * *

Юрагимда кўп дардим,
Тинглайдиган йўқ мардим.

* * *

Мен тортмаган дард қани,
Даво топар мард қани?!

* * *

Илм ёритар ичингни,
Ҳунар оширар кучингни.

* * *

Аёл ердан чиқмаган
У ҳам эркак боласи.
Эркак кўкдан тушмаган
Аёл унинг онаси.

* * *

Одам бўладиган одам
Очдан ўлса ҳам ошалаб емайди.
Одам бўлмайдиган одам
Ёрилиб ўлса ҳам «ол» демайди.

* * *

Қариндош – қориндаги ош.

* * *

Тўн жиғасиз бўлмас,
Эл оғасиз бўлмас.

* * *

Тўқлик яраштирар,
Йўқлик талаштирар.

* * *

Тойчоқ отга етказар,
От муродга етказар.

* * *

Бебош бўлсанг осарлар,
Юввош бўлсанг босарлар.
Ўртача бўлсанг, хон ясарлар.

* * *

Ош қадрин билмаган
Очлик азобин ортар.
От қадрини билмаган
Ўзи арава тортар

* * *

Ёмон текни билмас, яхши кекни билмас.

* * *

Яхши Оллоҳдан кўрар,
Ёмон ҳамроҳдан кўрар.

* * *

Юрти ёмоннинг бийи куяр,
Хотини ёмоннинг уйи куяр.

* * *

Ёмонга ишинг тушмасин,
Тузоққа қушинг тушмасин.

* * *

Бой бой билан куда бўлса, ўртада йўрға қатнар,
Йўқ йўқ билан куда бўлса, ўртада тўрва қатнар.
Бой йўқ билан куда бўлса, ўзаро зўрға қатнар.

* * *

Оғзин катта оч,
Тиши бўлса – қоч.

* * *

Ўғрилар топишганда
Бир-бирини ялайди.
Айрилганда қопағон
Қўппак каби талайди.

* * *

Тошганлар – тўкилади,
Қазиган – йиқилади.

* * *

Бош бошлайди, оёқ ташлайди.

* * *

Ёлғон сўз балойи жон,
Ўткир пичоқ тўкар қон.

* * *

Олтиннинг тоғи бўлмас,
Яхшининг ёғи бўлмас.

* * *

Қаноат қоринни тўйдирар,
Қаноатсиз отни сўйдирар.

* * *

Тўқлар нелар демас,
Очлар нелар емас.

* * *

Уста билан дўст бўлсанг, ишинг битар,
Мулла билан дўст бўлсанг, боринг кетар.
Миршаб билан дўст бўлсанг, бошинг кетар.

* * *

Олов ёқсанг – пишарсан,
Чоҳ қазисанг – тушарсан.

* * *

Гўшт есанг, тишингга кирар,
Емасанг, тушингга кирар.

* * *

Маъраган ҳар такани
Қиш тушганда кўрарсан.
Кеккайган ҳар йигитни
Иш тушганда кўрарсан.

* * *

Уйнинг иссиқ-совуғи
Қиш тушганда билинар.
Кимнинг қандай экани
Иш тушганда билинар.

* * *

Этнинг бари қазӣ бўлмайди,
Итнинг бари този бўлмайди.

* * *

От югурса – айиради,
Тил югурса – қайиради.

* * *

Ақлига айтсанг билади,
Ақлсизга айтсанг кулади.

* * *

Билимли аёл бошигга қарар,
Билимсиз аёл ёшингга қарар.

* * *

Тентакнинг оёғи саккизта,
Семизнинг таёғи саккизта.

* * *

Зулматда қалтирайсан,
Ёруғда ялтирайсан.

* * *

Сигири бор уйда айрон бўлар,
Сигири йўқ ҳар уй вайрон бўлар.

* * *

Хон эли билан,
Аёл эри билан.

* * *

Пичоқ берсанг, чини билан бер,
Ғар чин берсанг, қини билан бер.

* * *

Яхши меҳмон келса, қўйинг эгиз туғади,
Ёмон меҳмон келса, қўйинг қашқир буғади.

* * *

Оқсоқнинг йўлига тушма,
Сўқирнинг қўлига тушма.

* * *

Кўҳна калом – янги калом қозиғи,
Ҳар яхшию ҳар ёмоннинг озиғи.

* * *

Қозон тошар,
Нодон шошар.

* * *

Қўйнинг нияти омонлик,
Бўри нияти ёмонлик.

* * *

Азалдан бой ошиб борар,
Ҳар янги бой шошиб борар.

* * *

Белига айил ботганни
Эгаси эмас, оти билар.
Эр йигитнинг қадрини,
Дўст-ёр эмас, ёт билар.

* * *

Тоғига мос тулки,
Замонга мос кулги.

* * *

Яхшилик терак устида,
Ёмонлик оёқ остида.

* * *

Ёмонликни кўп қувган, бир балога йўлиқар.
Яхшилик йўлин тутган мол-давлатга тўлиқар.

* * *

Икки яхшини қўшганнинг савоби бор,
Икки ёмонни қўшганнинг жавоби бор.

* * *

Эл ичида оз бўлсанг,
Ҳар фикр келар ўйингга.
Юрт ичида йўқ бўлсанг,
Лаънат илинар бўйнингга.

* * *

Оёғи ёмон қўлни булғайди,
Оғзи ёмон элни булғайди.

* * *

Мард берганин айтмайди,
Айтганидан қайтмайди.

* * *

Бор бўлсанг тошма,
Йўқ бўлсанг шошма.

* * *

Нодон-ношуд жовдирайди,
Сўз тополмай довдирайди.

* * *

Жаҳл чиқса, ақл кетар,
Ақлида жаҳл нетар.

* * *

Ёмонни яхши десанг
Ёмонлиги қолади.
Яхшини ёмон десанг
Хушфъели йўқолади.

* * *

Навкар бекнинг қошида,
Деҳқон ернинг бошида.

* * *

Қашшоқлигин яширган эл бой бўлмас,
Ёлғизлигин яширган бағри тўлмас.

* * *

Овни эринмаган отади,
Ёки кўринмаган отади.

* * *

Ориятли эр
Ору номус дер.
Ориятсиз эр
Ўз бошини ер.

ОЗАРБАЙЖОН ШЕЪРИЯТИДАН

Мулла Паноҳ Воқиф

Ман жаҳон мулкида мутлоқ тўғри ҳолат кўрмадим,
Ҳар не кўрдим айри кўрдим, собит сабот кўрмадим,
Ошинолар ихтилотинда садоқат кўрмадим,
Беғубор иқрору имону диёнат кўрмадим,
Бевафодан ложарам таҳлиси ҳожат кўрмадим.

Хоҳ султон, хоҳ дарвешу гадо билигтифоқ,
Ўзларин қилмиш гирифтори ғаму дарду фироқ,
Жафои дунёгадир ҳар эҳтиёжу иштиёқ,
Мунча ким этдим томоша, сўзларга осдим қулоқ,
Кизбу бўҳтондан сувою бир ҳикоят кўрмадим.

Ҳар садову сас ки, дунёга тўлиб аксар ақал,
Жумла макру али фанну фитнадир, жангу жадал,
Дирҳаму динор учундир ҳар нега чанг солса ал,
Муқтадирларда итоат, муқтадоларда амал,
Бандаларда сийму, бойларда адолат кўрмадим.

Халқи олам бир ажаб дастур тутмуш ҳар замон,
Қайси ғамли жонни ким, сан эгар ўлсанг шодумон,
У сана албатта ки бадфеъллик айлар аён,
Ҳар каса ҳар кас ки этса яхшилик, бўлур ёмон,
Топмадим бир дўст ки, ундан адоват кўрмадим.

Олими жоҳил, муриду мурдиши шогирду пир,
Нафси аммора қўлингда сарбасар ўлмиш асир,
Ҳаққи ботил айламишлар, қилмиши журми кабир,
Шайхлар шайёд, обидлар абусен қамтарир,
Ҳеч касда Ҳаққа лойиқ бир ибодат кўрмадим.

Ҳар киши ҳар не ки севди, они беҳтар истади,
Кими тахту, кими тожу, кими афсар истади,
Подшоҳлар дамба-дам таҳсири кишвар истади,
Ишқа ҳам чўх кимса тушди васли – дилбар истади,
Ҳеч бирида оқибат ҳам завқу роҳат кўрмадим.

Мен ўзим чўх кўзагори кимиёгар айладим,
Жидду жаҳд қилдим ғубори тийрани зар айладим,
Қора тошни дўндириб ёкуту аҳмар айладим,

Донаи хармухрани дурга баробар айладим,
Қадру қиймат ахтариб, хайри ҳасорат кўрмадим.

Найлайн вайрона Жамишду Жамин айвонини,
Йўла солмиш бил ки базму ишрати чандонини,
Ким қолибдир ки унинг ғам тўкмамишдир қонини,
Қайта-қайта имтиҳон этдим фалак давронини,
Унда мен терс акликдан ўзга одат кўрмадим.

Кун кими бир шахса кунда хайр берсанг сад ҳазор,
Заррача этмас адои шукри неъмат ошикор,
Қолмаюбдир ғайрату шарму ҳаё, номусу ор,
Дедилар ки, эътибору эъдиқот оламда бор,
Унда гарчи мен да чўх кездим, ниҳоят, кўрмадим.

Мухтасар ки, бўйла дунёдан керак этмоқ ҳазар,
Ундан ўтру ким, дейилдик ўз еринда хайру шар,
Олимлар хоки мазаллатда, данийлар мўътабар,
Соҳиби зарда карам йўқдир, карам аҳлинда зар,
Ишланган ишларда аҳқому лаёқат кўрмадим.

Давлату иқболу молин охири кўрдим тамом,
Ҳашмату жоҳу жалолин охири кўрдим тамом,
Зулфу рўйю хатту холин охири кўрдим тамом,
Ҳамдаму соҳибжамолин охири кўрдим тамом,
Беғубор бир ҳусну сурат, қадду қомат кўрдим.

Йа имам-ал-инсу валжинну шоҳаншоҳи умр,
Кетди дин қўлдан, бу кундан бўйла сен айла зуҳур,
Қўйма ким, шайтони малъун айлағай имону зўр,
Шуълайи ҳуснун-ла бахш эт тоза бир дунёга нур,
Ким, шариат машъалинда истиқомат кўрмадим.

Бош оқарди, рўзигорим бўлди кун-кундан сиёҳ,
Этмадим, сад хайф ким, бир моҳи рухсора нигоҳ,
Қадр билмас ҳамдам ила айладим умрим табоҳ,
Вақифга, ё Раббано, ўз лутфинги айла паноҳ,
Сендан ўзга кимсада лутфи иноят кўрмадим!

ГРУЗИН ШЕЪРИЯТИДАН

Николоз БАРАТАШВИЛИ

МЕРАНИ

Дала-даштлар узра қушдай учар Мерани тулпор,
Қора қарға қағиллайди, тезроқ учгин, учақол!
Ҳасратзада юрагимда зарра қолмасин ғубор,
Бахту иқбол диёрини шиддат билан қучақол!

Шамолларнинг бағрин тилиб, чўққилардан ошиб ўт,
Толиқсам ҳам парво қилма, ярим йўлдан қайтмагин.
Саҳролару доvonлардан бўрон каби шошиб ўт,
Ташна қалбим пора қилиб армон сўзин айтмагин.

Қолса қолсин она диёр, дўсту биродарлар ҳам,
Оға-иним, ҳатто севган ёримни ҳам унутай.
Пойим етган макон бўлар мангу азиз бошпанам,
Юлдузларга бор муҳаббат-меҳрим қўшқўллаб тутай.

Муҳаббату бор нафратим бўлсин сенга қўш қанот,
О, Мерани, бургутлардан ҳатто баланд учақол.
Ташнаю зор юрагимга ўзинг бўлгайсан нажот,
Бахту иқбол диёрини шиддат билан қучақол!

Боболарим диёримда, майли, қолмасин хоким,
Ёрим аза тутмасин ҳеч бағри бўлиб вайрона.
Кенг далада қолса-қолсин ғариб қабрим ҳаттоким,
Алвидолар айтсин бошим узра шамол парвона.

Қабрим ювсин кўз ёш эмас, тонг шабнами беғубор,
Кузғунлар чарх урсин қабрим узра мисоли наслим.
Мени олиб уч, Мерани, парвоз айла бояқбор,
То тирикман бўлмасман ҳеч қисмат ҳукмига таслим!

Тақдир мендан юз ўгирса, ўлсам ўларман бироқ,
Жанг қиларман эртаю кеч, жон, Мерани, учақол!
Уч, Мерани, чорлар бахту иқбол диёри йироқ,
Бахту иқбол диёрини шиддат билан қучақол!

Қайноқ қалбим кўрин совуқ шамоллар совурмасин,
Ҳатто хаёл етмас олис юртларни забт этармиз.
Ортимиздан йўл олганлар сира ҳам оҳ урмасин,
Биз барчасин мардонавор олға бошлаб кетармиз!

Дала-даштлар узра қушдай учар Мерани тулпор,
Қора қарға қағиллайди, тезроқ учгин, учақол!
Ҳасратзада юрагимда зарра қолмасин ғубор,
Бахту иқбол диёрини шиддат билан қучақол.

АРМАН ШЕЪРИЯТИДАН

Наапет КҮЧАК

(XV-XVI асрлар)

* * *

Севаман деганларинг куруқ сўзмиди, эй ёр,
Шойи деб тутқазганинг оддий бўзмиди, эй ёр?
Ваъдаларинг унутиб, наҳот ташлаб кетарсан,
Топганинг мендан аъло қора кўзмиди, эй ёр?!

* * *

«Бир бўсанг нархин айт менга, нигоро?»
Ишва билан деди: »Боймисан ортиқ,
Барча молу мулкинг менга чикора,
Севсанг, бас, бор меҳрим қиларман тортиқ».

* * *

Ўғлини бешафқат қарғади она:
«Тентираб яшагин мисли девона.
Саҳроларда сарсон кезиб бегона,
Жаннатдай юртингни соғин ягона».

САЯТ-НОВА

Сира ҳам жоним демасман, жонона, жонимсан менинг,
Оби ҳаёт тўлиб-тошган олтин финжонимсан менинг,
Бошим узра соя солмас яйдоқ шийпонимсан менинг,
Севдим сени, ўлдир мени, золим султонимсан менинг!

Қадди-бастинг сарви равон, гул юзинг мастона аъло,
Сўзларинг қанд, лабларинг бол тишларинг дурдона аъло,
Нигоҳингда ақлу ҳушим олар минг бир маъно аъло,
Бебаҳо дуру жавоҳир, лаъли рахшонимсан менинг!

Дарди ҳажринг ичра минг бир дардга дучор бошим, эй ёр,
Кўзларимдан оқар ё Раб, мудом қонли ёшим, эй ёр,
Қолмади ҳеч танда ортиқ зарра ҳам бардошим, эй ёр,
Кўйинг ичра яйрай, жаннат каби бўстонимсан менинг!

Хушторингман, бедорингман, борми мендай гадо бўлган,
Наинки мен, жумла жаҳон ой юзингга шайдо бўлган,

Неларга, айт, қиёс айлай, бор ташбеҳлар адо бўлган,
Шамолдай ҳеч тутқич бермас гўзал жайронимсан менинг!

Дариғ тутмай ширин сўзинг Саят-Нова ёри бўлгин,
Ёри неки, бор давлати, номуси ва ори бўлгин,
Қалби ичра оташ ишқи, алангаю нори бўлгин,
Чинни гул ҳам атиргул ҳам тоза райҳонимсан менинг!

* * *

Мен – булбулни олтин қафас ичра тутар бўлдинг ўзинг,
Юрагимни шафқат қилмай топтаб кетар бўлдинг ўзинг,
Гарчи қалбим жаннат каби обод этар бўлдинг ўзинг,
Ёлворсам ҳам шохдай сукут сақлаб ўтар бўлдинг ўзинг!

Гулзор аро гулларни ҳам кўзга илмай ёндирасан,
Оташ-олов нигоҳ билан парво қилмай ёндирасан,
Мени ҳам, оҳ, мурувват нелигин билмай ёндирасан,
Барчани кул қилиб боши узра этар бўлдинг ўзинг!

Ошиқларинг ичра, эй ёр, мен ҳам сенинг бир қулингман,
Ҳажринг зиндонида мудом қон ютар бир мақтулингман,
Отимдан ҳам, зотимдан ҳам кечдим, шайдо булбулингман,
Дарё каби тўлғонарман, бағрим ўртар бўлдинг ўзинг!

Дурдона бир ҳолинг билан элни асир қиларсан, ёр,
Менга ҳам минг жоду билан, эвоҳ, таъсир қиларсан, ёр,
Жондан буткул умид узган кўру басир қиларсан, ёр,
Эй маликам, содиқ қулинг ногоҳ нетар бўлдинг ўзинг?!

Саят-Нова кўзида ёш: «Йиғларман дер то имкон бор,
Дардларимни дoston қилмам мисли мард эр то имкон бор,
Ва лекин наъра тортарман бамисли шер то имкон бор,
Ҳиммат қилиб олтин созим, не бахт, тутар бўлдинг ўзинг!»

РУС ШЕЪРИЯТИДАН

Александр ПУШКИН

ПАЙЃАМБАР

Ташналикдан озурда рухим,
Тентирардим даштда зим-зиё, –
Ва дафъатан қодир илоҳим,
Айро йўлда намоён, пайдо.
Меҳр билан кўзларим, ё Раб,
Сийлапади, ногоҳ ярақлаб,
Гўё ёвқур бургутнинг олов –
Нигоҳидай порлади лов-лов.
Гумбурлаган қасирға-сурон,
Ҳушёр айлаб ногоҳ бегумон;
Само титраб ларзага келди,
Ҳур-парилар айлади парвоз.
Даррандалар қайгадир елди,
Самбиттоллар тебранди ҳамроз.
Оғзимга у чапдаст қўлини,
Солди шитоб, қилиб йўлини,
Манфур тилим олдию юлиб,
Маддох, каззоб забондан жудо –
Даҳанимга энг аъло билиб,
Ништар илон тилин этди жо.
Ва қиличин сермаб беаёв,
Титроқ қалбим суғуриб олди.
Ланғиллаган лахча чўғ-олов,
Оташни шаън кўксимга солди.
Ётарканман даштда чалажон,
Тангри ҳукми янгради шоён:
«Фурсат етди, қўзғал, пайғамбар,
Жо эт амрим ҳам жону танга.
Ва элма-эл кезиб сарбасар –
Юракларга ёққил аланга!»

* * *

Роҳиб-роҳибалар ҳаётдан бешиб,
Хаёлан минг битта оламни кезиб,
Дардига ахтариб таскин-тасалли,
Илоҳий дуолар битганлар, балли!

Бебаҳо бир дуо азиз мен учун,
Моҳи Рамазонда кўрсатар кучин;
Ё Раббим! Шаънингга шукрона айта,
Уни такрорлайман қайта ва қайта.

Эй фикру зикримни банд этган оят,
Ялқов-танбалликдан асрасанг шояд;
Маддоҳлик, такаббур ҳар не даъводан,
Ҳам ўзинг сақлагил кибру ҳаводан.

Вале ҳар нуқсоним қилгайсан аён,
Ва мендан ҳеч кимга етмагай зиён.
Ато эт итоат, севги саодат,
Илоҳий покликни одат қил, одат!

1836 йил.

* * *

На юксак мартаба, на зарур давлат,
На унвон, на шуҳрат, на кўрку савлат;
Қаршимдан чиқди гар пешвоз шайланиб,
Турфа савдолардан ўтдим айланиб.
Ёвлашган шоҳки бор навбатма-навбат,
Сулҳу омонликка қилмадим даъват.
Асирми жумла эл ва ё кўр-басир,
Чикора мен учун, қилмас ҳеч таъсир.
Мен булар баридан безган бандаман,
Эзгу ҳикматларга қўйдим танда ман:
Шоҳлар амри билан яшаш эрта-кеч,
Фарқ қилмас оммага қарамликдан ҳеч.
Ҳеч кимга эгмасман мағрур бу бошим,
Озод қалбим амри ёлғиз йўлдошим.
Сарбасту ҳам сармаст булбулдай гўё,
Чаманзор боғларга мафтун-махдиё;
Энг сара асарлар сеҳри қилса лол,
Мен учун энг олий илоҳий иқбол!

БУЛБУЛ ВА КАККУ

Гулга тўлган баҳор чоғида,
Чаманзорда тун кучоғида,
Бийрон булбул куйлар ранг-баранг.

Бироқ турқи совуқ какку қуш,
Какулайди нохушдан-нохуш.
Асабларни қилади таранг.

Совуқдан ҳам совуқ нафаси,
Бизни бахтдан қилгудай жудо.
Ўртамасин бағримиз саси,
Ўзинг асра бизни, эй Худо!

Михаил ЛЕРМОНТОВ

Башорат

Россия! Қисматинг оғирдан оғир,
Тож-тахтдан мосуво шоҳлар қон бағир;
Қон ичиб, қон кечиб, қонда тайрилиб,
Эл ҳатто уларга боқмас қайрилиб;
На қонун-қоида, тартиб-интизом,
Ҳеч кимни ҳимоя қилмас ҳеч Низом;
Хароба, абгор юрт бўйлаб беомон,
Ўлат-вафо кезиб, қашшоқ, чалажон,
Жумла элни ёппа бирма-бир қириб,
Ялмоғиз бўрондай ямлар қутуриб;
Уфқ бўялган кун қоп-қора қонга,
Забардаст бир баттол тушар майдонга.
Дастига не учун олганин қурол,
Маънисин сен англаб етарсан дарҳол;
Во дариғ, бошинга тушган балолар,
На бағрин ўртар, на қайғуга солар;
Бағрингда улғайган бу қаттол, эвоҳ,
Қонли қўли билан қазир сенга чоҳ!..

1830

1831 йил 14 июнь

1

Ғаройиб минг сиру асрорни ечиб
Шуҳрат орзусида хаёллар сурдим.
Кибор давраларнинг бахридан кечиб,
Ўзимни долғалар бағрига урдим.
Шоҳона давралар ким учун роҳат,
Ташна юрагимга солди жаҳорат.
Ва лекин зиёда орзу ҳам, дард ҳам,
Кўнглимга инмади ҳаттоки гард ҳам.

2

Беғубор хаёллар оғушида маст
Тамом унутардим замонни бебош.

Бағрим ўртаганда ўйларим сарбаст
Маржондай тизилар эди кўзда ёш.
Ва лекин жамики ғазаб-ғаразим,
Фикру зикрим, ҳатто сароб фаразим
Ақл бовар қилмас, ё Раб, сира ҳам,
Бамисли жаннат ё даҳшат жаҳаннам.

3

Ўйларим шиддатли, бор сўзлар ожиз,
Шиддатин ҳеч бири аён қилолмас.
Гўзал ташбеҳ билан ҳаттоки жоиз,
Энг бийрон шоир ҳам баён қилолмас.
Кучарман самони бамисоли қуш,
Лолман маст қилгандай бироқ сирли туш.
Элни лол қилсин деб айни ҳаяжон
Ҳаттоки тайёрман бўлгани қурбон.

4

Ғар шуҳрат мен учун эмас муддао
Бироқ фикру зикрим банд этган тамом.
Жонинг фидо қил деб қилар иддао,
Қисматим изтироб-азоб беором.
Ғанимлар қасдлашар қилгудай ғарот,
Бироқ қанот менга қодир башорат:
Тангри мангуликни айлағай тортиқ,
Ўзга ҳадялардан кечарман ортиқ.

5

Самовий руҳларга завол бегона,
Куним битар, эзгу ниятим аммо
Анғламаса ҳамки замон мастона
Шубҳасиз шарафлар, йўқ ҳеч муаммо.
Сенга ҳам азизим, мисоли баёт,
Ишқим бахш айлағай янги ҳур ҳаёт.
Олам номимизни бирга ёд этгай,
Ахир марҳумларни айириб нетгай.

6

Марҳумларга омма ҳамиша холис,
Ота фикрин ўғил ҳеч маъқул демас.
Буни англаш учун кун кўриб олис
Токи қартайгунча яшаш шарт эмас.

Мангулик қошида лаҳзалик фоний,
Гул каби одамзот умри ҳам оний.
Беш кунлик бу дунё ғам, ҳасрат, ҳузн,
Руҳнинг умри бироқ узундан-узун.

7

Азал қонуни бу. Соҳилда гоҳо
Якка-ёлғиз оғир ўйларга толиб
Тўлқинлар мавжига боқарман танҳо
Дарё қайнаб тошар зобитдай ғолиб.
Тўлқинлардан кўзим узмасман сира,
Асрий кўшиғин ҳам бузмасман сира.
Тошқин дарё бироқ кўнглим ғашлайди,
Теран хаёлларим бўлиб ташлайди.

8

Бир пайт маст айлаган шароби ишқнинг,
Афсунгар нигоҳлар бағрим қилган хун.
Дарду ҳасратлари, азоби ишқнинг,
Ўзга бир инсоннинг ёри у бу кун.
Мен ҳам ўзга қизни севарман чунон,
Майли, ишқ ўтида ёнай беомон.
Бироқ бағрим ҳамон ўртар алқисса,
Ўша илк ишқ дарди, армонли қисса.

9

Во дариғ, бирон-бир меҳрибоним йўқ,
Ўзим ҳам ўзимдан безорман, безор.
Ҳузур-ҳаловатли бирон оним йўқ,
Элнинг наздида мен ёвуз дилозор.
Катта ҳам кичик ҳам қилиб лол-ҳайрон,
Дарбозасиз қалбим қиларлар вайрон.
Кўнглимда қувончми ё ҳоким кулфат,
Қизиқмас ҳаттоки бирон дўст-улфат.

10

Булутлар карвони сузар қоп-қора,
Бағрида шубҳасиз оташ ва олов.
Самовот бағрини қилиб минг пора
Ғойиб бўлар яшин машъали дарров;
Булутлар бағрига сингар у ногоҳ,
Бунинг асроридан ким қилар огоҳ?
Ким ҳам назар солиб булут қаърига,
Таъриф бера олар булар барига?

11

Ё Раб, насиб этар қандайин исмат,
Қай жойда топарман то абад ором.
Кулиб боқарми ҳеч менга ҳам қисмат,
Ё руҳим тентирар мангу беором?
«Севарман!» деб ёрга қилсам гар нидо
Мен учун қиларми жонини фидо?
Дерлар: Бошингни ер дарди муҳаббат,
Мен дейман: Бўлсам бас марди муҳаббат!

12

Кўплар муҳаббатга ишонмас асло
Ишқ бир афсона деб топарлар таскин.
Девоналик дейди, дер бошга бало,
Ишқ аҳли наздида мискиндан-мискин.
Мен учун ҳам бу сир, мавҳум бир бало,
Бироқ ишқ дардидай дард бўлмас аъло.
Ё Раб, бор дунёдан батамом тониб,
Бутун қалбим билан севганман ёниб.

13

Чикора ҳаттоки хиёнат, армон,
Бағрим қон қилса ҳам аламли оҳим,
Қалбимнинг қаърида дардимга дармон
Оташ муҳаббатим, ёлғиз Оллоҳим;
Ҳатто харсанг узра қад ростлаб алҳол
Баногоҳ юксалар баъзан навниҳол,
Қоронғу кечани безагандай ой
Қора тошларга ҳам бахш этар чирой.

14

Йўловчи ниҳолга ачинар ғоят,
Қоя узра аранг турганин кўриб.
Бўрону сувсизлик боис ниҳоят
Бир куни дафъатан қолади куриб.
Ва лекин қалбимда ишқим барқарор,
Чикора бўрону чикора шарор.
Ишқ дарди қиёмат қадар ҳаттоким
Вайрона қалбимда ягона ҳоким.

15

Бешафқат бўлса ҳам қисмат зарбаси,
Мағлуб қила олмас мардни ҳеч қачон.
Оламни титратиб голиб наъраси,
Қалбида ловулла қасоскор исён.

Қиличини сермаб ҳар тўрт томонга,
Ғанимлар ерини ботирар қонга.
Бир зарб билан қилган барчасин барбод
Ё қодир Тангри у ё қонхўр жаллод...

16

Дашту саҳроларга меҳрим зиёда,
Шамоллар бағрида алқар адирда.
Лочин парвоз қилар юксак самода,
Булутлар сояси судралар қирда.
Озод ҳамда эркин отлар уюри,
Бургутлару барча тайру туюри.
Булутлар ложувард самода аста
Ром қилар мунаввар нурга пайваста.

17

Уфқларга туташ чексиз биёбон
Пайваста қиларкан еру осмонни.
Қаршимда паридай бўлиб намоён
Мангулик орзуси ўртайди жонни.
Турфа хаёлларнинг бўлиб асири,
Аён бўлар жумла жаҳоннинг сири.
Ҳаётим тизгини қўлимда гўё,
Бахту иқболим ҳам йўлимда гўё.

18

Сиз ҳам ҳайрат билан оқшом чоғида,
Офтоб ботишини кузатганмисиз.
Тунни кутиб олиб ҳайрат тоғида,
Кунни сўнгги йўлга узатганмисиз?
Қуйида дов-дарахт, шарпа соялар,
Атрофда кўкрагин керган қоялар.
Булутлар ҳам сирли сукунатга ғарқ,
Чўққилар бошида алангали барқ.

19

Хотиралар менга бахш этар қувонч,
Шавқу завқим булоқ мисоли тошар.
Яна юрагимга қўш қанот ишонч,
Яна қалбим бахтли кунларга шошар.
Ғар бу кун аламли армон хасмимиз,
Бизларни ром қилар эски расмимиз.
Такрор унга боқиб султондай тахтли,
Яна ўзимизни сезармиз бахтли.

20

Беқиёс оппоқ қор қоплаган тоғлар,
Сарбаланд қоялар сирли жамоли.
Уларга чикора турфа хил чоғлар -
Салтанатлар шони, ҳатто заволи.
Чақинлар бошида гўё олтин тож,
Булутлар бағрини тилар яланғоч;
Бас кела олмас ҳеч бирон-бир толиб,
Самога ҳамроҳ ким – ҳамиша ғолиб.

21

Ғарибдан ҳам ғариб яланг дашт-дала,
Ғарибдан ҳам ғариб саҳро-биёбон.
Йўлни чангитгандай пода бир гала,
Гоҳо қанот қоқар шамолу тўзон.
Қанча тикилсанг ҳам бутадан ўзга,
Дашт узра ҳеч вақо кўринмас кўзга;
Шом чоғи кўнглингга солар ваҳима,
Дашт ичра топилмас бўлак ҳеч нима.

22

Курашсиз ҳаёт ҳам дашт каби ғариб,
Сарҳисоб палласи келганда бир кун
Шавкатли бирон иш топмай ахтариб,
Армон билан бағрим бўлмасин ҳеч хун.
Курашмоғим зарур, зарур зўр ғоя,
Ҳар бир куним бўлсин мангулик қоя.
Роҳатдан асло сўз очманг ордона,
Курашгум мардлардай тинмай мардона.

23

Ҳамиша безовта фикру хаёлим,
Умид билан армон исканжасида.
Наздимда ёшлиқда етар заволим
Бешафқат қисматнинг дастпанжасида.
Наҳот омонлик йўқ асло ўлимдан,
Наҳот ҳеч шонли иш келмас қўлимдан?!
Ўзга қисматлардан қилсам ҳам ҳазар
Ишқим азоблардан устун, алҳазар!

24

Баъзида тош қотар ақлу идроким,
Кўнглимни ёритмас ҳаттоки чироқ.

Қора умидсизлик қалбимга ҳоким,
Орзулар юлдуздай туюлар йироқ.
Аросат чоҳида саргардон фаҳм,
Ҳаёт жирканч, бироқ ўлим ҳам ваҳм,
Ва лекин сабабчи ўзимман якка,
Таъна қилолмасман қодир фалакка.

25

Бунга кўникканман мен кўпдан буён,
Лекин на фаришта, на шайтон бадном,
Бу ҳолатни асло қилолмас баён,
Улар учун бу ҳол бегона тамом.
Бири ёвуз, бири нурдир ораста,
Фақат одамзотда мангу пайваста
Яхшилик-ёмонлик – азалий улфат,
Бошидан шу боис аримас кулфат.

26

Гумон топилмоғи беармон одам,
Тангри ёрлақанган зотлар ҳам ғоят,
Ўтган ҳаётига боқиб дам-бадам
Алам билан гоҳо қилар шикоят:
«Қисмат юрагимни қилмаганда қон,
Дунёда яшардим мен ҳам беармон!»
Тақдирга тан бермас шукрона айтиб.
Кетган тўлқин яна келарми қайтиб.

27

Тўлқинни қувлагай бўронлар чунон,
Денгиз узра тинмай чошиб толади.
Бағрида яйраган ғоят қадрдон
Қамишзор кўрфазни эсга олади.
Ўзга соҳилларга бош урар йироқ
Ортиқ ҳеч ҳаловат тополмас бироқ.
Денгизда бўрондай учган мард одам,
Салқин соҳилларда ётолмас беғам.

28

Бешафқат заволим - маълум бегумон,
Азалий ҳамроҳим минг дарду алам.
Дардларим ягона Тангрига аён,
Ҳеч қачон билмагай лоқайд бу олам.
Мен ўларман, бироқ шоним безавол,
Ёт эллар ҳайратга тушиб бўлар лол.

Ўз юртимда оми омма аломат,
Шаъним булғаб отар санги маломат.

29

Тамомми? Йўқ, ахир бир малика бор,
Мени севмас, бироқ ишқи зиёда.
Гарчи севгимга у ишонмас зинҳор,
Оташин қалбидай қалб йўқ дунёда.
Бир кун бўлар барча сирлардан огоҳ,
Қодир башоратим эслаб баногоҳ,
Кўзига ёш олар ўксиб ҳар жойда,
Бироқ пушаймони бермас ҳеч фойда.

30

Тошқин дарё, овлоқ олис бир мозор,
Лак-лак қора булут... бадқовоқ осмон.
Эвоҳ, қонли қабрим мангу хору зор,
На бирон-бир оят, на бирон нишон.
Тақдир жиловини чиқариб қўлдан,
Мен каби адашиб ҳақ-равон йўлдан,
Навқирон ажнабий баъзан лол-ҳайрон,
Қабримга бош эгар юраги вайрон.

31

Ва дер: «Буюк бу зот топмаган қиммат,
Наҳотки дўсти ҳам бўлмаган сира?!
Унга камлик қилар ҳар қанча ҳиммат,
Унга муносибдир мангу хотира!»
Алам билан дея: «Ё Раб, алҳазар!»
Олис-олисларга ташлайди назар;
Эътиборин тортар булутлар улкан,
Қушдай учар қайиқ, қордай оқ елкан!

32

Ва қабримни кўрар! – Шу янглиғ азиз
Эзгу орзуларим. Шириндан-ширин
Рўёбга чиқмаган умидлар лазиз
Йиллар чоҳи ичра мангу яширин;
Гўё эркин қушлар сарбаст парвози,
Гўё тунда янграр найнинг дил рози –
Забардаст ҳикматли ҳар теран фикр,
Қилинмасдан олдин сўз билан зикр!

1831 йил 11 июнь.

ФАРИШТА

Фаришта самовот ичра парвона,
Куйлар алёр, тарона;
Булутлар, ой, юлдуз терилиб,
Тинглар бари берилиб.

Жаннат ичра ҳурлар ҳаёти –
Сир-синоат баёти;
Ҳамду сано такбирлар айта,
Тангрини алқар қайта.

Жавон қалбни босиб бағрига,
Элтар замин қаърига;
Ёш қалб ичра йўқолиб сўзи,
Қолар бир куйнинг ўзи.

То заминда чекди кўп озор,
Гарчи мудом умид ёр;
Куй-қўшиғи бу ернинг қора,
Бағрин қилди садпора.

ШОИРНИНГ ЎЛИМИ

Шоир шаҳид! Шаън, олиймақом,
Номусига тегдилар унинг.
Қонли қалби тўла интиқом,
Мағрур бошин эгдилар унинг.

Маломатлар оташ юракка,
Қилич каби қаттиқ санчилди.
Бош кўтарди мардона якка,
Ва оқибат шоир янчилди.

Шоир ўлди! Фарёд на даркор,
Ҳамду сано, олқишлар нечун?!
Қилмишингиз оқламанг бекор,
Қаттол қисмат кўрсатар кучин!

Сиз эмасми дарғазаб, қистаб,
Ўз шоирин юргидан қувган.
Ҳамда текин томоша истаб,
Ўчай деган ўтга ёғ қуйган.

Яйранг... сўнги зарба, истибдод,
Ва янчилди шоирнинг боши.

Завол топди даҳо истеъдод,
Шеъриятнинг сўнди куёши!

Манфур қаттол бефарқ, бепарво,
Зарба берди – зарба беаёв:
Қаҳри қаттиқ қаттол бедаво,
Қилт этмади дасти ҳам бирров.

Бу не қисмат, омад-саодат,
Марғабалар истаган ботил,
Юртимизга келган беадад,
Келгиндилар бири у қотил.

Шарму ҳаё бегона манфур,
Шон-шарафдан беҳабар бу гўл,
Бор-будимиз топтади бир йўл,
Қай бир зотга кўтарганин қўл,
Қила олмас ҳатто тасаввур.

Ва ўлди у – макон ер қаъри,
Жаҳонгашта шоир сингари,
Шаънига шеър-ашъорлар битган,
Воҳ, уни ҳам телба-сарсари,
Қасоскор рашк бошига етган.

Нечун тарк айлади меҳр боғларин,
Нечун макон этди жафо тоғларин.
Оташ қалби учун мангу тор зиндон?!
Тубан бандаларга алданди нечун,
Нечун енголмади бўхтонлар кучин,
Билса-да одамзот атворин обдон?..

Сохта шуҳрат тожин кийдириб,
Гўё яқин маҳрам қилдилар, –
Асли шоир қалбин куйдириб,
Тиғ-яроғсиз қийнаб тилдилар;

Жоҳил қавмин фисқу фасоди,
Заҳарлади сўнгги онларин,
Юрагида қасос фарёди,
Олиб кетди бор армонларин.

Афсунгар алёрлар жаранги тинди,
Афсунгар алёрлар... қалбим яраси!
Олгин сози шоирнинг синди,
Янграмас ҳеч даъват, наъраси.

Сиз қилмиши тилларда дoston,
Киборларнинг арзандалари,
Дастингиздан қутилмас омон,
Яратганнинг хор бандалари.

Ялтоқилар тож-тахт пойида,
Эрк, Буюклик, Шон кушандаси.
Измингизда қонун-қоида,
Бас келолмас сизга бандаси.

Вале Аллоҳ шоҳид, алҳазар,
Дўзах сизни кутар беомон.
На мансабу ва на тилло-зар,
Бу балодан сақлолмас омон.

Ва қанчалар солманг дод-фарёд,
Нафи бўлмас ҳеч оҳингизни.
Юволмайсиз мангу тоабод,
Кечирилмас гуноҳингизни!

* * *

Биз айрилдик; жамолинг бироқ
Эъозлайман қалбимда, жонон;
Мунаввар ишқ фаслидай йироқ
Шайдо қалбим маст қилар ҳамон.

Гар ўзгалар қилса ҳамки ром,
Сендан кеча олмадим, эвоҳ,
Зотан, азиз кўҳна ҳар эҳром,
Кўҳна маъбуд ҳам ҳамон илоҳ!

Фёдор ТЮТЧЕВ

БАҲОР

Қисмат бўлса ҳамки ғоят бешафқат,
Безор қилса ҳамки хийлаю найранг,
Манглайда ажинлар қатланиб қат-қат,
Минг бир ғам ҳолимиз қилса ҳамки танг;
Баҳор келар бўлса тутиб гул-райҳон,
Баҳор келар бўлса алёрлар айта: -
Товусдай товланиб бу кўҳна жаҳон,
Нурафшон дунёга келармиз қайта.
О, баҳор, фасллар малаги баҳор,
Дарду ғам, изтироб-алам бегона.

Бағрингда безавол ҳаёт муҳри бор,
Мангулик қўшиғин куйлар яғона.
Ваъдага вафодор жаннатий фасл,
Қиш ўтиб келарсан йўқлаб шубҳасиз.
Тангридай бокира беғубор асл,
Тангридай ҳиммати бепоён, чексиз.

Боз рўйи заминни буркагай гулга,
Гулларки турфа ранг, анвойи алвон.
Зеб берар ҳаттоки бепоён чўлга,
Ва беҳишт боғига дўнар тўрт томон.
Булутлар карвонин келар боз бошлаб,
Бағрида қиличдай ярқирар яшин.
Шукроналар айта, кўзларинг ёшлаб,
Алқайсан ҳотамтой кўклам қуёшин.

Гўшанга сингари безаниб олам,
Муҳаббат алёрин куйлагай булбул.
Қиш каби чекинар барча дарду ғам,
Баҳор осмонидай ёришар кўнгул.
Кундан-кун ўзгача боғлар чиройи,
Кундан-кун бу дунё навқирон ва ёш.
Яшиллик гўёки ҳамроҳ киройи,
Яшиллик гўёки то абад йўлдош!

Эй ҳиммат бобида бағри кенг ҳотам,
Ки аҳли башарни ўзинг оқил эт.
Тарк этиб заминни дарду ғам, мотам,
Бизларни толега мангу доҳил эт.
Қутлуғ ташрифингдан яйрадик, баҳор,
Қутлуғ бўлгай сенинг ташрифинг, қутлуғ.
Булбулдай бағрингда сайрадик, баҳор,
Ҳам завқу шавқ билан кўнгуллар тўлуғ.

1838.

* * *

Қачон озод бўлгай бу Ватан,
Қачон элга ёр бўлар замон.
Эрк қуёши балқиб дафъатан,
Қачон обод бўлар тўрт томон.

Не тонг, келса шундай вазият,
Не тонг, балқса ҳуррият кулиб.
Бироқ улус чеккан азият,
Кетармикан ҳеч унут бўлиб.

Жабру зулм, ҳақорат-хўрлик,
Хотирадан кетарми ўчиб.
Ё барчасин такрор эл шўрлик,
Ўтарми зор кўксида қучиб?!

* * *

Ёлғиз нодон билмагай тиним,
Ёлғиз нодон бесар, бетоқат.
Толдингми, бас, ором ол, иним,
Тақдирингга тан бергил фақат.

Беҳаловат бу кўҳна очун,
Ғам-аламдан эшилган жуфт байт.
Афсус, армон, надомат нечун,
Шукрона айт, фақат шукр айт!

* * *

Лаҳзалар бор – файзиёб ғоят,
Ҳар не таъбир, таърифдан ортиқ.
Бамисоли муқаддас оят,
Суралардай илоҳий тортиқ.

Бошим узра юксак арғувон,
Япроқлари куйлар тарона.
Қувноқ қушлар - булбули бийрон,
Онам каби бўлар парвона.

Дарду ғамлар бағримни бузган,
Бадар кетган алвидо айтиб.
Мен бутунлай умидим узган,
Бахтим гўё келгандай қайтиб.

Юрагимда ҳаловат, ҳузур,
Юрагимда меҳрим зиёда!
Ё Раб, ё Раб! Минг бора узр,
Наҳот шундай бахт бор дунёда!

* * *

Не бир замонларни кўрган бу макон,
Не азиз зотларга мангу бошпана.
Улардан хотира қадимий кўрғон,
Улардан ривоят сўйлагай, мана...

Боши узра не бир ҳукмрон замон,
Пойида ким мангу уйқу ичра ғарқ, -
Эманзор шовуллар боз дориломон,
Мангулик қўшиғин куйлагай бефарқ.

Уфққа бош қўйиб ётар қир-адир,
Йиллар ҳисобини олмагай сира.
Табиат қошида одамзот надир,
Табиат қошида банди-асира.

То бизлар барҳаёт муқаддас макон,
То бизлар барҳаёт мудом парвона.
Алвидо айтсак гар, ҳайҳот, ногаҳон,
Бағрига олар ул меҳрибон она.

* * *

Эсингдами, дастлабки висол,
Қалтис-қаҳқор висол айёми.
Сирли нигоҳ гўзал, бетимсол,
Ваъда қилган севги паёми.

Муҳаббатинг даҳшатли тақдир –
Ҳукми янглиғ гарданга илди.
Тавқи лаънат ҳақдир-ноҳақдир,
Манглайига мангу босилди!

Тарки дунё! Азоб-уқубат,
Юрак-бағрин ўртади ғашлаб.
Хотиралар охир-оқибат -
Қиё боқмай кетдилар ташлаб.

Гўё дўзах қаърида чалқиб,
Беҳуда бош урди тўрт томон.
Қалбидаги чечакни юлқиб,
Оёқ ости қилди оломон.

Минг бир азоб ичра имконсиз,
Ғам-ғуссалар ичра йўқолди.
Ҳаммасидан ҳайкалдай жонсиз,
Тирик мурда жуссаси қолди.

* * *

Хўрладилар сени, қилдилар таҳқир,
Менинг она тилим, жонажон тилим.
Замона бунча ўч зулмга ахир,
Балою офатга макон бу иқлим...

Ҳукмронлик қилар қабоҳат, бўхтон,
Ҳақсизлик, қаллоблик боз дароз дасти.
Хезланар қошингда қай каслар чунон,
Билмадим сенда бор қандайин қасди.

Жамики шаккоклар худобеҳабар,
Жамики эътиқод ҳамда имон ёт,
Бандалар дастида қонли тош-табар,
Чоҳ қазир сен учун, чоҳ қазир, ҳайҳот!

Ёвуз ниятлари уларнинг аён,
Бағрига ёқар ўт адоват ва кин.
Эй менинг илоҳий каломим шоён,
Ҳам шонли тарихим, иқболим некбин.

Ҳаёт-мамот жанги сенга мунтазир,
Келди ҳал қилувчи сен учун фурсат,
Муқаддас каломим дилбар, дилпазир,
Парвардигор шоҳид! Қудратинг кўрсат!

1854 йил 24 октябрь

Александр БЛОК

Чарчадим мен. Ўлим ҳам яқин,
Остонамга судралиб келар.
Талаб айлаб ҳаққоний ҳақин,
Эшигим боз очмоқчи бўлар.

Ярим кеча босиб дафъатан,
Қалбимга чанг солар беомон.
Ва шарпаси мисли оқ кафан,
Кўз ўнгимда аён, намоён.

Ва кетарман мен бу дунёдан,
Не тонг, яна келарман қайтиб.
Аламдийда кўҳна қалб билан,
Яна сарсон-саргардон, дайдиб.

Жудоликлар ўртаб бағримни,
Яна кенг бу дунё тангу тор.
Меҳрим бериб, сочиб қаҳримни,
Яна бари бўларми такрор?

Нечун ахир? Жавоб йўқ бироқ.
Ё Раб! Васлинг айлади ташна.
Бу дунёга Аршингдан йироқ,
Бўлолмасман ортиқ ҳеч ошна!

29 январь 1899 й.

ОНАМГА

Бандаман мен, нотавон банда,
Шеърларимда на қудрат, сурур.
На шавқу завқ, на заҳарханда,
Тополмасман на илоҳий нур.

На маҳорат, на буюклик бор,
Бамисоли саҳройи сароб.
Не тонг, бир кун қилиб хору зор,
Не тонг, ҳатто айласа хароб.

Доҳиёна даъватим билан,
Эзгуликка қилсайдим ошна!..
Ожиз қалам-довотим билан,
Ўзим буюк ҳисларга ташна.

Оташ-олов шеъру ашъори –
Аҳли элга муқаддас фармон,
Шоир, ялов номуси, ори,
Бу дунёдан кетар беармон!

18 июль 1899 й.

* * *

Чорлама, бас, дилором,
Кўзга ёш олиб.
Бу гўшадан багамом,
Кетгум бош олиб.

Оташ ишқим аланга,
Ўзга ёр учун.
Зарра меҳрим йўқ санга,
Надомат нечун?

Сенга бегона юлдуз,
Чарақлаб порлар.
Чарақлаб кеча-кундуз,
Бағрига чорлар.

16 март 1902 й.

* * *

Қўлларингдан тутарман аста,
Ёри жоним! Бизлар пайваста!..
Кутар гарчи айрилиқ, фиروق,
Меникисан тун бўйи бироқ,
Ишқ-муҳаббат оташ-аланга,

Туташгайдир пайваста танга.
Оташ ичра эриб, эшилиб,
Жисму жонлар кетар қўшилиб...

Йиллар ўтди, ўтди кўп замон,
Меникисан, эй ёр, сен ҳамон.
Кўзларингга боқарман ёниб,
Ишқ жомига минг қайта қониб,
Асир-банди илоҳий сирга,
То тонггача биргамиз, бирга!

Март 1902 й.

* * *

Курашлардан тез толдинг,
Наҳот афзал асорат?
Хилватларда йўқолдинг,
Ёт-бегона жасорат.

Матлабинг ҳузур ёлғиз,
Қайда қалбингдаги қўр?
Ташна ажал - ялмоғиз,
Ташна оғзин очиб гўр.

Барча қисматга банди,
Барча ўткинчи, меҳмон...
Қашшоқ қавм фарзанди,
Севмагансан ҳеч қачон!

11 февраль 1902 й.

* * *

Қадди расо париваш,
Чорлар уни ой.
Излар ташна қалби ғаш,
Ҳамроҳ, хойнаҳой.

Бўз йигит яйлов бўйлаб,
Йиғлаб бўзлайди.
Қалбининг розин сўйлаб,
Ёрин излайди.

Бугазор ичра жонон,
Чорлаб кўринар.
Ва топишиб икки жон,
Қўшиқ ҳам тинар.

* * *

Бўронлар солиб сурон,
Ер юзин ювар селлар.
Келар ўзга хукмрон,
Эргашар элат-эллар.

Елар тулпордай замон,
Йиллар ўтар, минг аср...
Ишқ қасрига навқирон,
Асрлар қилмас таъсир.

Келгай минг тоза насл,
Гар ўзга оташ-олов.
Бироқ қўлларда асл,
Ҳилпирар бизнинг ялов!

Баҳор 1903 й.

* * *

Унутдим бор калом-сўзларни,
Умидларим саробга дўнди.
Қувонтириб ногоҳ кўзларни,
Самовотга қизиллик инди.

Қора булут лашкари лак-лак,
Ёмғир тинмай ёғди эрта-кеч.
Дунё ҳаққи, баҳаққи фалак,
Кечма умид-эътиқоддан ҳеч!

30 июнь 1902 й.

* * *

Кимлар келиб, кетмаган кимлар,
Ҳамон орзу ром айлар, имлар.

Ҳамон қўшиқ, ҳамон ўшал кун,
Ҳақ-ҳақиқат, иккимиз – дуркун!

Нелар кўчган тарих, абадга,
Тонг ёғдуси солади ёдга.

Қалбим дарё – мусаффо, тиниқ,
Гар тикилсанг, кўрарсан аниқ.

Июнь 1903 й.

* * *

Боғ яратдим, жаннатмакон боғ,
Девор билан сарбаланд ўраб.

Юрагида асло кетмас доғ,
Онам келар сўроқлаб, сўраб.

«Қайлардасан, ўғлим?!» йўқ жавоб,
Офтоб олтин ёғду сочади.
Оби кавсар мавжланар шитоб,
Чаманзорлар чирой очади.

Онам менинг оҳиста, аста,
Гул боғларим ўтар айланиб.
Қайта-қайта чорлар дилхаста,
Дийдоримга ташна, шайланиб...

Тўрт томон тинч. Биларми беҳуш –
Онам қалбим боғда етилар.
Оби кавсар айлаган сархуш,
Ортиқ қандай саодат тилар?

Апрель 1907 й.

* * *

Яралгансан калом сеҳридан,
Баҳра олиб боғлар меҳридан,
Ёғдуларинг чақмоқ ярқироқ,
Баҳор бўлиб чалдинг қўнғироқ.
Ўша-ўша ҳар лаҳза, ҳар он,
Бошим узра ҳоким, ҳукмрон,
Боғлар аро гулларнинг рози,
Ҳур-парилар саррин парвози,
Хавотирли бедорлик ҳар кеч,
Ўша-ўша уйқу бермас ҳеч.

Май 1903

* * *

Чорлама, қалбим, ёниб,
Дала-қир томон!
Яйрайманми қувониб,
Юртим, беармон?

Майин, саррин шаббода,
Парвона ўзинг.
Маст қилар шароб, бода,
Ҳар калом, сўзинг.

Мангу қилдинг асира,
Дардимга дармон.
Яшай олмасман сира,
Яйраб беармон.

Қувончингга бахтиёр,
Фақат бир нафас,
Фақат бир бор бўлай ёр,
Бир бор ҳамнафас.

Сўнг ғариб бошим олиб,
Бағримни тиглаб,
Қора қисматдан нолиб,
Ўтарман йиглаб.

Июль, 1905

ФАРИШТА

Зулумот заминда масканим мени,
Халоскор фариштам, севарман сени.

Севарман жонга жон ёрлигинг учун,
Наинки ёрлигинг, борлигинг учун.

Чамбарчас боғлаган сирлар, тун учун,
Онам, синглим, ёрим – сен, севмай нечун?!

Узоқ умр учун бизларга тортиқ,
Қисматдошим дея севарман ортиқ!

Кишан-бандим учун, афсунинг оғу,
Тавқи лаънат учун севарман ёху!

Неки менга, азиз сенга бегона,
Қашшоқ эл дардида телба-демона,

Ҳамжиҳатлик учун бизлардан олис,
Муте бандаларнинг устидан холис,

Ҳукм айтмадим гар, севарман сени,
Ҳўрлаган зот учун халқимни, мени,

Жўмардлар барчасин қамагай қай зот,
Илҳомим сеҳрга ишонмаган бот,

Ким қадр-қимматим қориб лойларга,
Сотилар деб ўйлар баён-бойларга...

Барида бор гарчи қасосим-қасдим,
Ожизлиги учун ва лекин дастим,
Фақир-ҳақирлигим учун мен буткул,
Аждодларим ҳаққи муте, банди, қул,
Феъл-атворим билан ҳалимдай майин,
Жангу жадалларга қандоқ ярайин.
Бироқ ожизлигим учун беҳато,
Севарман меҳрингу қаҳрингни ҳатто.
Сув келса ичган биз, ўт келса кечган,
Тангрим қисматимиз бир қилиб бичган!..
Қай зотлар ўйи бир, қўшиқ куйи бир,
Ажрата олмагай ҳеч синоат-сир.
Тонгларга термилдик йўғрилган сирга,
Тубсиз ўпқонга ҳам боқармиз бирга.
Ғаройиб манглайда қисматимиз зап,
Кушод шод эркинмиз қулар дарғазаб!
Итоат ва исён! Кетма, қол! Йўқол!
Зулматми ё зиё – интиқ! Билиб ол?!
Ким чорлар? Ким йиғлар? Қайга? Худойим –
Бир тану бир жонмиз ҳамиша, доим!

17 август 1906

* * *

Ким зиёда, кимлар тубан-паст,
Турфа одам, минг турфа малак.
Ҳар юракда аланга сарбаст,
Ҳар кўнгилда аламлар лак-лак.
Ва ҳар бир зот бағрингни ёқар,
Яна ўзи ўчирар қайтиб.
Ва ҳар бир зот ёлвориб боқар,
Надоматлар-афсуслар айтиб...
Ҳаётимга ўзим шоҳ-султон,
Қаҳру ғазаб музаффар ялов.
То юксакда бўлгай намоён,
Малаксиймо парилар бирров.
Тақдиримни барпо қиларман,
Ўзим барбод қиларман қайтиб.

Оппок Тонгни кутиб оларман,
Дўст-ёр ила алёрлар айтиб.

Сентябрь 1906

* * *

Ҳамон кўм-кўк осмон беғубор,
Ҳамон ҳоким даҳшатлар ваҳми.
Қашшоқларга ҳамон нонга зор,
Ҳеч кимсанинг келмайди раҳми.

Оломоннинг урҳо-урҳоси,
Сингиб кетди денгиз қаърига.
Салтанатга қарши даъвоси,
Таъсир қилмас на ёш-қарига...

Қишки сарой шоҳ қароргоҳи,
Зулмат ичра мудрар қорайиб.
Пештоқдаги ҳайкал сипоҳи,
Интиқ кутар тонгни ғаройиб.

Тонг сахар у қатъий аҳд билан,
Зулфиқорин олгай дастига.
Жондан кечиб шиддат шахд билан,
Жанг қилсин бас, қасдма-қасдига.

18 октябрь 1905

* * *

Туни бўйи кутдим мен,
Кўз тикканча йўлакка,
Кўз тутдим тонгга қадар.

Бироқ бош олиб кетдинг сен.
Сенсиз ёлғизман-якка,
Кўнглимда армон, кадар.

Пардалар тортдим қора,
Ёғду сочар шамчироқ.
Хаёлинг тинчлик бермас...

Қараб қўй, ёр, бир бора!
Деразадан бир бор боқ!
Бир бор қиё боқсанг бас!

Қаҳратон қаттиқ тўнар,
Шамчироқ аста сўнар.

«Дилбарим деб эркалаб...
Бўса олган лаб-балаб...»

Тонг саҳар, қаттиқ совуқ,
Изғирин увлар ёвуқ.

То тутмагай уволи,
Қара, не кечди ҳоли?..

Қор кўрпаси – оқ кафан,
Кафанга ўралган – бош...
Тобут – лаҳаддай ваҳшат.

Оёқ-қўллар дафъатан,
Қотиб қолган мисли тош...
Шамол ув тортар даҳшат...

Дарбозадан чиққин тез...
Порлагай тонг зиёси,
Оқ кафанга жон инсин...

Токи яққол кўринсин –
Шубҳа йўқ бундан буён:
Ер тишлаб ётар бу кез.

Февраль 1908. Ревель

ҚАНОТ

Қанот боғлаб учарман,
Юлдузларни қучарман,
Дунёлардан кечарман.

Нур висоли асли бу,
Юлдузларнинг васли бу,
Комронлик фасли бу!

Ҳаяжонми, хавотир,
Юлдузлар чорлаётир,
Парилар тиккан чодир.

Шамол дил розин сўзлар,
Бўронлар йиғлаб бўзлар,
Жон олар жоду кўзлар.

Аллақандай ғам-ғусса,
Бағримни эзар.
Аламли аччиқ қисса,
Ер бўйлаб кезар.
Уфқларни, алқисса,
Кемалар безар.

Елканлар карвон-карвон,
Саробми, рўё.
Денгизлар тўла армон,
Надомат гўё.

Бу дунёи азимлар,
Ёддан чиққан базмлар,
Узра муҳаббат жоми,
Эҳтирос-ишқ хироми!

4 январь 1907

ҚУЗҒУН

Бийдай дала поёнсиз,
Ғам-ғуссалар баёнсиз.
Қора қузғун айланар,
Ўлжа излар шайланар.
Чалдивор кулба, она,
Алла айтар парвона;
Бешикни қучиб йиғлар,
Боз юрак-бағрин тиғлар...

Асрларнинг мавжида,
Эврилишлар авжида.
Ўзгача замин-замон,
Ёлғиз сен, юртим, ҳамон,
Ҳамон ўша-ўшасан,
Дардларга дард қўшасан!
Токай қузғунлар йўлдош,
Токай ғам-ғусса, кўз ёш?!

22 март 1916

* * *

Ёр, иккимиз ёлғиз қисиниб,
Кел, бир нафас тин ол исиниб.

Келақол, шул кулбадан ғариб,
Термилайлик нажот ахтариб.

Йироқларда чироқлар ҳамон,
Ҳаёт шитоб ўтди беомон.

Бу кун бари хотира, ана,
Кўнглинг нелар тусар, айт, яна?!

Гўё толе шаробин тутиб,
Иқбол бизга интизор кутиб?

Бахт кутарсан толедан гўё,
Ўтди бари! Барчаси рўё!

Тўрт девор, шу китоб, шу кунлар,
Собит ҳамроҳ зим-зиё тунлар.

На умид ёр, на дилда армон,
Ахтармасман ўтмишдан дармон.

Яна улаб сен гапни гапга,
Дур-маржонлар тизарсан ипга.

Бир замонлар, ёдингдами, айт,
Таърифига қалам ожиз пайт!

Навраста ёш, гўзал у маҳал,
Кашталар ҳам ранг-баранг зарҳал.

Чаққон инжа қўлларинг ғоят,
Зарҳал кашта ол боз ниҳоят,

То бу зарҳал кашта, сўзана,
Тун устидан қилгай тантана!

19 октябрь 1913

* * *

Асир эдим дастидан олиб,
Кошонамга бошладим ғолиб.

Уч дона шам узоқ-узоқда,
Биз эҳтирос тиккан тузоқда.

Липпиллайди шамлар шуъласи,
Телба айлар ишқ ашуласи.

Авжга чиқар муҳаббат жанги,
Олмос узук – униққан ранги.

Бўсалар ўт-аланга қалаб,
Ишқ шаробин боз қилар талаб.

Ташқарида минг шарпа кезар,
Ваҳимаси кўнгилни эзар.

Тапур-тупур депсинади от,
Вазмин тобут лопиллар бот-бот.

– Бизлар ёлғиз эмасмиз алҳол,
Шамларни, ёр, ўчиргин дарҳол!..

– Ваҳимага берилма зинҳор,
Бу қалбимиз қаттиқ зарби, ёр!

Яқин маъшум мотамнинг саси,
Ҳолсизгина лаблар нафаси:

– Васлингда, ёр, пинҳон минг азоб!
Қуюқлашар зулумот тезоб.

Шамлар сўнар... Гар толдим ғоят,
– Сен жон таслим қилдинг ниҳоят.

Бошингга, бас, етдим пайт пойлаб,
Куйлагайман тобутга жойлаб, -

Зулмат кеча, баҳор ҳақида,
Рухинг сўйлар сирли ақида!

Октябрь, 1909 й.

* * *

Ёшлик, онанг... ўткинчи бари,
Ёр бевафо, дўстлар тарк этар.
Вале олис уфқдан нари,
Ўзгача бахт-саодат кутар.

Йўлга туш тез – сафар айёми,
То музликлар бағрига олсин;
Бор бу олам – муҳаббат жоми,
Эҳтирослар чамани қолсин.

Музликларнинг сокин ҳаёти,
Ҳорғин-хаста руҳингга инсин,
Чорлаганда Ҳақнинг баёти,
То беармон бағрига сингсин.

7 сентябрь 1909

СКИФЛАР

*Панмўеулизм! Гар даҳшатли гоят,
Ва лекин мен учун бамисли оят!*

В. Соловьев

Гар милён-милёнсиз, бизлар беадад,
Мард бўлсангиз, тайёрмиз жангга.

Осиёлик скифлар, соҳиби қудрат,
Нигоҳимиз оташ-аланга.

Сиз – валломат, бизлар норасидамиз,
Итоатгўй, хумпар, хувори.
Мўғуллар-Оврупо орасида биз,
Осмонўпар Хитой девори!

Асрлар сарбаланд қалъа мустаҳкам,
Иродангиз пешлаган ғоят.
Лиссабон-Мессина ҳалокати ҳам,
Сизлар учун эртак-ривоят.

Шарққа кўз тиккансиз неча бир замон,
Ғамлаб ёқут-дурларимизни.
Орзу ҳам қилгансиз пинҳон беомон,
Забт этишни ерларимизни.

Ниятингиз вожиб! Қоим шу бало,
Соат сайин кулфат зиёда;
Пестумлардан балки, муқаддас, аъло,
Ном-нишон ҳам қолмас дунёда.

Кўҳна дунё! Токи бегона завол,
То маст айлар ҳаёт маҳзани,
Донишманд Эдипдай жасур, мард, ҳалол,
Синоатлар кашф эт мағзини.

Россия- синоат! Гоҳ ғамгин, гоҳ шод,
Довлашар мард ёв қисмат билан.
Сиз томон кўзларин тиккан у кушод,
Ҳам меҳр, ҳам хусумат билан.

Дарди ишқ биз каби телба-девона,
Қилолмагай бирортангиз ром.
Сиз муҳаббат дардин якка-ягона,
Унутгансиз ҳатто батамом!

Бизни-чи, ром айлар илоҳий ҳислар,
Солномалар ҳарорати ҳам.
Азиз - доҳиёна сирли немислар,
Галл каломин шарорати ҳам...

Азиз қайноқ Париж кўча-кўйлари,
Венеция саррин сабоси;
Муаттар лимонзор боғлар бўйлари,
Кёльннинг кибру ҳавоси.

Аҳли башар азиз биз учун биллоҳ,
Не тонг, ҳатто хурлар сиғинса...
Заиф сўнгагингиз, бизда не гуноҳ,
Дастимизда қарсиллаб синса.

Азал-абад собит шиддат-шаҳдимиз,
Асов отлар айлагай таъзим.
Қайсар жориялар ўлжа нақдимиз,
Тик қарашга қилолмас жазм!

Чек қўйиб қиргинлар, талотўп жангга,
Бағримизга келинг, марҳабо!
Айланиб барчамиз бир жону танга,
Адоват-кек топгай интиҳо.

Йўқ эса бизлардан гина қилманг ҳеч,
Бор қаҳримиз захрин тотгайсиз.
Дарғазаб авлодлар қарғаб эрта-кеч,
Лаънатларга тубан ботгайсиз.

Чангалзор ўрмонлар бошпана, паноҳ,
Ахтарма ҳеч ортиқ бизларни.
Хилват гўшалардан ҳеч узмай нигоҳ,
Кузатгаймиз фақат сизларни.

Ўрол томон шитоб келгайсиз оқиб,
Жангоҳга у хунхор айланар.
Қаттол чингизийлар гулханлар ёқиб,
Қирғин-барот учун шайланар.

Бундан буён сизга наинки қалқон,
Дастимизга қилич олмасмиз.
Ва лекин безовта ҳар лаҳза, ҳар он,
Кузатишдан жангни толмасмиз.

Гала-гала хуннлар қаҳри қаттиқ ёв,
Жасадларни талаб кемирсин.
Шаҳарлар – вайрона, отхона – черков,
Қонларингиз сўриб семирсин!

Садоқатинг сарбаст қалбинг азмига,
Сўнги бора, Оврупо, кўрсат!
Жанговор ашъорим дўстлик базмига,
Сўнги бора чорлар бу фурсат!

30 январь 1918 й.

* * *

Уфқларда булут қоп-қора,
Пора-пора жигар-бағрим хун.
Парвозимиз юксак тобора,
Қаҳри қаттиқ қисматга тутқун.

Ҳамон эллар қасдлашиб шитоб,
Қайта-қайта шайланар жангга.
Бир томонда балқса гар офтоб,
Бир томонни қоплар аланга.

Қўлдан қўлга ўтар тожу тахт,
Ўзга тамал, тартиб кун сайин.
Бағри бутун йўқ бирон некбахт,
Қоидалар ҳоким бетайин.

Бошимизда не савдолар бор,
Қисмат қилич қайрайди қаттол.
Гўё тинмай эрта-кеч такрор,
Қабр қазир бизга қай баттол.

* * *

Армон – шижоат, ғайрат,
Шиддатду шахт ҳам армон.
На ҳаяжон, на ҳайрат,
На куч-қувват, на дармон.

Гоҳ беармон қувондим,
Гоҳо дўзахда ёндим.
Турфа калом йўлдошим,
Лўқиллар бироқ бошим.

Узоқ оғриди нолиб,
Дард охир келди ғолиб.
Ўттизга кирмай, ҳайҳот,
Қалбим бой бердим наҳот?!

Бамисли тирик мурда,
Юрагим бурда-бурда...
Бешафқат қисмат дасти,
Ишонгим келмас асти.

30 декабрь 1913

* * *

Созланган сеҳрли тор,
Юрагим ташна.

Чертиб кўй фақат бир бор,
Янграгай, ошна!

Қария қанот қоқиб,
Рақс тушар бу кез.
Юрагимга ўт ёқиб,
Куйлай қолгил тез!

Тарона сирли рўё,
Янграр дафъатан.
Жисму жонимиз гўё,
Бир жону бир тан.

Эҳтирос-ишқ шиддат-шахт,
Тойдирар йўлдан...
Бетимсол саодат-бахт,
Бой берма қўлдан!

19 декабрь 1913

* * *

Даъват қилар илҳом беомон,
Озод орзу истагим улфат –
Қайда азоб-уқубат ҳамон,
Ҳамон қайда қашшоқлик, кулфат.

Хўрланган эл майиб, масхара,
Ҳақир-фақир ғариб адолар.
Париж гўдаклари тасқара,
Музлаган кўприкда гадолар.

Етилар чўнг даҳшатли бўрон,
Етар, ортиқ қарама бефарқ.
То кўзғалиб исён-ғалаён,
Бор оламни айламагай ғарқ.

Юрагингда қаҳр ва ғазаб,
Юрагингда интиқом-қасос.
Нафратлангин сен ҳам дарғазаб,
Мардонавор жўмардларга хос.

Қаттол қисмат найранг ҳийласин,
Сен беаёв фош айлагин, фош.
Ё барига қўл сикиб бадар,
Бу дунёдан олиб кетгил бош.

Юрагингда исён-ғалаён,
Нафрат тошиб, жўш ургай роса.

Гар келажак мавҳум, ноаён,
Замон билан қилма муроса.

Сентябрь 1911 – 7 февраль 1914

ШОИРЛАР

Оvloқ макон, ташландиқ бу ер,
Кулбалар саф тортган қалашиб.
Бу гўшада яшар аҳли шеър,
Илҳом, шону шухрат талашиб.

Ҳар тонг қуёш балқади аста,
Уфққа бош қўяр кеч кириб;
Шоир, илҳом билан пайваста,
Ашғор битар майга зўр бериб.

Давраларда сархуш, маст-аласт,
Биронта бир мавзу қолмагай.
Сўнг кулбага қамалиб сарбаст,
Шеърлар битиб асло толмагай.

Ва барчадай зериккан дамлар,
Уфқларга орзиқиб боқар.
Ишва қилиб дилбар санамлар,
Қайноқ қалбин ўтларда ёқар.

Саодатга талабгор жўмард,
Ноширларни лаънатлар такрор.
Ҳақир-фақир ҳар дилга ҳамдard,
Жисму жонин айлар бас нисор!..

Юксак эзгу ўйларга асир,
Шоирлар, минг дардга мубтало.
Ғафлатзада, қалби кўр басир,
Наҳот ўзинг санайсан аъло?!

Аҳли ашғор шубҳасиз бахти,
Аҳли ашғор иқболи тайин.
Хаёл етмас шон-шухрат тахти,
Юксалтирар лаҳза, кун сайин.

Сиз қисматга эр-хотин банди,
Мезон сакта ҳар қонун-қомус.
Самоларнинг сарбаст фарзанди,
Дастур шоир учун ор-номус.

Майли завол топай мардона,
Майли эзиб-янчсин суронлар;
Бошим узра Тангрим парвона,
Ёқа йиртиб йиғлар бўронлар!

24 июль 1908 й.

* * *

Якка-ёлғиз, бир ўзинг,
Чорлайман сени.
Юмиб ҳар икки кўзинг,
Чалғитма мени.

Не учун ўчди чироқ,
Эшигингни оч;
Кета олмасман йироқ,
Қулочингни оч.

Бағринг ўртайди бир сир,
Комил иймоним.
Ҳузурингга барибир,
Кирарман, жоним.

Мени эслагил бир бор:
Ёш эдинг, жонон.
Остингда оппоқ тулпор,
Юзларинг алвон!

Истамай сўз айтишни,
Шитоб айладинг.
Ўйламай ҳеч қайтишни,
Нетдинг, найладинг?!

Ҳар лутфинг қилич дами,
Етар, бас, жафо!
Илк севги ёдингдами,
Тонглар мусаффо.

Нигоҳларинг бемажол,
Ёлвориб боқар.
Муқаррар, қаттол ажал,
Эшикни қоқар.

Бахт топдингми дафъатан,
Зиёда, ортиқ?
Сенга шоҳона кафан,
Қилай мен тортиқ!

Март 1909 й.

* * *

Олисдаги эй ғариб дўстим,
Узун тунлар беором, бедор,
Юрак-бағрим ўртаниб такрор,
Такрор-такрор, оҳ, қонлар қусдим!..

Бу беадад дарду ғам, ғусса,
Қилгудай нақ телба-девона.
Ҳатто орзу-умид бегона,
Улусдан ҳам бездим, алқисса.

Гар Аллоҳни ахтарар улар,
Дуч келади ва лекин Дажжол.
Аҳли башар ҳамон ҳайрон, лол, -
Ҳамон ўшал ёлғон ваъдалар!

Қай бир Ҳотам гар айлағай шод,
Гар ранжитар қайси бир муртад...
Наҳот мангу бегона шиддат,
Наҳот мангу қисмат дод-фарёд?!

29 декабрь 1912

* * *

Евг. ИВАНОВГА

Умидвор, ташнадил сен қадам ташлаб,
Алданиб, бағри қон энтикканинда;
Тўшакка михланиб, кўзларинг ёшлаб,
Азройил йўлига кўз тикканинда;

Гар гоҳи дарғазаб, гар гоҳи хаста,
Гоҳ ҳижрон, гоҳ висол қилса ҳам асир, -
Сарбаст бўз йигитдай навқирон, раста,
Баралла бахтлиман десанг ҳам арзир.

Ва лекин на ҳижрон, на ишқ-муҳаббат,
Ҳаттоки афсус ва надомат ўлса;
Етти ёт бегона азоб-уқубат,
Эзгу умидларинг қовжираб сўлса,

Азизим, бу сени ургани Худо,
Азоб-уқубатсиз ўлим йўқ минбаъд.
Завқу шавқ, жўшқинлик, шиддатдан жудо,
Не тонг, аросатда қолсанг то абад.

Март 1909 й.

* * *

Ҳаловатга, ҳузурга ошна,
Бу гўшага бегонаман мен.
Бўронларга, курашга ташна,
Жаҳонгашта девонаман мен.

Курашларга ташнаман токим,
Ҳаловатдан оғиз очма ҳеч.
Тинчлик бермай асло аллаким,
Даъват қилар, чорлар эрта-кеч.

Юрагимга қўш қанот хитоб,
Шавқи-завқи, жўшқин шукӯҳи.
Олиб кетар бу тулпор шитоб,-
Бўронларнинг музаффар руҳи!

Октябрь 1913

* * *

Баҳор. Бир кун ўтди беҳуда,
Деразанинг олдида хира.
Нола қилди зерикиб жуда,
Хотиним ҳам тутқун, асира.

Хотиралар ривоят сўйлаб,
Маржондайин ипга тизилди.
Умрим елдай ўтганин ўйлаб,
Ногоҳ хаста кўнглим бузилди.

Умидларим гарчи кўп жуда,
Бундан буён бегона очун;
Пардаларни ёпма беҳуда,
Ўтиб бўлган бу кун мен учун.

Март 1909 й.

* * *

Кўролмайсиз аҳли ашъорни,
Кўнглингизни ғоят гашладик.
Чертиб илҳом тутқазган торни,
Бор айбингиз очиб ташладик.

Биз ҳақталаб шоирлар ўша,
Қалбимизда яшайсиз ҳамон.
Ва дарди ишқ кутлуғ бегумон,
Эзгу ўйлар кўша ва қўша...

Ҳамон сокин ашъор саройи,
Ҳар буржида фақат шеър-ашъор.

Майна қилинг, бизнинг киройи –
Шеърларимиз ўқиманг зинҳор.

Шеъримизда чашмалар тоза,
Ёғду-ёлқин зулматга асир...

Тютчев бироқ қилар овоза:
Бор қувонч, бор дардинг кўр-басир,
Сукут сақла, фақат сақла сир!

911 йил, январь.

Велимир ХЛЕБНИКОВ

Бир жуфт терак – жуфт ханжар,
Самовотга санчилган.
Бийдай дала, ўпқон, жар -
Мурда эзиб-янчилган.

Етимчадай мунғайиб,
Оқсарой ёлғиз дема;
Тўлқинларда юз чайиб,
Соҳилда тўхтар кема.

Ўйнатиб қирқ кокилин,
Париваш чиқар пешвоз.
Гўё ёш куёв-келин,
Бағрига босар шоввоз.

Гар йигитни беармон,
Эркалар қучоғида,
Жасадин қип-қизил қон,
Чўктирар тонг чоғида.

Осип МАНДЕЛЬШТАМ

Эҳтиёжми ё ақл-идрок,
Хор даҳри дун ҳукмфармони.
Шабнам каби соф-мусаффо, пок
Аҳли башар эзгу армони:

Бас, зўр беринг созга машшоқлар,
Қора қули бало-офатнинг.
Қўзғал бўрон, титранг япроқлар
Кераги йўқ қора қисматнинг.

Аҳли дониш Аллоҳ байтини,
Топширар сур келгиндиларга.
Маст коҳинлар титраб, айтиниб,
Зўр берар тўс ноғораларга.

Гар турфа хил берсангиз-да от,
Аён макри бу жоду хатнинг,
Ниқобламанг сувратин, ҳайҳот,
Кераги йўқ қора қисматнинг.

1910

* * *

Бошқалар билан бирга,
Хизматингни қилай, ёр
Тутқун рашк деган сирга,
Токай бағрим тилай, ёр?!
На бир калом, на таскин,
Дардимга ҳеч дармон йўқ.
Ошиғинг учун мискин,
Сендан ўзга армон йўқ.

Ҳам бахтим-тахтим мени,
Сенсиз дунё тангу тор.
Ортиқ қизанмам сени,
Бағримга келсанг бас, ёр!
Қувончим десамми ё,
Десаммикан муҳаббат.
Телба қилгандай гўё,
Азоби ҳажр бешафқат.

Юрагим тўла армон,
Юрагим тўла ғусса:
Наинки дардга дармон,
Васлинг азоб, алқисса!
Эргашаман ортингдан
Соя каби изма-из.
Бағрим пора дардингдан,
Эй, қошлари қалам қиз!

Кел бағримга, келақол,
Сенсиз дунё тор қафас.
Мендай эй, соҳибжамол,
Ҳеч кимса севган эмас.

1920

* * *

Илғамадим қанча уринмай,
Тимсолингни сирли ва аъло.
Ва баногоҳ истаб-истамай,
«Ё Раббим!» деб қилдим тавалло.

Қутлуғ калом улкан қуш мисол,
Парвоз этар - қанот нафасим.
Рўпарамда илоҳий тимсол,
Хувиллайди кўкрак қафасим...

1912, апрел

* * *

Ўғрилар танда қўйиб,
Майхонада қолдилар.
Шаробдан тўйиб-тўйиб,
Роҳиблар ҳам олдилар.

Тун бўйи минорада
Ёқалашди шарпалар.
Саҳарлаб аламзада,
Коҳин қўнғироқ чалар.

Очилар эшик-дарча,
Бозор тобора гавжум.
Мангулик талаб барча,
Мангулик – кафтдаги қум...

Қум гўё сувдай оқиб,
Тўкилар йўлга, ана.
Аламдан, карахт роҳиб,
Ёлғон ваъз айтар яна!

1918

* * *

Еврипиднинг қария-хаста,
Тимсоллари қочар тирқираб.
Одимлайман ғамбода, аста,
Ғам-аламдан бағрим сирқираб.

Оқшом чоғи бор гард-ғубордан,
Тозаланган бола мисоли,
Не тонг, мен ҳам чиқиб хумордан,
Бор дардимдан бўлсам гар холи.

1914

Эрка талпиниб такрор,
Тугар тоғдайин тоқат.
– Мен билан бўлгил бир бор,
Ёлборади садоқат, –

Муқаддас мисли очун –
Тожим тортиқ бас, сенга.
Қурбонман деб эрк учун
Ваъда берсанг бас менга.

– Озодлик учун менинг
Бахшида бор ҳаётим.
Зар тилла тожинг сенинг,
Мангу олмос қанотим.

Ўй-ниятсиз беомон,
Кўнгил тўлмайдигандай.
Аҳли дил яшар ҳамон
Асло ўлмайдигандай.

1915, июнь

* * *

Қора зулмат, қоп-қора,
Липиллаб чорлайди шам.
Кўнглим нечун тобора
Ямлар, ютар ғам-алам?

Гоҳ безиб қисматдан хор,
Бор умидим узарман.
Гоҳ қанот боғлаб такрор,
Зиё сари сузарман.

Ҳаёт қиммат кун сайин,
Илоҳий ҳады, тортиқ;
Лаҳзаси тилло тайин,
Ғами қувончдан ортиқ.

1910

* * *

Нетай, айт, нетайин, айтақол қани,
Ягона менга тан шу ёлғиз танни?!

Хур ҳаётим учун бамисли базм,
Айтақол, кимларга қилай боз таъзим.

Боғбон – мен, гул ҳам мен – яқин юракка,
Жаҳон зиндонида яккаман, якка.

Гар ожиз бандаман, ғофиллигим бор,
Вале мангуликка дохиллигим бор.

Боқий сийнасига шитоб яхшилаб,
Мен жисму жонимни ўйдим нақшлаб.

Ўтар-йитар ҳатто минг битта аср,
То абад йитмас мен муҳраган сир!

1909

* * *

Гар шону шуҳрати тилларда дoston,
Шаҳарлар шавкати мангулик аъмол.
Рим эмас, билаъкс ҳазрати инсон,
Асрдан асрга буюк, баркамол.

Шоҳлар қул қилсам дер, роҳиблар тинмас:
«Жанг учун туғилар инсон онадан»;
Наинки саройлар, черков муқаддас –
Инсонсиз фарқи йўқ ғурбатхонадан.

1914

Марина ЦВЕТАЕВА

Чойшабларим чайарман сойда,
Гул бўлса бас, не даркор фойда.

Бағрим тилар кўнғироқ зарби,
Очлик - ҳаёт-мамотнинг ҳарби.

Зулфим, қалбим - тар гули раъно,
Ҳаётдан ҳам муқаддас маъно.

Кечмасман Эътиқод, Имондан.
– Эвоҳ, сени севарман жондан!

1918 йил 26 май 4 июнь оралиги

* * *

Ўнг ва чап кўл каби жонажон,
Қалбларимиз бир тану бир жон.

Пайвастажон айлагай висол,
Ўнг ҳамда чап қўш қанот мисол.

Бироқ бўрон кўзгалар, эвоҳ,
Ўнгу сўлни жудо айлар чоҳ!

1918 йил 10 июль

* * *

Зарур бас мен учун, тонганлар тонсин,
Оташ-оловимда барчаси ёнсин.
Қимматсиз ҳаёту мамотим ортиқ,
Аланга ҳукмига қиларман тортиқ.

Аланга то жумла оламни тутгай,
Хўлу куруқ демай баравар ютгай.
Алангаи оташ беҳадик, бебок!
Айлагай беғубор, бокираю пок!

Самандар - куйлайман ўт ичра фақат!
Гулхани қалбимга ўт қаланг қат-қат!
Алангам юксалгай гўё туғ ғолиб,
Тунингиз ёритгум туғёнлар солиб!

Самога юксалган фаввора олов!
Мудом олға чорлар бамисли ялов,
Аланги оташ илоҳий унвон,
Аланга оташга минг бир жон қурбон!

1918 йил 2 сентябрь

Сергей ЕСЕНИН

Қўнғироқ гул, қувноқ гул

Мовий туман. Қор босган дала,
Ой нурига ётар чулғаниб.
Осойишта сеҳрли палла,
Хотиралар чиқар чўғланиб.

Бир замонлар шундай қиш пайти,
Ой ҳам шундай сочаркан зиё,
Мен ёш йигит алвидо айтиб,
Дайдиб кетдим ўғридай гўё.

Қайтиб келдим юртимга яна,
Кимлар билар, ким эса билмас.
Хастадил хор, телба-девона –
Қайтганимга ишонгим келмас.

Гижимлайман сувсар телпакни,
Олифталиқ ёқмас дидимга.
Элга қўшган мендай тентакни –
Бобом, бувим тушар ёдимга.

Улар каби ўтармиз биз ҳам,
Қисматимиз шу бу дунёда.
Шу боис ҳам азиз ҳар одам,
Шу боис ҳам меҳрим зиёда.

Шу боис ҳам тор келиб олам,
Йиғлаб олгим келди, оҳ, такрор, -
Ғариб кулба, кучукчани ҳам
Кўраётган каби сўнгги бор.

* * *

Юлдузим, ён, порла беармон,
Ёғду сочгил, сочавер зиё.
Олтинга тенг ҳар лаҳза, ҳар он,
Умр ортга қайтмагай асло.

Сунбуланинг салқин нафаси,
Янглиғ сендан ёғду ёғилар.
Ёлғиз турна чиқмайин саси,
Шундай аччиқ нолалар қилар.

Хаёлимни ўғирлар ногоҳ,
Аламдийда мунгли тарона.
Нола қилар ўртаниб, эвоҳ,
Она юртин қумсаб девона.

Чор тарафда боз мезон ғолиб,
Ғолиб яна фасли заъфарон.
Севганларим ёдимга солиб,
Юрагимни этади вайрон.

Бандаларнинг қисмати аён,
Бир қисматни кўргаймиз баҳам.
Бу дунёда ҳамма ҳам меҳмон,
Бошим олиб кетгайман мен ҳам.

Қалбимдаги сўнар ўт-учқун,
Хоки туроб бўлгай бу хор лош.
Қадрдонлар хотирам учун
Қабрим узра қўядилар тош.

Менга қолса, вазмин, бамаъни,
Қабртошга ёзардим шундай:
Она замин, Она Ватанни,
Севолмаган ҳеч кимса ундай!

* * *

Дийдираб ҳайкалдай тош қотган заранг,
Нечун, айт, букчайиб турибсан аранг?

Нени кўриб қолдинг, эшитдинг нени,
Не йўлга чорлади, ўзинг айт, сени?

Ё маст қоровулдай совуқда қотиб,
Қалин қор бағрига қолдингми ботиб.

О, мен ҳам сен каби йўқотдим йўлим,
Кайфу сафодан ҳеч бўшамас қўлим.

Хов ана қарағай, ана мажнунтол,
Қўшиқ айтиб бердим уларга хушхол.

Сизнинг даврангизда юмиб кўзимни,
Ям-яшил дарахтдай сездим ўзимни.

Бегона жувондай қайинни қучиб,
Кўп ичиб, бутунлай қолибман учиб...

* * *

На меҳр, на марҳаматинг бор,
Ёқтирмайсан наҳотки асти.
Қучоғимда тўлғонсанг-да, ёр,
Бегонада хаёлинг рости.

Билмаганга солиб ўзимни,
Жилмаяман мен ҳам йўлига.
Таъна дема асти сўзимни,
Тушмагансан кимлар қўлига.

Улар бари мисли сирли туш,
Улар бари энди бегона.
Кўп қўллардан дон ган хур қуш,
Атрофимда бўлар парвона.

Нигоҳингга термилиб, санам,
Бегона-ёт сиймони кўрдим.
Майлим йўқ ҳеч сенга менинг ҳам,
Ҳаёт – ўйин, нима ҳам дердим...

Иккимиз-да ташна пайдар-пай,
Висол жомин симирдик шошиб.
Ва гўё ёт бегоналардай
Ажрашармиз маҳзун хушлашиб.

Кетажаксан аста қайларга,
Шаббодадай сарсари, сарсон.
Тега кўрма бокираларга,
Ўртама ҳеч уларни, жонон.

Ўзга бир ёр қўлларин тутиб,
Кезаркансан масрур, мастона.
Тақдир бизга тақрор лутф этиб,
Не тонг, ногоҳ учрашсак яна.

Хушторингнинг кириб пинжига,
Астагина бергайсан салом.
Ажабланмай, асти ранжимай,
Бош силкийман мен ҳам, вассалом.

Қалбимизда на ўкинч, кадар,
Қалбимизда на рашк, на армон.
Не ҳам дердим, бевафо дилбар,
Фақат бир бор севар ҳар инсон.

* * *

Куйлагай изғирин мунгли тарона,
Заҳарханданг бағрим тилар, жонона.
Дилбарим, бунчалар таънали боқма,
Ўртанган бағримни беаёв ёқма.

Кундан-кун чиройинг очилар сенинг,
Кундун-кун заволим яқин оҳ, менинг.
Бамисли фаришта ёшлар бокира,
Бағримни ўртайди армон, хотира...

Мунгли таронадай увлайди бўрон,
Заҳарханданг қилар кўнглимни вайрон!

* * *

Ой нурига чўмилган олам,
Навқироон, ёш бўлганман мен ҳам.

Қололмадим нетайин тутиб,
Елдай шитоб кетди тез ўтиб.

Кўзларда ёш, қалбимда алам...
Ой нурига йўғрилган олам!

* * *

Тушимда: йўл зимистон,
Елдай учар оқ жийрон.

Жийронда дилбар елар,
Васлимга шошиб келар.
Қамчи босар басма-бас,
Афсус, суйганим эмас!

Оқ қайин-эй, оқ қайин,
Бағрим токай ёқайин.
Ёри ила бахтиёр,
Бўлгай майли ул дилдор.
Тутиб маҳкам қўлидан,
Қайтара қол йўлидан.

Ой осмонда кулар боз,
Жийрон шитоб елар боз.
Ойдин оқшом нур тўла,
Синоат ҳам сир тўла.
Нурга чўмиб юзимни,
Қамаштирар кўзимни.

Безориман шўх сарбаст,
Шеъру ашъор қилган маст.
Шиддати-шаҳди учун,
Она юрт бахти учун,
Ёқмаса ҳам гар менга,
Бағрим кенг очай унга.

Қўшиқ

Наҳот мен – чарх урган кун кеча қушдай,
Наҳот умрим ўтди лаҳзалик тушдай.
Панд бериб саркашлик ва бебошлигим,
Наҳотки бой бердим олов ёшлигим.
Янгра, эй тарона, ёндир боримни,
Қучгандай бўлай то севган ёримни.
Қайдадир най йиғлар, ой ҳамроҳ ҳар кеч,
Оҳ, ортиқ иккимиз учрашмасмиз ҳеч!
Бағрим қон айлаган азалий севги,
Навқирон ҳаётнинг ғазали севги.
Боболар таърифнинг битган қон билан,
Авлодлар куйлагай жисму жон билан.
То ҳаёт ҳеч кимга қилмагай вафо,
Ўйнаб қол, жонингга қилма ҳеч жафо.
Менинг ҳам қолмаган қилмаган ишим,
Во дариғ, йўқ бугун суюнар кишим.

Булбул таронаси селдай қуюлар,
Алвидо алёри бўлиб туюлар.
Бағрим қон айлаган азалий севги,
Ҳаётнинг барҳаёт ғазали севги.

* * *

Кимларни маст қилган васлинг шароби,
Не учун, айт, мен ҳам қилмайин даъво?!
Сочларинг сунбули, лабларинг оби,
Фасли хазонинг ҳам дардимга даво.

О, умр кузаги! Мен учун ортиқ,
Ёшлик завқидан ҳам зиёда, эй ёр.
Саркаш шоир қилар бор меҳрин тортиқ,
Хаста кўнглим ногоҳ қилдинг бахтиёр!

Юрагим мусаффо шабнам бегубор,
Ортиқ бўлолмасман саркаш, муттаҳам.
Ортиқ такаббурлик қилмасман зинҳор,
Ортиқ ҳеч қилмасман безорилик ҳам.

Ортиқ бу шумликлар кимга ҳам керак,
Токай ўз ҳолимни қиларман хароб.
Ўзгача туйғулар билан маст юрак,
Мастона айлади асрий бир шароб.

Деразамни чертар маъюс мажнунтол,
Зарнигор заъфарон барглари билан.
Хазон фасли мени яна қилар лол,
Хазондай сочилган марглари билан.

Тақдирга тан бердим мен ҳам ниҳоят,
Бағримни ўртайди бир ҳасрат мубхам.
О, Рус, юрагимга азиздир ғоят,
Кўҳна қабристонлар, кулбаларинг ҳам.

Оҳиста атрофга ташлайман нигоҳ,
Теграмда боболар асрий диёри.
Кошки, бўлсанг менга ҳамдарду ҳамроҳ,
Кошки, бўлсанг мендай шоирнинг ёри.

Беармон сипқориб васлинг шаробин,
Ишқингни қалбимга мангу нақш этсам.
Унутиб саркашлик, қисмат саробин,
Бутун ҳаётимни сенга бахш этсам.

1923 йил

ГУЛЛАР

I

Чечаклар видо айтиб,
Юрак-бағримни эзар.
Она-юрт, сени қайтиб,
Кўрмасман, кўнглим сезар.
Алвидо, гул-лолалар,
Васлингизга тўйганман.
Сизни – армон волалар,
Эзгуликка йўйганман.

II

Саррин баҳор шоми бу,
Ишқ-муҳаббат жоми бу.
Бўлмас ҳеч сизни севмай,
Бирга-бирга ичсам май.
Бир даста садарайҳон,
Ҳайрон юрагим вайрон,
Вайрон юрагим ҳайрон,
Бир даста садарайҳон.

III

Кўнғироқгул, қувноқ гул,
Булбули бийрон кўнғил.
Таърифига ожиз сўз,
Ёдга тушар бўтакўз.
Куйлама бас, ёнимда,
Қасдинг борми жонимда?!
Муҳаббат дарди яна,
Ғолиб, қилар тантана!

IV

Сизни севдим дунёда,
Дарду ғамим зиёда.
Ғар зиёда дарду ғам,
Оташин ишқим малҳам.
Қалбимда ишқ жўш урар,
Қалбим гулхан – ёнаман.
Алангага тўш урар,
Мастона парвонаман.

V

Ясама чаманзорлар,
Бегона, мендан йироқ.

Гарчи бағрига чорлар,
Алқай олмасман бироқ.
Табиат қучоғида,
Ўсган гулга гадоман.
Бўтакўз фироғида,
Мен булбули адоман.

VI

Гуллайди ҳатто четан,
Гуллаб мева тугар у.
Мева тугиб дафъатан,
Алвон бошин эгар у.
Гулга ўхшамас улар,
Раъно эмас бегумон.
Биздай гоҳ йиғлаб, кулар,
Биздай беш кунлик меҳмон.

VII

Афву айла гулрухсор,
Не хунарлар қилганман.
Вале неки бетакрор,
Мудом азиз билганман.
Биз ҳам бетакрор асил,
Ўтиб кетгаймиз секин.
Келар не янги насл,
Биздек бўлолмас лекин.

VIII

Алвидо, гул-лолалар,
Алвидо, гули раъно.
Наинки бу далалар,
Мангу бегона барно.
Бегона бўлса нетай,
Чаманзор кўп, кўп чаман.
Заминга алёр айтмай,
Замин! Сени қучаман!

IX

Гул эмасми одамзот,
Гул эмасми ҳар бир зот?
Аҳли башар чиройи,
Гулдай гўзал, киройи.
Менинг бу олтин бошим,
Даста гул, қаламқошим!

Тўрт фаслда бемалол –
Инсон яшнар баркамол!

X

Мен уларнинг мафтуни,
Бахшида жисму жоним.
Тўкилган Кеч куз куни,
Менинг ҳам қутлуғ қоним.
Гуллар жанги беомон,
Гуллар жанги авжида.
Ғолиб Атиргул омон,
Долғаларнинг мавжида.

XI

Октябрь! У кунлар,
Хотирамдан чиқмас ҳеч.
Бошидан жудо гуллар,
Тушимга кирар ҳар кеч.
Инсон нозик гул дема,
Ғар гулдай нафис улар;
Пўлатдан ясаб кема,
Қурар мустаҳкам уйлар.

XII

Азиз мен учун ҳаёт,
Азиз ҳар лаҳза, оним, -
Куйлар мангу барҳаёт,
Оташин шеър-достоним.
Куй ва қўшиқ йўлдошим,
Куй-қўшиқ жондан ортиқ.
Ёрижон, олтин бошим, -
Гулдаста - сенга тортиқ!

(1924)

* * *

Чана елдай учар – янграр хуш овоз,
Ёр билан далалар сайри ғоят соз.

Тароват, майинлик саррин елларда,
Қўнғироқ жаранглар яйдоқ йўлларда.

Оҳ, чана, чанажон! Саманим учар,
Раққос сармаст заранг самони қучар!

«Бу не хол?» Сўраймиз ундан лол-ҳайрон,
Сўнг рақс тушармиз учавлон чунон!

1925, октябрь.

Иосиф БРОДСКИЙ

Ҳайкалим ҳақ тикладим, холис,
Шармандали асримдан олис.
Бой берилган ишқимга мойил,
Тамойилдан йироқ шамойил.
Бўхтонлардан ўтирганман юз.

Қай қисматга бўлмай юзма-юз,
даъф қилса ҳам минг бир балолар,
қиёфам ҳақ ўзгармай қолар.
Шу юксаклик манзур, шу таврим,
Юксалтирган қасоскор даврим!

Илҳом, кечир айбим-гуноҳим.
Хаёлларим, Пушти паноҳим,
билмам қайда улоқиб кезар,
ҳақ ҳайкалим, бас, кўнглим сезар,
бузарлар йўқ айблар тақаб,
ўжар деб ҳам қўярлар лақаб, -

чикора мен учун бедодлик,
болаларга улашиб шодлик,
шижоатга, ғайратга тўлиб,
юксаларман фаввора бўлиб.

1962

* * *

Л.В.Лифшица

Қисмат ўйин дегайман такрор,
Увулдириқ... балиқ не даркор?
Арк-қуббалар бамисли найза,
Озори йўқ, майли кўпайса,
Пешайвон, дов-дарахт ҳам тортиқ,
Севганим оз жонимдан ортиқ.

Ўрмонзор ўлканинг бир қисми,
Бас жувоннинг бир аъзо-жисми,
Асрий дарддан толиққан кўзим,
Топса эстон боғидан тўзим.
Пешайвон, бор идиш тоза-тахт,
Тополмасман ортиқ бунда бахт.

Тани бошқа билмагай дардинг,
Давоси ёр - бор ғубор-гардинг.

Замон ўзга, гар ўзга макон,
Ўша-ўша бу қадим дўкон.
Айвон. Дилда кадар, гоҳ холис,
Ёшлигимни эслайман олис,

Ёриб чиқар куртакни япроқ,
Маъмур ҳосил негизи тупроқ,
Термилганда чексиз далага,
Не хаёллар келмас каллага.
Пешайвонда, ғариб, дилхаста,
Хаёл ичра сузарман аста.

Ашъоримда мазмун-мантиқ оз,
Ҳатто қўшиқ бўлмас жўровоз.
Не тонг, қайсар шеър-ашъор учун,
Ким дарғазаб кўрсатса кучин.
Қора айвон, қатма-қат парда,
Шовуллайти денгиз серзарда.

Телба замон ғариб уммати,
Зўр шеърим ҳам гар йўқ қиммати,
Эзгуликка бахшида бу ранж,
Қадрланса не тонг мисли ганж.
Қора айвон, дунё зим-зиё,
Тубсиз чоҳга чўмгандай гўё.

1971

Зулмат самовотдан тийра сиёғи,
Намоён қоп-қора қатрон оёғи.

Тун. Гуриллар гулхан тобора.
Пайдо бўлди тулпор қоп-қора.

Ақл бовар қилмас сир, рўё,
Қора кўмир оёғи гўё.
Қоп-қора от тундай онқадар,
Ёлидан то думига қадар.
Тасмадаийн товланар таранг,
Ялагудай яғрини яланг.
Ҳайкал гўё собит сиёғи,
Даҳшат солар қора туёғи.

Ҳеч бир соя сололмас ҳеч из,
Қоралиги шундай шубҳасиз.
Қоп-қора у тундан фарқи йўқ,
Қора зиндон, чоҳдай тархи йўқ.

Қора қатрон, қора ўнг-сўли,
Қора гўё ҳасадгўй кўнгли.
Қароликда ягона-якка,
Шундай нур ёт қай бир юракка.

Ярим кеча. Асрор ғаройиб -
Яна ҳам у борар қорайиб.
Йўламади бизга ҳеч яқин,
Оғзида ҳам зим-зиё чақин.
Тарк этгандай туннинг бағрини,
Кўринмас ҳеч ортиқ яғрини.
Бироқ кўзи оташ-аланга,
Титроқ солар ҳам жону танга.

Гўё мавҳум сиймо шарпаси,
(Сувратдайин чиқмай ҳеч саси,)
Не учун у тонггача холис,
Кетмади ҳеч гулхандан олис?
Зулмат-қора тун ила ошна,
Неларни у қидирди ташна?
Нигоҳида не муддао, роз?

Ахтарди тун бўйи чавандоз.

28 июнь 1962.

Ашаддий йиртқич каби тор қафасда тутилдим,
Муддатим, дарди дилим ўйганман деворларга.
Денгиз бўйида яшаб, қиморбозлик ҳам қилдим,
Тушлик қилдим ҳамнафас қайси бир киборларга...

Вадим МУРАТХАНОВ

Безор бўлдим тортиб оҳ-фигон,
Ёлворишдан сенга, Художон!
На фарзанду на ёр ҳамхона,
Қисмат сарсон-саргардон қилди.
Марҳамату шафқат бегона
Одамлар ҳам бағрим қон қилди!

АНГЛИЯ ШЕЪРИЯТИДАН

Жон ДОНН

Англия тарихининг олтин даврида, Шекспир билан бир замонда яшаган. Онаси Уйғониш даврининг йирик давлат арбоби Томас Морнинг невараси. Дастлаб диний билим олган Жон кейинчалик Оксфорд ва Кембриж университетларида тахсил кўрган. Шоир муҳаббат мавзuida оташин лирик шеърлари билан машхур. Инглиз шеъриятида ишқ-муҳаббат мавзuida Жон Донн олдида тушадиган шоир йўқлиги эътироф этилган. Шоир умрининг сўнги ўн йили мобайнида Лондондаги авлиё Павел ибодатхонасининг руҳонийси сифатида ҳам шуҳрат қозонди. Жон Донн шеърлари вафотидан кейин алоҳида китоб ҳолида дунё юзини кўрди.

МУҲАББАТ ЖАНГИ

То бизни ром айлар ишқнинг жаранги,
Қизиқтирмас асло лашкарлар жанги.
Мисли Шахристонсан синоат, тилсим,
Ўз севган ёрингга бўларсан таслим.
Исёнчи голландлар бизга на даркор,
Оломон хўп қайсар, ҳокимлар маккор.
Қай бирин кўнглига топиб бўлар йўл,
Серғалва ҳар уйдан мудом йироқ бўл.
Французлар мудом бизлардан кулар,
Ҳаттоки Тангримиз унутди улар;
Бизнинг ҳур-парилар уларга азиз,
Қутқара олмасмиз бу элни, эсиз!
Ирландиянинг-ку йўқолган тинчи,
Бу телба элга ҳам зарур бир синчи.
Эҳтимол, бир ҳуқна қилганми яхши,
Ёхуд қон олсинми табиб ё бахши.
Сафарга чиқсакми шайлаб кемани,
Уммонда кезишдан бор қандай маъни?!
Не ажаб, саргардон, хору зор ночор,
Худонинг қаҳрига гар бўлсанг дучор.
Кеманинг қафасдан фарқи йўқ сира,
Ҳеч гапмас ғарқ бўлса гар бу асира.
Ва ёхуд гар кема қаср-кошона,
Вале эътиқоддан йўқ ҳеч нишона.
У аҳли жинойт учун ароба,
Ақли ноқис учун паноҳ хароба:

Ким йўлга отланар сароб ортидан,
Не ажаб, айрилса она юртидан.
Бахт-нажот топарман ўчоғингда мен,
Жон олиб, жон берай кучоғингда мен.
Қалбимни қўшқўллаб топширай сенга,
Эй ёр, сен ҳам қалбинг тортиқ қил менга.
Ким молу дунё деб қонли жанг қилар,
Васлинг шавқу завқин қайдан ҳам билар;
У ёнда ваҳшийлик, бунда эҳтирос,
У ёнда ёв ғолиб, бу ёнда мен – рост!
Жангда боз қонхўрлик чиқар авжига,
Биз асир бўлғаймиз ишқнинг мавжига.
Жангда қирғин-барот, бу ёнда меҳр,
Жангда қаҳру ғазаб, бунда ишқ, сеҳр.
Янчса гар инсонни уруш теvasи,
Фарзанд ҳар покиза ишқнинг меваси.
Не ажаб, куч-қудрат, ғайратга тўлиб,
Фарзандлар улғайса баҳодир бўлиб,
Барчанинг шарт эмас кирмоғи жангга,
Қуролсоз ҳам зарур ахир Ватанга.
Улар қурол-яроғ ясагай сўзсиз,
Етказиб берайлик жангчиларни биз!

* * *

Оташин ишқимга тош отма бас, тош,
Наҳот ҳеч бўлмаса бошқа бир ишинг,
Наҳот кунинг ўтмас санчмасанг нишинг,
Наҳот сен шунчалар бебош бағритош!
Молу мулк жамғаргил, мансаб-мартаба,
Кошоналар тикла бамисли Каъба,
Саройга дохил бўл ушалиб коминг,
Муҳрлангай тилло тангага номинг,
Фақат ёлғиз қора ниятингдан кеч,
Оташин ишқимга тош отмагил ҳеч.

Ишқимдан ким зарар кўрибди, ёху,
Қай зотлар таъзирин берар у боплаб,
Ер юзин кўз ёшим оларми қоплаб?
Ё кўклам йўлига ғов бўларми у?
Муҳаббат ўтида ёнганим учун,
Минг бир ҳалокатга дучорми очун?
Сарбозлар қиличин қўймас қўлидан,
Лўттибозлар қайтмас қинғир йўлидан,

Наҳотки буларнинг барига сабаб,
Оташин қалбимда ишқим нозиктаъб?

Майлига, ишқимиз ўхшат ҳар нега,
Шам десанг ҳам майли, бир ёниб-ўчар.
Капалак де умри бир кунда кечар,
Вале ҳар банда ўз фикрига эга.
Ёнгаймиз гар ишққа алёрлар айта,
Тирилгаймиз қақнус сингари қайта.
Иккимиз ай ирмай йигит ва қизга,
Бир тану бир жон еб қарагил бизга.
Дарди ишқ билан гар боз хаста жонмиз,
Тоабад пайваста, пайваста жонмиз.

Токи биз айландик бир тану жонга,
Гарчи кенг дунёни тангу тор қилиб,
Панд берар бўлсалар бағримиз тилиб,
Дўнгаймиз мангулик шеъру дostonга.
Кун сайин ишқимиз токи баркамол,
Жонгинам, биз учун завол йўқ, завол.
Асрлар кетидан асрлар ўтиб,
Гар не салтанатлар кетгайлар йитиб,
Бизнинг пок ишқимиз, жонгинам, инон,
Яшар афсонага дўниб бегмон.

* * *

Шавкат-шони билан қирол-султонлар,
Жасур жангчилар ҳам баён-ултонлар,
Ҳатто бошимизда парвона қуёш,
Умрига қўшилди яна йил ҳам ёш...
Шу бир йил, бир йилда олам ва одам,
Жаннат боғи сари қўйди бир қадам.
Фақат бизнинг оташ ишқимиз, жонон,
Кучайиб бормоқда кундан-кун чунон.
Ишқимиз ўтгани сайин кун-сана,
Авж олар, тантана қилар, тантана.

Уильям ВОРДСВОРТ

Саъва қўшиғи

Эшик қоқиб ниҳоят баҳор,
Қирғоғидан тошиб шўх анҳор,
Шабнамларга чўмилиб наҳор,
Ложувард тус олганда фалак;

Қучоғига чорлагай чаман,
Чечакларни хурдай қучаман,
Самоларда хуррам учаман —
Қанот боғлаб бамисли малак.
О, айниқса, саъважон, тиниқ,
Таронангга интизор, интиқ,
Зумрад қушим, эркатой, тантиқ,
Куйларингнинг шайдосиман мен.
Салом сенга, дўсти қадрдон,
Бебаҳосан, бебаҳо чунон,
Қалбим қасрин этган чароғон,
Таронангнинг адосиман мен.
Бор бу дунё ўзи бир томон,
Қўшиқларинг — куйинг бир жаҳон,
Эй қадрдон куйчим, жонажон,
Яшай мудом асиринг бўлиб.
Шўх куйларинг саҳар сабоси,
Ҳасратнишин диллар давоси,
Булбулнинг-да келгай ҳаваси,
Гар куйласанг завқ-шавққа тўлиб.
Шўх таронанг таърифга сиғмас,
Жамолинг ҳам айлар мени маст,
Парвозингдан сармастман, сармаст,
Ҳурриятнинг жарчиси масрур.
Қанотларинг сержило, инжа,
Гўзалмас, ҳей бунча гул-ғунча,
Куйлайвер шод дунё тургунча,
Завққа тўлиб баҳорларда хур.
Суйган гўшанг боғу роғ сенинг,
Не боғу роғ, сўлу соғ сенинг,
Қалбинг қувноқ, мудом чоғ сенинг,
Юрагимнинг ўтли улфати.
Куйла, кўзлар тўлгай ёшларга,
Забон битгай ҳатто тошларга,
Ҳумо мангу қўниб бошларга,
Қолмас ғамнинг алам, кулфати.

НАВБАҲОР

Шовуллайди ям-яшил ўрмон,
Навбаҳорнинг васфини куйлар.
Гарчи кўклам, бағримни ҳамон
Эзаётир аламли ўйлар.

Табиатнинг гулдек жамоли,
Паривашдай қиларкан мафтун,
Нечун аҳли башар аҳволи,
Мушкуллашиб борар кундан-кун.
Қир-адирлар атлас ранг-баранг,
Камалакдай сержило гуллар.
Юракларни сел қилар, қаранг,
Сайроқи хур қумри, булбуллар.
Кўҳна кенту овуллар обод,
Майсазорлар барра, расида,
Дов-дарахту жумла мавжудод,
Хур ҳаётга айтар қасида.
Ҳилпирайди шаббода майин,
Беғубор соф, мунаввар олам.
Яшнаб борар ҳар лаҳза сайин
Ва дунёдин чекинар алам.
Безамиш гар Замин юзини,
Жаннатмонанд Ҳақ, Парвардигор,
Нечун аҳли башар ўзини,
Балоларга этар боз дучор?!

ЎРОҚЧИ ЖУВОН

Адирликда ёлғиз бир жувон,
Буғдой ўриб куйлайди равон.
Қўшиғига ўзи асира —
Ҳалал берманг, бермангиз сира.
Тоққа туташ бепоён дала,
Жувон қўшиқ куйлар баралла.
Ҳасратини тўкар боз куйлаб,
Қўшиқ янграр адирлик бўйлаб.
Саратонда билмайин тиним,
Терга ботиб меҳнат қилар ким.
Безор этса гар оғир иши,
Ёқарми ҳеч булбул хониши.
Ҳар юмушнинг ўз мавриди бор,
Бузилса гар мезон ҳам меъёр,
Татимагай ҳаттоки бол ҳам,
Кулфат — ҳаддан зиёд иқбол ҳам.
Бироқ жувон қўшиғи равон,
Хонишида қай бир сир пинҳон.
Хазин нола, хазин ниҳоят,
Мозийданми сўйлар ривоят.

Маъсум қалбин дод-фарёдими,
Муҳаббатнинг аччиқ ёдими.
Ё қисматдан нолишми экан,
Қўшиқдан қасд олишми экан?!
Куйлар жувон ҳимояси йўқ,
Қўшиғининг ниҳояси йўқ.
Юксалгани сайин хониши,
Таажжубки, унарди иши.
Фикру зикрим ҳасрати билан
Асир этди бу маҳзун ўлан.
Ҳамдард, ҳамроҳ шу куй-тарона,
Манзилимга бўлдим равона.

ЛОНДОН. 1802 йил. МИЛЬТОН

Мильтон, сенсиз Англия хароб,
Мудраб ётар ғафлат ичра у.
Ҳою ҳавас бамисли сароб,
Асир этмиш барчамиз, ёҳу.
Сен эмасми юртга бир замон,
Улуғворлик бахш этган даҳо.
Қайтгил яна хароба, вайрон,
Ватан бўлгай улуғ, бебаҳо.
Оташ қалбинг офтобдай қайноқ,
Даъватларинг бамисли бўрон.
Самодай чўнг, булутдай оппоқ,
Бағри дарё, жўмард қаҳрамон.
То куйлабсан шоҳона баёт,
Барҳаётсан, мангу барҳаёт!

АНГЛИЯ. 1802 йил

Қаллобларнинг дегани деган,
Маккорларнинг чопган омади.
Эзгуликнинг ғамини еган —
Биронта ҳам жўмард қолмади.
Бамисоли куз ҳавосидай
Турланмасанг ўтмагай кунинг.
Улуғворлик мозий сасидай,
Афсус, ҳеч бир қадри йўқ унинг.
Айшу ишрат, ўғирлик, таъма —
Тўрт томонга ташлаган соя.
Ҳақни гўё унутган ҳамма,
Ҳақни ҳеч ким қилмас ҳимоя.

Қайда толе хур дориломон,
Қайда Ишонч, Эътиқод, Иймон?!

* * *

Ҳолимдан ҳеч олмайсан хабар,
Ваъдаларинг наҳот унутдинг?!
Раҳм қилмай ҳолимга, дилбар,
Айрилиқнинг шаробин тутдинг.
Асирингман ва лекин ҳамон,
Сендан ўзга кўринмас кўзга.
Тиланчидай ташналаб, инон,
Интизорман сендек юлдузга.
Ишқинг бир пайт айлаган сархуш,
Қалбим, эй ёр, кулбадай хароб.
Васлинг наҳот энди ширин туш.
Наҳот армон насибам, ё раб,
Аҳволимни фаҳм қил, фаҳм,
Ошиғингга раҳим қил, раҳим.

ЛЎЛИЛАР

Эркагу аёл ҳам, қарию ёш ҳам,
Аридай бир тўпга бўлиб олган жам;
Яйлов ўша, давра ҳам ўша,
Найрангбозлар қўша ҳам қўша;
Тун бўйи ловулла гулханлар алвон,
Тўрт томон қип-қизил сачрагандай қон —
Чехраларда шуъла айланар,
Алвон ҳатто чодир-чайлалар...
Қайларда тентираб, қайларда кездим,
Сайру саёҳатдан совудим-бездим, —
Қавми лўли ҳамон бир жойда,
Кимга зарар, ким учун фойда...
Сайёҳдай сарғайиб ботаркан куёш,
Кетма-кет чарақлаб юлдузлар нурпош —
Азалий сафарга шайланар,
Оҳиста шоҳлардай айланар.
Ой ҳам тарк айлагач юксак тахтини,
Кўргайсиз юлдузлар шиддат-шаҳдини.
Чарақлайди улар басма-бас,
Лўлилар-чи ҳатто эсламас.
Бундайин беташвиш турмушдан ғариб,
Дунё кезган афзал толе ахтариб,

Ором билмай юлдузлар ана,
Чарх урарлар, қилар тантана.
Гарчи безовта ҳам беором дунё,
Лўлиларга таъна қилмасман асло.
Инсоният наслидан, бироқ —
Сизу биздан йироқ, хўп йироқ!

СОНЕТ

*Вестминстер кўпригида
1802 йил 3 сентябрда ёзилган*

Тонг оқарар, гўзал, беқиёс,
Жозибаси айлар маҳлиё.
Ҳашаматли шоҳона либос
Зийнатидан ёшаргай дунё.
Алп бинолар муаззам, кўркам,
Сарбаланд чўнг ибодатхона.
Мисли биллур тасма дарё ҳам,
Манзараки, асл дурдона.
Қуёш бунча балқмаган ҳеч соз,
Сирли сахар — соҳибкаромат —
Осойишта, осуда, ҳамроз,
Жаннатга хос файзу тароват.
Шаҳар мудрар. Йўловчилар оз,
Қалбимда ҳур роҳат, фароғат.

ЖОРЖ ГОРДОН БАЙРОН

Нурли оламлар

Мерионга

Нечун ғамга ботдинг, Мерион,
Ранжитдими бирон беимон?!
Малаксиймо чехрангга рости,
Ранжу алам ярашмас асти.
Дарди ишққа йўлиқдингми ё,
Фавворадай тўлиқдингми ё?
Муҳаббат, ох, ҳам қувонч, ғусса,
Гоҳо шод, гоҳ қайғули қисса.
Гарчи қилар телба-девона,
Бироқ бу дард сенга бегона.
Билмам нечун ботибсан ғамга,

Не кам, айтгил, сендай санамга?!
Офтобдай чарақла дилдор,
Қолмагай ҳеч қалбингда губор.
Бўлгай десанг жумла эл банда,
Жилва қилгай чехрангда ханда.
Чарақлагай кўзларинг юлдуз,
Табассум қил, қошлари кундуз.
...Маликаси қалбимнинг бўлак,
Даъватимга қулоқ тут малак.
Қанча чарос бўлмагай кўзлар,
Болдан тотли бўлса-да сўзлар,
Сунбул сочлар қайта-қайта дом,
Тикса-да боз, инон, дилором.
Яккаш оний кўрсатгай таъсир,
Йўқ, бутунлай қилолмас асир.
Олам бино бўлгандан буён,
Ишқ бобида муқаддас мезон:
Юрак ила меҳрга тўла,
Қозонилар севги бир йўла!

АНГЛИЯДАН ЖЎНАБ КЕТИШ ЧОҒИДА БИР ХОНИМГА БАҒИШЛАГАНИМ

Фурсат етди! Гувиллар уммон,
Сафарга шай кема ҳам шул он.
Елканини ўйнайди шамол,
Фурсат етди дегандай, алҳол,
Кетар бўлдим юртимдан такрор,
Ёлғиз сени севарман, эй ёр!

Тўйдим ғариб ҳаётдан, нетай,
Ҳасратимни ох, кимга айтай.
Ёлғиз сафар- ягона нажот,
Ортиқ васлинг бегона, ҳайҳот,
Ортда қолди барчаси, эсиз,
Эй ёр, Сени севарман ёлғиз.

Гоҳ йиғлатиб, қувонтирган гоҳ,
Кўлдан менга бегона нигоҳ,
Гарчи менга оғирдир ғоят,
Унутарман бир кун ниҳоят.
Гар тор қафас қадрдон гўша,
Юрагимга ҳоким тек ўша.

Якка-ёлғиз мардона, шоввоз,
Долғаларга чиқарман пешвоз.
Чор-атрофга назар ташлайман,
Дўст тополмай дилим ғашлайман.

Узундан ҳам узун йўл босиб,
Топарман бир макон муносиб.
Лекин Латиф хаёлинг, эй ёр,
Ҳаловатим ўғирлар такрор.
Ҳажринг аро қоларман якка,
Сендан ўзга сиғмас юракка.

Ҳатто қашшоқ дайди ҳам ғариб,
Бир бошпана топгай ахтариб.
То бор экан савобталаб жон,
Яккаланиб қолмас ҳеч қачон...
Қай бир зотдан кутай, айт, мадад,
Ёлғиз сени севиб тоабод.
Саргаштаман – бу қисмат надир,
Қай бир юртда топарман қадр?
Учрармикан жонини нисори –
Айлагувчи фидойи бир ёр?
Сен-чи ҳануз сир бермайсан, сир,
Ёлғиз сенга бўлсам-да асир!

Недан маҳрум, неларга эга,
Кимлар эдик, айландик кимга?
Тегирмоннинг тошидек тақдир,
Ожизларнинг енгмоғи ҳақдир.
Олов-оташ қалбим мардона,
Мангу сени севар ягона.

Хаёлимга ҳоким қай жонон,
Билмагай ҳеч сергап оломон.
Ишқимни рад этмиш қай малак,
Сенга аён-мен шўрлик ҳалак...
Бу дунёда саноқли сарбаст,
Биргина ёр ишқи ила маст.

Севмоқни боз айладим хаёл,
Паривашни фаришта тимсол.
Ҳажринг бағрим этмаганда қон,
Севар эдим такрор бегумон.
Ўзга ҳурни сеवмоғим оғир,
Ёлғиз сени деганман, ахир.

Нигоҳингга, ох, сеvimли ёр,
Тўёлмадим, ҳайҳот, сўнгги бор...
Сендан жудо кўнглимга мискин –
Олис сафар ҳам малҳам, таскин.
Гар Ватандан, толедан йироқ,
Ёлғиз сени севарман бироқ.

* * *

Қалбим каби жўшқин, беором,
Денгизларда улоқиб сарсон,
Тоғу ўрмон, қирларда хиром –
Айлаб умрим ўтса беармон.
Зиндонсан сен, Англия, зиндон,
Озод қалбим ҳурликка ташна.
Барчасидан юз буриб ҳандон –
Ҳур ҳилқатга бўлсайдим ошна.

Дов-дарахтлар бағрида, ё Раб,
Унут бўлган қуллару хонлар.
Лаганбардор, ялтоқи ҳароб,
Турланувчи манфур бўхтонлар.
Муҳаббатга муҳиб, асира,
Бокира ишқ бокира имон,
Шовуллаган тўлқинлар узра,
Қояларда кезай беармон.

Гарчи ғўрман, аёндир бироқ –
Мен – дунёга, дунё менга ёт.
Кўринмагай милт этган чироқ,
Зимистон тек, зулмат, зулумот.
Тушларимда ахир инчунун,
Толе кулиб боққан, толе ҳур.
Қалбим кўзин очдинг не учун,
Эй, Ҳақиқат, эй, илоҳий нур.

Қайда қалбим саҳобалари,
Қайда ошна, қайда дўст-ёрон.
Наҳот ёт ҳам бегона бари,
Дардларимга бўлолмас дармон.
Фақат сархуш этганда шароб,
Оний сурур инар юракка.
Давраларда яйрайман шитоб,
Бироқ қалбан яккаман, якка.

Бетайинлар – на дўст, на душман,
Сафсатаси ёқмагай асти.
Қай бирлари бадавлат, манман,
Қай бирининг боз дароз дасти.
Қайда холис дўстлар беғубор,
Жондан азиз ёронлар қани?
Хор бу каслар не учун даркор,
Касларки сур, манфур, бемаъни.

Сен эмасми муҳтарам Аёл,
Бахт, Саодат, Толе беармон.
Бироқ васлинг ё раб, бу не ҳол,
Ортиқ масрур этмас ҳеч қачон.
Юрагимни бездирган ғариб –
Қашшоқ қисмат, сендан кечиб воз,
Дардларимга дармон ахтариб,
Бўронларга чиқай боз пешвоз.

Сахроларга бош олиб кетсам,
Йўқ, йўқ, Сизга ихлосим катта.
Оташ қалбим, ростини айтсам,
Долғаларда яйрар, албатта.
Юксакликлар қалбим этган ром,
Тубанликдан кечиб батамом,
Озод қушдай боз айлай парвоз.
Ўтиб бўлди ҳаётим магар,
Гарчи етди видо маҳали.
Мени ҳеч ким севмаса ҳам гар,
Севишни боз истайман ҳали.

ЎТТИЗ ОЛТИ ЁШГА ТЎЛГАН ТАВАЛЛУД КУНИМДА

Кундан-кунга яқин интиҳо,
Эсар фасли хазон еллари.
Қаро қабр кутар оч, юҳо,
Бағримда тек армон унлари.

Гар дилимда аланга, учқун,
Ҳамон ёнар ва боз ўт олар,
Руҳимни шод айламоқ учун,
Ёқилган шам бўлиб туюлар.

Гарчи кулиб боқмади тақдир,
Халоскорим бўлдинг муҳаббат.

Йиллар абгор айлаган тақир,
Дилимга ёр ўзинг то абад.

Надоматлар пайтимас бу он,
Тўрт тарафда шодлик, тантана.
Гулчамбарлар ёқутдай алвон,
Ғолибларга интизор, ана.

Юнонистон! Қиличинг, туғинг,
Ўғлонларинг чорлайди жангга.
Завол билмас зафар, ютуғинг,
Фидо минг жон она Ватанга.

Қанот боғла беором руҳим,
Сор лочиндай парвозга шайлан.
Надоматим, афсус андуҳим,
Шижоатга, шиддатга айлан.

Жасоратни касб айла боз,
Пуч орзулар етмагай асир.
Ишқ Тангриси чертаётган соз,
Қалбингга йўқ, қилмагай таъсир.

Чекма қанча алам-изтироб,
Ёшлигинг ҳеч келмагай қайтиб.
Жангга отлан ёвқур ҳам шитоб,
Жангга отлан алёрлар айтиб.

Мардлигингга элу юрт шоҳид,
Кўкрагингни қалқон қил, қалқон.
Шер йигитга кетмоқдан шаҳид –
Зиёд толе бўлмас ҳеч қачон!

* * *

Кунинг битди, қахрамон, бироқ,
Бошлангуси мангу ҳаётинг.
Завол билмай то абад порлоқ –
Алёрларда яшагай отинг.
Ватан учун фидо этган жон,
Завол билмай яшар бегумон.

Элу юртинг то эмин-эркин,
Хотирангни эъозлар мудом.
Орамизда йўқсан ва лекин,
Йўқлаб сени кўтаргаймиз жом.
Жасоратинг, эй мардона зот,
Бағишлагай бизга қўш қанот.

Қутлуғ номинг янграган палла
Ғанимларга дунё бўлгай тор.
Хонандалар куйлагай ялла,
Жасоратинг шаънига такрор.
Хотиранг боз баҳодирона,
Куйлагаймиз мағрур мардона!

Катуллга ўхшатма

Чарос шаҳло кўзингдан, жонон,
Боз бўсалар олсам беармон!
Бўсалар боз айласа сархуш,
Асрларда-да ўтса мисли туш.
Муҳаббатдан ким ўлган безор?!
Бўсаларим ёндиргай такрор.

Бор дунёга бегона, бефарқ,
Бўсаларнинг уммонида ғарқ
Боз беадад бўсалар олсак,
Саноғига етолмай қолсак.
Ҳижрондан ҳеч гап очмагил, ёр,
Сендан айро тушмасман зинҳор!

Прометей

Эй довюрак жасур паҳлавон,
Аламдийда қисматимизга,
Шармандали исматимизга
Хайрихоҳ боз тикилдинг шоён.
Бунинг учун, ё раб, мукофот,
Бўлди сенга бесаноқ офат.
Боз бандига айландинг ўзгун.
Нимта айлар бағрингни қузгун.
Ҳам оёғу қўлингда кишан,
Ҳам таҳқиру, лаънатга нишон.
Ўртанса-да, азобда жонинг,
Ичга ютиб фарёд-фиғонинг,
Маъбудларга ғаним, тошбағир,
Ялимассан мардона мағрур

II

Эй баҳодир! Қирғин-барот жанг,
Долғалардан чиққансан омон.

Қийноқлару азоб беомон,
Қилолмагай ҳолингни ҳеч танг.

Қаҳри қаттиқ беаёв қисмат,
Боис бўлиб аччиқ хусумат,

Ҳаётингни азобга қўйди,
Жигар бағринг беаёв ўйди.

Мангу азоб-уқубатни боз,
Шон-шарафдай этдинг сен ҳамроз.

Қасирғалар соҳиби шўрлик,
Сендан такрор кўрди зўр хўрлик:

Қийноқларни билиб сен афзал,
Қисматини унга муфассал,

Сўйламадинг, нигоҳинг бироқ,
Тақдирдан айлади огоҳ.

Шўрликни боз ваҳима қучди,
Найзалардай чақмоқлар учди...

III

Олижаноб, ҳотамтойлигинг,
Мурувватга беҳад бойлигинг,

Жиноятга йўйдилар, алҳол –
Орзуларинг топди боз завол.

Кулфатларга чек қўйиб такрор,
Қилолмадинг бизни бахтиёр!

Орзуларинг бўлса-да барбод,
Қисматга бош бермайин озод,

Мағрурлигинг бизларга ибрат,
Ҳизрсифат соҳиби қудрат.

Йўлларимиз ёритган зиё,
Эй мадақкор азиз-авлиё!

Одамзотнинг шудир қисмати,
Манглайида тақдирнинг хати,

Феълида гар саркашлик зоҳир,
Тақдирга тан бергайдир охир...

Бироқ қалби барқарор қоя,
Эзгу ўйга ҳамроҳ, ҳамсоя,

Аксарият минг дард, минг алам,
Бўлар унинг дардига малҳам.

Ажални ҳам энгиб мардона,
Яшагай боз ғолиб, фарзона!

Дамет

Кап-катта одаму эси паст, басир,
Тек турфа куфроний ишларга асир,
Қўрқмас ҳеч Худодан, элдан уялмас,
Шайтони лаъиндан фарқи йўқ хуллас.

Онадан туғилган шундайин худбин,
Шамолдай беқўним, беҳаё, бадбин.

Қизларни алдашга устаси фаранг,
Бандаки, дуч келган ҳоли бўлар танг.

Ашаддий қароқчи эсини еган,
Манглайда тамғаси «нобакор» деган

Боз қонга бўялган ҳар икки дасти,
То ҳануз қилмишин қўймайди асти.

Гар йўлга сололмас бандаси ожиз,
Худо жазосини берар шубҳасиз.

Замон

Учқур Замон! Не бир насллар,
Карвонингда бор жумла жаҳон.
Турнақатор ўтгай фасллар,
Бешафқатсан, ёвқур беомон.

Бўлсанг-да гар бешафқат очун,
Нолимасман ғамбода, мискин.
Ёлғизгина бир бошим учун,
Бир гўшадан топарман маскан.

Яхши-ёмон кезде ҳамнафас,
Ҳамроҳларим ўтгандан буён,
Бўлак ҳеч не қўрқита олмас,
Бардош ила тўзим топгай жон.

Балоларни ёғдир майлига,
Балоларга айлагил дучор.

Гирифторман йиллар хайлига,
Азоб-укубатга гирифтор.

Перси Биши ШЕЛЛИ

Юлдузлар-да сўнар, ҳатто нур-зиё,
Сингиб йўқолгайдир тунга зим-зиё.
Қасрлар, тоғ-тош ҳам йитгайдир, бироқ -
Ажалдан-да, Эрин, сен қудратлироқ.

Қаранг-эй, хароба, вайрондир бари,
Боболар масканинн ютган ер қаъри.
Ғанимлар қиларкан юртни қонга ғарқ,
Ботирлар ғафлатда ётарлар бефарқ.

Надоматлар бўлгай, янграб хуш наво,
Минг алам, минг дардга бўлмагай даво.
Авжига чиқар боз уруш даҳшати,
Қирғин-барот, урҳо-урлар ваҳшати.

Қайдасиз жўмардлар, о наҳот беҳол,
Жангу жаждал ичра топдингиз завол.
Ёхуд этагингиз юқиб довуллар,
«Ал-қасос!», «Ал-қасос!» дея увиллар!

Табиат гултожи

На бахт-иқбол ва на шон-шуҳрат,
На куч-қувват кучмас ҳеч қачон,
Шафқат билмас соҳиби қудрат –
Банди этган муте оломон.

Завол топар ғариб, ғамбода,
Ҳамдард бўлмас бирон мард, эсиз.
На қувонч бор, на май, на бода,
Соя янглиғ йитгайлар изсиз.

Шармандали мутелик, қуллик,
Бу не тўда, бу қандай авом?
Инсон қадри эмас бир пуллик,

Буюк ахир инсон деган ном.
Гултожи ки жумла жаҳоннинг –
Бахти кулгай ҳар бир инсоннинг!

Озодлик ҳикоячиларига мадҳия

Қани олға ташланинг дадил,
Зодагонлар айлаган абгор –
Аҳли улус, жанг қилган одил –
Шаҳидларнинг руҳи мададкор!
Бунда қанча бегуноҳ ётар,
Оч ўлим боз кимларни ютар!

Ғафлатдан бас, уйғонинг етар,
Соҳиб ва қул азал-абад ёв.
Кишанин қул чилпарчин етар,
Токи чорлар исёнкор ялов.
Жангга чорлар шаҳидлар шоён!
Лаънатларга тўлмиш тўрт томон!
Жангга! Жангга! Бир тану бир жон!

Қани, қайда ялов, туғимиз?
Чорлайвергай Эрк туғи мудом.
Хурриятнинг эркин ўғлимиз,
Ёддан чиқсин ғам-ғусса тамом.
Жангу жадал сиз учун муштоқ,
Кўр-кўрона қон тўкманг бироқ,
Эрк учун тек қайрангиз яроғ.

Сизга олқиш, сизга шараф-шон,
Шуҳратингиз сўнмас то абад.
Шаънингизга битиб шеър-достон,
Қасрлар ҳам этгаймиз бунёд.
Жангда - ғолиб, ризқингиз бутун,
Мардлингиз айлагай мафтун.
Қўрқувдан боз келдингиз устун.

Гулчамбарлар айлангиз инъом,
Йўлларига поёндоз раво.
Мард ботирлар олгайлар ором,
Жароҳатлар топгуси даво.
Мангуликнинг рамзи гул-чечак,
Қуллик бўлгай биз учун эртак!
Шўр қисматни тарк этингиз, тарк!

Вақт

Қутурган уммонсан, қутурган уммон –
О, Замон, ким сенга кела олгай бас.
Қаърингда неча минг фарзанди инсон,
Завол топмиш ахир тоабад бесас.

Шиддатинг-шахдингдан олам қоронғу,
Гирдобинг тортади девдай комига.
Кекса-ю ёш дема тутарсан оғу –
Оҳ, ким ҳам йўлиқмас Вақтнинг домига?!

Суронли, бўронли ҳар лаҳза-онинг,
Қасдига тушдинг, айт, яна қай жоннинг?!

Прозерпина қўшиғи

Она Замин, эй меҳри дарё,
Эй беором, безовта олам.
Тангрилар ҳам азиз-авлиё –
Бошпанасан даррандага ҳам,
Қизингга ҳам шафқат қил, шафқат,
даво бўлгил дардига фақат.

Абри найсон ила ҳар жонни,
Жонига жон бўларсан тайин.
Шу боис ҳам ҳар тўрт томонни –
Таровати ортар кун сайин.
Қизингга ҳам шафқат қил, шафқат,
Даво бўлгин бор дардига фақат.

Ҳасрат

Шукур айтай! Чекил, эй ҳасрат,
Дарду ғамим, қайғули нусрат,
Иккимиз хўп дўсту қадрдон,
Ғамбода бу дилгинам фақат,
Ором топар бағрингда, инон.

Ғуссагинам! Бизларни гўё
Ака-сингил каби зим-зиё –
Кулба ичра солдилар ёлғиз.
Йиллар ўтиб борар бевафо –
Ҳамон ҳамдам, ҳамон иккимиз.

Чекил қайғу... кел ёнимга ёр –
Тўйиб-тўйиб боқайлик, дилдор,
Дарё ҳам қир, яйловга сокин.
Қушлар учар... заминни зинҳор –
Дўзах дея атама лекин.

Ўрмонзорлар! Мағрур, улуғвор,
Илоҳий бир ажиб сеҳри бор.
Кенг далалар ям-яшил, қара!
Ёлғиз бизлар, ё Парвардигор,
Муздай совуқ ҳам бахти қаро!

Йўқ! Йўқ! Қаранг, кўзларда, мана,
Шодлик, қувонч қилар тантана.
Порлар умид учқунлари боз.
Ғамгин ғусса! Кўнглимга яна
Бўлолмассан сен ортиқ ҳамроз.

Бўсами, йўқ, мен ишққа ташна,
Оташига ошнаман, ошна.
Бебаҳосан севги, муҳаббат.
Кишанларни парчалаб ташла,
Мангу яша, мангу тоабат!

Қайғу-алам! Дўсти қадрдон
Шу сўнги пайт, ушбу сўнги он –
Яширма ҳеч дилда неки бор
Ғафлат ичра мудрар тўрт томон –
Қайғу-ҳасрат чекмагил бекор.

Икки юрак висолга етгай,
Жисму жонлар қовушиб кетгай.
Ва ниҳоят керакли палла –
Рухимиз боз сарафроз этгай
Кунлар қўшиқ куйлаб баралла.

Ва оҳиста элитгай уйқу –
Ғам-аламсиз, беранж, беқайғу.
Иккимиз, ёр, ётармиз бирга.
На-да бир ҳис, на-да бир туйғу –
Бош қўярмиз тоабат ерга.

Муҳаббат фалсафаси

Талпинар дарёга жилғалар,
Дарёлар сингади уммонга.
Замин узра шаббода елар,
Эш бўлиб боз мафтун туманга.
Жумла жаҳон бир тану бир жон,
Ягона ишқ ўтида ёнар.
Бизнинг ташна жонимиз, жонон,
Қачон висол жомига қонар?!

Самоларга туташган тоғлар,
Ҳур тўлқинлар чопар соҳилга.
Бағрида ишқ дардидан доғлар,
Гуллар ўхшар опа-сингилга.
Тун денгизга аста қўяр бош,
Кундуз қувнаб қучар заминни.
Ёлғиз бир сен ўта бағри тош,
Шод этарсан, айт, қачон мени?!

Ҳиндча тарона

Тушларимда сен ўзинг ҳамон,
Кўзларимдан қочади уйқу.
Маъсума тун бунча нурафшон –
Юлдузлардан ёғилар ёғду.
Фикру зикринг ҳоким, ҳукмрон,
Парвардигор, сен ўзинг гувоҳ.
Деразангнинг пойида, жонон,
Пайдо бўлиб қоларман ногоҳ.
Осуда тун оғушида маст,
Шовуллайти оҳиста дарё.
Ўт-ўланлар атридан сармаст,
Беҳишт бўйин туйгандай гўё.
Бор дунёни унутиб тамом,
Сайрар булбул, сайрайди чунон.
Ҳажринг такрор этар қатли ом,
Юрак-бағрим ўртайди, жонон.

Ишқ дардига ўзинг даво қил,
Токай ёнай ғуссалар билан.
Юрагимда гулханлар ёққил,
Олов-оташ бўсалар билан.

Жисмимни жон тарк этган мисол,
Бораяпман музлаб тобора.

Ҳажринг аро топмаин завол,
Дардимга, ёр, чора қил, чора!

К...га

Азал сукут – олтин, дейдилар,
Тилдан учган сўз бир пул бўлар.
Самимий ким айтса дардини,
Кулгу бўлар тўкиб қадрини.
Эзгу-умид ҳам сароб-рўё,
Туғишгандай ўхшашдир гўё.
Фақат содиқ дўстнинг сиволи,
Дабдабадан, ҳашамдан холи.

Лутфингизга эмасман муҳтож,
Лекин нетай, ночор, ноилож,
Азалий бир ҳикматни, эй ёр,
Такрорлайман такрор ва такрор:
Парвонани чорлар аланга,
Тун ҳам мудом талпинар тонгга.
Шундай сўнгиз коинот имзи,
Айлантирар сайраминизни.

Джон КИТС

Ёлғизлик, кел, сенга берай қўл,
Узлат эмас матлабим бироқ.
Қояларга юксалиб бир йўл,
Йироқларга ташлайлик нигоҳ.

Қир-адирлар ичра ям-яшил,
Яйловзорлар, ложувард дарё.
Висолига боз бўлсам восил,
Ҳур васлига мафтун маҳлиё.

Оҳуларни ҳуркак ва чаққон,
Беҳаловат ғужғон арини.
Ўрмонзорнинг бағрида пинҳон,
Қузатсайдим бари-барини.

Кўнглингга боз эрк берсанг асти,
Тусамайди неларни асти.
Ҳаммасидан хилватда ҳамроз,
Икки кўнгил роз айтгани соз.

Орзу

Орзуларга йўл очгин равон,
Тутқунликда қувонч қусар қон.
Орзу қушин этмаслар таҳқир,
Юксак завқи парвознинг ахир.

Умид нури халоскор нажот,
Тафаккур ҳам боғлагай қанот.
Қошларингни учирма, идрок,
Умидга кенг йўл очгин тезроқ.

Юксак-юксак қилсин у парвоз,
Қўшиларман куйлаб сарафроз.
Куйласин ҳур баҳорни ёниб,
Оқшомларнинг қўйнида қониб.

Куз қўйнида етилгай ғоят,
Ноз-неъматга куйлагай оят.
Елдай ўтмай куз ҳам дилхаста,
Жой ол ўчоқ ёнидан аста:

Ланғилларкан олов аломат,
Совуқ тунни қилар каромат.
Қор қўйнида замин мудрайди,
Рўзғор ғами кимни судрайди.

Дехқон кеча-кундузни билмас,
Ғамларга ғарқ, ғамбода кулмас.
Қанот боғла ўйга эринчоқ,
Орзу учсин йироқдан-йироқ.

Ҳамроҳ, ҳамроҳ топиб ўзига,
Ва қўшқўллаб қайтарар бизга,
Аввалгидан зиёд минг чандон,
Неки азиз, неки қадрдон:

Тутгай майнинг жомини қайноқ,
Ол шароби лаззатбахш қаймоқ.
Ҳотам янглиғ сахий тўқ мезон,
Ноз-неъматни ларзондан-ларзон.

Шовуллайди буғдойзор бўлиқ,
Таронага тўрт тараф тўлиқ.
Юксакларда ёниб бўзтўрғай,
Алёр айтар, алёрки, ҳай-ҳай!

Зағизгонга ўхшайди бу қуш,
Инига хас элтар, бояқиш.
Ўт-ўланлар ичра заъфарон,
Захил ранги боқар лол-ҳайрон.

Нуқра каби оппоқ нилуфар,
Дарё узра яшнаб қулф урар.
Солланар боз нозланиб сунбул,
Ёр зулфини соғинар кўнгил.

Ҳар бир новда, ҳар битта япроқ,
Чиннидай соф, шиша ялтироқ.
Ўт-ўланлар ичра адашиб,
Дон ахтарар сочқонлар шошиб.

Пўст ташлаган танноз илонлар,
Сассизгина пусиб биланглар.
Полапонлар инларда тантиқ,
Она қушнинг йўлига интиқ.

Чирқиллайди басма-бас чунон,
Чарх уради она қуш ғужғон.

Гулдан гулга шошган арилар,
Болга ташна шўхчан парилар!
Ёмғир нола бошлар ғамбода,
Тўп-тўп тушар мевалар боғда.

Орзуларга равон кенг йўл оч,
Бари бир кун йитгай ноилож.
Елдиримдай бешафқат замон,
Бандаларга ғаним беомон.

Чехраларга олмадай йиллар,
Ажинлардан солади йўллар.
Ҳеч нарсага қилмагин ҳавас,
Ҳеч бир нарса йитмасдан қолмас.

Ё борми, айт, бирон-бир нигоҳ,
Безори жон этмаса ногоҳ,
Таронадай овозлар майин,
Жонга тегар кун ўтган сайин.

Орзу қушин этма ҳеч таҳқир,
Юксак завқи парвознинг ахир.
Фақат орзу кечмайин бир он,
Малаксиймо яратар, инон.

Ҳумо янглиғ тута олсанг, бас,
Қалбингдаги бор орзу-ҳавас,
Ушалмасдан асло қолмайди,
Қувончингнинг чеки бўлмайди.

Орзуларга йўл очгин равон,
Тутқунликда қувонч қусар қон.

Такаббурлик одаси

Саҳар чоғи ногоҳ намоён,
Бўлдилар уч сиймо улугвор.
Эгнидаги тўнлари чунон
Бахш этарди салобат, виқор.

Кўз олдидан бамисли рўё,
Тизилишиб ўтдилар қайтиб.
Турар эдим ҳайкалдай гўё,
Турар эдим калима айтиб.
Лолу ҳайрон айлаган бу сир,
Мени тамом қилганди асир.

Нечун ахир сирли соялар,
Термилиб боз таний олмадим.
Ғолиб келиб мавҳум ғоялар,
Ғафлатдан ҳам уйғонолмадим.
Мудрар экан тўрт тараф вазмин,
Беғамлик, сен сингдинг қонимга.
Аллақандай бепарво ҳазин
Осудалик ҳамроҳ жонимга.
Шарпа янглиғ юзиб кездингиз,
Ҳаловатим нечун буздингиз?!

Учинчи бор келдилар улар,
Нечун ахир? Ҳур қалбим оё.
Адирларнинг чиройи гуллар
Янглиғ ифор таратар гўё.
Чор-атрофни қоплаган туман,
Чор-атрофда ажиб сир ҳоким.
Йиғламасман, йўқ, йиғламасман,
Сизлар ҳозир экансиз токим.
Сиз ўйлаган ожиз мен эмас,
Йўқолингиз, етар, бўлди, бас!

Бирров боқиб, оҳиста, равон,
Турнақатор бўлдилар ғойиб.

Танидиму уларни шоён,
Қолавердим ғариб, мунғайиб.
Ишқ-муҳаббат олдинда пешво,
Ва Манманлик мағрур, такаббур.
Савлатида ҳам кибру ҳаво,
Калондимоғ рафтори манфур.
Учинси эрка малагим,
Шеърият – ки эзгу тилагим.

Кетдилар – йўқ, етолмадим йўқ,
Муҳаббат ҳам не кераги бор?
Манманликнинг азал мағзи пўқ,
Такаббур ҳеч топмас эътибор.
Шеърият ҳам бўлолмас тугён,
Юрагимга сололмас тугён.
Аламдийда, ғариб ҳам мискин
Сатрлар шеър бўлмас ҳеч қачон.
Видо айта бари-барига,
Кошки қайтсам Мильтон даврига!

Алвидо! Сиз буткул бегона,
Ўз ўйларим оғушида маст.
Шону шуҳрат ила фарзона,
Комронлик қисматим эмас.
Илинжим йўқ сизлардан зарра,
Қолаверинг мисли туш бўлиб.
Юраверай меники марра,
Илҳом билан то сархуш бўлиб.
Эй шарпалар, совуқдан совуқ,
Ортиқ ёвуқ келманг ҳеч, ёвуқ!

* * *

Кун ҳам ўтди – тотли висол ҳам,
Бўйи бастинг, қўлларинг майин.
Тор қафасдай кўринар олам,
Ўт қарашинг ўйлаган сайин.

Гул сингари сўлди висолинг,
Висолинг гар аламли армон.
Лаблари бол, ёруғ хаёлинг,
Юрагимга ҳануз ҳукмрон.
Зим-зиё тун вазмин, осуда,
Ривоятин бошлайди яна.

Осойишта бағри маъсуда,
Кўнгилларга паноҳ, бошпана.

Муҳибингман, тангрим, муҳаббат,
Ором олай, шафқат қил, шафқат!

* * *

Хейдонга

Гуноҳкорман, неки улуғвор,
Этолмадим рўйи рост баён.
Бургут нигоҳ эмасман зинҳор,
Қидирганим қайларда, қаён?!

Уддасидан чиқсайдим магар,
Жиловлардим илҳом тулпорин.
Гўё некбин буюк пайғамбар,
Куйлар эдим дилимда борин.

Гар юксалдинг Зухродай баланд,
Парвозингга боқдик ҳавасда.
Гийбатингни қилдилар гарчанд,
Ичи қора оломон пастда.

Тубанларга қасдма-қасд ғолиб,
Бормоқдасан ҳамон юксалиб.

Шону шуҳрат ҳақида

Кимки унга банди, асира,
Бош бермайди шон-шуҳрат сира.
Аксарият ғўр, ғўл ҳавойи,
Шуҳрат тожин кияр кирои.
Висолига кимки зор, ташна,
Ҳеч бирига бўлмади ошна.
Номуносиб билгай ўзига,
Боқмас асло нола – сўзига.

Тутқич бермас ўйноқи елдай,
Қовушмайди бегона элдай.
Дарду ғаминг ила андармон,
Куйлайвер, эй шоир, беармон.

Чорлама ҳеч жонига тегиб,
Шону шуҳрат келмас бош эгиб.

Сонет

Ёз оқшоми уфқда алвон
Яловини тиккани палла.
Қанот боғлаб парвона равон,
Булутларга айтганда алла.

Бир кам дунё савдоларидан
Хилватларга кетсам бош олиб.
Ташвишларнинг кечиб баридан
Яйрасайдим музаффар, ғолиб.

Ғойибона яна бир топқир
Мильтон, Сидни билан мен якка,
Шеъриятнинг тулпори чопқир
Олиб учса юксак-юксакка.

Рухимда хур рўшнолик туйиб,
Не тонг, йиғлаб олсам боз тўйиб.

«Эдминон» достонидан

Асир этар гўзаллик мангу,
Мафтун қилар такрор-такрор у.
Тубан кетмас, бўлмас хору зор
Гўшамизга бизни бахтиёр
Чорлар экан, озод ва сарбаст
Қалбимизга не ёт, қасдма-қасд
Она замин ила вобаста
Гул терармиз даста ва даста.
Надоматдан йироқ, бегона
Замона ҳам меҳрибон она.
Қайси қалбга гўзаллик ҳамроҳ,
Қусурлару иллатдан йироқ.

Ой ва офтоб, япроқлар саси,
Қўй-қўзилар, ҳамма-ҳаммаси,
Ибо ила боққан наргислар,
Қўзғар дилда илоҳий ҳислар.
Худди шундай шошқин-жилғалар,
Ором истаб шитоб йўрғалар.
Чиннигуллар латофатга бой,
Ўрмонларга зийнат ҳам чирой.
Худди шундай эртак-ривоят,
Болаликдан таниш ҳар оят

Билмайин чек, канора, сарҳад,
Асир этар, асир то абад.

Булбулга мадҳия

Юрагимда туғён, ғалаён,
Билолмасман ўнгими ё туш.
Яхлит гўё ер билан осмон,
Гўйки мен савдойи сархуш.
Йўқ, йўқ, сенга ҳасадим йўқ ҳеч,
Қўшиғнинг шаън, қўшиғнинг сарбаст.
Боғ қўйнида сарафроз ҳар кеч,
Дов-дарахтлар оғушида маст,
Тинглайман боз телбадай дайдиб,
Таронанга таҳсинлар айтиб.

Топилсайди шароб лаългун,
Майли, бўлсин фақат бир қадаҳ.
Афсунгардай мастона, мафтун,
Юрагимга бахш этса фарах.
Болакайдай қувониб, яйраб,
Самоларни қучсам лочиндай.
Озод қалбим сен каби сайраб,
Армон толе туюлса чиндай.
Кошки кетсам бош олиб буткул,
Кошки ошно бўлсак биз, булбул!

Кошки кетсам бош олиб бадар,
Ва унутсам барини тамом.
Ортда қолса дунё серхатар,
Ортда қолса дунё беором.
Дунёки бир муваққат, ёлғон,
Азоби жон ҳасрат, ғам, кулфат.
Дунёки бир - қайғули дoston,
Бандаларга уқубат – улфат.
Хор у дунё – гўзаллик абгор,
Тор бу дунё – муҳаббатга тор!

Саодат боз ёр бўлди наҳот,
Наҳот эзгу умидим ҳосил.
Ашъорлардан боғлаб қўш қанот,
Висолингга бўлибман восил.
Биз биргамиз! Сокин тўрт томон,
Маликадай хиром этар ой.

Жориялар – юлдузлар гирён,
Жаннат дейсан латофатга бой.
Йироқларда хиёл оқариб,
Боғлар кўзга ташланар ғариб.

Чодир тиккан чор-атрофга тун,
Осойишта, осуда, вазмин.
Ҳилол қилиб борлиқни мафтун,
Қиздиради оқшомнинг базмин.
Дов-дарахтга ёғдирар зиё,
Баҳра олар ҳар гул, ҳар чечак.
Талпингандай бағрига гўё
Тебранар шўх бир туп наъматак.
Нурга ташна парвоналар ҳам,
Парвонаю девоналар ҳам.

Таронангни тинглаб бу тийра
Оқшом ичра кездим хаёлим.
Бахт юлдузим рангпар ва хира,
Наҳот етган бўлса заволим?!
Сен куйлаган чоғингда ёниб,
Сен куйлаган чоғингда хушхон:
Тирикликдан тамоман тониб,
Топширайми, айт, яхшиси жон!
Куйласанг ҳам қанчалар серзавқ,
Ётарман тор қабримда бефарқ.

Бироқ боқий умринг безавол,
Қўшиғингда синоат-сеҳр.
Шаҳаншоҳу гадо ҳам увол,
Барча бирдай қўйганлар меҳр.
Дардмандларнинг дармон дардига,
Севишганлар ардоғидасан.
Қўш қанотсан элнинг мардига,
Оналарнинг дил доғидасан.
Эй сен, жумла мўминлар дўсти,
Куйладинг шаън – умидлар ўсди.

Иккимиз шод тиллашдик такрор,
Ва роз айтдик, дўстим, жўровоз.
Алвидо, эй куйчи, бегубор,
Алвидо, эй илоҳий овоз!
Алвидо, эй мунгли тарона,
Мангу ҳаёт булбул, алвидо.

Бу дунёда кимки ҳамхона,
Бир кун бўлар бир-бирдан жудо.
Билолмасман, ўнгимми бу туш,
Ё савдои сархушман, сархуш?!

ИЗАБЕЛЛА

(достондан)

Оғалари ила беармон,
Яшар эди у дориломон.
Тўқувчилар тинмайин дасти,
Тикиб-бичар уларга асти.
Қон ва терга омухта қўллар,
Ҳақ-ноҳақни сўзсиз маъқуллар.
Куни бўйи очу яланғоч,
Чиқаришар соҳилга ёғоч.

Денгизларнинг тубидан моҳир,
Ғаввос терар дуру жавоҳир.
Қутилолмас улардан одам,
Паррандаю даррандалар ҳам.
Бандаларни қақшатар, эзар,
Қай ночорлар жонидан безар;
Майиб-мажруҳ бўлганлар қанча,
Ҳам беажал ўлганлар қанча.
Қашшоқларнинг доду фиғони,
Киборларнинг мартаба, шони.
Ким бир умр қақшаб қон кечар,
Кимлар улар қонини ичар.
Ҳеч ёлчимас оддий халқ шўрлик,
Боз устига хўрлик ва зўрлик.
Қачонгача лоф урарлар, лоф,
Токай армон Адолат, Инсоф?!

АЛФРЕД ТЕННИСОН

Мальдуннинг қўшиқлари

Годива

Сершовқин Ковентри вокзалида мен
Кўприк узра гавжум учта сарбаланд
Минорага тикиб кўзларим олис –
Машҳур ривоятни олдим қаламга.

Фақат бизми – сўнги янги даврлар
Фарзандлари мудом ҳовлиқиб кўҳна,
Мозий томон отган таъна тошини,
Бизми – тилимиздан аксар бемантиқ
Эзгулик, ёвузлик тушмайдиганлар,
Халқ билан биргамиз дегувчилар ҳам:
Ҳолбуки минг йиллар муқаддам бунда –
Ҳукмфармон, граф Ковентри билан
Хотини Годива элим-юртим деб
Жабру жафо чеккан биздан-да зиёд.
Граф шаҳарликлар бўйнига оғир –
Солиқлар кишанин қўйганда илиб,
Серфарзанд оналар қаср олдида
Басма-бас: «Очликдан ўлар бўлдик биз!»
Деб фарёд солганда, бир қулоч соқол –
Ва узун кокилли граф хўп суйган –
Кучуклари ила кезган кенг залга
Кираркан Годива элнинг арз-додин
Етказди: «Очликдан ўлар бўлдик биз!»
Ажабланган граф боқди хўп ҳайрон:
«Битлиқилар дарди Сизга не даркор?!»
Годива рад этди ўктам ва дадил:
«Эл учун мен ҳатто ўлимга тайёр!»
Граф қаҳ-қаҳ отиб ва боз устига
Авлиёлар ҳаққи чўқиниб қўйди.
Ва биллур зирагин ўйнаб хотинин:
«Лоф ҳам эви билан!» -- деди серзарда.
Дафъатан Годива сўйлади мағрур:
«Тайёрман сўзларим этгали исбот!»
Лекин қаҳри қаттиқ граф бепарво
Кибр билан мағрур ташларкан қадам:
«Ўтгайсиз шаҳардан яланғоч ва мен
Солиқлардан элни этгайман озод!», -
Дея ғойиб бўлди истехзо билан.

Кутмаганди буни Годива. Ғужғон-
Фикрлар бошида тўқнашди токи
Элга раҳму шафқат чиққунча устун.
Ва жарчи йўллади Ковентрига то
Сурнайлар чалинғач, шўрлик Годива –
Қисматидан огоҳ бўлсин учун эл.
Баайни шундайин йўл билан халқин
Мушкулини осон этгай Годива.

Зеро, севар уни эли, то пешин —
Остонасин хатлаб чиқмасин ҳеч ким,
Ҳеч кимса кўчага солмасин назар:
Эшиклар ёпилгай, деразаларнинг
Қопқаси беркилгай, Годива ўтган
Палла аҳли шаҳар бўлгайлар уйда.

Кейин тез хобгоҳга кўтарилди-да
Қаҳри қаттиқ эрнинг инъоми бургут—
Тўқали камарин ечаркан бир он—
Тек қотди—ярмини булут қоплаган
Ёзнинг рангпар ойи янглиғ оқариб.
Лекин илкис силкиб бошини шу он
Тақимига тушиб сочин тўлқини
Ечиб бир-бир кийим-бошин, оҳиста
Зиналардан пастга инаркан қатор
Устунлар оралаб бамисли зиё
Дарвоза олдига чиқди, ол-алвон—
Тамғали, серҳашам абзал ёпилган
Қадрдон йўрғаси турарди интиқ.
Мисли Момо Ҳаво, Иффат тангриси
Отда йўлга тушди. Ва қотди-қолди
У ўтган йўлларда ҳаво ҳам ҳатто.
Тарновлар анграйиб боқар мастона,
Лайчалар акиллаб қўйсалар-да бас –
Уятдан ловуллаб кетарди дарров.
Тақалар тақ-тақи момогулдирак
Мисоли юракка солар ваҳима.
Ҳар битга дарчада минг битга тирқиш,
Минорлар, бинолар томидан гўё—
Оломон лол-ҳайрон кўз тикар. Бироқ –
От сурди Годива токи оқ-оппоқ
Гуллаган хўп қалин бутазор ял-ял—
Истеҳком томида қилгунча жилва.

Шундагина қайтди Годива ортга
Поклик маъбудаси мисоли. Лекин
Бир бадбин дарчадан очаркан тирқиш—
Қарашга чоғланган чоғи кўз ўнги
Қорайиб, дийдаси тушганмиш оқиб,--
Эзгулик шу асно абадул-абад
Ёвузлик устидан қилган тантана.
Беҳабар Годива саройга қайтиб

Хобгоҳга оҳиста қўяркан қадам
Сонсиз қўнғироқлар янграб басма-бас
Пешин кирганидан айлади огоҳ,
Эгнида қордай оқ ридо, бошда—тож
Эрига у пешвоз чиқаркан, элнинг
Мушқулин шу асно этаркан осон—
Миннатдор қалбларга қолди абадий.

Соҳилда

Шовуллайсан эртаю кеч боз,
Шовуллайсан тошқин ғалаён.
Шовуллашинг қалбимга ҳамроз,
Денгиз, дардим айлагин баён.

Тўлқинларга қучоғин кериб,
Соҳил бўйлаб чопар шод бола.
Қайиғида дилдан берилиб,
Балиқчи ҳам куйлар баралла.

Бор дунёни айланиб бир-бир,
Она юртга кемалар қайтар.
Оҳ, жудолик оғирдан, оғир,
Ҳижрон дарди ўлимдан баттар.

Шовуллайсан эрта-кеч тинмай,
Шовуллайсан тошқин, ғалаён.
Жон чекиб боз қанча уринмай,
Қайтмас бахтли айём ҳеч қачон.

«МАЛЬДУННИНГ ҚЎШИҚЛАРИ» туркумидан

Денгизлару қадрдон, азиз,
Муштоқ бизга кимсасиз дара.
Яшайлик хур, мардона, жасур.
Кечинг ғариб кунлар баҳридан,
Қаро тунни ўтказармиз биз,
Муздай харсанг узра бу бора,
Қолишмас ишқ лаззатларидан,
Сафар завқи бахш этган сурур.

Нав-ниҳоллар саф тортган соҳил,
Боғ-роғларни қумсайсиз ҳамон.

Лопиллайди кемамиз ана,
Олисларга чорлайди бизни.
Фароғат ҳам ҳузурга доҳил,
Лаҳзаларга ташна бегумон.
Боғлаганмиз бизлар росмана,
Сафар ила тақдиримизни.

Эслаганда маъшуқангизни,
Висол чоғи тушганда ёдга:
Хайрли тун, дўсту қадрдон,
Уйғотурман сизни саҳарда.
Боса олмай ҳеч ўзингизни,
Лаънат дейсиз бундай ҳаётга.
Эртагаёқ тонг билан шоён
Отланармиз олис сафарга.

АФСУНГАР ШАЛОТ

1 қисм

Соҳил узра қўйганича лаб,
Бўтакўзлар қулф урар гуллаб.
Кетаркансан далалар бўйлаб,
Қарши олгай юксак Камелот.
Тўрт томонда ташларкан қадам,
Серқатнов йўл, узилмас одам,
Эътиборни тортар дам-бадам—
Гулларга ғарқ оролча Шалот.

Навниҳоллар қаранг, тебранар,
Тўлқинларни шамол тебратар,
Жўшқин дарё кетаркан бадар,
Пешвоз чиқар мағрур Камелот.
Қадимий ҳам кўҳна тўрт девор,
Миноралар мозийдан ёдгор,
Фикру зикрин олмиш бетакрор,
Ва афсунгар, сеҳргар Шалот.

Мажнунтоллар сувга эгган бош,
Соллар кезар кетма-кет ёввош,
Қайиқлар ҳам тўлқинда бебош,
Кетиб борар сенга Камелот,
Ким ила қиз хушчақчақ бироқ,
Ё бағрини ўртарми фироқ,

Балки эл-юрт билар яхшироқ
Асли ким у - афсунгар Шалот?

Чалғичилар айна тонг палла,
Ўрар экан пешма-пеш ғалла,
Маст айлагай қўшиқ баралла,
Интизордир унга Камелот.
Ва ойдинда толиқиб чунон,
Тиклар экан чалғичи хирмон,
Шивирлайди аста бегумон:
Афсунгардир, афсунгар Шалот!»

2 қисм

Тиззасида ёқутдай мато,
Тиқишини қўймас беҳато,
Мумкин эмас тўхташи, ҳатто—
Қарағали сенга Камелот.
Йўқса боши балога қолар,
Дарду ҳасрат домига олар,
Шу боис гар қўли боз толар,
Тиқишин ҳеч қўймаган Шалот.

Деразадан кўрингай яккаш,
Рангпар дунё, мудом кўнгли ғаш,
Шошқин сувда ҳар не аралаш,
Сузар қайда дебон Камелот.
Нишоллодай кўпиргай дарё,
Абгор деҳқон судралса гоҳо,
Гоҳ бошида дурра боҳаё,
Аёлларни узатган Шалот.

Бир сўқмоқки, узилмас одам,
Қизлар, ана, борарлар хуррам,
Рухонийнинг хўтикчаси ҳам,--
Кетиб борар сенга, Камелот.
Ўқтин-ўқтин, жуда оздан-оз,
Ўтиб қолар учқур чавандоз,
Тушларига эмассан ҳамроз,
Афсунгар ҳам сеҳргар Шалот.

Узайгандан узайгай палак,
Тун либосин кийганда фалак,
Тобут ила одамлар лак-лак,
Эниб борар сенга Камелот.

Чулганганча ойнинг нурига,
Севишганлар ўтсалар бирга,
«Бу азоб мен манглайи шўрға!»—
Дарду ҳасрат чеккайдир Шалот.

3 қисм

Камондан ўқ узилди чунон,
Дош беролмас совут бегумон,
От чоптирар шитоб беармон,
Хўп довжурак ритсар Ланчелот.
Бир парига қилди у хизмат,
Қалқонида битилмиш исмат,
Манглайига ёзилган қисмат,
Шалотдир ул, Шалотдир, Шалот.

Енгилгина силкинар жилов,
Безак унга олмос—ўт-олов,
Югани ҳам тинмади бирров,
Чорлар экан уни Камелот.
Ярақларди совути зарҳал,
Жаранглаб чўнг карнай ҳар маҳал,
От ёнига тегарди ҳар гал,
Шалотдир ул, Шалотдир, Шалот.

Кумушдайин ярқирар эгар,
Нишонида ёғдулар ўйнар,
Дубулғаси ва ранг-баранг пар,
Барчасига интиқ Камелот.
Бамисоли ҳар учган юлдуз,
Қолдиргани ортда нақшин из,
Уфқ жилва қиларди сўзсиз,
Сассизгина боқаркан Шалот.

Ойдин кеча, ойдин ниҳоят,
Елиб борар тулпор бағоят,
Зар кокили ялтирар ғоят,
Чорлар экан токи Камелот.
Бир қўшиқки, мавжланди дарё,
Дов-дарахтлар тингларди гўё,
Бўта кўзу ҳар битта гиёх,
Куйлар экан ритсар Ланчелот.

Урчиқ қолди, қолди палак ҳам,
Деразадан боқаркан шу дам,

Дубулғаю от, уфқ пурғам—
Олисларда баланд Камелот.
Ишқ дардига мубтало кўнгил,
Ойна синди жаранглаб чил-чил,
«Бошга кулфат ёғилди дедил!»—
Оху фарёд кўтарди Шалот.

Ўрмонзорлар ҳорғин, заъфарон,
Дарё жўшиб шовуллар чунон,
Қум чиқарган чанг-тўзон, бўрон,
Сен томонга елар Камелот.
Ҳаммасини унутиб тамом,
Дарё узра кўрсатиб андом
Тўлқин янглиғ айлайди хиром,—
Афсунгару сеҳргар Шалот.

Гар тўлқинлар кўпирди-тошди,
Тийраклиги қизнинг ҳам ошди,
Гўёки ул қалбан туташди
Гарчи йироқ эди Камелот.
Сўниб борар эди кун аста,
Ётар экан қайиқда ҳаста,
Тўлқинларда борар оҳиста—
Афсунгару сеҳргар Шалот.

Ялтираркан кўйлаги оппоқ,
Бамисли қор учқунидай оқ,
Юзарди тун ичра якка-тоқ,
Қайдасан деб, қайда Камелот.
Ва кўшиқни тинглади тўлқин,
Бир кўшиқки, ғуссали, ғамгин,
Сўнги бора куйлаган лекин,
Афсунгар ҳам сеҳргар шалот.

Ўта хазин қўшиғи тинди,
Жисму жонга совуқлик инди,
Кўзларига аранг кўринди,
Мудраётган улкан Камелот.
Қўшиқ авжи пасайган сайин,
Илк кулбага ҳатто етмайин,
Куйлай туриб жон берди тайин,—
Афсунгар ҳам сеҳргар Шалот.

Боғу роғлар ҳимоясида,
Минорларнинг чўнг соясида,

Соҳилларнинг ҳамсоясида,
Сузди қайда дебон Камелот.
Томошага ташна-ўч чунон,
Тўрт томондан келди оломон,
Қайиқда-чи битик бегумон:
Афсунгар ҳам сеҳргар Шалот.

Сарой, кимдан бўлдинг, ох, жудо,
«Ўзинг бизни кечир, эй Худо!»—
Тавба қилди фақир, қадхудо,
Якка-ёлғиз ритсар Ланчелот,
Ўйлаб қолди ва деди секин:
«Фариштага ўхшаркан лекин,
Шод бўлгайдир арвоҳинг мискин
Афсунгар ҳам сеҳргар Шалот!»

Одиссей

Мен ялангтўш қоялар шоҳи
Муҳтарама хотиним билан
Назарига ҳеч илмас ваҳший
Еб-ичиш ҳам дунё йиғишдан
Бошқасини билмаган басир
Оломонни қатъият билан
Хўп беҳуда тарғиботларга
Ки беҳуда ўргатмоқдаман.
Ҳаловат ёт ҳаётим жомин
Сипқоролсам қолдирмай томчи
Бахт-саодат, қайғу-ғамни ҳам
Кўрдим барин, дўсту ёр гувоҳ,
Танҳо ўзим гоҳ гиадалар
Солганида денгизда қутқу.
Фақат исм ўзимникидир!
Кезарканман ташна қалб билан
Шаҳарларни, одамлар, одат,
Мамлакатлар, дарёларини
Англаб етдим ўзлигим рўй-рост.
Ва муносиб рақиблар билан
Беллашувлар завқини туйдим.
Кўрганларим – тажассумиман.
Бироқ илму ирфон дунёсин
Очилмаган қўриқлари мўл
Бу маъвода кезганинг сайин

Узоқлайди, узоқлар манзил.
Жабҳаларда дадил сурмай от
Барчасидан воз кечмак оғир.
Кун кечириш -ҳаётмас зинҳор,
Бир ҳаёт не –ўн ҳаёт ҳатто
Юзтаси ҳам оздир, жуда оз
Кўпи кетди умримнинг. Бироқ
Мангу ғафлат қаъридан нурли
Саодатманд лаҳзани шитоб
Узиб олмоқ келар қўлимдан.
Бир-икки йил учун ўзимни
Асрамоқлик уят, хўп уят!
Кекса руҳим Худо мададкор
Энаётган юлдуз мисоли
Башарият онги-шуури
Идрокидан бўлган баҳраманд.
Бас, бу орол тақдирин ўғлим
Телемахга этгум иноят.
Жону дилим; ишончим комил
Ўз қавмига эзгу, хайрли
Амалларни вазмин, босабот
Ўргатгайдир ҳамда жангари
Телбалигин олган жиловлаб.
Бокира, хур ўғлимнинг ўрни
Қайноқ ҳаёт жабҳаларида
У бағоят назокат ила
Тарк этмас гар дунёни, азиз
Тангриларим эъзозлаб эзгу
Амалларга қўл урай, шаксиз.

Бандаргоҳ ки сузар елканлар
Денгиз сатҳин қопламиш зулмат.
Денгизчилар, қалбан қучган хур
Жангу жадал, ўй-фикрда ҳам
Бир тан, бир жон. Қандай кун бўлсин
Шодон қарши олар қувноқ эл.
Гар кексамиз, ўзимизга мос
Ҳурматимиз, заҳматимиз ҳам.
Барҳам бергай барига ўлим.
Унга қадар Тангри ёр жангга
Отланганлар шаънига лойиқ
Шаън-шавкатли қилгаймиз ишлар.
Сонсиз чироқ қоялар аро

Липпиллайди, ўтди узун кун.
Ой ҳам балқар суронли чоҳдан.
Дунёларни янгидан-янги
Кашф этгали ҳали бор фурсат.
Қўзғалгаймиз яктан шиддаткор
Тўлқинларга ургаймиз тўш. Ки
То ҳаётман шаффоф юлдузлар
Шўнғийдиган сарҳадлар сари
Сузсам дейман, сузсам беармон.
Маҳв этарми совуқ тўлқинлар,
Боз кўргали шонли Ахиллни
Қучармизми бахт ороларин?
Кўпи кетди—барчаси эмас:
Титратгали еру кўкни боз
Куч-қувват йўқ ва лекин ҳамон
Жасоратли қалбимиз шунқор
Қисмат эгди, бироқ кашф айлаб,
Забт этиб ҳам мудом тутгали
Қоим ҳануз собит ирода.

Кўҳна ривоят

Қирол Эдвард таслим этар жон,
Таҳдид этар Азроил, таҳдид.
Она сўзин эслаб ногаҳон,
Пайдо бўлур кўнглида умид,

Деган эди, холинг бўлиб танг,
Этар бўлса ногоҳ заволинг,
Бахтли инсон куйлагин кийсанг,
Кулиб боқар яна иқболинг.

Дадиллашди қирол ўша он,
Тангри ўзи яна қўллади.
Топмоқ учун бахтиёр инсон,
Тўрт томонга чопар йўллади.

Салтанатда ҳар тўрт томонни,
Тутиб кетган қирол қуллари.
Бахтиёрман деган инсонни,
Тополмай зир югурар бари.

Бахтим бутун деганни узоқ—
Излай-излай топдилар аранг.

Бу қашшоқнинг ҳатто қирқ ямоқ
Куйлаги ҳам йўқ экан, аттанг!

Уильям ЙЕТС

Эзгулик, ёвузликни, етар, бас, ҳеч қилма ёд,
Халос бўл тирикликнинг бу мангу савдосидан.
Паришон оқшомларнинг оғушида яйра шод,
Тўйиб симир шудрингли субҳидам ҳавосидан.

Ёғилса-да ишқингга ғийбату тухмат тоши,
Барбод бўлса-да гарчанд умидларинг то абад;
Ҳамон ёш ва навқирон ҳаётнинг ҳур кўёши
Оқшомлар сурурлидир, шабнамлар софдир беҳад.

Юр, кетайлик, ўрмонзор ястанган қирлар томон,
Олтин офтоб, ҳам ҳилол, ложувард кўк, ёнбағир –
Бир ҳаёт ваъда айлар, ҳаётки, дориломон,
Маъволарга кетайлик, дўстгинам, юргин ахир.

Унда тоғ узра Тангри даъвати янграр мудом,
Унда замон ва макон парвози билмас поён.
Муҳаббатдан маъсумроқ ғира-шира номозшом,
Умид, ишончдан азиз саҳар шабнами чандон.

Редярд КИПЛИНГ

Васият

Саросима чулғаганлар ногаҳон,
Таҳқир қилганда ҳам бой бермагин сир.
Уларга қасдма-қасд ўзингга ишон,
Ва ожиз бандалар гуноҳин кечир.
Сабр-тоқат бўлгай ёр то фурсат бор,
Каззоб қавми билан тенг бўлмагин ҳеч.
Зукко, Ҳотам каби кўринмай зинҳор,
Нотавон айбини ҳиммат билан кеч.

Умид билан яша ҳаддингдан ошмай,
Зехнингга ҳам оро бераверма кўп.
Қарши олгин умид-кулфатни шошмай,
Беқарордир улар иккиси-да хўп.
Хотиринг жам бўлгай муғомбир, айёр,
Муттаҳам айбини қилганда ошкор.

Бор ҳаётинг ногоҳ барбод бўлиб гар,
Лозим бўлганда ҳам тикламоқ такрор.

Минг машаққат билан топган бисотинг,
Бой бериб чорасиз қолган кезде ҳам,
Тилингдан тушмасин шодон баётинг,
Ва асти бўлмасин адил қадинг ҳам.
Хуваллаб бораркан кўксинг тобора,
Тобора азият бўлганда фузун:
Олға чорласа гар собит ирода,
Жону жаҳдинг билан амрига бўйсун.

Боёнлар қошида ўзинг эркин тут,
Одил бўл халқ билан бўлган кезлари.
Дўстга ҳам ғанимга бўл бирдек собит
Қадрингни билсинлар уларнинг бари.
Кечган ҳар дақиқа умринг залвори,
Асрларга татир экан бегумон:
Ўшанда бўларсан олам сарвари,
Ўшанда бўларсан сен асил Инсон.

ПЕРУ ШЕЪРИЯТИДАН

Сесар ВАЛЬЕХО

Соғиниш

Кекса отагинам мудрайди аста,
Оламини, одамни унутган тамом;
Қўнглини бир ташвиш айлар шикаста,
Ёлғиз мени ўйлаб эзилар мудом.

Кимсасиз хор кулба; шом чўқар сокин,
Ўғлонлар на хабар ва на хат йўллар.
Отам уйғонар-да, эслайди мискин –
Мисрга сафарим, бегона эллар.
Кўз ўнгидан бари ўтади бир-бир,
Қўмсаб мени такрор энтикар оғир.

Боғда меваларни тотинар онам,
Бироқ ҳеч биридан тўлмайдди кўнгли.
Ҳамиша шундай у, яккам-яғонам,
Ўзи кулган билан кўзлари мунгли.

На бола-бақра бор, на шовқин-сурон,
На хабар, на мужда, ҳувиллаган уй.
Қалбимни титратар бамисли бўрон,
Ватаним ёдимга солган ҳазин куй!

* * *

Тўрт томондан қисар тўрт девор,
Тўрт томонда девор тор қафас.
Қутулмоғим нахотки душвор.

Исканжада вужуд, оёқ-қўл,
Тўрт томонга тортар тўрт бурчак,
Бурчак деманг, бу тўрт кишан, ғул!

Қайлардасан халаскорим, айт!
Тўрт томондан урилган кишан,
Азобидан халос айла, қайт!

Ҳамроҳ бўлсанг, бўлсанг ҳамнафас,
Боғи беҳишт бўларди аниқ,
Тўрт томонда тўрт девор қафас!

Деворларнинг бир жуфти, хиёл
Узунроғи бутун тун, марҳум –
Бироқ ҳануз битта болани.

Қўлларида ўнгирлар бўйлаб
Бошлаб борар икки модарнинг
Арвоҳидай эзди тун бўйи.

Афтодаман, ночор, қон бағир,
Нажот қайда озурда жонга,
Ё Раб, бу не уқубат ахир!

То қабрга дўнмай тор қафас,
Келақол тез, эй Исонафас!

АКАМ МИГЕЛГА

Ёлғизман, иморат пойида ёлғиз,
Сени қўмсаб армон ўртади бағрим.
Аввалгидек бекинмачоқ ўйнай олсайдик,
Онам шўрлик бошимиз силаб:
«Етар шумтакалар...» деган бўларди.

Ҳар галгидек шом пайтида беркиниб олсам,
Тополмасдинг мени ҳатто ернинг тагидан.

Кейин меҳмонхонада,
йўлакнинг бурчагига беркинардинг мендан.
Кўп кулган бир йиғлар деганларидай
Жанжал билан тугарди гоҳ ўйинларимиз.

Маъшум август кечаси, нурафшон тонг арафасида
беркининг сен, Мигель, росмана, бироқ чеҳрангда
қув табассум эмас, муҳрланган мангу ғам-ғусса.

Мен эса безовта эгизак қалбинг
Тўрт томонга зир югурсам ҳам
тополмай ҳеч армондаман, ҳамон армонда.
Болалигим осмонида булутлар қора.

Чорлагайман сени, Мигель,
беркинган жойингдан чиқақол, тез чиқ!
Онам ҳам хавотир олаётгандир.

Дуранго вайроналарида мотам алёри

Испан қишлоқларин хоки муқаддас,
Тангри паноҳида сақлағай осмон,
Заволдан камолга юзландинг сен, бас.

Гар хоки туробсан, ёвқурсан, довсан,
Парвозинг сарбаланд бўлғай тоабод,
Бошимиз узра балқ, мисли яловсан.

Ёнғинлар қаъридан чиққансан омон,
Мунаввар маъволар сенга мунтазир,
Ёнғинлар қаъридан чиққансан омон.

Муқаддас заминим, эй қасоскор рух,
Барқарор бўлғай бахт, иқболинг сенинг,
Муқаддас заминим, эй қасоскор рух.

Рухимиз қаноти нажот нахрисан,
Бағрингни долғалар қилмағай пора,
Марҳумлар қарғиши, лаънат, қахрисан.

Муқаддас туробим, малҳам, тўтиё,
Эй мудом мардона, мудом жасур, мард,
Эй зулмат кўксига санчилган зиё.

Муқаддас туробим, эй аламдийда,
Иқболинг қуёши порлағай мангу,
Муқаддас туробим, эй аламдийда.

Қора элчилар

Ҳаётнинг шундай зўр зарбалари бор,
Ҳаётнинг бор шундай зўр зарбалари,
Тангрининг қаҳридек,
бамисоли Тангрининг қаҳри,
зарбаларни сезгандай гўё
бор дарду ҳасратим бедор-безовта
бор дарду ҳасратим жунбушга келиб,
Қўнглимда қўзғайди галаён...
Тақдир зарбалари,
Зарбалар...

Айтарли кўп эмас ва лекин
Ўта қатъиятли чехраларга ҳам ва ҳатто
забардаст елкаларда ҳам чандиқдай тоабад
қолдирар мангу асорат
эхтимол,булар Отеллонинг ёлдор тулпорларидир,
балки қора элчилари ажалнинг, унинг жарчилари.
Бу сарбаланд Исойи Масиҳ қалбининг таназзули бу,

Етмиш икки томиримиз титратган ҳол бу, тандирдан
келаётган бадбўй, гўё ризку рўзимиз – нонимиз
куйиб қулга айланаётир.

Инсон-чи!.. О, бу шўрлик, бандаи ожиз!
Гўё кимдир қўққисдан ортидан келиб,
Исканжага олганда унинг нигоҳида бир
эсанкираш ва бошидан кечган воқеалар
барча-барчаси айбдорлик кўланкасидай
қотиб қолар нигоҳларида.
Тақдир зарбалари... Зарба, зарбалар...

ҚОРА КУН

Бири деди:
– Марнада нақ кўксимни ўқ
тешиб ўтганда бошимга тушганди
қора кун.

Бошқаси деди:
– Қора кунга Иокогамада бўлдим
гирифтор; зилзила соҳилдаги
барчани тўлқиндай ўз домига тортди,
қандай омон қолганимга
ишонгим келмас ҳамон.

Яна бири деди:

– Башарти кундузи ухласам,
ўша менинг энг қора куним.

Бошқаси деди:

– Перуда қамоққа олинганимда
дучор бўлдим қора кунимга.

Яна бир бошқаси деди:

– Отамни тушуниб етган сана мен
учун энг қора кун бўлганди рости.

Ҳамон мум тишлагандай жим ўтирган
кимса эса шундай деди:

– Минг бор шукур, қора кунга
йўлиққаним йўқ.

* * *

Ё Раббий, банданга раҳм қил, раҳм,
Машаққатсиз нон йўқ, ғуссасиз йўқ кун.
Гар ожиз бандангмиз ожиз, бефаҳм,
Ортдинг зиммамизга бор дунё юкин,
Марийни ҳам кўмдик бизлар, Оллоҳим!

Бўлганингда агар Сен ўзинг инсон.
Афтода ҳолимиз англар эдинг сен.
Ҳадялар улашиб, улашиб эҳсон,
Доду фарёдимиш тинглар эдинг сен.
Инсонлик қисматин ким айтар осон?!

Мен зулмат қўйнида тебраниб, толдим,
Мақтулман, кундага қўйган бошини.
Мулки адам ичра йитдим, йўқолдим,
Хўрлама лоақал банданг лошини,

Дунё – дунё эмас, бу – қиморхона,
Ҳаётимиш, ҳайҳот, тикилган довга.
Бемантиқ, беҳисоб турфа баҳона,
Қул айлар қисмат деб аталган ёвга.

То бизни яратдинг Сен қилиб инсон,
Қисматимиш ўзинг осон қил, осон!
Хору зор этгандан яксон қил, яксон!

ГРЕК ШЕЪРИЯТИДАН

Константинос КАВАФИС

Имкон қадар

Гар яшай олмасанг хоҳлаганингдек,
Бош-кетсиз йиғинлар ва юз кўришлар,
Сухбатлар, ташрифлар ва учрашувлар
Чоғида гердайиб шармандаларча
Тубанроқ кетишдан бўлгил эҳтиёт.

Гўёки бегона қисматдан безор
Этмасин десанг гар беҳуда йиғин –
Лавралар чоғида этмайин кўз-кўз
Бутунлай аксини этиб эътироф
Ассосиз алқаб ҳеч қилма ҳақорат.

Қасам

Ўзгача яшашга қасд этар ҳар гал,
Бироқ тун келгач сўнг салобати ва
Талабчан ҳам ташна тан ҳукми ила
Қалтис эҳтиросга боз бўлар таслим.

Дарча

Қора кунлар тушди бошимга,
Чарх урганча зим-зиё ҳам тор
Кулба ичра дардимга дармон
Қидираман зиёбахш дарча.

Тополсайдим биргина дарча
Мушкулларим бўларди кушод.
Бироқ ҳеч бир нишон йўқ, балки
Маъқулмикан қидирмаганим.

Сариқ олтин сабрнинг таги –
Шукур қилиб яшайверайми?
Худо билар ташна этган нур
Не савдолар солар бошимга.

Ҳеч гап эмас ахир ёмғирдан
Қутилиб боз тутилмоқ қорга.

Антонийни ташлаб кетар Дионис

Нақ ярим кечада кутилмаганда
Янграса ногаҳон нағма-наволар –
(Илоҳий мусиқа ҳамда овозлар)
Баногоҳ қасдлашган қисмату
Амалга ошмаган ишларинг,
Сароб бўлиб чиққан умидлар –
Учун ҳеч беҳуда чекма ғам-алам.
Ҳаммасига ҳозир, Искандария –
Ила хайрлашгил дадил, мардона.
Шунчаки туш ва ё босинқираш деб –
Алданма ёлғон-пуч умидларга боз.
Ҳаммасига ҳозир, Искандария
Ила хайрлашгил дадил, мардона,
Сирли-синоатли нағма-наволар
Бўларкан дардингга таскин-тасалли
Шикоят, бачкана гина-кудратлар
Аразлардан холи оҳанграбо куй
Қўшиқларнинг дилбар оғушида маст
Искандарияга айтгил алвидо!

Некин донишмандлар

*Зеро, Тангрилар келажакни, одамлар фақат ўзлари
яшаб турган даврни, донишмандлар эса бўсагада
турган воқеаларни каромат қила оладилар.
Филострот,
Аполлоний Тианскийга,
VIII, 7.*

Одамлар замона гирдобига тек,
Иқболни Тангрилар қилур каромат.
Оқил донишмандлар илғашга қодир
Бўсага турган воқеаларни.

Олмос янглиғ ақл-идроки
Чўмаркан тафаккур уммони ичра
Во ажаб, бўлғуси ҳодисотларнинг
Сирли-синоатли, хавотир тўла
Шиддатин сезарлар некбинлик билан;
Басир оломон-чи, гувранади тек
Кундалик ташвишлар исканжасида.

Кутиш

Аҳли шаҳар нечун майдонда?
Босқинчилар келгайлар бугун.

Сенат ҳам тинч, мажлис йўқ, қонун
Чиқаришмас сенаторлар ҳам?
Босқинчилар келмоқда босиб,
Қонунни ҳам чиқаргай улар.

Хоқонимиз саҳардан шаҳар
Дарбозаси ёнида тахтда
Тожин кийиб ўтирар нечун?
Босқинчилар келмоқда ахир.

Хоқонимиз улар сардорин
Қарши олгай ва аллақачон
Тайёр асл ҳадялар. Унга
Юсак мартабалар қилишар инъом.

Преторлар – консуллар нечун
Елкасида алвон ёпинчиқ,
Нечун қиммат билакузуклар
Зумрад кўзли узуклар таққан?!

Босқинчилар келгайлар ахир
Сеҳрлагай уларни зиёнат.

Кўринмайди нотиклар нечун
Баъзиларнинг ўтмоқда қадри.
Босқинчилар келгайлар ахир,
Ҳафсала йўқ нотикларда ҳам.

Нечун бунча шаҳар безовта?
Хиёбонлар хувиллаб ётар.
Талвасада оломон нечун
Беркингани ошиқар уйга.

Кеч ҳам кирди, босқинчилар йўқ,
Аслида ҳам бўлмаганлигин
Сарҳадлардан қилдилар маълум.

Холимиз не кечар уларсиз
Айбимизни қандай оқлаймиз энди?!

Кўзгу

Қаср эшигида мунаввар кўзгу,
Кўзгуки, бағоят йирик ва кўҳна,
Не тонг, саксон йиллик бўлса у магар.
Хушбичим йигитча, Чевар саркори
(дам олиш кунлари спорт билан эш),
Тугун ила эшик олдида. Кимдир
Тугунчани олиб, васиқасини
Кириб кетди олиб чиққали. Саркор
Якка-ёлғиз комрон турарди кутиб.
Бўйинбоғин кўҳна кўзгуга боқиб
Ростлади. Ва ўтгач тўрт-беш дақиқа
Васиқани олиб, қўл қўйиб кетди.
Бироқ ғоят узун умрида минглаб
Чехралар акс этган кўҳна кўзгуда
Бетийиқ барқ – қувонч, ки сурур, тантана,
Чарақлар ифтихор, гарчи оз фурсат
Бағрида жо-бажо айлади танҳо
Ва бўлди илоҳий чиройга таслим.

Илк девон

Феокрит ила суҳбатда
Ҳасрат қилди ёш Евмений.
«Нақ икки йил чекиб машаққат,
Ягона шеър ёздим айтишга лойиқ.
Англашимча, саноғи йўқ ҳеч,
Боз устига юксакдан-юксак
Пиллапоялари назмнинг.
Оҳ, аранг илиндим илк зинасига,
Қўрқаманки, ортиқ юксалолмайман».
Феокрит юпатди: «Ҳасратинг, дўстим,
Ноўрин, шаккоклик устига-устак.
Дастлабки зинага чиққанинг билан
Ғурурлансанг арзир мамнун, мардона.
Бутун бир довонни эгалладинг, боз
Шеъринг тилга тушиб, қозондинг шуҳрат.
Ўзгалардан сени юксалтирган хур
Шеърятнинг шу илк пиллапояси.
Имону Эътиқод шаҳристонининг
Асил марду майдонлари тек
Юксала олгай бу пиллапояга.

Ҳаммага ҳам насиб этавермас бахт:
Чинакам жўмардлар ёмбидай камёб.
На зўру зар билан ва на ўзга бир
Қинғир йўллар ила келмас бу толе,
Сен-чи, илк довонни забт айладинг, боз
Шеърингга муносиб қучдинг шон-шуҳрат».

Шаҳар

Айтингки: «Кетяпман бадар, ўзга бир
Денгиз ҳам шаҳримдан афзал юрт топай.
Ўлар бўлсам ўлдим бу хор шаҳарда.
«Кўнглимни ёритар бир пайса нур йўқ».
Қайга кўз ташламай валангор-вайрон:
Қисматга қасдма-қасд, аччиқма-аччиқ
Ҳаётим батамом айладим барбод».

Ўзга юртда денгиз қидирма йўқ, ҳеч,
Соянгдай эргашиб борар ўз шаҳринг.
Кўз ўнгингдан кетмас қадрдон макон,
Қорга тутиларсан ёмғирдан қочиб.
На йўл бор кетмоғинг учун, на кема.
Қисматга қасдма-қасд, аччиқма-аччиқ
Бор ҳаётинг барбод айлабсан токи
Наинки ўз юртинг, бутун дунёга
То абад етти ёт бегонасан боз!

Аср кирганда

Бу хона мен учун қадрдон ғоят.
Ижарага олган ҳозир бир маҳкама
Қўшни хонани ҳам қўшиб. Бутун бино
Ҳуқуқшунослару савдо ширкати тасарруфида.
Мен учун қанчалар бу хона азиз!
Эшикнинг олдида турарди диван,
Турк гилами тўшалган полга.
Бир жуфт сарғиш кўза бўларди манави рафда.
Ўнгда, йўқ-йўқ, сўлда – кўзгули жавон.
Ўрталикда эса стол ва учта қулай
Йирик сариқ ўриндиқлар жой олганди.
Деразанинг ёнида – юрагим орзиқар эсласам
Ҳар гал – каравот бўларди икки кишилик!
Худо билар қайда қолди буларнинг бари!

Каравот шу жойда турарди. Кун пешиндан оққанда
Ўртасигача келарди қуёшнинг заррин нурлари.
Асир кирганида, янглишмасам, соат тўртлар атрофида
Ҳафта ўтиб учрашишга келишиб ажралишдик.
Қанча ою йиллар ўтса-да ҳамон
Охири кўринмас бу ҳафтанинг ҳеч.

Эпитафия

Самос фуқароси, ётибман маҳзун
Ганга соҳилида. Мен бу ёт маконда
Зориқиб ғам чекиб ўтдим армонда.
Мана ер. Қаққайган ғариб қабртош
Ҳаммасин беркитди. Чорлади йўллар,
Денгизларни кездим. Тилло-зарга ўч.
Тўфон улоқтирди Ҳинд заминига
Сотдилар қул қилиб. Заҳматкаш, забун
Самосдан йироқда йиллар занжирин
Судраркан ўйладим сўнги он мамнун:

Қўрқмайман ўлимдан, Арши аълода
Юртдошларим ила топишиб такрор
Беармон сўйлашгум она тилимда.

Итака

Итакага отланаркансан
Саргузашту ажойиботлар
Илму урфон, заковат роҳи
Узундан ҳам узун бўлмоғин
Илтижо қил Яратгандан боз.
Посейдону ялмоғиз, девлар
Ғазабидан чўчима асти.
Эзгу ният токи қўш қанот
Гов бўлолмас ҳарчанд ғаддор ёв.
Кимки жўмард, мардона, ботир
Арвоҳлар ёр, пирлар мададкор.
Илтижо қил Яратганга боз
Йўлинг бўлгай узундан-узун.
Етти ухлаб тушга кирмаган
Ўлкаларга янгидан-янги
Қайта-қайта ҳайратга тўлиб
Кириб бормоқ айлагай насиб;

Финикия – бағридарё эл
Меҳмони бўл азиз, қаҳрабо
Дур-жавоҳир, шириндан-ширин
Қандолатлар айлагил харид;
Сўнг кезиб боз Миср кентларин
Донишмандлик илмига қонгил.
Сафарингда олисдан-олис
Сўнги манзил бўлгай Итака.
Шошма, йўқ, йўқ, билъакс кўпдан-кўп
Йиллар давом этгай сафар то
Йўл-йўлакай қўйни қўнжинг ҳам
Заковатинг болдай қуюлиб
Ҳар не тубан таъмадан холи
Хизрсифат оқсоч нуроний
Итакага боргайсан кириб.
Итаканинг чорлови насиб
Этмиш, ё Раб, беқиёс толе
Бахт бўлмагай бундан-да зиёд!
Итакага етгач гар ғариб
Туюлса ҳеч бўлма пушаймон.
Мусофирлик ошин ичиб боз
Мўмин бўлинг вазмин, англадинг
Итаканинг туб моҳиятин.

Георгос СЕФЕРИС

*«Саодатли Одиссей монанд
дунё кезган жаҳонгаишта зот».*

Шак-шубҳасиз, сафар олди туйган бўлса гар
ҳар томири, шоҳтомири-ла
юракларда тўлиб тошган ишқ-
муҳаббат салоҳиятин.

Содиқ, собит, барқарору
мусиқадек музаффар-ғолиб,
ҳамда бизлар билан бизда туғилган –
йитмайдиган балки биз билан
барҳаёт ишқ-севги қувватин.

Шундай бўлса не ажаб, бироқ аён эмас ҳеч кимсага бу.
Муҳаббат – сир синоат
асрорларин айлагил ошкор
дея такрор қилдим таввало
фарғотли шоён лаҳзада.

Мусофирдай олис бегона юртда тез-тез
кулоқ тутдим ишқ-муҳаббат долғаларига:
қадрдон денгиз янглиғ шовуллайди у,
у – баайни зарбаси баҳор қасирғасин қақшатқич.

Ва ўнгимда жонланар лавҳа –
термиларман Одиссейга ҳайратга тўлиб:
мана у, денгизнинг шўр шамоли қизартириб,
яллиғлаган кўзлари билан
гўшасидан юксалган тутун ва дарбоза ёнида кутавериб
қартайган итин
яна бир бор кўрмоқ истагида ўртанар бағри.
Сафарлар оқартирган мардона боши
юксаларкан кема саҳнида
тўкилар лабларидан пайдар-пай
йиллар қаърин тилка-пора айлар сўзлар
кўз ёши монанд.

Олға томон узатар
кеманинг арқону тизимчалари,
гоҳ қаҳратон, гоҳи саратон,
гоҳ шиддатли довулу бўрон
дағаллаштирган қонталаш қадоқ қўлларин.
Аъмоллари далолати ҳаётимиздан
ғайриоддий чақчайган бир кўзли баҳайбат
чала инсон, чала йиртқич маҳлуқлар ҳамда
хотирадан маҳрум қилиш учун чоғланган
газандалар ҳайдалишидан.

О, қанчалар сон-саноқсиз бу маҳлуқотлар!

Наҳотки муқтадир Тангрилар эмас,
маҳв айлаган уларни инсон?!

О, Одиссей ҳақиқатдан улугдан улуг!

Ахир, маслаҳати билан беназир
Ахеяликлар ясаб ёғоч от
Трояни енгмадиларми?

Гоҳо қаршимда бўлар-да намоён,
йўлин топиб ё айрича от билан
даъват айлар ўз Троям забт этгали.

Фарзандидек мен билан
сўзлашади бамайлихотир:
кекса балиқчилар каби сўзлар у –
улар нола қила бошлаганда қиш

тўрлар уюмига ёнбошлаганча
мени овунтирмақ, аллалаш учун
куйлардилар титраб овози
Эротокритос қўшиғини
ва мен уйқу аралаш қайсар қисмат Аретусани
мрамар пиллапоя бўйлаб қуйига
етаклаётганлигин қадам-бақадам
тинглар эдим қўрқувдан титраб.

Одиссей ҳар бир елкан ёдга солган хотиротларнинг
чидаб бўлмас азобидан сўзлайди яна,
шунда фақат қалбинг раҳнамо:
зимистон тун – яккасан, якка,
хас-хашақдай ҳатто эпкин измидасан сен.

У яна бало-офатлар тўрт томон улоқтирган
дўстлар ҳалокатин шоҳиди бўлмақ
азобидан сўзлагай ёниб.

Гар санокли тирик қолганлар

вале шаҳид мардона зотлар
руҳи билан ҳамдам, ҳамсуҳбат
юрагинга тўлар куч-қувват.

Сўзлайди у... афсонавий Горгонанинг қиёфаси
кўнгилдагидек нақш қилинганин оҳиста
пайқагандек қўллари менга
қийғос қишда ҳадиа айлар ложувард денгиз.

Робиндранат ТАГОР

Бенгалия! Азиз юртим! Ватаним, онам,
Юрагимда мангу янграр шўх-шаън таронам.
Гулга кирган анбаҳзорлар дардимга дармон,
Сеникиман, сеники мангу!
Ҳосили мўл ғаллазорлар беқиёс, ёҳу!

Тонгларингнинг таровати лол айлагай, лол,
Яйловлару қир-адирлар наъшаси иқбол,
Ҳаётим ҳам мамотимсан, юртим, бегумон,
Сеникиман, сеники мангу!

Бошинга ҳар тушган кулфат мен учун – оғу!

Долғалардан йироқ ўсдим ҳам қувнаб, яйраб,
Кўксимдаги қумрим мадҳинг куйлагай сайраб,

Оқшомлари чироқларинг порлагай шоён,
Сеникиман, сеники мангу!
Қучоғингга боз талпинган дилбандингман шу!
Яйловларда тўп-тўп уюр, қўзилар-қўйлар,
Сойлар бўйи, ўрмонларда тизилган уйлар.
Қўли қадоқ элинг ором билмагай ҳамон,
Сеникиман, сеники мангу!
Ҳар чўпонинг оғам, ҳар бир деҳқон оғам-ку!
Тавоб этгум хоки покинг, эй меҳригиё,
Хоки покинг дардга дармон, малҳам, тўтиё!
Жисму жоним сенга нисор этгум беармон.
Сеникиман, сеники мангу!
Ҳар не сенга ёт-бегона, менга ҳам ёт – у!

ЖАҲОЛАТ

Кимки жаҳолатга қул,
Иши қонхўрлик нуқул.
Гар бегона тавобдан,
Қуруқ қолмас савобдан.
Идроки ёритар йўл,
Эзгу ишга урар қўл.
Қотиллик қилиб жоҳил,
Жиноятга эш, дохил.
Ҳаётин тортиб олиб,
Шайтонлик келди ғолиб.
Қонли яловлар қўлда,
Қонсираб изғир йўлда.
Кин-адоват, иллатлар,
Ғазаб, қўрқув, кулфатлар,
Улар учун муқаддас,
Ғафлатга ботдилар, бас.
Вале замона бўрон,
Барин янчар бегумон.
Тоғдай чўнг манфур кусур,
Яроғ ёвуз не аср.
Унут севги-ишқ тамом,
Қаттол қирғин, қатли ом.
Қайта-қайта ёвлашиб,
Чоҳ қаздилар довлашиб.
Ё Раб, ўзинг қил шафқат,
Диллардан кетгай нафрат.

Қирмизи қон, ол-алвон,
Саройларни эт яксон.
Бағишлаб шодлик-қувонч,
Жаҳолатни санчиб янч.

* * *

Булутларнинг карвони,
Кўланка ташлар қирга.
Парвоз айлагин, қалбим,
Сен ҳам биргама-бирга.

Ҳалокатли ғафлатни
Тарк айлагил, етар, бас.
Кенгликларга тўш ургил –
Булутларга басма-бас.

Ғуссаларинг чақмоқдай
Тилкалаб бор ҳавони,
Титратсин гулдиракдай
Замину кенг самони.

Музаффар ғолибона
Парвоз айлаб беармон,
Синоатлар бағридан
То абад топгил макон.

* * *

Барчасидан воз кечиб, отланди ярим тунда:
«Чорлар мени Худойим, ортиқ қололмам бунда.

Қай куч мени то ҳануз кетгали қўймас йироқ?»
«Бу – мен!» ҳайқирар Худо, эшитмас ғофил бироқ...

Кўз ўнгида, тўшакда бағрида норасида,
Гўдаги билан ухлар хотини ёш, расида.

«Раҳмонми булар ёхуд...» термилар у дарғумон.
«Булар – менман!» дер Худо, эшитмас осий ҳамон.

Йўлга тушар дафъатан, деди: «Қайдасан, ё Раб?»
«Қаршингдаман!» дер Худо, кўрмас сўқир қалб қараб.

Ярим кеча, чақалоқ, йиғлар чўчиб безовта.
«Қайт ортингга!» дер Худо, эшитмас ғофил ота.

Умидин узган Тангри дейди: «Қайга чопарсан,
Гўшангда қолдим, нодон, излаб қайдан топарсан?!»

* * *

Юксакларда чақмоқ ёлқини,
Замин узра зулмат тўлқини.
Йўқсуллару бойлар қилиб жанг,
Бир-бировин ҳолин қилар танг.
Уруш тикиб қонли яловин,
Авж олдиран қирғин оловин.
Кўз тикканлар ошу нонига,
Ташна қилди элни қонига.
«Ур-ҳо ур»лар чорлайди жангга,
Саройларни қуршар алангга.
Қучоғида минг йиллик сирлар,
Қулар бир-бир асрий қасрлар.
Жаннатмакон бетимсол Ватан,
Вайронага дўнар дафъатан.
Муҳаббатнинг, меҳрининг кони,
Даррандалар манзил-макони.
Гар уқубат бисёр, кўп жуда,
Тангрига тош отма беҳуда.
Гуноҳларга ботган бу замон,
Оташларда ёнгай беомон.
Тўлиб тошган сабр косаси,
Бўронларга дўнгай халқ саси.
Етмиш икки томиримизни,
Титратиб зор қақшатган бизни,
Тўлғоқ дарди даҳшатли гарчи,
Иқболдан бонг урар бу жарчи.
Қонсираган ёвуз йиртқишлар,
Қўлларида қалқон-қиличлар.
Дуч келганининг олар бошини,
Босиб янчиб ўтар лошини.
Қайнаб тошган сингари вулқон,
Қон қоплар ер юзасини, қон.
Келар замон ҳур дориломон,
Ёвузликни енгар беомон.
Тинар қирғин-баротлар бонги,
Ва балқар ҳур ҳаётнинг тонги.
Токи банди этмагай овлаб,
Ваҳимани олгил жиловлаб.
Бандасининг кўп иллатлари,
Танбалликдан уларнинг бари.
Битта қолмай бари йўқолгай,

Вайроналар остида қолгай.
Тўда-тўда оми оломон,
Ошиқарлар бутхона томон.
Ақли қосир банда бечора,
Ибодатдан ахтарар чора.
Гўё тинмай қилиб муножот,
Нажот топар одамзот, нажот.
Ҳов анавои хасис бой акам,
Эҳ, ахволи минг бор вой акам!
Қизғанма кўп сариқ чақани,
Берсанг бер-да, бас, садақани.
Тўлиб тошар гарчи бойлигинг,
Кўрмадик ҳеч ҳотамтойлигинг.
Найрангбозлик ҳар ишинг, сўзинг,
Ўзинг тўйдинг, тўймас ҳеч кўзинг.
Йироқсан гар номусдан ордан,
Умидворсан Парвардигордан!
Одил ҳакам Ҳақ-Парвардигор,
Сохта тақво унга на даркор!
Бироқ имон, то эътиқод бор,
Токи Тангрим ҳам мадақкор, ёр,
Қабул бўлиб дод-оҳларимиз,
Тўкилгай бор гуноҳларимиз.
Ва ҳур Ватан куйлаб шўх ялла,
Янги ҳаёт бошлар баралла.

* * *

Бенгалия, Ватаним,
Фидо сенга жон, таним.
Ҳар ўғлонинг, эй она,
Парвариш қил мардона.

Кишанлаб қўл-пойини,
Қафас қилма жойини.
Тутиб икки қўлидан,
Қайтарма ҳеч йўлидан.

Олам кезиб беармон,
Дардингга топгай дармон.
На хадик, на хавотир,
Улғайсин жасур, ботир.

Бенгалия ўғлони,
Ҳақ-Эзгулик посбони.

Зарур, керак онда у,
Кечар ҳатто жондан у.

Аритар ҳар дардингни,
Севсанг гар ҳар мардингни,
Дўнмагай муте, қулга,
Қанот бўл сен ҳар дилга.

Юртим-ай, манглайи шўр,
Меҳрингми айлаган кўр.
Ўғлонларинг беадад,
Қачон бўлар куч-мадад,
Қачон оқлаб нонингни,
Юксалтирар шонингни?!

* * *

Қуриган шох-шаббамни майда-майда қил бўрон.
Сел ҳам жалалар билан булутлар солгай сурон.
Моҳирона чертгайсан ёмғирлар чилторини.
Поклагайсан қатма-қат хотирам ғуборини.
Ҳар неки битган куни, бўрон, келтиргил қирон!

Ёмғирларнинг қўйнида покланар жисму жоним.
Бағрига босар суйиб ҳувиллаган маконим.
Тўлиб-тошар дарёлар сув босар боғу роғни.
Ялпиз ҳидидай сасим қучар сарбаланд тоғни.
Жўшқин қалб билан такрор навқиронман, навқирон!

* * *

Чопар айтар: «Эй рожа, бир қошиқ қонимдан кеч,
Маъбадингга авлиё яқин йўлай демас ҳеч.
Ўрнашиб йўл бўйига – туташган қир-адирга,
Тақводорлар билан у ибодат қилар бирга.
Тангрига ҳамду сано айтар улар чувиллаб,
Зарҳал ибодатхонанг ётар бунда ҳувиллаб.
Тиллога ҳам топилмас уясин ташлаб, ташна –
Бол ари дала-даштга бўлгани каби ошна,
Мухташам бу маъбадни унутиб ёшу қари,
Гард-ғуборга беланиб ибодат қилар бари».
Тахтин тарк этиб рожа йўлга тушди хезланиб,
Ва деди майсазорда авлиёга юзланиб:
«Шоҳона маъбадимиз ҳувиллаб ётар унда,
Тоат-ибодат қилмоқ жоизми ахир бунда?»

Авлиё дер: «Шоҳона маъбадингда Худо йўқ!»
«Шаккоклик қилма!» дея рожа унга урар дўқ.
«Муқаддас меҳробда нақ турар Тангрининг ўзи,
Меҳробу Тангрини ҳам кўрмас сўқирнинг кўзи!»
«Илло, кимсасиз эмас ибодатхонанг, эй шоҳ,
Макон айлаган уни дабдаба, ҳашамат, жох,
Афсус, олий маъбадда Тангридан йўқ ном-нишон,
Ўзинг Тангри, ўзинг хон, ўзинг ҳам имом-эшон!»
«Билармисан, сармоя сарфладим даста-даста,
Чиройига жумла эл боқар ҳайрат-ҳавасда.
Худо йўлига уни қурганман истаб савоб,
Нечун унда Тангри йўқ? Худодан қўрқ, бер жавоб?»
Авлиё дер хотиржам: «Ёдингдами қай сана,
Ўт балосига элинг йўлиққани росмана.
Пойингга бош уриб боз нажот истаб келган пайт,
Ўз элингнинг дардига дармон бўлганмидинг, айт?!
Рўшнолик топмай сендан аҳли юрт, қашшоқ, ғариб,
Тарқаб кетди тўрт томон бошпана, ризқ ахтариб.
Форлар, ўрмонзорларда ёввойиларга ўхшаб,
Кун кечирди шўрлик эл неча йил қашшоқ, қақшаб.
Сен эса молу мулкинг ҳеч раво кўрмай элга,
Ибодатхона қуриб, совурдинг гўё элга.
Шу боис бу маъбадинг илоҳийликдан холи,
Иззатталаб таъмагир нафсингнинг тош тимсоли.
Бундай эҳсонинг ҳатто Худога ҳам келмай хуш,
Афсус-надомат билан шундай сўйлаган хомуш:
«Фаровонлик, Адолат, Меҳр-Муҳаббатга кон,
Менга юксак, мунаввар Арши аъло ҳур макон.
Таъмагирлик дардига мубтало ҳам кўр-басир, -
Ўз элини унутиб ким менга қурар қаср?!»
Тангрим айтиб шуларни кошонангни тарк этган,
Қашшоқларнинг бошига соябон бўлиб кетган.
Гарчи ибодатхонанг зарҳал, нуқра ялтироқ,
Кимсасиз хор кулбадай, аттанг, ичи ялтироқ!»
«Ким ҳуқуқ берди сенга тик қарашга юзимга!»
Титрар дарғазаб рожа: «Бас, кўринма кўзимга!»
Авлиё дер: «Сен ҳануз кулсан қаттол ҳукмга,
Аҳли имон не, ҳатто кун бермайсан ҳеч кимга!»

УРУШ

Қон дарёси дунёни тутар,
Ютар шаҳар-қишлоқни, ютар.
Қирғин-барот чиқар авжига,
Замин чўмар қоннинг мавжига.
Янчар-санчар лашкар минг туман,
Салтанатлар қулар юз тубан.
Ва ёвузлар йиртқич галадай,
Мўр-малахдай ёппа талагай.
Талон-тарож, золимлик иши,
Дудумадай чархланган тиши,
Ёв-ғанимлар улар учун кам,
Ғажиб талар соҳибларин ҳам.
Қора қонни боз ичган кез бу,
Эътиқоддан воз кечган без бу.
Гўё Қаҳҳор муқтадир қаҳри,
Оташ бўлиб ёғилар захри.
Ва минг йиллик гуноҳлар кабир,
Минг балога дўнар бирма-бир.
Майхоналар вайрона, хароб,
Фаровонлик, фароғат сароб.
Ёддан чиққан Ҳақнинг каломи,
Шайтон билан оломон оми.
Маишатбоз пулдорлар, қара,
Ўзи учун тиклар мақбара.
Қонсираган ваҳший тутоқиб,
Ўз қонини ичар ютоқиб.
Аста-аста, ниҳоят кам-кам,
Қирғин-барот топаркан барҳам,
Қаҳру ғазаб, нафратдан толиб,
Инсонийлик музаффар, ғолиб.
Вайроналар узра ўкиниб,
Ёлбораркан Ҳаққа юкиниб,
Инсон олиб то ўзин қўлга,
Тушиб олгай ҳақ, равон йўлга.
Не ажаб, бу қиёмат қасос,
Бахтимизга бўлгай ўқ-асос!

ҲИНД ДИЁРИ

Ҳинд диёри, мунгли асира,
Дардинг ором бермайди сира.
Кун ботарда қайғули дoston,
Чорлар мотамсаро Ҳиндистон.
Азал-абад бу қадим ўлка,
Боши узра зулмат-кўланка.
Агра, Делҳи – шаҳарлар қадим,
Гоҳ жоҳил, гоҳ оқилга надим.
Кошоналар, қаср, саройлар,
Пештоқида юлдузлар, ойлар.
Хор қисматга гўё қасдма-қасд,
Нажот истаб кўкка чўзган даст.
Кимнинг кулиб боқар омади,
Кулфат кимнинг бор даромади.
Холи эмас кулфатдан бахти,
Мўрт бахтидай омонот тахти.
Сиёсати кун сайин ўзга,
Эл ёлчимас кафанлик бўзга.
Гар йўқ эмас комил, тўғрилар,
Урчиб ётар каззоб-ўғрилар.
Тожу тахт деб қилар қаттол жанг,
Шўрлик авом ҳоли забун, танг.
Зебу зийнат айлаган басир,
Юҳо қавм, нафсига асир.
Аксар дўниб молпараст говга,
Она юртин тикканлар довга.
Неки аччиқ қайғули дoston,
Қабристондир қора Ҳиндистон.
Кимлар ғолиб, ким ғолиб пухта,
Юрт шонига қўйганлар нуқта.
Халқнинг қудрат-ғурури синган,
Саёзлашиб туби кўринган,
Ҳолсиз Жамна оқаркан бесас,
Қулоғимга чалинар бир сас:
«Шон-шавкатдан кир шуъла қолди,
Армон тўла ашула қолди».

* * *

Аста-аста ғарибдай хаста,
Даста-даста кечар шикаста,
Давронларнинг карвони узун,

Авлод-аждоод фузундан-фузун.
Титратибор еру самони,
Ғолибларнинг ўтар карвони.
Патаналар келиб кетарлар,
Бобурийлар қўниб ўтарлар.
Қаландарлар, ҳоқон, ҳақимлар,
Бу йўллардан ўтмаган кимлар.
Мангу макон улар барига –
Сингиб кетган мозий қаърига.
Ҳукми тарих.. Ва лекин ҳамон,
Саҳарлар соф, ложувард осмон.
Замон ором биларми асти,
Қилич тутиб забардаст дасти,
Жаҳонгирлик қурқуга солиб,
Инглизлар бир муддат ғолиб, -
Ва лекин ҳақ замона зайли,
Бу кун ғойиб уларнинг хайли.
Аҳли тужжор елдай бетиним,
Қўним топмас, ҳеч топмас қўним.
Даврон ўзга, гар ўзга замон,
Асрий йўллар гавжум то ҳамон.
Авлод келар авлод кетидан,
Ўтиб борар замин бетидан.
Қўлларида дастур, қўлланма,
Дорилбақо томон йўлланма.
На саноғи, на-да бор сони,
Турфа касби, турфа лисони.
Турфа қисмат, турфа яшар у,
Аҳли одам, аҳли башар у.
Шоҳлар тожи ортиқ порламас,
Ноғоралар жангга чорламас.
Қабилалар ортиқ ёвлашиб,
Қон тўкмагай обрў талашиб.
Қирғин барот мозийда қолган,
Эртақлардан бу кун жой олган.
Меҳнат билан машғул эл-авом,
Давом этар ҳур ҳаёт, давом.
Гар гоҳ қувонч, гоҳ ғамга улфат,
Ёт-беғона асрлик кулфат.
Жабр-зулм вайронасида,
Ҳур ҳаётга куйлар қасида!

* * *

Васлинг жомига ташна
Остонангга урсам бош.
Қучоғинг очиб катта,
Кутиб олгил, қаламқош.

Жумла жаҳондан ортиқ -
Минг жоним сенга тортиқ.

Висолинг оханрабо,
Ошарман чўнг тоғу тош.
Қучоғинг катта очиб,
Кутиб олгил, қаламқош.

Тарона дарди дилим,
Эшитиб нолам, гулим,
Қулба бамисли қафас,
Қошимга чиқ бир нафас.

Зулматда хароб ҳолим,
Бас, тутмагай уволим.

Мушкулим айла осон,
Тугаб битди бор бардош.
Қучоғинг катта очиб,
Қошига кел, қаламқош!

Жуброн Халил ЖУБРОН

ҚЎШИҚЛАР

Оҳанг

Рухим теранликларида оҳанг, каломлар либосин истамас. Оҳанг юрагим сувайдосида, сиёҳ ила қоғозга муҳрланишни хоҳламас. Ҳис-туйуларим Чин шойисидай ўраб-чирмар-да, ҳеч қачон забоним ила булбулдай куйламас.

Бу таронани не асно оғоз айлай, ахир ҳатто ғуборлардан ҳам хавфсирайман. Уни ким учун ижро этай, ахир қалбим қасри ичра дориломон мақоми ила маст, ва биронта ҳам тингловчи англай олмаслигидан хавотирдаман.

Кўзларимга назар солсанг, лаҳн жилвасини кўражаксан; бармоқларим учларига хиёл тегинсанг, бас, сирли тебранишини ҳис этажаксан.

Юлдузлар жилваси кўлда жимирлагандек қўлларим имо-ишорасида тараннум намоён; бағрига жазирама ҳаяжон солганда гул ғунчаси сир-асрорини томчи шабнам кашф айлагани каби кўз ёшларим суруд қулфини очади. Бу шундай алҳонки, осойишталик оғушида очилади, шовқин-суронда ёпилади; уйку оғушида узлуксиз куйлайди, бироқ хушёрлик хонишига чек қўяди.

Бу муҳаббат алёри, о, мўминлар! Уни қайси Исҳоқ куйлайдию қайси Довуд оғоз эта олади?

Тараннумки, ёсуман атридан ҳам муаттар – қай маҳоратли ҳофизи замон амрига бўйсиндира олади? Навраста хурлиқо сирларидан ҳам гизли – қай бир нафис соз тори ифода этишга қодир?

Безовта денгиз тўлқинлари пишқириши билан булбул хониши қовуша оладими? Бўрон ила норасида нафасини ким пайваста этади? Маъбудалар алёрин қай банди ожиз куйлагай?

Тўлқин алёри

Мен ва соҳил – ошиқ-машуқлармиз; эҳтирос иккимиз пайваста айлагай, ҳаво бир-биримиздан жудо этар. Нуқрадай кўпикларим ила зардўзи қумлоғини қовуштириш ва қалби оташига майи нобдай обим ила ҳаёт бахш этиш учун ложувард тонг кучоғидан келарман.

Тонглар маъшуқамга ишқим изҳор айларман ва у мени бағрига босар. Оқшомлар эса эҳтирос оятини куйлайман, ва у оташин бўсалар ила жисму жоним куйдирар.

Мен безорию бебошман, маъшуқам сабру тоқат ила битишган, қатъият ила дугона.

Уммон юксалгани ҳамоно азизамни қучарман, уммон чекингани ҳамоно пойига қўшқўллаб ёпишарман.

Парилар уммон қаъридан чиқиб, қоялар узра юлдузларга маҳлиё термилганда, атрофида неча бор парвонадай чарх уриб, рақс тушганман. Дарди ишқ исканжасида ошиқ фиғон тортганини неча бора эшитганман ва қалбининг маликаси ҳижрони дардини енгиллаштирганман. Қоялар ила неча бора суҳбатлашганман, лекин улар соқовдай жавоб бермаган ва уларни қизиштириш илинжида қанча кулсам ҳам ҳатто жилмаймаган. Қанча чўкаётганларни ҳалокатдан қутқарганман ва саломат келтирганман! Қанчадан-қанча дурларни уммон қаъридан олиб чиқиб, ҳусн мулки маликаларига ҳада қилганман!

Ғафлат шарпаси жамики жонзотларни оғушига олган тун сукунагида мен бедор – гоҳ куйларман, гоҳ оҳ тортарман. Оҳ, шўр пешонам-а! Уйқусизлик ҳолдан тойдирди, вале ошиқман, муҳаббат моҳияти эса – бедорлик!

Ҳаётим муҳаббат изтироби ила йўғрилган, то тирик эканман, фақат ишқ изтироби гирдоби ичра яшагайман.

Ёмғир алёри

Бизлар – кумуш ришталармиз, Парвардигор амри ила самолардан заминга инармиз, бизни она табиат авайлаб оладию водий-воҳаларни безайди.

Бизлар – фаришта Астарта - Иштар тожидан дувиллаб тўкилган мўъжизавор жавоҳирлармиз, бизни тонг арзанда қизи ўғирлагану далалар бағри сочиб юборган. Мен юм-юм йиғларман – ва адирлар табассум улашади; мен қуйи инаман ва гул-чечаклар самовотга талпинади.

Булут ва дала – ошиғу маъшуқ, мен эса улар орасида холис ишқ хабарнигориман. Мен тутдай тўкиламан ва бирининг қайноқ ташналигини қондираман, яна бирови бағридаги пўртаналарни даволайман.

Момоқалдиروق гумбурлаши ва чақмоқ зулфиқори ташрифимни овоза қилади, найкамалак саргардонликларимга нуқта қўяди. Шу асно бу маводаги ҳаёт ҳам қаҳрли моддият пойида ибтидо олиб, осуда завол дастпанжасида интиҳо топади.

Мен уммон қалбидан юксаламан ва насими ҳаво қанотларида парвоз айлайман. Жаннат мисол боғ-роғни кўрганим ҳамоно қучоғига шунғийман ва гуллар дудоғидан бўсалар тераман, дарахтлар шохларига пайвасталанаман.

Осуда лаҳзаларда биллурий ойналарни бармоқларим билан оҳиста чертиб куйлайман. Таронам инжа қалбларга оби замзамдай ҳаёт улашади.

Доям жазирама ҳаво, мен эса ҳавонинг алангали тафтини пасайтираман - жувон мастона ошиғидан олган қуввати ила уни шу асно енгади.

Мен уммон нафаси, мен самовотнинг оби раҳмати, мен яйловлару экинлар табассуми.

Шу асно муҳаббат ҳам – туйғулар уммонининг оташин нафаси, тафаккур самовотининг оби раҳмати ва қалб кенгликлари уфқларини беаган алвон табассум.

Гўзаллик алёри

Мен – муҳаббат сарбони, мен – руҳият майи ноби, мен – қалб қаноти.

Мен – атиргулман, субҳи содиққа қалбим очарман; мени пари пайкар оладию ардоқлаб бағрига босади.

Мен – саодат қасри, мен – қувонч сарчашмаси, мен – ҳаловат ибтидоси.

Мен – дилбар дудоғидаги ширин табассум; менга бўз бола нигоҳи тушгани ҳамоно машаққатларини унутади, ҳаёти лаззатли тушлар хиёбонига дўнади.

Мен – шоир илҳом париси, мен – мусаввирлар пешвоси, мен – муғаннийлар мураббийси.

Мен – болакай нигоҳида порлаган машғала, уни мушфиқ волида кўрадию тиз чўкиб, таваллолар ила Парвардигори оламга беадад ҳамду саную шукроналар айтади.

Момо Ҳавво қиёфасини касб этдиму Одам Атони маҳлиё айладим; Сулаймон пайғамбар қошида рафиқаси қиёфасида муҳайё бўлиб, уни донишманд ва шоир қилдим.

Мен Еленага табассум ҳадя айладиму Трояни вайрон қилдим; мен Клеопатра бошига маликалик тожини кийдирдим ва Нил водийсини шодиёна кучди.

Мен – баайни қисмат: бугун барпо айлаганим эрта вайрон қилман.

Мен – Оллоҳ амри билан ҳам жон бахш этаман, ҳам жон оламан.

Мен бинафша ифоридан нафису бўрондан қудратлиман.

Мен – ҳақиқатман, о, аҳли башар! Мен – ҳақиқат! Ва сиз англаган фунуни олий!

Саодат алёри

Инсонни севаман, башар ҳамширасиман. Васлига топинаману у ҳам фиरोғим исканжасида. Во дариғ! Кундошим борки, бахтим кушандаси, инсонни эса азоблайди. Ёвуз кундошим – моддият, қай

томон юзланмайлик қора кўланкадай эргашади ва ўртамизда қора тоғдай юксалади.

Мен севганимни дала-даштлардан, дов-дарахтлар соя-салқинидан, кўллар соҳилидан ахтараман – тополмайман! Моддийат бошини айлантриб, шаҳарга, оломон орасига, ҳалокат ва кулфт чоҳига гирифтор айлаган.

Уни тафаккур масканларию донишмандлик қироатхоналаридан қидираман – тополмайман, илло минг бир қиёфали моддийат уни худпарастлик саҳросига – аҳлоқсизлик шайтанатиға мубтало қилган.

Уни мамнуният кенгликларидан ахтараман – тополмайман, зеро ғаддор кундошим уни тийиқсиз нафс ғори ичра занжирбанд айлаган.

Шарқ самоси алвон тонг табассуми билан жилваланганда қошимга чорлайман, даъватларим эшитмайди, ғафратзада кўзларин илло-билло очолмайди.

Осойишталик қанот ёзиб, гул-чечаклар уйқу бағрига бош қўйган оқшомларда оғушимда овутсам дейман, бироқ ундовларимга парво ҳам қилмайди, чунки фикру зикри бўсағадаги кун ташвишлари домида.

Дўстим мени севади. Мени аъмолларида қидиради, бироқ фақат илоҳий амаллардан топади. Заифу заифалар бош суякларидан тап тортмай барпо этган шон-шуҳрат қасридан, тиллою кумушлар орасидан топишга уринади, мен эса ҳиссиётлар жилғаси бўйида Тангрилар ижод қилган одмилик қароргоҳидагина унга пешвоз чиқаман. Ҳукмдорлар ва қотиллар гувоҳлигида дудоғимдан бўса олишни орзу қилади, ҳолбуки фақат бокиралик чечаклари орасида ёлғиз лаъли лабларим майи нобидан сипқоришга изн бераман. У ўртамизда маккорликни элчиликка танлайди, менга эса ҳалол меҳнатдан, беназир заҳматдан ўзга совчининг кераги йўқ.

Қонимга ташна кундошимдан дўстим доду фарёду айюханносларни ўрганди, мен эса таскин-тасалли топиши учун кўнгил кўзи билан йиғлашга ва шукроналик билан энтиқишларга ўргатаман.

Дўстим – мен учун, мен ҳам дўстим учун яралганман!

Атиргул алёри

Мен – табиат каломиман, ирод қилгач, қалб дафинасига беркитади, сўнгра яна намоён этади. Мен – юлдузман. Ложувард фалакдан ям-яшил гиламга инганман.

Мен – табиий қудрат қизиман, қиш бағрида етиламан, баҳорда таваллуд топаман, ёз бўйи улғаяман и кузда уйқуга кетаман.

Мен – севишганларга совғаман, мен – никоҳ шодиёналари гулчамбариман, мен – барҳаёт Зотнинг марҳумга алвидо эҳсониман.

Саҳарлар ёруғлик ташрифини овоза қилишида шабадага кўмаклашаман, оқшомлар эса қушлар алҳони уйғунлигида у билан хайрлашаман.

Мен – яйловлар кучоғида яйрайман ва улар чеҳрасини дурдона ҳол каби безайман, ҳаводан нафас оламан ва уни муаттар атрим билан маст айлайман, мудраган қарахликни қучаман ва тун беадад кўзларини мендан узолмайди. Мен ягона алангали нигоҳи хиром айлаши учун нурафшон кунни соғинаман.

Мен шабнам майи нобини сипқораман, қумрилар нолишини тинглайман ва майсалар қарсағи-олқишидан мастона рақс тушаман. Олам офтобини кўриш учун самолардан нигоҳимни ҳеч узмайман ва кўланкам мавжудлиги хаёлимга ҳам келмайди. Бу шундай юксак донишмандлики, инсоният ҳали ҳануз ўзлаштиргани йўқ.

Башар алёри

*«Ўлик танангизга жон берган, кейин
ўлим берадиган, сўнг яна тирилтир-
ганидан кейин Ўзига қайтажагингиз –
Оллоҳга қандай кофир бўласизлар-а?!»
(«Бақара» сураси, 28-оят).*

Абадиятдан ҳам олдин мавжуд зоти шариф – камина ўша. Ва рўзи маҳшаргача безаволман ва ҳаётим абадий.

Мен чексизлик кенгликларидида суздим, хаёлот оламида парвоз қилдим ва илоҳий ёғду меҳварига ёвуқлашдим – ва ниҳоят моддият тутқуниман.

Мен Конфуций таълимотини тингладим ва Бароҳим донишмандлиги уммонига чўмдим ва тафаккур ниҳоли пойида Буддҳа ёнида ҳозир бўлдим – ва ниҳоят жаҳолат ила инкор билан жанг қиляпман. Тури Синода Мусо бўлиб, Тангри жамолини талаб қилдим. Урдун дарёси соҳилларида Иброҳим бўлиб, чўпонлик қилдим. Насоро қишлоғида Исо Масих ғаройиботларига гувоҳ бўлганман; Мадинаи мунавварда бўлиб, Расули Акрамнинг (с.а.в.) қироатигу ваъзларини сел бўлиб тинглаганман – ва ниҳоят шубҳа домидаман. Бобил қудрати, Миср шон-шуҳрати, Юнонистон виқори шоҳидиман – уларнинг жамики аъмолларида заифлик, хўрланиш ва ҳақирликни азоб ила муттасил кузатганман. Фиръавн афсунгарлари, Оссирия коҳинлари, Фаластин анбиёлари билан ҳам ҳамнафас бўлганман. Мен Ҳиндистонга инган донишмандликни асраганман, араб оролидагилар қалбидан майи нобдай қуйилган ашъорларни қироат қилганман, ғарб аҳолиси ҳиссиётлари тажассуми бўлган мусиқаларни қалбим лавҳига зарб этдим, бироқ ҳали ҳануз илга-

ригидек сўқирман ва ҳеч вақо кўрмайман, қулоқларим том битган ва эшитмайман. Мен нафси ўпқон босқинчилар шафқатсизлиги, золим мустабидлар қуллиги азобларини тортганман, ўзбошимча ҳукмдорларнинг адолатсизликлари бошимга не савдоларни солмади – ва мен куч-қувватимни илгаридек асрадим, унинг шарофати билан саналар ила беллашаяпман.

Мен булар барчасини болалигимда идрок этганман ва тинглаганман, мен ёшлик ва у олиб келадиган савдоларни ҳам идрок этаман ва тинглайман; кейин эса қартаяман, белгиланган муддатга етаман, ва Оллоҳ даргоҳига қайтаман.

Абадиятдан ҳам олдин мавжуд зоти шариф – камина ўша. Ва рўзи маҳшаргача безаволман, ва ҳаётим абадий.

Шоир нидоси

I

Қудрат қалбим экинзорларига дон сепеди, мен эса ҳосил кўтараман – бошоқлар тераман – ва очларга этак-этак улашаман. Руҳият – бир парча узумзорим серҳосил айлайди, мен эса узум шингиллари шарбатин олиб, чанқаганлар ташналигини қондираман. Самовот чироғдонимни ёғ билан тўлдиради, мен эса чироғимни ёқиб, дераза раҳига қўяман – тунги сайёҳлар йўлларини ёритаман. Буларнинг барчасини жону дилим билан сидқидилдан адо этаман, ва башарти кунлар қаршилиқ қилсаю тунлар қўлларим кишанласа, ўлимимга розиман, илло уммати рад этган пайғамбару дўсту душманига етти ёт бегона шоир яшашдан кўра ўлимга муносиб.

Оломон бўрони гувиллайди, камина хилватда оҳ тортаман: бўрон қутуриши муваққат, уни вақт коми маҳв этади, Парвардигор салтанатида оху воҳу энтиқишлар боқий.

Ғофиллар қордай яхлаган моддиятга тиш-тирноқлари билан чанг соладилар. Мен эса ишқ гулханини ахтараман, топиб бағримга бошишни истайман – кўкрак қафасиму қобирғаларим билан бирга улар муҳофазасида нимаики бўлса, барча-барчасини жиғанак қилсин, илло биламанки, беозор моддият башарият бошига етади, муҳаббат – муқаддас изтироблар билан ҳаёт бахш этади.

Одамлар қабилалар ва халқларга бўлинади, ўзларини у ёки бу мамлакат фуқароси билади, бироқ бу хислат менга бегона, ўзимни бирон-бир мамлакат фуқароси, бирон-бир миллату элат вакили ҳисоблай олмайман.

Ватан – кураи арз, қабилам – башарият. Одамлар ожиз, гуруҳ-гуруҳ, қабила-қабилага ажратилгач, яна ҳам заифлашади: ахир замин анордай мўъжаз, уни қиролликлару амирликларга нимталаш нодонлик.

Бандаи нодонлар рухият қадамжосини вайрон қилиш учун бир ёқадан бош чиқарадилар, жасадлар учун саройлар барпо этишда бир-бирларига кўмаклашадилар, ва ёлғиз мен бундай жидду жаҳд гувоҳи эканимдан юм-юм йиғлайман.

Бироқ қалбимга қулоқ тутиб, умид шивирини эшитаман: «Азо-бу изтироб воситасида муҳаббат инсон қалб кўзини очгани каби ғофиллик ҳам тафаккур йўлига чорлайди». Бинобарин, изтироб ва ғофиллик илоҳий роҳат-фароғат ҳамда башарий донишмандликка етказгай, зеро абадий тафаккур рўйи заминда ҳеч вақони беҳикмат яратмаган.

2

Ватанимни гўзаллиги учун севаман ва бахтсиз фуқаролари билан ҳамдардман. Бироқ менинг халқим сохта «ватанпарварлик» ялови остида қўзғалсаю қўшни юртга ҳужум қилса, мол-мулкани таласа, эркаларни маҳв этиб, жувонларни бева ва болаларни етим қилса, заминини ўғлонлари хуни билан суғорса ҳамда ботирлари танасини ўлаксахўр қузғунларга емиш этса – у ҳолда ватаним ва ҳамюртларимдан нафратланаман.

Киндик қоним тўкилган заминни куйлайман, улғайган уйимни соғинаман; бироқ мусофир бошпана ва егулик сўрасаю уни ҳайдаб солсалар ва ҳеч вақо бермасалар – у ҳолда ўз уйим учун аза очаман, соғинчим нафратга дўнади ва ўзимга ўзим дейман: «Баҳаққи Худо, хасислик билан очдан нонни қизғаниладиган ва толиққан мусофирга тунаш учун жой берилмайдиган уй вайрон қилинишу кунфаякун бўлишга маҳкум».

Уйимга муҳаббатим – шахримга муҳаббатимнинг арзимас қисми, шахримга муҳаббатим эса – она заминга муҳаббатим бир пайсаси, холос. Заминни жони дилим билан севаман. Илло, она Ер инсоният – илоҳиётнинг кураи арздаги халифаси вояга етган қадамжо. Шубҳасиз, инсоният – муқаддас, илоҳиётнинг кураи арздаги халифаси. Башарият вайроналар ичра абгор, урэн танаси узра қирқямоқ увада, қайноқ кўзёшлари рангпар рафторини куйдиради; ўғлонларига мадад сўраб ёлворади, ва доду фарёдидан заминую само титрайди, ўғлонлари эса жангариларча зикру само асносида илтижосини эшитмайди, ва нигоҳлари қиличлар ярқирашидан қамашгани боис унинг кўзёшларни илғамайди. Шўрлик сўққабош башарият бандаларга мадад беринг дея ёлворади, улар эса парво ҳам қилмайди, башарти кимдир эшитиб, яқинлашсаю кўз ёшларини арта таскин беришга уринса, одамлар жиркангандай дейди: «Унга қайралиб ҳам қараманг, ахир кўзёшлари фақат заифлар кўнглида ҳамдардлик туғдиради».

Инсоният – замин узра илоҳиёт маъбудаси. Айни маъбуда халқ-дан халққа ўтади. Уларга муҳаббат дostonини куйлайди, ҳаётий йўлларга ундайди, одамлар эса уни масхаралаб қарши оладилар. Каломи ва таълимotини ҳақоратлайди. Кеча унинг каломига Исо Масих қулоқ тутганди – ва одамлар уни чормих қилдилар; Сукрот «Лаббай!» деб жавоб берди – ва улар уни заҳарладилар. Бугун эса Маъбуда но-ласини Исо Масих ва Сукротни улуғлаётганлар эшитдилар. Маъбуда исмини барчага ошкора айтдилар; уларни одамлар ўлдира олмайди, бироқ «Масхаралаш ўлимдан аччиқ ва бешафқат», дея майна қил-дилар.

Йўқ, Қуддуси шариф Исо Масихни ўлдира олмади – у мангу; шаҳри Афина Сукротни маҳв etолгани йўқ – у абадий; ва инсоният нидосини тинглаганлар қаршисида оғули пичинглар ҳам ожиз, Маъ-буда даъватига «Лаббай!» деб жавоб берганлар ҳам то абад барҳаёт.

3

Сен – биродаримсан; иккаламиз ҳам ягона муқаддас самовий руҳ ўғлонларимиз. Сен менга ўхшайсан, илло ҳар иккимиз айни битта хоки туробдан бино бўлган жасад асиримиз. Ҳаёт йўлида ҳамроҳлик қилиб, булутлар панасига беркинган ҳақиқат моҳияти-ни англашда кўмаклашасан. Сен – инсонсан, ва, биродарим. Мен сенга меҳр қўйдим.

Мен ҳақимда кўнглингга келган гапни айт – эртанги кун сенга нисбатан ҳукмини чиқаради ва сенинг эътирофинг унинг адолатли қарори учун ёрқин исбот ҳамда ҳаққоний шаҳодат негизи бўлажак.

Бисотимдан нени хоҳласанг, ол – ахир сен фақат мол-мулкимни олишинг мумкин, унинг бир қисми ҳалол хасминг, ва эҳтиёжларим учун фойдаланадиган ерни оларсан; унинг бир қисми ҳам сеники, башарти шу билан қаноатлансанг.

Мени нима қилсанг, қил – моҳиятимга даҳл қила олмайсан. Қонимни тўқ, кулимни кўкка совур – булар билан руҳиятимни шикастлай олмайсан ва ҳеч қачон маҳв etолмайсан. Қўл ва оёқ-ларимга темир кишан солишинг, зулматли зиндон қаърига улоқ-тиришинг мумкин – бироқ тафаккуримни кишанбанд қилолмай-сан, илло, онг-шуурим бепоён кенгликлар бўйлаб елаётган елвагай каби озод.

Сен – менинг биродарим, ва мен сени севдим. Масжидда сажда-га бош қўйган, ибодатхонада тиз чўккан, черковда калима ўтираёт-ган биродарим, сени севдим: сен ва мен – ҳар иккимиз ягона руҳият эътиқоди дилбандимиз, ахир унинг барча бўғинлари муҳофизлари – қалб камолоти йўлини кўрсатувчи Маъбуда дастининг бир-бири билан жипслашган, бир тану бир жон бармоқлари.

Сенга меҳрим зиёда, илло дунёвий ақл-идрок ҳосиласи – моҳия-тингни севаман. Бу моҳиятни айни палла сўқирлигим боис кўра олмасам ҳам муқаддас дея эъзозлайман, илло у – руҳоният мўъжизаларидан. Бу моҳият келажак оламда моҳиятим ила юзлашажак, ва атиргуллар ифори каби қовушажак ва муҳаббату гўзаллик сингари самовий ва абадий ягона моҳиятга дўнажак.

Сенга меҳрим беадад, илло қудратлилару қаттоллар пойида нақадар заифлигинг, маккор бойваччаларга қиёсан қанчалар қашшоқ ва афтода эканинг шоҳидиман. Бинобарин, ғариб ҳолинг кўриб, кўз ёшларим селдай қуйилади, бироқ кўзимда шашқатор ёшим ила сени адолат оғушида кўраман, адолат сенга табассум ҳадя айлаб, ғанимларингни масхаралайди.

Сен – жонажон биродарим ва мен сени севдим.

4

Сен – жонажон биродарим ва мен сени севдим. Нима учун мен билан қасдлашсан?

Нечун ватанимга бостириб кириб, ҳукмдорлар манфаати учун муте қилмоқчисан; ахир ҳукмдорлар сенинг заҳматинг эвазига ҳаловатли ҳаёт кечиряптилар, боз устига шаънига ҳамду сано айтишингни талаб қилади! Ҳамшираю фарзандларинг тарк этиб, бегуноҳ қонинг шарофати билан шону шуҳрат ва онаи зоринг кулфати эвазига юксак эҳтиром харид қилиш истагида ёнаётган лашкарбошилар учун олис ўлкада ажал ахтариб йўлга отландинг?

Инсон туғишган биродарини маҳв этиши жасоратми? Ундай эса ҳамду санолар айта Қобилга муҳташам ҳайкал барпо этайлик!

О, қадрдон биродарим! Айтишларича, шахсий муҳофаза – азалий табиий қонуният, бироқ англашимча, биродарингга нисбатан ҳукмронликни қўлга киритишга зўр бериб, ўзгалардан юксалиш хасталигига чалинганларга жонингни қурбон қилиш – бағоят хайрли дея ишонтирмақчи бўлади. Шахсий муҳофаза туйғуси одамдан ўзгалар ҳуқуқларини топташни талаб қилади, дейдилар, менимча, ўзгалар ҳуқуқларининг муҳофазаси – башарий энг олижаноб ва савобли аъ-мол. Яна айтаман: «Башарти, ҳаётимни сақлаб қолиш учун кимдир жувонмарг бўлиши зарур бўлса, мен учун ҳаммасидан ўлим афзал ва лаззатли. Башарти, мени ўлдирадиган олижаноб зоти шариф топилмаса, у ҳолда, куним битишини кутмай, ўз қўлим билан ўзимни асфаласофилинга жўнатаман».

Шахсиятпарастлик, о жигарим менинг, сўқир рақобат дояси; рақобат одамларни тўдаларга ажратади, ажралиш ҳокимиятни пайдо қилади, ҳокимият эса – низолару банди этиш воситаси. Қалб – жаҳолат ва жабру зулмининг акси, яъни донишмандлик ва адолат ҳукм-

ронлиги тасарруфида, бироқ ҳар тўрт томонда жаҳолат ва жабру зулми урчитиш учун комидан қайралган қиличларни чиқарувчи ҳукмфармони қатъиян рад этади. Бу манфур ҳукмфармолик Бобилни ҳалокатга дучор қилган, Қуддуси шарифни харобазорга айлантирган, Рим иморатларини вайрон этган; бу шунчалар манфур зўравонликки, қонхўру одамхўрларни яратган, во дариғки, уларни буюк валлолматлар сифатида ардоқлайдилар! Шоирлар улар шаънига қасидалар битади, барча китобларда уларнинг исми шарифи зикр қилинади, бағрини бегуноҳлар қони билан лолазор қилганидан қатъий назар замин уларга кучоғидан жой беришдан бош тортмайди. Бироқ, о биродари азиз, иштибоҳларинг домидасан, кушандаларинг амридан чиқолмайсан.

Самовий адолатли табиий қонунни муҳофаза қилувчи донишмандлик – чинакам ҳукмронлик. Қотилни қатл этиб, тўғрини зиндонбанд этиб, амалда қўшни мамлакатга бостириб кириб, минглаб аҳоли ёстиғини қуритадиган ва минг-минглаб кишиларни хонавайрон қиладиган ҳокимиятни қай асно адолатли дейиш мумкин? Қотилни қатл этадиган жаллодлар ва ўғрини жазолайдиган қароқчилар ҳақида тўдаларига содиқ кимсалар нима дейди?

Сен – жонажон биродарим ва мен сени севдим, бу – олиймақом адолат билан йўғрилган муҳаббат. Башарти, шоир бўлсам, қайси мамлакатда бўлишингдан қатъий назар сенга муҳаббатим адолатли ва холисона бўлмаса, бинобарин, жирканч худпарастлигини ялтироқ муҳаббат либоси билан ниқоблайдиган мунофиқман.

Қиссадан ҳисса

Ай кўнглим-ай, кунлар кулфатлар гирдобида қуюндай чарх урганда таскин берадиган, бошим узра бахтсизлик қузғуни қанот ёзганда юпатадиган мунисам! Кимки ўз кўнгли билан дўст бўлмаса, ўзгалар ғанимига айланади. Кимки ўз сийратидан таскин-тасалли топмаса, тушкунлик исканжасида жон таслим этади, илло ҳаёт инсоннинг ботинидан қувват олади ва зинҳор-базинҳор ён-атрофдан кучланмайди.

Мен дилимдаги ардоқли каломимни ирод қилиш учун яралдим ва айтаман. Башарти ўлим жонимни қайтариб олсаю айтишга улгурмасам, каломимни эртанги сана айтажак. Иқбол интиҳосизлик сардафарида яширин сир қолдирмагай.

Мен муҳаббат шон-шарафи ва гўзаллик ёғдуси оғушида давру даврон суриш учун яралдим, ва мен, беадад шукрки, дорилмон яшайпман ва одамлар ҳаётимга барҳам бера олмайди. Башарти улар кўзларимни ўйиб олса, муҳаббат алёрлари ва гўзаллик тароналари

қучоғида яйрайман. Қулоқларимни беркитсалар, севишганлар нафаси ва гўзаллик ифори ила омухта муаттар шаффоф насимлар билан ҳузурланаман. Башарти, мени тоза ҳаводан маҳрум қилсалар, қалбим қудрати билан яшайман. Ахир, қалб – муҳаббат ва гўзаллик ҳурилиқоси.

Мен барча учун ва жамики ашёлар учун яралдим; якка-ёлғиз адо этаётган аъмолларимни келажак инсонлар наздида юксалтиражак. Бугун ёлғиз тил ила овоза қилаётганимни истиқбол минглаб забонлар ила оғоз қилажак!

Игорь ГАРИН

БЛЕЙК

Э с с е

ТАЪБИРЧИ

Ғаройибот ила яшайман фақат.

Блейк.

*Ки ҳар сонияда мангулик муҳри,
Заррада мужассам олам бепоён.
Торгина доира – чексизлик зуҳри,
Фунчанинг бағрида – нурафшон осмон.*

*Анвойи чечаклар атри айлар маст,
Муъжаз гул-чечакда жаннат чиройи.
Унинг меҳварида чексизлик сарбаст,
Сарбозлар кеча ҳам кундуз киройи.*

Шоирлар ҳақида шоирлар, санъаткорлар ҳақида санъаткорлар, даҳолар ҳақида даҳолар ёзиши даркор – илоҳий қобилият соҳиби, яъни эмин-эркин ижод қилган шоирнинг қароргоҳига киришга журъат қилганим учун мен осий бандани аввало Худо, қолаверса, Блейкнинг барҳаёт руҳи кечиргай.

Бироқ шеърият даҳоси тўғрисида, Жаннатни Дўзах билан қовуштиришни орзу қилган, жожеавий дарвеш-зоҳид, санъаткор, мутасаввувф, келажакни аввалдан кўра олган азиз-авлиё ҳақида, ашёларнинг ботиний моҳиятини мажозий идрок қила олишдек ноёб фазилатга эга инсон ҳақида ҳикоя қилишдан ўзимни тия олмасам, на илож?!

...Блейк Авлиё Павел ибодатхонасига термилар экан, ёш мўри тозаловчининг нолаю фиғонини таъсирчан қалби ила тинглай олди, у ғаройиб адабий тил воситасида беғубор бокираликнинг хўрланиб, ҳақоратланганидан фиғон чекарди. У Букингем қасрига разм солиб, бургутники сингари ўткир қалб кўзи ила қаср девори узра бир томчи қон тимсолида энаётган бахтсиз шаҳид аскарнинг сўнги армонли нафасини илғай олди. Навқирон ва ғайрат-шижоати тўлиб-тошган ёшлик кезларида, мана шундай фарахбахш лаҳзалар унга илҳом берган онларда қалбини жунбушга солган кечинмалар шоҳона шеърий сатрлар шаклига кирар ёки мисгарлик маҳоратини ишга солиб, бетакроп санъат асарларини яратарди; мана шу қуйма шеърий сатрлар ёки ноёб санъат асарлари улкан ижтимоий-фалсафий ижод самарали даражасигача беқиёс кўлам касб этарди. Қамоқхона, деб ёзади у, қонунчиликнинг пишиқ, метин-мустаҳкам тошларидан, исловатхона эса, дин ғишларидан барпо қилинади. Бироқ мавҳумият оламига сайру саёҳатлар оқибатидаги, айна пайтда шундай сайру саёҳатлардан тўсатдан шафқатсиз воқелик гирдобига қайтиб келишлар, охир-оқибат, томчи ҳатто тошни ҳам теша олгани сингари, секин-аста, бироқ бадий санъаткорлик иқтидорига муқаррар путур етказди. Қаршисида намоён бўлувчи манзаралар кўпая бориб, нигоҳини бутунлай тўсиб кўяди, – ва ҳаётининг ниҳоясига келиб, умр бўйи жон-жаҳди билан интилган мавҳумият уни улкан қанотлари паноҳига олди, мангу барҳаёт шоир сифатида тенгма-тенг суҳбат қурган безавол фаришталар эса илоҳий ҳарир қанотларини унга соябон қилдилар.

Мана шу дудама ханжар – Микель санъаткорлиги – Анжело ҳамда Сведенборг кашфиётлари билан қуролланган Блейк моддият тажрибаси ва табиий фаҳм-фаросат аждаҳосини ер тишлатди ҳамда макон ва замонни баимкон бақамти келтириб, хотира ва кечинма-туйғуларни инкор этароқ, ўз асарларини илоҳий само сийнасига муҳрлашга уринди. Унинг наздида ҳар қандай лаҳза, ҳатто томир уришидан ҳам қисқа сония давомийлигига биноан олти минг йил ила баробар, чунки айна мана шу кўз очиб-юмгунчалик ўта қисқа фурсат оғушида шоирона ижод дунёга келади. Унинг наздида бир томчи инсон қонидан йирик ҳар қандай кенглик нисбий, ва аксинча, томчи қондан ҳам митти кенглик майдонда бизлар мангулик ила қовушамиз, у билан қийтслаганда ғарибона турмушимиз унсиз соядан бўлак ҳеч вақо эмас.

Бэзайрнинг бу шогирди асли ким эди? Хаёлот меваларини мисраларга жойлаган ва наққошлик асарларида акс эттирган зоҳидмиди ёки алангали 1789 йилда қаҳрамонлик дубулғасини кийган инқилобчимиди? Беназир рамзчи ёки ўртамиёна назмбозми?

Шундай қилиб, Блейк – Иоахим Флоренскийдан иоахимиятлар, антиномианлар, Сведенборгнинг магглтонианликлари, Я.Беме, Коп-

па, Холланд орқали Владимир Соловьев, Даниил Андреев ҳамда давримизнинг дарвеш-зоҳидларигача чўзилган барҳаёт силсиланинг барҳаёт ҳалқаси. У таваллуд йили муваффақиятли бошланиши лозим дея ҳисобланган учинчи руҳоният даврига инонган. Исо Масих ёшидаги Блейк кинояли тарзда ёзади:

«Эндиликда 33 ёшга тўлган янги жаннат даври бошланганидан бўён мангу дўзах ҳам қад ростлади. Во дариғ, кўраяпсизми?! Ахир фаришта билан унинг қабри узра Сведенборг ўлтирибди!»

Жойсининг кўпдан-кўп ривоятлари орасида у алоҳида ўрин тутади. Ялангоёқ қашшоқ сингари дафн этилган, тан олинмаган шоир, ҳаётга мослаша олмаган санъаткор, антиқа файласуф ва созанда, башоратгўй, замондошларининг наздида эса – фақат ҳеч кимга зиён-заҳмат етказмагани учун ўз ҳолига ташлаб қўйилган бандаи ожиз. Сўнги таъриф – у ҳаётлигида муяссар кўрилган ягона тавсифнома.

Бу бандаи ожиз иқтидорининг куч-қудрати, бесарҳад тасаввур-хаёлот, дунёқарашининг афсонавийлиги, хаёлотининг тасаввуфона кароматгўйлиги эллар-элатлар келгуси тақдирини шунчаки олдиндан кўриб қолмай, келгуси маданият қандай бўлажagini неқбинлик ила идрок қилиш имконини берди: символизм ва сюрреализмни, соф санъат ва автоматик битикларни, Рембонинг Янгориши ва Элиотнинг Бепушт заминини, Шарнинг сирлилиги ва Паунднинг экспрессиясини, Метерлинкнинг жилваланиши ва Тзарининг орзиқшини, Аполлинернинг фалсафий верлибри ва Клоделнинг версетини, Бретоннинг мажозийлиги ва Ларбонинг фазовий кўламдорлигини, Жувиининг покланиши ва Бон-Фуанинг ўлимни идрок этишини, Беклин ва Далининг, Клее ва Бракнинг гиперреализмини, Сен-Жон Перс ва Ревордининг нафислигини неқбинлик билан олдиндан идрок қила билди.

Уни инглиз яқобинчиси сифатида талқин қилишга уринишнинг бемаънилиги, феъл-атворининг ўта қизиққонлиги, адолатсизликка мутлақо чидай олмагани, ҳаёт учун тинимсиз курашгани ҳам тўғри, ёшларга хос жўшқинлик – уни ўта қатъиятли бўлишга ундагани ҳам айна ҳақиқат. Муайян давр Пейнга ҳам яқин бўлган, айтишларича, уни ҳатто маҳқумликдан сақлаб қолган, бироқ мустабидлик яқун топгани муносабати билан яйраб-қувонишлар қонли француз террори билан ниҳоя топган. Уни Вордсворт ёки Саутига қарама-қарши қўйишнинг ҳам ҳожати йўқ: «Тажриба қўшиқлари»да исёнкорликдан ҳеч қандай ном-нишон қолмайди – исёнкорлик унинг табиатида аслида бормиди? Ахир у ҳулқ-атвориға биноан ёлқинли Орқадан кўра, қоясига мангу занжирбанд этилган, эзгуликка ташна бўлгани ҳолда унинг саробдан ўзга ҳеч вақо эмаслигини теран идрок қилувчи жабрдийданинг баайни ўзи эди-ку!

Дарҳақиқат, унинг сиймосидаги Исо Масих Каиф талқин этгандек, исёнкор бўлмаган, унинг Қуддуси шарифи эса Маърифатпарварлик даври наздидагидек озод ва эркин ҳам бўлмаган. Блейк левеллерлар ва либертинларни билган ва Кромвел даври яқобинчилари қисмати, аён бўлишича, уни жиддий ташвишлантирмаган. Унинг доҳиёна утопияси – Қуддуси шариф – ҳар қандай ғазаб-нафратдан холи.

Кейинчалик «Жаннат дарвозаси» ва «Хоҳлайман!» деган мухтасар тасвирий санъат асарида нафақат инсоний саъй-ҳаракатларнинг тийиқсизлигига пародияни, балки Ойга ҳамла қилувчи яқобинчиларнинг кинояли портретини ҳам кўрамай.

Рационализмга шу даражада бегона одам ижтимоий ислоҳотчи бўла олармиди? Маърифатпарварлик даврининг мулоҳазакор ҳисобдонлиги унинг руҳониятига мутлақо хуш ёқмасди. Локк, Ньютон, Вольтерни ўз қобилиятлари билан ақл-идроққа хизмат қилаётганликлари учун ҳам ёқтирмасди: Локкни шахсияпарастлик тимсоли ҳисобланар, Бэконни аҳмоқ, деб биларди. Ньютоннинг механик фалсафасини эса бамисоли Колридж сингари Блейк ҳам фақат ажал фалсафаси, дея талқин қиларди.

РАССОММИ ЁКИ АВЛИЁ?

Хунарманд рассом устахонасидан чиққан ялангоёқ; ҳамма юз ўтирган, ҳеч қаерда таҳсил кўрмаган одам бунча куч-қудратини қаердан ўзлаштирган? Тасвирий санъат мактабига ҳаракат қилгани билан кира олмайди, чунки Қироллик бадиий академиясининг президенти унинг чизган расмларини ўтакетган олифтагарчилик ҳисоблайди. Сўнгра унинг расмлари кўргазмага қабул қилинмайди, ноширлар эса шеърларини чоп қилишдан бош тортади. Поп шеърияти зарофати ва вазмин мулоҳазакорлиги билан ҳаммани лол этаётган; Томпсон, Юнг, Грэй, Каупер ҳассос тантиқлиги билан оламни ром этаётган бир паллада «ҳатто ит ҳам танимайдиган аллақандай қаланғи-қасанғининг сариқ чақага арзимайдиган тизмаларига» йўл бўлсин.

Блейкнинг «Шарпалар» асари – оламни хасталарча идрок қилиш эмас, балки – шоирона қоида низоми: пинҳона ҳақиқатни изловчилар ўз тасаввурларини ўта сезгирлик чегарасига қадар камол топтиришлари даркор. Блейк ақл-идроққа ишонмаган ва кечинматуйғуларнинг бокиралигига шубҳаланиб қараган. Тасаввур, ботиний сезгирлик унинг наздида айни Тангри томонидан йўналтириладиган шоирона тафаккур воситаси бўлган: «Бизлар Тангримонанд бўла олмоғимиз учун Тангри бизларнинг қиёфамизга киради».

Пайгамбарона хислатга эга (Блейкнинг ўзи башоратгўй-шоир ғоясини ёқларди) даҳо шоир ҳаёт ҳодисаларининг моҳиятини англай оладиган ўзига хос ботиний сезгирлик қобилияти соҳиби ҳам эди. Чексизликни забт эта олган, идрок қила олган шоир Тангрини ҳам теран идрок қила олади. У яратган Исаяя тимсоли шундай дейди: «Мен Тангрини кўрмайман ҳам, унинг ваҳийларини эшитмайман ҳам, зеро менинг жисмоний имкониятларим чекланган, бироқ, менинг руҳим барча-барча ашё-нарсаларда чексизликни идрок қилишга қодир». Блейк учун чексизлик – ҳам Тангри, ҳам ҳаёт, яъни илоҳий ҳаёт.

Блейк – ҳайратомуз ҳайқириқлар борасида росмана Ҳотамтойга айланади. «Ўтакетган фаросатлилик – майиб-мажруҳ қари кампир бўлиб, кетидан заифлик судралиб юради». Унинг шоири – мулоҳазакорлик эмас, илҳомланиш, ҳисоб-китоб эмас, тасаввур. Рейнолдснинг тасвирий санъатга оид қонунлари, шунингдек, Арастунинг шеърий илми ва Горацыйнинг васиятлари ҳам Блейк учун бегона.

Блейк шоирона тасаввурининг ёрқинлигини Арши аълодан инган ваҳийларга айлантирарди. Фикр-мулоҳазаларнинг жўшқинлиги шеърий сатрларнинг олтин ёмбиси сингари қуймалигини таъминларди. Юнон маъбудларининг ҳайкаллари унинг наздида руҳоний сиймоларнинг тажассуми ҳисобланарди. Тимсол ёки Хаёлот, деб ёзганди у, ҳозирги замон файласуфлари ўйлаётганидек – сув парланишидан ҳосил бўлган булутлар ёки бошқа яна аллақандай нарса эмас... Бу аслида мавжуд ҳолат, одамзот ўткинчи, бироқ ана шундай ғаройиб ҳолат сақланиб қолаверади. Фикр-мулоҳазалари юксак-юксаклардан инаётганини у ҳис этар, чизган суратларимда эса илоҳий шарпаларни акс эттираяпман, деб ҳисобларди.

Болалигиданоқ тасаввуфона ақл-идрок тарзига эга Блейк ботиний оламнинг ирреаллигини қатъиян рад этар, илло бошқача бўлишини тасаввур ҳам қилолмасди. Нодон билан доно ягона дарахтга тамомила бошқача нигоҳ билан разм соладилар – Блейк феъл-атворининг «ғаройиблиги» айни мана шунга бориб тақаларди.

Сўрайдилар: «Қуёшнинг чиқишини кузатар экансиз, унинг юма-лоқ алангали доираси нимаси биландир гинея¹и эслатмайдими?» О, йўқ, йўқ! Гинеялар эмас, аксинча: «Ла илаҳа иллаллаҳ» дея такбир айтаётган сон-саноқсиз фаришталар нигоҳим ўнгида намоён бўлади. Зеро, кўчага назар ташлар эканман, ойнага ишонмаганимдек, кўриб турган нигоҳим қаршисидаги мавжуд воқеликка эмас, балки ана шу воқелик орқали бутунлай ўзга бир оламни кўраман».

Шундай инсон дарахт навдаларида фаришталар хониш қилаётган бир пайтда, ундаги нок меваларини кўра оладими?

¹ Гинея – олтин танга.

У, ҳақиқатдан ҳам ҳеч қаерда таҳсил олмаган, башарти барча азиз-авлиёлар ўтайдиган ягона мактаб, – сидқидилдан меҳнат қилиш дорилфунунини ҳисобга олмаганда. Инжили шариф таъсири остида тарбияланган Блейк афсона-асотирларнинг азбаройи шайдо-си бўлиб, улар фавқуллодда улуғвор тимсоллар билан мафтун қилар, ва улар билан ўз тасаввури – хаёлот мўъжизаларини қиёслашни хуш кўрарди. Уўрта асрлар ва ўзига замондош тасаввуф намояндаларидан жуда кўп илмларни ўзлаштирганди. «Пайғамбарлик китоби»даги шеърий туркумлар ҳайратомуз афсоналарга бевосита ўхшаб кетади, мазкур китоб мавзуи эса яҳудийлар, юнонлар, римликлар, ҳиндлар афсоналаридан, каббала, қадимги гностикларнинг кўҳна тамойилларидан, антиномианликдан кўп жиҳатдан олинган. Айни сўнгги тамойиллардан Блейкнинг ўзига хос бидъатона-исёнкорлик афсоналари майдонга келган.

Ва, албатта, Чосер ва Шекспир, Платон ва Овидий, Мильтон ва Частертон, Ариосто ва Данте, бутун инглиз тафаккури. Яна – муайян ифода воситалари: эллин шеъриятининг – юнон тили, Данте-нинг – итальян тили, Инжили шарифнинг – қадимий яҳудийлар тили. Дюрер ва Микеланжелонинг тасвирий санъатдаги ҳайратомуз тимсол-намуналари. Ҳайратомуз улуғворликка тийиқсиз мойиллиги билан, албатта, Мильтон олдида қарздор. Дарҳақиқат, ижод сирларини кимлардан ўрганмаган дейсиз... Кейинчалик Фюзели уни назарда тутиб: «Блейкдан осонлик билан ҳеч нарсани сездирмай жуда кўп фазилатларни ўзлаштира бўлади!» деганди.

ИОВА НИГОҲИ

Англияда инсон талантили ва даҳо фазилатлар соҳиби бўлиши эмас, аксинча, сусткаш ва ҳаммолдай итоатгўй бўлиши, асилзодаларнинг санъат ва илм-фанга оид мулоҳазаларига лом-мим демай қушилиши талаб этилади. Башарти шундай бўлса, намунали одам сифатида қадрланади, аксинча, очликдан ўлиб кетаверсин.

Блейк.

У умр бўйи нималар қилди... Бутун умр – ғарибона кун кўрди, умр бўйи бурда нон топиш ташвишида қайғуриб, бирон-бир кимса танимайдиган ва эътибор ҳам бермайдиган аҳволда жонбозлик кўрсатиб ҳаёт кечирди.

«Фойда-даромад юрак ютиб ҳеч қачон остонамдан ҳатламайди» – деган ёзғиришига гўё фаришталар «Омин!» дегандай...

Ундан сабр-тоқатли бўлиш, тақдирга тан беришни ҳақиқатдан ҳам бамисоли талаб қилдилар, у эса росмана даҳо шоир эди.

Чинакамига антиқа шахс, мураккаб мутафаккир, ҳайратомуз шоир. Пайғамбарлик китоблари, Мангу барҳаёт Инжили шариф шеърӣ туркумлари яратилмаган тақдирда ҳам фидокорона ҳаёти унга муносиб ҳайкал бўларди. Ҳаётӣ эътиқодларидан мажбуран воз кечмаган, қора қозонини қайнатиш учун истеъдод қобилиятини бозорга солмаган, кимларнингдир кўнглини топишга уриниб, ёлғон-яшиққа зўр бермаган мардона шахсларни санайдиган бўлсак, қанчани ташкил этади?..

Ўта қаноатгўй ва камтарин, лекин ўз қадрини яхши биладиган Блейк шонсиз-шарафсизлигига ҳамда ўзгаларнинг ўринсиз ғанимлигига мардона бардош берди. Иродаси букилмас шахслар тоифасидан экани болалигидаёқ аён бўлганди. Беҳуда тергашлару ўринсиз насихатбозликка асти тоқат қила олмагани боис, отаси уни ўқитишга ҳам юраги дов бермади. Шу боис, у ўзлигини шахсан ўзи яратди: ўзини ўзи ўқитди, ўзига ўзи савод бериб нафақат билимли қилди, балки тафаккур юртишни ҳам ўргатди. Ўта кескин ва муросагўйликка ҳеч қандай ўрин қолдирмайдиган феъл-атвори ўзгалар билан муомала қилишини қийинлаштирар ҳамда умуман ҳаётда халақит берарди. Бироқ айни мана шундай феъл-атвори туфайли буюк асарларни яратди.

Унинг муросасизлиги ўта кескинлик, аччиқ қиноя билан чегарадош эди. У Академиядан ва унинг барча мусаввирларидан нафратланарди. Самовот (Жаннат) билан Дўзахнинг Никоҳи асарида тил-ёғлама тақводорликка қарши исён ўта муҳтожликдан ўта дарғазаб бўлишига айланиб кетган. Зеро, унинг ўзи ҳам азбаройи зиддиятли бўлиб, гўё муҳаббат ва нафратнинг уйғунлашувидан яратилганди.

Эзгулик – ақл-идрокка итоат қилувчи сусткашлик, Ёвузлик – куч-қудратдан юзага келувчи фаоллик. Эзгулик – Самовот (Жаннат), Ёвузлик – Дўзах.

Унинг дунёқараши моҳиятан – Иовага хос нуқтаи назар: ҳаётдаги ҳамма нарсани бой бериб, инсон мангулик ва Коинот билан қовушади, яъни илоҳий куч-қудрат касб этади. Штирнер ва Нитшенинг Ягоналик ва Аъло Одам шахсиятига Блейк табиийлик таърифини беради: инсон мавжудият билан афсонавий уйғунлашиб кетади.

Барча буюк шоирлар сингари унинг иқтидори ҳам жуда эрта намоен бўлди: ўн ёшида – жуда етук шеърлар, ўн тўрт ёшида – маҳорат билан тасвирий санъат асарлари, ўн олти ёшида эса – антиқа тароналар ижод қилган, мусиқаларнинг бирортаси ҳам сақланмаган – у нота ёзувларини билмасди. Айтишларича, у шеърларини кўшиқ қилиб қуйлаган.

У ўймакорлик эвазига кун кечирарди, бу касб-хунар шеърятни бойитиши билан боғлиқ ягона ҳолат бўлса ажаб эмас: шеърларини

эълон қилиш учун сармоёга эга бўлмагани боис, ғаройиб нақшлар ёнига шеърларини ўймакорлик билан битарди – бунда ҳайратомуз манзара пайдо бўларди: шеърый матн билан тасвирий санъат намуналари бир-бирини ўзаро бойитиб, мазмун-моҳиятни яна ҳам чуқурлаштирарди. Блейк тасвирий санъат борасида оташин шоир бўлганидек, орадан юз йил ўтиб, Скрябин ана шундай оташ-аланга билан йўғрилган тароналар яратди, деб ёзганди кейинчалик тадқиқотчилардан бири.

Расмларнинг моҳирона тортилган ҳошиялари, рамз-тимсолларнинг мавҳумий поёнсизлиги, ранг-бўёқларнинг муштараклиги – ҳад-худудсиз ҳаёлот билан, аниқ пухталиқ – ҳайратомуз кучларнинг самовий олишуви билан уйғунлашиб кетади.

У мусаввир сифатида ҳам беназир бўлган: Иова китобига, Дантега, Блэр Қабрига, Юнгнинг Тунги ҳаёлотларига, Вергилийнинг эклогларига ишланган ўйма нақшлар; Чосернинг Кенгерберия ҳикоялари зиёратчиларини акс эттирувчи рангли расмлар; Илоҳий Комедияга бағишланган мусиқавий суратлар шундан далолат беради. Гап ҳатто ифодавийликда ҳам эмас – гап сюрреализмда. Кейинчалик уни мутаносибликларнинг ўзаро мос келмаслигида ва аслиятни назар-писанд қилмасликда айблайдилар – афсоналар яратувчиси тасаввурида ўзгача қиёфа касб этмаган табиатдан андоза олиши мумкинми?

Коппа ва «ғазабнок»лар сингари антиқа қоидаларга амал қилувчи антиқа табиатли одам, Беуланинг Одам Ато гуноҳи ғоясини инкор этувчи янги Одам Атоси эди. Блейк чизган инсоннинг бокира вужуди руҳоний эркинлик рамзи бўлиб, Баттс баён этган ва Блейк тўғрисидаги барча китобларга киритилган Лэмбетидаги лавҳа айна ҳақиқат. У ён-атрофдагиларни ўйлантириш ва бош берк кўчаларга киритиб қўйишни хуш кўрар, ўзининг ажойиботлари билан ижтимоий шарт-шароитларга ўзгача руҳ бахш этар ва ҳатто ғайриоддий фикр-мулоҳазаларини кинояомуз ва ҳаттоки ақидапарастларга хос шаклда тез-тез баён қиларди.

Оммага бефарқ муносабатда бўлишни Блейк бошлаб берган. Орадан асрлар ўтгач, О.Уайльд чинакам ижодкор учун мухлислар оммаси мавжуд эмас, деб айтганди. Агар Жонсон одми китобхонларни мўлжаллаб қалам тебратган, Поп эса мухлисларнинг хайрихоҳлигига сув ва ҳаводий муҳтожлик сезган бўлса, Блейк ва Шеллидан барча ижодкорлар учун китобхонлар оммасини ўз санъаткорлик даражасига юксалтириш даври бошланади. Мана, масалан, Колриж жамоатчиликнинг ижодига оид фикр-мулоҳазаларига бефарқ эканини ошкора таъкидлаган. Кейинчалик Джойс, Паунд, Элиот... шундай тамойилга амал қилдилар.

Маърифатпарварлик асрида – унинг энг юксалган даврида – Блейк жаҳолатли асрлар ва қуббали шаклларнинг эстетик куч-қуд-

ратини баралла тарғиб этди. Барча асрлар баравар, деган машхур иборани Блейк айтган.

У изчил бўлишни ўз олдига мақсад қилиб кўймаган. Француз инкилобининг башоратчиси ва куйчиси эканидан қатъий назар, ундан осонгина юз ўгирди. У ўз саробий орзуси – туманли Альбионнинг Янги Қуддуси шариф бўлишига инонар – ҳамда ўз эътиқодини масхаралаб майна қиларди. Таъбир жоиз бўлса, Элиотнинг Бепушт замини илдизи Блейкнинг Голгонузасига бориб тақалади. Блейк утопиясининг ўзига хослиги – қатъиятдан холи эканида.

Блейкнинг пацифизми – урушлар ғанимию тинчликнинг ҳаминқадар тарғиботчиси экани қайта-қайта тилга олинган. Жаҳонни забт этиш хусусида гап кетганда, у ҳақиқатдан ҳам ғанимларнинг ҳукумати билан ўзининг қадрдон ҳукуматини ажратмаган.

Ўзгаларни ранжитиш фазилат саналмайди. Давлат ажнабийлар ҳисобига такомиллашмайди.

Урушқоқ давлат ҳеч қачон санъат асарлари яратмайди, талон-тарож қилиб, вайрон ҳам қилади, қўлига илинган ашёларни ташиб кетади ҳам зўр бериб ҳамма-ҳамма нарсани тўплайди, сотиб олади ҳам, бироқ, бунёдкорлик, яратувчилик билан шуғулланмайди.

Мана бу теран мулоҳазалар гўё биз ҳақимизда айтилгандай:

*Мудҳиш муждаларга нечун ўч қулоқ,
Кўзларда – жилваси заҳарханданинг?
Шафқатсиз қобқода киприк – найзалар,
Пистирмада сонсиз жангарилари.
Не боис меҳрибон-мунис нигоҳлар
Қаърида жавоҳир-дурларга ўчлик?
Нечун губор инар болдай забонга?
Қулоққа дўнар боз нечун бор вужуд?
Ҳам жирканч бадбўйга ташна димоғлар?
Атласдан тушови ёнаётганнинг?
Эҳтирослар узра соф-шаффоф ниқоб?*

БОКИРАЛИК ВА ТАЖРИБА ТАРОНАЛАРИ

Ботинан ҳайратомуз сезгир, кароматгўй, пайғамбарсифат Блейк бутун бошли яхлит даврлар ва яхлит оламлар миқёсида мулоҳаза юритган. Блейкнинг саробий хомхаёллар дея нисбат берилган кароматлари келажакда ҳақиқати бўлиб чиқди. Шоирона тизмалар дастлабки ижодий тажрибалар бўлса, Бокиралик тароналарининг шоирона нафосати ва Тажриба тароналарига хос юксак санъаткорлик

орқали унинг ўзи бағоят қадрлаган тасаввурнинг куч-қудрати яққол намоён бўлади. Бу ўринда инсоний феъл-атвор шу даражада теран неқбинлик билан идрок қилинадикки, мазкур фазилат Пайгамбарлик китоблари туркумига кирган шеърларда руҳониятни идрок қилишга айланиб кетади.

Якобинчилар инқилоби бошланиши ва якуни – беш йил оралик муддатга эга Бокиралик тароналари ва Тажриба тароналари айни шу ибтидо ва интихонинг: ижтимоий бўронларнинг халоскорлигига болаларча соддадиллик билан ишониш ва ҳафсаласи пир бўлган инсон аччиқ изтиробларининг рамзи бўлди. Уйғунлик ва беғубор неқбинлик ўрнини жаҳолатли турмушнинг аччиқ ва кулфатзада манзараси эгаллайди.

*Не ила муқаддас бу кўклам куни –
Мамлакат бағоят бадавлат ҳам бой.
Бироқ оч, ялангоч турмуш юкини,
Ўғлонлари аранг судрар, холи вой?
Не ахир титратар замин-осмонни,
Навоми-нолами, сўйла эй, машишоқ,
Фарёд-фигон тутмиш ҳар тўрт томонни,
Қашишоқсан, о юртим, қашишоқсан, қашишоқ!*

Болаларча шоду хуррамликка – Болаларча аламзадалиқ қарши чиқади. Илоҳий тимсолга – Инсоннинг асл қиёфаси, Муҳаббат гулшанига – Сўлгин атиргул ва Заҳарли дарахт, Қўзичоққа – Қашқир қарши чиқади. Маърифатпарварлик даврининг мулоҳазакор неқбинлигига ва ўзининг утопиясига Блейк Тажриба тароналари билан жавоб беради. Беғубор болакайнинг ўй-хаёллари ва изтиробларида – у хоҳ митти дарбадар, хоҳ митти мўри тозаловчи ёки хоҳ адашиб қолган қизалоқ бўлсин – Достоевский қаҳрамонларининг кўнглида раҳм-шафқат уйғотган болалар кўзларида ғилтиллаган ёш томчиларининг рамзий тимсоли акс этган.

*Гўдак эдим вафот этганда онам,
Тилим чиқиб-чиқмай сотди ўз отам.
Машаққат ҳам сабр-тоқат қисматим...*

Бироқ, Бокиралик тароналарида ҳам нафақат кўр-кўрона умидворлик, балки болаларга хос беғуборлик қаршисида таъзим бажо келтириш мужассам. Блейк алла ва саноқ қўшиқлари оҳангида болаларга хос ҳаётни акс эттирар экан, беозорлик ва раҳм-шафқатликни курашга қарши қўяди. Инсониятнинг тимсоли исмим – шоду хуррамлик дея ўзини таништирувчи – гўдак, болакай.

Бокиралик тароналаридаги чўпон қизи Аркадия Тажриба тароналарида ғойиб бўлади. Ҳаётни жаҳолат ва даҳшат қамраб олган. Ҳамма жойда ёвузликнинг дасти дароз. Блейк – шоирона ривоятда – утопия ва ҳаёт ҳақиқатини қарама-қарши қўяди. Ҳаёт ҳақиқатининг қўли баланд келади.

Тажриба тароналари – балоғат палласидаги Блейк бўлиб, у одамнинг қиёфасида «ожизлик ва ғам-ғусса, кулфат муҳри»ни кўради, «ақл-идрок ила яратилган кишанлар жананги»ни тинглайди.

*Барқарор бўлсайди меҳр-мурувват,
Муҳтожлик нелигин билмасди ҳеч ким.
Гар барча бўлсайди бахтли, бақувват,
Шафқатга ҳеч ҳожат қолмасди токим.*

*Сокинлик қаърида қўрқув ҳам даҳшат,
Хукмрон ва ҳоким худбинлик мудом.
Шафқатсизлик зимдан пинҳона ваҳшат,
Ки ҳар бир қадамга дом тикар, боз дом.*

Бу не? Дастлабки Ёвузлик чечакларими?

САМОВОТ (ЖАННАТ) ВА ДЎЗАХНИНГ НИКОҲЛАНИШИ

Блейкнинг кейинги ижоди – бокираликдан тажриба сари тобора кўпроқ силжишдан иборат. Ҳаётнинг теран қатламларига кириб борар экан, зулумот, шиддатли бебошлик, тимсолларнинг жўшқинлиги шоирнинг ижодига хос бўлади. Унинг ифода воситалари ҳам – Қувончли сананинг саробий кўтаринкилигидан Иова китоби шеърий туркумларидаги эсхатологияга қадар ўзгаради.

Самовот (Жаннат) ва Дўзахнинг никоҳланиши туркумлари – нафақат диалектика билан бир вақтнинг ўзига, айни палла Сведенборгга хурмат-эҳтиром. Зиддиятлар ўз ҳолича эмас, балки уларнинг инсон табиатидаги мавжудлиги муҳим аҳамиятга молик. Блейк ижодиётининг ахлоқий теранлиги шундаки, одамзот учун тафаккур ва муҳаббат қанча зарур бўлса, куч-қувват (ирода), нафрат, шахсияпарастлик шунча зарур. Гераклитнинг эзгулик ва ёвузликнинг ҳаёт-бахш аҳамиятига оид ғоясига эргашган Блейк самовот (жаннат) ва дўзахни ўзаро яқинлаштиради. «Зиддиятсиз тараққиёт бўлмайди. Ўзаро мойиллик ва ётсираш, тафаккур ва ҳис-гуйғу, муҳаббат ва нафрат инсоният ҳаёти учун зарур».

Ҳаёт манбаи – куч-қувватда, куч-қувват манбаи эса – инсон танаши; ақл-идрок куч-қувватнинг ташқи қобиғи, холос. Нафрат арс-

лонлари билимдонлик қирчанғиларига нисбатан ақллироқ, Самовот ва Дўзах маталлари – кейинчалик Нитшенинг бутун ижоди учун замин бўлган (Иова китоби эса Лотреамонинг бутун ижодий фаолияти учун замин ҳозирлаган); итоаткорлик – захарли чечак, кўлмак сув – турли касалликлар манбаи; куч-қувват – мангу ҳузур-ҳаловат; эзгулик – сусткаш, заиф, ёвузлик – фаол; ёвузликни куч-қувват юзага келтиради; фавқулодда ҳолатлар орқали ўтадиган йўл донишмандлик қасрига элтади; агар беҳаловат кимса бемаъни қайсарликларига зўр бераверганида эди, донишмандга айланарди; маданият равон йўллар очади, бироқ бирмунча айланма йўл-йўлақлар айни даҳолар босиб ўтадиган йўллар сирасига киради.

Мильтон фаришталар ва Тангри ҳақида кишанбанд ҳолда ёзганининг, иблислар ва дўзах ҳақида эса эмин-эркин ижод қилганининг сабаби шундаки, у чинакам шоир бўлган ҳамда ўзи ҳам билмаган тарзда иблис фирқасига мансуб бўлган.

Кейинги хулоса – Йўқотилган Жаннатни ўта азбаройи синчковлик билан мутолаа қилиш натижаси. Блейкнинг ўзи ҳам шу фирқага мансуб бўлган: «Иблиснинг иштирокисиз санъат асари яратилмайди».

Коппа, Сэлмон, Коппин, Холланд сингари «газабноклар»га эргашиб – ва яна Нитшенинг Зардўштига аввалдан замин ҳозирлаб, Блейк мангу барҳаёт Инжили шарифда Аъло Одамни тараннум этади. Блейк талқинидаги пантеизмга биноан, Тангри жамики мавжудотларда, одамларда яшайди. Бу учинчи иоахимият даврининг Исо Масиҳи бўлиб, у ҳар бир инсон руҳиятига сингиб кетган: «Бизлар Тангримонанд бўла олмағимиз учун Тангри бизларнинг қиёфамизга кирди».

*Ўзингни ҳақорат қилганинг сайин,
Тангрини ҳақорат қилмогинг тайин.
Сен-да мангуликдан оташин учқун,
Шукрона айт инсон бўлганинг учун.*

Блейк, кейинчалик, Қуддуси шариф туркумида ёзади: нечун фаолият кўрсатмаймиз, нимадан кўрқамиз ахир?

*Нечун боз Тангридан тилаймиз мадад?
Жисму жонимизда то ҳозир Ўзи,
Ўзимиз халоскор бўлмоғимиз шарт.*

Самовот хазинаси, давом этади у, тафаккур яратган тасаввур, холос, дўзах тўғрисида эса шундай деб ёзади: дўзах – аслида йўқ, дўзах – одамзот шахвоний майл-истакларига зўр берганида пайдо бўлади,

уларнинг амалга оширилиши одамзотни кўз очиб юмгунча ҳолдан тойдиради: зеро Ҳаёт бор бўйича Муқаддас (баайни Швейцарнинг ўзи!).

Бегона одам қаршисидаги қўрқув-ваҳималаридан аини озод экани Блейкка Самовот ва Дўзахнинг никоҳланиши асарида дўзах ва иблис ҳақида шу қадар осонлик ва ҳушчақчақлик билан ижод қилиш имконини берган. Чинакам шоир бўлгани ва «Ўзи ҳам билмаган тарзда беихтиёр Иблис фирқасига мансуб бўлгани» боис, Мильтонга ҳамду сано айтар экан, назокатли баёнгина Блейкни ғаройиб «ғазабнок»дан ажратиб туради, аини ўша «ғазабнок», ривоят қилишлари-ча, «шўрлик Иблисни зиммасига юклатилган беҳисоб бўҳтон-туҳматлардан покланган ҳолда кўришни истардим», - деб айтган экан.

Блейкнинг энг муҳим ғояси: Инсон руҳияти жисмидан холи бўла олмайди. Эҳтимол, бу ҳаётий фалсафа негизларидан бири бўлса, ажаб эмас ва биз бу мавзуга яна қайтамыз.

Ёвуз ниятлилар Мангу барҳаёт Инжилни ёвузликка, тақводорлар – ҳаққоний тақводорликка айлантиришларини Блейк тушунган.

*Менинг наздимдаги пайгамбар Исо,
Сенинг Исойингга ганим, норасо.
Сенинг наздингдаги жаннат боғлари,
Мен учун тақир тош дўзах тоғлари.
Кун бўйи Инжилга улфатмиз, улфат,
Мен толе топарман, сен зулмат-кулфат!*

ПАЙҒАМБАРЛИК КИТОБЛАРИ

Шайтон коргоҳлари ичра, во ажаб,
Наҳотки муқаддас Қуддус ҳам бўлган?

Блейк

*Мангу дарбозанинг темир қопқасини очади дарбон,
Тэль огоҳ бўлади, ўзга хилқат сиридан.
Марҳумларнинг лаҳадлари, ер қағрида тубанликлар,
Бу хилқатга, во ажабки, аҳли одам қалбан пайванд, –
Қайғу-кулфат салтанати, шодонликдан йўқ нишон.
Қароргоҳи булутларнинг ҳам рутубат воҳалари
Ичра унсиз фарёдларга кулоқ тутди, нафас ростлаб
Ёт-бегона қабрларнинг яқинида, ер қағридан
Тинглар нола-фигонларни...*

Тэль китобидан сўнг, 1784 йилдан кейин Блейк босқичма-босқич, қадам-бақадам ҳаёт ва замондан мангулик, абадият томон юз тутади.

Пайғамбарлик китоблари – маиший турмушнинг ҳайратомуз манзари, олам ва инсоният тақдирининг мажозий эпоси, Йўқотилган ва Қайтарилган Жаннатни давом эттирувчи янги илоҳият асари.

Шакл-шамойилига биноан улар жуда беқиёс, Инжили шарифни истисно қилганда, улар шаклан беқиёс. Блейк янги илоҳий фалакиётни яратишга чоғланади, унинг ҳайратомуз рамзу тимсолларидаги ҳаёт бутун ранг-баранглиги ва омонатлиги билан намоён бўлади. Шелли-Байронга хос илоҳий доҳиёна олишувлар ва Вагнерга хос Маъбудлар муҳорабасини пайғамбарона некбинлик билан кўра олган Блейк курашга айна ўша мазмун-моҳиятни сингдиради: темир-метин ва аланга-оташ кураши – инсонлар қалбида кечеди.

Хаёлот ва сирли тимсолларнинг ғаройиб базми жамшиди, қалаштириб ташланган ғоялар... Тимсоллар гоҳ ақл бовар қилмайдиган кўламларда маҳобат касб этсалар, баъзан бўлақларга ажраладилар, баъзан эса яна қовушадилар, хуллас, метаморфозалар кетидан эргашига Мотам – марсияси бунинг олдида чўпчакдан бўлак ҳеч вақо эмас... Образлилик маҳдудлик даражасига, зулумот қаъригача, мутлоқ қўнимсизликка қадар мураккаблашганидан-мураккаблашиб боради. Башоратлар, кароматгўйликлар, кашфиётлар – шу қадар беҳисобки, уларни ҳатто муайян тартибда тахлаб, қатламлаштиришнинг-да имконияти йўқ. Блейк турмушни мажозий акс эттиришга уринганми ёки иррационаллигини шунчаки ифода қилганми, аниқ айтиш қийин. Ўзи эса: «Мен мулоҳазакорлик қилишни ҳам, қиёслашни ҳам истамайман: менинг вазифам – ижод», деган ақидага амал қилган.

Золим – Маъбуд, ашёлар ижодкори Юрайзен, прометеймонанд Лос, Орка, Фузон, уларнинг ўғиллари, қизлари, хотинлари, дўстлари, ғанимлари – афсонавий қаҳрамонлар эмас, балки инсоний хислатлар, феъл-атворларнинг ранг-баранглиги, камалакдай товланиши, руҳий изтиробларнинг шартли белгилари.

*Қуддуси шарифдан кетиб, Бобилни –
Ўғиллари билан кура бошлади;
Инсонлар қалбидан панжара ясаб,
Аччиқ кўзёшлардан баланд дарвоза.
Бир пайт саодатманд эл кулфатидан
Тикладилар минораларни...
Ва йўллар тортилди гамга омукта,
Омонат ашёдан иморатларни,
Ибодатхоналар умидсизликдан
Дўзахга элтувчи қабр тошларидан
Бешафқат сайқаллаб саройлар қурди.*

Маъбудлар кураши – ҳатто одамлар, инқилобчилар ва даҳолар курашининг эмас, балки инсоний эҳтирослар тўқнашувининг рамзи. Лос Юрайзенни енгади, бироқ ғолиб бўлгани ҳолда оташин Оркка нисбатан золимга айланади. Лекин Оркнинг аҳволига ҳам ҳавас қилиб бўлмайди, қояга занжирбанд қилинган Оркнинг ўзи ҳам қоянинг таркибий қисмига дўнади. Лос синглизининг ёлворишларига ён бериб, Оркни кишанлардан халос қилгани ҳеч қандай наф бермайди, унинг танасини қоядан ажратиб бўлмайди...

Ҳатто асарнинг киноявий шакли, ҳатто Маърифатпарварлик даври мулоҳазакорлигига қарама-қарши услуб ҳам, ҳатто «хоҳиш-истаклар эркинлиги»га оид ҳал қилувчи ғоя ҳам – барҳаёт инсонга нисбатан чексиз ҳурмат-эҳтиром.

Мильтон ва Қуддуси шариф туркумининг якуний достонида вайронгарчилик исёнкорлигидан узил-кесил воз кечилади. Орк ўрнини Мильтон руҳининг ислоҳотчиси эгаллайди. Замонавий тартиб-интизомнинг Қуддуси шарифи – Бобилга оид инқирозга юз тутади, бироқ қилич билан эмас, пайғамбарлик санъати билан емирилади. Гўзаллик – оламни кутқаради, дейди орадан йиллар ўтиб Достоевский. Ёлғиз дарвешнинг дуолари ва беванинг аччиқ кўз ёшлари оламни кутқара олади, деб ёзади «Бўзарган роҳиб» асарида Блейк.

Пайғамбарлик – Блейк шеърятига хос ҳал қилувчи калима. У ҳатто динларнинг кўп эканини ҳам турли халқлар пайғамбарона руҳни хилма-хил талқин этганликлари билан изоҳлайди. Пайғамбарлик китоблари пайғамбарона башоратларга ҳақиқатдан ҳам жуда бой: инсоннинг машиналар қулига айланиши, аланга-оташ таратувчи иблис коргоҳлари, сершовқин дастгоҳлар, Лоснинг қизлари айна шу дастгоҳларда инсоний қисмат тўрларини тўқийди, узум шарбатини эмас, аскинча, инсонлар қонини сиқиб чиқарувчи маҳобатли исканжалар, инсон танасини нимта-нимта қилувчи ғилдираклар ва зирҳли ғилдираклар... «Машина инсониятга ва санъат асарларига ҳалокатли таъсир кўрсатади».

*Кузатади Шотландия ўғлонларин
Оташ кўллар қучоғига даста-даста.
Тўқувчилик қилар Уэльснинг қизлари,
Оналари Альбионинг ёш-навраста.*

Дарвоқе, Блейк ўзини афсунгар ёки нотих ҳисобламайди. У Пайғамбарлик китобини ёзиб тугатгач: «Пайғамбарлар ҳеч қачон бўлмаган... Ҳар битта софдил инсон – пайғамбар; у ижтимоий ва хусусий амаллари ила фикр-мулоҳазаларини баён этади», – деб қайд этган, У: «Агар мана шу асно иш тутсангиз, натижаси мана бундай бўлади», –

дейди, У: «Қандай йўл тутишингиздан қатъий назар, барибир мана бу ва мана булар рўй беради...» – деб ҳеч қачон айтмайди.

Буюк Санъаткор сифатида, у анъанаю тамойилларнинг ижодкорни тушовлаб, имкониятларини чеклашини тобора теран ҳис этиб, композицион оидинлик, қофия, оҳанг, узвий алоқадорликдан воз кечади...

Мен яхлит оҳангдорликни шеъриятнинг зарурий хислати ҳисоблар эдим. Лекин бундай якраглик нафақат ғалати, балки бамисоли қофия каби бевосита чеклашини тез тушундим. Шу боис ҳар бир сатрда хилма-хиллик яратдик... ҳар бир калима ва ҳар бир ҳарф пухта ўрганилган тарзда айна мос ўринга қўйилган...

Пайғамбарлик китобларига чизилган сувратлар – Санъат олами ва Мовий атиргул мусаввирларининг расмлари. Стонхэнжа дарвозаси – Дени, Редон, Штук ёки Беклин даражасида яратилган санъат асари. Дўзах эшиги ва Илоҳий комедияга чизилган бошқа сувратлар тагига Чюрленис бажонидил имзо чеккан бўларди. Шоир сўзлар воситасида ифода қила олмаганларининг барчасини қатъиятли, шиддатли, маҳобатли сувратлар орқали акс эттирди.

Унинг Пайғамбарлик китоби қайсидир маънода Гельдерлиннинг савдойилик арафасида яратилган Тунги тароналарида такрорланади. Бу асарда ҳам ғайриоддий кўтаринкилик: соф илҳом, тафаккур ила видолашув жазаваси кузатилади.

Юқорида қайд этилгандек, бу ўринда ҳам шеърият – иблисона қироат остидаги жодугарлик ила боғлиқ ижод, юқоридаги сингари бу ўринда ҳам сўзларнинг рўйи рост мазмуни негизида ўзга иқлимлардан келувчи бошланғич илоҳий нидолар қулоққа чалинади, юқоридагидек, бу ўринда ҳам ҳаётга бегона ихтиёрсиз шоирнинг дасти чарақлаган юлдузлар узра яшинлар ила бошбошдоқлик қамраб олган янги самосини яратади ҳамда ўзига хос афсонасини юзага келтиради. Блейкнинг шеърияти ва сувратлари кўнгилининг хилват кунжақларида афсонавий мужда тусини олади: Дельфия дарасининг кароматли бўйлари узра ғаройиб манзаралар маст айлаган қоҳин сингари теранлик калималарини жон-жаҳди ила титраб-қақшаб ғўлдирайди, яратувчи иблис ҳам сўнган руҳоният комидан алангали ёлқин ҳамда яллиғланган тошларни йироқларга улоқтиради.

У қашшоқликда вафот этади ҳамда жамоатчилик маблағлари эвазига номаълум қабрга дафн этилади...

Вафот этганидан кейин Блейкнинг беваси собиқ дўсти Тэтэм марҳума ихтиёридаги барча сувратлар ва асарларни – юз жилд қўлёмани! – иблисдан илҳомланиб яратилган, дея ёқиб юборган. Ва айна «иблисона» тушқунлик кайфиятидагилар уларга қайтадан ҳаёт бағишладилар: Рафаэл издошлари – Суинберг ва Россетти, кейинчалик Йитс, Россияда эса «кувғинди» Бальмонт...

Лев ТОЛСТОЙ

МАКТУБЛАР

НИКОЛАЙ II ГА¹

1902 йил 16 январь, Гаспира.

Марҳаматли биродар!

Сизга мурожаат қилишимнинг боиси – Сизни нафақат шоҳ деб билганим, балки Сизни ўзимга биродар бир инсон деб билганимдир. Қолаверса, мен сизга баайни нариги дунёдан ёзмоқдаман, чунки қазойим яқин қолди.

Аммо Сизнинг бутунги кунда қилиб турган ишларингиз, яъни ижтимоий фаолиятингиз ҳақида, бу фаолият қанақа бўлиши мумкин эди: миллионлаб инсонларга қанчалар фойдали бўлур эди ва ушбу фаолиятингиз шу тарзда давом этаверса, ўша миллионлаб инсонларга ва шахсан ўзингизга қанчалар зиён етказиши мумкинлигини айтмасдан ўлишни истамайман, биродар.

Русиянинг учдан бир қисми қонунга зид ўлароқ бамисоли қамал ҳолатида яшайди. Полиция қўшинларингиз – ошкора ва хуфияларингиз кундан-кун кўпаймоқда. Қамоқхоналар ва сургун қилинадиган жойларингиз шу қадар тўлиб кетганки, уларнинг асосий қисмиини сиёсий махбуслар ташкил этади; энди улар сафига оддий ишчилар ҳам қўшила бошлади.

Цензура шу қадар аҳмоқона таъқиқлар чегарасига етиб келдики, энг қора кунларимиз саналмиш – 40-йиллар даражасидан ҳам ўтиб кетди. Диний тазйиқлар ҳеч қачон бу қадар шафқатсизлик билан олиб борилмаган эди... Шаҳарларда – завод ва фабрикалар қошида қўшинларингиз ҳаргиз тайёр турадики, қайси бир жойда халқ андак норозилик билдирса, милтиқларига ажал ўқларини жойлаб югуришади. Жуда кўп жойларда биродаркушлик бўлди ва янгидан-янги қон тўкилишига ҳозирлик кўрилмоқда.

Давлатнинг мана шундай муттасил амалга ошираётган кескин ва шафқатсиз хатти-ҳаракатлари сабабли 100 миллионли деҳқон халқ – ҳа, Русиянинг қудратини таъминловчи деҳқонлар – давлат бюджети муттасил ортиб бораётганига ёки, аниқроғи, аини ортиб бориши оқибатида кундан-кунга камбағаллашиб бораётир, очлик одатдаги ҳолга айланиб қолди. Ва, табиий, жамиятнинг барча қатламларида давлат сиёсатига нисбатан қаршилик кўрсатиш, унга душманларча муносабатда бўлиш ҳам одатий ҳолга айланиб қолди.

¹ Бу мактубни Ўзбекистон халқ ёзувчиси Шукур Холмирзаев қисман таржима қилган. Камина ўша таржимани қиёмига етказдим.

Буларнинг барчасини сабаби, ҳеч шубҳасиз, битта: гап шундаки, сизнинг маслаҳатчиларингиз халқ ҳаётидаги исталган илгари силжишни тўхтатиб, айна шу йўл билан халқнинг фаровонлигини ҳамда сизнинг хотиржамлигингиз ва хавфсизлигингизни таъминлаяпмиз, дея сизни ишонтирмақда. Бироқ Тангри таоло йўл берган инсониятнинг доимий олдинга интилишини тўхтатишдан кўра дарёнинг оқимини тўсиш осон. Муайян одамлар ҳаётнинг ҳозиргидек кечишини хоҳлайди, улар «аргес nous le deluge» (французча), яъни «биздан кейин дунёни сув босиб кетмайдими» деган ақида билан яшайдилар; бинобарин бунга сизни ҳам ишонтира оладилар ва бу уларнинг вазифаси ҳисобланади – хуллас, уларни тушунса бўлади. Бироқ, во дариғки, сиздай эркин, ҳеч вақога муҳтож бўлмаган одам, оқил ва бағрикенг инсон қандай уларга ишонишингиз; уларнинг даҳшатли йўл-йўриқларига амал қилиб, инсониятнинг ёвузликдан эзгуликка, зулматдан ёруғликка абадий талпинишини тўхтатишдек бемаъни муддао йўлида шунчалик ёвузликлар қилишингиз ёки ёвузликлар қилиниши учун имконият яратишингизни асло тушуниб бўлмайди.

Ахир, Сиз ушбу ҳолни билмаслигингиз мумкин эмас, яъни инсоният тараққиётида ҳаётнинг шакллари, жумладан, иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва диний шакллари тўхтовсиз ўзгариб, қўпол шакллари юмшоқроқ шаклларга, аҳмоқона бошқарувлар оқилона бошқарув усулларига ўрнини бўшатиб бераётир.

Бутун дунё тараққиётида шу ҳол кузатилаётир.

Сизнинг маҳрам-маслаҳатчиларингиз эса Сизга, йўқ, бу – ёлғон ақида, дейишади, рус халқи учун православ дини ва яккаҳоқимлик илгари қандай қимматга эга бўлса, ҳамон шундай – бу ҳол унинг табиатига хосдир ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолади, дейишади ва бир-бири билан боғлиқ бу икки бошқарув шаклини нима қилиб бўлса-да қўллаб-қувватлаш ва мустаҳкамлашни маслаҳат беришади. Ахир, бу икки томонлама хато-ку. Биринчидан, православлик рус халқига бир замонлар қанчалик қадри – табиатига хосдек бўлган эса, эндиликда бундай эмас. Синоддаги оберпрокурорнинг ҳисоботларидан билишингиз мумкинки, Русиядаги руҳан ва ақлан камол топган кўпдан-кўп зиёлилар бошларига ёғилажак хавф-хатарларни яхши билганлари ҳолда православликдан йироқлашмоқда, эзгу ҳақиқатларни тан олгучи мазҳабларга кирмоқда. Иккинчидан, башарти рус халқига православлик шу қадар хос – миллий туйғуси каби бўлар экан, бу ақиданинг бунчалар ҳимоя қилинишининг ҳамда уни инкор этадиганларни шафқатсизларча таъқиб қилинишининг сира ҳожати йўқ.

Энди яккаҳоқимликка келсак, бу ҳам рус халқига хос этиқоддир дейиш хато экани кўриниб қолди: илгари замонларда шоҳ – гуноҳ-

сиз, ердаги Худодир, унинг ёлғиз ўзи халқни – давлатни бошқаради, деб ишонишган бўлса, ҳозир ишонишмайди. Биринчидан, андак-кина саводхон одам ҳам биладики, яхши шоҳ, французлар таъбири билан айтганда: «un heureux hasard», яъни камдан-кам учрайдиган бахтли тасодиф, қолаверса, шоҳлар нодон ва жоҳил бўлишлари ҳам мумкин экан – худди Иоан Тўртинчи ва Павелга ўхшаб; иккинчидан; шоҳ қанчалик яхши бўлмасин, 130 миллиондан иборат аҳолини якка ўзи бошқара олмайди, халқни – давлатни шоҳга яқин турган кимсалар, халқ манфаатидан кўра ўзларининг нафани кўпроқ ўйлайдиган кимсалар бошқаради, бу мансабдорлар эса халқ фаровонлигини ўйламайди, аксинча асосан ўзларининг манфаатлари ҳақида қайғуради. Сиз менга шоҳлар ҳалол ва ишчан ўғлонларни ёнига олиши мумкин, дейишингиз мумкин. Афсуски, шоҳ бундай қила олмайди, у тасодифан ёки турли йўллар билан пинжига кириб олган бир неча ўнлаб кимсаларнигина билади, бу кимсалар сидқидилдан хизмат қилиши мумкин бўлган виждонли одамларни қора тоғдай шоҳдан тўсиб туради. Бинобарин, серғайрат, чинакамига маърифатли, ҳалол, ижтимоий фаолиятга ташна минглаб ҳалол одамлардан эмас, Бомарше айтгандек, шоҳ «кулларча ўртамиёна фель-атвори билан жамики ниятларига эришадиган» тоифалардан хизматчиларни танлаб олади. Кўплаб руслар шоҳга итоат қилишга тайёр, бироқ рус халқи ўз орасидан чиққан мансабдорларга ҳақорат қилмасдан бўйинсина олмайди, чунки шоҳ номидан халқни бошқараётган бу кимсалардан нафратланади.

Омманинг мустабид ҳокимиятга ва айна ҳокимиятнинг тепасида подшога, яъни Сизга муҳаббатдай туюлаётган қулларча маҳлиёлиги Сизни адаштираётир, биродар. Москва ва бошқа шаҳар кўчаларида Сизни ва ёрдамчиларингизни кўришганда, халқнинг «ура!» деб аюҳаннос солишига ишонманг. Булар асосан – полиция томонидан ҳайдаб келинган ва сафга тизилган, халқнинг сизга садоқатини хўжақўрсинга намойиш қилувчи оломондан бошқа нарса эмас. Эслайсизми, бобонгиз Харьковда бўлганида, ибодатхона майдонини тўлдирган минг-минглаб халқ – кийими ўзгартирилган полициячилардан иборат эди.

Башарти сиз, шоҳона ташрифларингиз чоғида бутун темир йўл бўйлаб саф тортган аскарлар ортига тизиб қўйилган деҳқонлар томонига мен сингари ўта олганингизда; қўшни қишлоқлардан ҳайдаб келинган ҳамда совуқда ва тиззагача лойга ботган ҳолда сизнинг келишингизни бирон-бир манфаат кўрмасдан бир неча кун кутган бу деҳқонлар: оқсоқоллар, юзбошилар, ўнбошиларнинг дардларини тинглаганингизда эди, халқнинг чинакам вакиллари, оддий деҳқонлардан яккаҳоқимлик ва унинг вакилига муҳаббатга тамомила зид фикрларни эшитар эдингиз. Агар 50 йил муқаддам Николай I даври-

да Чор подшоси ҳокимиятининг обрўйи юқори бўлган бўлса, кейинги 30 йил мобайнида унинг ҳурмати тўхтовсиз пасайиб, сўнгги пайтда шу даражада тушиб кетдики, эндиликда барча тоифаларга мансуб исталган одам ҳукумат фармойишларини нафақат тортинмасдан дадил қораламоқда, балки шоҳнинг ўзига ҳам маломатлар ёғдирмоқда, ошқора масхаралаб устидан кулмоқда.

Яккаҳоқимлик – давлат бошқарувининг эскирган, умрини ўтаб бўлган шакли. Тўғри, бу бошқарув усули Африканинг қайсидир бурчакларидаги қабилаларга маъқул тушар, аммо рус халқига маъқул тушмай қолганига анча вақт бўлди: рус саводли, маданий бўлгани сари бу масалаларда ҳам кўзи очилаёттир. Бинобарин, бошқарувнинг бу шакли ва у билан боғлиқ православияни фақат ҳозиргидек хилма-хил зўравонликлар: кучайтирилган соқчилар, сургуллар, қатллар, диний таъқиблар, китоблар ва газеталарни таъқиқлаш, сийқаси чиққан таълим тизими ҳамда умуман ақлбовар қилмас бемаъниликлар ва шафқатсизликлар ҳисобига сақлаб туриш мумкин.

Сизнинг ижтимоий фаолиятингиз ушбу кунларгача шу тарзда кечди. Дастлаб Тверь депутатларига жавобан, одамларнинг қонуний истакларини «бемаъни хомхаёллар» (Николай II земствалар ва дворянларнинг вакиллари олдида сўзлаган нутқида «ички бошқарув ишларида қатнашиш таклифларидан «бемаъни хомхаёллар» сифатида огоҳлантирган ҳамда «яккаҳоқимлик негизларини бундан буён ҳам ҳимоя қилишини» баён қилганди – Шукур Холмирзаев) деб атаганингиз бутун рус жамиятининг норозилигини келтириб чиқарди. Финландия хусусидаги буйруғингиз (Чор ҳукумати Финландияни руслаштириш мақсадида қаттиқ сиёсат юритади. 1900 йили Финландияда «Давлат тили – рус тили» деб эълон қилинади; 29 июнда чиқарилган янги қонунга кўра эса финлар Рус армиясида ҳарбий хизмат ўташи шарт қилиб қўйилади), Хитойга босқин (1901-1902 йилларда Германия, АҚШ, Англия, Франция ва ҳоказо давлатлар томонидан қилинган интервенцияга Русия ҳам қўшилган эди – Шукур Холмирзаев), Гаага конференциясига тақдим этган дастурингиз ва амалда унинг аксини қилганингиз (1899 йили Русиянинг ташаббуси билан Гаагада Тинчлик конференцияси очилган, айна чоғда чоризм Узоқ Шарқни батамом босиб олиш учун тайёргарлик хусусида буйруқ чиқарган эди – Шукур Холмирзаев), вилоятларда ўзини-ўзи бошқарувни сусайтириб, тўраларча бошқарув усулларини қўллаб-қувватлашингиз ва кучайтиришингиз – бу аксилинсоний қилиқларингиз бўлмаслиги мумкин эди.

Зўравонлик чора-тадбирлари билан халқни фақат эзиш мумкин, бироқ уни бошқариб бўлмайди. Бизнинг давримизда халқни чинакамига бошқаришнинг ягона усули халқнинг ёвузликдан эзгулик, зулматдан ёруғлик сари интилишларига раҳбарлик қилиб, бу мақсадга

энг яқин йўл билан олиб боришдан иборат. Буни амалга ошириш учун эса биринчи галда халққа ўз истаклари ва шикоятларини айтиш имконини яратиш керак ҳамда мана шу истаклар ва шикоятларга қулоқ тутиб, улардан битта синф ёки тоифанинг эмас, балки аксарият кўпчилик аҳолининг, меҳнаткашлар оммасининг талабларига жавоб берадиганларини амалга ошириш зарур.

Башарти, рус халқига ўз истакларини баён қилиш имконияти бериладиган бўлса, менинг назаримда улар қуйидагилардан иборат бўлади:

Меҳнаткаш халқ биринчи галда ўзини бошқа барча фуқаролар ҳуқуқларидан фойланишга имкон бермайдиган, ҳамма ҳақ-ҳуқуқлардан маҳрум жабрдийда аҳволига солиб қўядиган махсус қонунлардан халос қилишни сўрайди; кейин ўзининг маънавий эҳтиёжларига хос ва мос таълим ва эътиқод эркинлигини, бемалол кўчиб юриш эркинлигини хоҳлашини айтади; ва, энг муҳими, бутун 100 миллионли халқ ердан эркин фойдаланишни, яъни ерга хусусий мулкчилик ҳуқуқи бекор қилинишини хоҳлашини бир овоздан баралла талаб қилади.

Айни мана шу – ерга хусусий эгалик қилиш ҳуқуқининг йўқотилиши, менимча, Русия ҳукумати бизнинг давримизда амалга ошириши керак бўлган дастлабки вазифа ҳисобланади.

Инсоният ҳамиша афзал ҳаёт тарзига талпинади, бинобарин ҳаётининг ҳар бир даврида афзал ҳаёт тарзини амалга оширишнинг давр талабларига мос энг яқин вазифаси мавжуд. Эллик йил муқаддам Русия учун қулликка барҳам бериш ана шундай энг яқин ва муҳим вазифа бўлганди. Бизнинг давримиздаги асосий вазифа меҳнаткашлар оммасини бир ҳовуч ҳукмронлар тоифасидан озод қилишдан иборат, бугунги кундаги амалий вазифа мана шу.

Ғарбий Европада бу мақсадга завод ва фабрикаларни ишчиларга умумий фойдаланиш учун бериш йўли билан эришиш мумкин дейишади. Мазкур муаммонинг Ғарб халқлари учун шу тарзда ҳал қилиниши тўғрими ёки нотўғрими, буни қилса бўладими ёки бўлмайдими, бундан қатъий назар ҳозирги аҳволдаги Россияда бундай қилиб бўлмаслиги шубҳасиз. Аҳолисининг аксарияти кишлоқларда яшайдиган ва ҳаёти йирик заминдорларга тўла боғлиқ бўлган Россияда фабрика ва заводлардан умумий фойдаланишга ўтиш йўли билан меҳнаткашларни озод қилишнинг имкони йўқ. Рус халқини фақат ерга хусусий мулкчиликни йўл қилиш ва ерни умумхалқ мулки деб эълон қилиш орқали озод қилиш мумкин, бу рус халқининг азалий ардоқли орзуси бўлиб, Русия ҳукуматидан ҳали ҳамон шундай қилишни кутаётир.

Менинг бу мулоҳазаларимни, айниқса ерни умумхалқ мулки деб эътироф этишга оид таклифимни сизнинг маслаҳатчиларин-

гиз «давлат бошқарувининг бутун мураккабликларидан беҳабар кимсанинг ўтакетган ҳавойи фикрлари ва ўқувсизлиги» деб талқин қилишларини биламан; лекин шуни ҳам биламанки, халққа нисбатан тобора кўпроқ шафқатсиз зўравонликлар қилишга мажбур бўлмасликнинг фақат ёлғиз чораси бор, хусусан: халқ истакларидан олдинда юрадиган мақсадни ўз вазифангиз қилиб олишингиз керак. Хуллас, рўпарадан келаётган арава янчиб кетишини кутиб ўтирмасдан унинг жиловини қўлга олиш керак, яъни ҳаётнинг афзал шакллари жорий қилувчиларнинг олдинги сафларида бориш керак. Бу борада Россиянинг вазифаси фақат ерга хусусий мулкчиликни йўл қилиш саналади. Фақат шундагина Русия ҳукумати завод-фабрикаларнинг ишчилари ёки ўқувчи ёшларга ҳозиргидек номуносиб ва мажбурий ёнберишлар қилмасдан, ҳаётдан хавфсирамай ўз халқининг йўлбошчиси бўлиши ва росмана бошқара олиши мумкин.

Маслаҳатчиларингиз сизга ерга хусусий мулкчиликни йўқ қилиш хомхаёл ва амалга ошириб бўлмайдиган иш, дейди. Уларнинг фикрига кўра, 130 миллионли тирик жонлардан иборат халқни ҳаётга ёки ҳаёт белгиларини намоён қилишига барҳам беришга мажбурлаш ҳамда аллақачонлар улғайиб, асло сиғмай қолган қуюшқонга қайта зўрлаб тиқиш, – хомхаёл эмас ва наинки амалга ошириб бўлмайдиган иш, балки энг оқилона ва ҳаётий тадбир. Бироқ андак бош қотирилса, ҳозиргидек амалга ошириш хатарли ишни қилишга зўр беришнинг ҳожати қолмайди, аксинча ҳамон бошланмаган, бироқ айнан қайси долзарб ва зарур вазифани амалга ошириш мумкинлиги ойдинлашади.

Шахсан ўйлашимча, бугунги кунда ерга хусусий эгалик қилиш эллик йил муқаддам крепоснойлик ҳуқуқи сингари чидаб бўлмайдиган ва шубҳасиз адолатсизлик ҳисобланади. Фикримча, ерга хусусий эгаликнинг йўқ қилиниши рус халқини эмин-эркинлик, фаровонлик ва мамнунликнинг юқори поғонасига олиб чиқади. Яна, бу тадбир, ҳеч шубҳасиз, ҳозир ишчилар орасида тобора авж олиб бораётган, халқ учун ҳам, ҳукумат учун ҳам даҳшатли хавф-хатарга айланаётган барча ижтимоий ва инқилобий ғазабланишларга чек қўяди.

Лекин мен янглишган бўлишим мумкин, бинобарин бу масалани ҳал қилиш-қилмасликдан қайси бири афзаллигини ҳам агар имконият берилса, фақат яна халқнинг ўзи танлайди.

Хуллас, нима бўлмасин, айна паллада ҳукумат олдида турган биринчи галдаги вазифа халққа ўз истаклари ва шикоятларини айтишга монелик кўрсатаётган жабр-зулмга чек қўйишдан иборат. Ўз фаровонлигини таъминлайдиган фикрларини айта олмаслиги учун оғзи боғлаб қўйилган одамга яхшилик қилиб бўлмайди. Фақат ўз

халқининг ёки унинг аксарият қисмининг истаклари ва эҳтиёжларини билган тақдирдагина халқни бошқариш ва унга яхшилик қилиш мумкин.

Муҳтарам биродар, бу дунёда фақат бир марта яшайсиз, хоҳласангиз уни Тангри таоло томонидан белгилангандек одамзотнинг ёвузликдан эзгуликка, зулматдан ёруғликка талпинишини тўхта-тишдек беҳуда уринишга совуришингиз, шунингдек, халқнинг орзу-умидларлари ва хоҳиш-истакларини теран англаган ҳолда бутун ҳаётингизни уларни рўёбга чиқаришга бахш этиб, Худога ва халққа хотиржам ҳамда шоду хуррам хизмат қилишга сарфлашингиз мумкин.

Хукмронлигингиз йилларида кўпдан-кўп хайрли ишлар ҳам ёки кўплаб ёвуз қилмишлар ҳам қилишингиз мумкинки, бу борада зиммангиздаги масъулият қанчалар улкан бўлмасин, заминдаги ҳаётингиз учун Худонинг олдидаги жавобгарлигингиз ундан ҳам зиёда. Бинобарин, боқий дунёдаги ҳаётингиз фоний дунёдаги савобу гуноҳларингизга боғлиқ. Бу ҳаётни Худо сизга хилма-хил ёвузликлар қилиш ёки уларга йўл қўйиб, иштирок этиш учун эмас, балки илоҳий иродасини адо этишингиз учун берган. Худонинг иродаси, яъни амру фармони эса одамларга ёмонлик эмас, яхшилик қилишни талаб этади.

Бу хусусда одамлар олдида тургандек эмас, Худонинг олдида тургандек мулоҳаза қилиб кўринг ва Худо, яъни виждонингиз буюрган ишни қилинг. Башарти, янги ҳаёт йўлини танласангиз, бу йўлда учрайдиган тўсиқлардан сира ҳам ҳадиксираманг. Агар бу ишга ўт-кинчи шону шуҳрат учун эмас, балки виждонан, яъни баҳаққи Худо киришсангиз, мазкур йўлда дуч келадиган тўсиқлар ўз-ўзидан ғойиб бўлади, сиз уларни ҳатто пайқамайсиз.

Бу мактубим билан беихтиёр сизнинг ҳамиятингизга теккан ёки ранжитган бўлсам, мени маъзур тутинг. Бу хатни фақат рус халқи ва сизга бахту саодат тилаб ёздим. Бунга эриша олдими-йўқми, келажак кўрсатади, у кунларни кўришим эса эҳтимолдан йироқ. Мен ўз бурчим ҳисоблаган ишни қилдим.

Сизга чинакам бахту саодат тилаб самимий биродарингиз,

Лев Толстой
1902 йил 16 январь

Фёдор Достоевский

АДАБИЙ МАКТУБЛАР

М. М. Достоевский¹га

Петербурги. 24 март, 1845 йил.

Онт ичдим, сув ва ҳаводай зарур бўлганда ҳам сабру тоқат билан буюртма асосида ижод қилмайман. Буюртма билан ижод қилиш истеъдод алангасини наинки заифлаштиради, балки тамомила сўндиради. Мен эса ҳар бир асарим, шубҳасиз, аъло бўлишини истайман. Бу борада Пушкиндан ҳам, Гоголдан ҳам ибрат олса арзийди. Асарлари нисбатан кўп бўлмаса ҳам, пайти келиб, ҳар иккиласига ҳайкал ўрнатилади. <...> Улар шону шуҳратни, айниқса, Гоголь йиллар давомида қашшоқлик ва ғарибона кун кечириш эвазига қўлга киритган. Кўҳна ижод услублари йўқолаётир. Янги қаламкашлар қоғозни булғашдан нарига ўтолмаяпти. Муайян ижодкорнинг жамики салоҳияти биргина зўриқишга сарфланапти, холос. Бунда қиёмига етказилмаган ҳайротомуз ғоя билан салоҳиятнинг беҳуда чиранишигина кўзга ташланаётир, қилинган иш эса сарик чақага ҳам арзимапти. Беранже замонавий француз фельетончиларини сув билан тўлатилган май жомига қиёслапти. Бизнинг қаламкашлар ҳам баайни шундай. <...>

Ёзган романимдан кўнглим тўқ. Бу жиддий ва тўқис асар. Дарвоқе, жиддий нуқсонлари ҳам йўқ эмас. Бундан қатъи назар. нашрдан чиқса, эътироф қилиниши шубҳасиз.

<...> Жуда кўп ўқияпман, ўқиганларим жуда ғалати таъсир қилаётир. Қачонлардир ўқиган асаримни такроран ўқийман ва гўё қалбим янги куч-қувват билан тўлади, синчиклаб мутолаа қилиб, барчасини тушунаман ва илҳомланаман.

Драма ёзиш масаласида бирон ваъда беролмайман. Бунинг учун дейлик, каминадан, кўп йиллик тажрибаю хотиржамлик талаб этилади. Ҳозир айна ижод палласи. Бугунги кунда драма эмас, мелодрама ёзиш одат тусини олган. Шуҳратпараст драматургларга Шекспир шуҳрати сўниб, шарпадай туюлаётир. Ёзда, эҳтимол, яна қўлимга қалам оларман. Икки-уч йил ва кўра миз, ҳозирча эса кутамиз!

Бадий адабиёт масаласида икки йил аввалги тасаввурларим тамомила ўзгарди. Илгариги болаларча гўллик, сафсатабозликдан асар ҳам йўқ.

¹ Достоевский Михаил Михайлович (1820-1864) – драматург, таржимон, ношир. Ф. М. Достоевскийнинг акаси.

Муҳтожликдан жиннихонада завол топган немис шоирлари ҳақида «Инвалид»да ҳозиргина фельетон ўқидим. Йигирмата шоир, лекин бири-биридан машҳур! Юрагим орқага тортиб кетди. Наздимда, ижод бобида афсунгар бўлиш керак...

М. М. Достоевскийга

4 май, 1845 йил.

<...> Бу романим фикру зикримни тамомила банд қилиб, шу даражада тинкамни қуритдики, шундай бўлишини билганимда, унга сира қўл урмаган бўлардим. Уни яна бир марта янгидан ёздим, Худо ҳаққи, анча эпикага келди; салкам икки баравар ютди. Ниҳоят сўнгги нуқта қўйилди, ортиқ таҳрир қилмайман. Қайта қўл урмасликка онт ичдим. Пушкин ҳатто кичик-кичик шеърларини ҳам қайта-қайта таҳрир қилган. Гоголь ғаройиб асарларини икки йиллаб эринмай сайқаллаган. Вальтер Скотт, масалан, «Маеннеринг» сингари бадиий тўқис асарини бир неча ҳафтада ёзганига сира ақлим етмайди. Балки 40 ёшда бўлгани учун шундай натижага эришгандир.

М. М. Достоевскийга

(Петербург) 1 февраль, 1846 йил.

<...> «Камбағаллар» романим ўн бешинчи санадаёқ чиққан. Нимасини айтмай, биродар! Бешафқат таъна-маломатлар ёғдирилдики, асти қўяверасан! «Иллюстрация»да босилган тақриз бошдан-оёқ ҳақоратлар билан йўғрилган. «Северная пчела»да эса ундан ҳам бешбаттар маломатнома босилди. Лекин Гоголни дастлаб қандай кутиб олишгани ёдимда, Пушкинга илк кезларда қандай муносабатда бўлишганини эса ҳаммамиз биламиз. <...> Тинмай таъна тоши ёғдириш баробарида айнаи ўша асарни ўқишни ҳам қанда қилмайдилар. Гоголга нисбатан ҳам шундай йўл тутишган. Ҳақорат, ҳақорат, яна ҳақорат қилишгану барибир қўлдан қўймай ўқиганлар ва эндиликда муросага келиб, мақтай бошладилар. Ўзиям кутилмаган жумбоқни тортиқ қилдим-да!

Оломонга хос ботиний сезгирлик китобхонлар оммасида ҳам бор, бироқ бадиий дид, савия йўқ. Айнаи услуб билан ёзиш мумкинлигини ҳазм қила олмаяптилар. Улар жамики асарларда бевосита ижодкор сиймосини кўришга кўникишган; мен сийратимни очмаганман. Айнан камина адиб эмас, асар қахрамони Девушкин номидан баён қилинганларни китобхонлар англай олмаяпти, ҳолбуки, Девушкин ўзгача услубда сўзлай олмайди. Роман чўзилиб кетган дея

таъна қилаяптилар, аслида биронта ҳам ортиқча сўз қўлламаганман. Менинг ижодимни рус адабиётида тамомила янги йўналиш сифатида ҳам талқин қилаётганлар (Белинский) ҳам бор. Уларнинг наздида, менинг ижодимда Синтез, яъни умумлаштириш эмас, балки Анализ – таҳлил кучли, яъни теранликка шўнғиб, заррама-зарра элақдан ўтказиб, яхлитликни кашф этаман. Гоголь эса тўғридан-тўғри яхлитнинг ўзини олиб қўя қолади ва шу боис мен сингари теранлашмайди. Романни ўқисанг, ишонч ҳосил қиласан. <...>

М. М. Достоевскийга

Петербург. 1 апрель, 1846 йил.

<...> Сон-саноқсиз янги адиллар етишди. Айримлари каминага рақиб. Улар орасида Герцен ва Гончаров, айниқса, салоҳиятли. Герценнинг асарлари аллақачон босилган, иккинчиси ҳаваскор, ҳали биронта асари нашр қилинмаган. Уларни чунонам мақтаяптилар. Лекин ижод бобида биринчиларни ҳозир ҳам ва умид қиламанки, кейинчалик ҳам қўлдан бермайман. Сирасини айтганда, адабиёт оламида ҳеч қачон бу даражада кучли жўшқинлик бўлмаган. Бу эзгу натижа бериши шубҳасиз. <...>

М. М. Достоевскийга

(Петербург) Петропавловск қамоқхонаси. 22 декабрь, 1849 йил.

<...> Наҳотки ортиқ ҳеч қачон қўлимга қалам олмасам? Тўрт йилдан кейин яна ижодга киришаман деган умиддаман. Нимаики ёзсам, ҳаммасини сенга юбораман. Ё Худойим! Мен минг азоб билан яна яратган қанча тимсоллар ҳаёлимда изсиз йўқолиб, сўнади ёхуд ҳаётимни барбод қилувчи захар-заққумга айланади! Эвоҳ, агар ёзмасам, кўзим очик кетади. Бундан ўн беш йиллик қамоқ муддатию қўлимдан қалам тушмагани афзал. <...>

М. М. Достоевскийга

Омск, 30 январь – 22 февраль, 1854 йил.

<...> Каторга-сурғунда беҳисоб халқона тимсоллар, феъл-атворлар эгаларини ўргандим! Мен улар билан туғишгандай бўлиб кетдим ва феъл-атворларини жуда яхши ўзлаштиргандайман. Дайдилар ва қароқчилар қисматию жамики тийра, кулфатзада турмуш тарзига хос беадад қиссалар гувоҳи бўлганимга ишонгим келмайди! Булар асосида жилд-жилд асарлар яратса бўлади. Нақадар ажойиб халқ. Сурғунда умрим беҳуда соврулмаганига беадад шукр. Россияни бошдан-оёқ кўрмаган тақдирда ҳам рус халқини шу даражада ўрган-

димки, бу бахт камдан-кам одамга насиб этади. Бироз манманлик ҳам қилдим. Умид қиламанки, кечирса бўлади. <...>

А. Н. Майков¹га

Семипалатинск. 18 январь. 18 (56) йил,

<...> Шеърларингизни ўқидим ва жуда яхши тассурот пайдо бўлди; славян халқларининг маънавий нажоткорлиги билан боғлиқ ватанпарварлик туйғуларингизга тўла қўшиламан. Бу олижаноб Россия, улуг ва муқаддас она юртимиз зиммасига тушган оламшумул вазифа. «Клермонт ибодатхонасида» шеърингизни жуда яхши яқунлагансиз! Бағоят улкан фикрни шу даражада қойилмақом ифода этганингиз таҳсинга лойиқ!

Ижод билан банд эдим, лекин асосий асаримни ёзишни бироз кейинга қолдирдим. Кайфиятим маромига келишини кутаяпман. Адабиёт оламидаги янгиликлар ҳақида ёзинг. Бу йил мобайнида деярли ҳеч қандай асар ўқимадим. Сизга ўз хулосаларимни ҳам айтаман: Тургенев айниқса, манзур бўляпти – фақат улкан истеъдод соҳиби бўлгани ҳолда қатор ўринларда талантини жиловлай билмаслиги афсуслантиради. Л.Т.² ижоди ҳам жуда ажойиб, лекин, фикримча, кўп ёза олмайди (янглишаётган бўлишим ҳам мумкин). Островскийни умуман билмайман, биронта ҳам асарини тўлиқ ўқимаганман, лекин асарлари таҳлилига оид кўплаб мулоҳазаларга кўзим тушди. У, балки, Руснинг муайян тоифалари ҳаётини яхши билар, лекин, менимча, чинакам санъаткор эмас. Боз устига, назаримда, у ғоясиз ижодкор. Янглишганимга амин бўлай, илтимос, унинг яхши асарларидан, Худо ҳаққи, менга юборинг, токи бу адиб ҳақида танқидчиларнинг фикрлари асосида мулоҳаза юритишни бас қилай. Писемскийнинг фақат «Фанфарон» ва «Бадавлат куёв» асарини ўқидим. Унинг асарлари менга жуда ёқади. Зукко, бағри кенг ва ҳатто содда адиб: яхши ҳикоя қилади. Бир жиҳат кўнгилини хира қилади: шошиб ёзади. Жуда тез ва кўп ёзади. Ижодкор ўз қадр-қимматини билиши, салоҳияти ва санъатга алоҳида эҳтиром билан муносабатда бўлиши, айниқса, санъатни севиши керак. Ёшлиқда ғоялар шалолодайд қуйилиб келаверади, лекин биронта фикр туғилгани ҳамано баён этишга шошилишнинг ҳожати йўқ. Яхшиси. бироз кутиб умумлаштирган, кўпроқ мулоҳаза юритган маъқул, токи бирон ғояни ифодалайдиган кўплаб майда жиҳатлар яхлитлашиб, ягона йирик, салобатли тимсолга айлангани ва шундан кейин баён қилингани маъқул. Буюк

¹ Майков Аппалон Николаевич (1821-1897) – шоир, таржимон ва танқидчи. Ён тўққизинчи асрнинг 40-йилларидан эътиборан Ф.М.Достоевскийнинг яқин дўсти.

² Л.Т. – Лев Толстой

адиблар яратган буюк бадий қахрамонлар аксарият узоқ давом этган машаққатли меҳнат натижасида юзага келган. Оралиқдаги тажрибалару хомаки мулоҳазаларни қоғозга туширишга не ҳожат? Писемский хусусида айтмоқчиманки, назаримда, ижод бобида ўзини чекламайди. Айрим адибаларимиз росмана аёл адибалардай ижод қилади, яъни зукколик ва назокат билан фавқулудда ошиқиб қалам тебратади. Айтинг-чи, адиба аёллар нима учун ҳеч қачон қатъиятли ижодкор бўла олмайди? Ҳатто шубҳасиз, улкан санъаткор George Sand¹ ҳам заифларга хос феъл-атвори билан ижодкорлик бобида бир неча марта ўзига ўзи панд берган. <...>

И. С. Тургенев²га

Турин. 18 октябрь, 18 (63) йил.

<...> Петербургда менга жиддий иш мунтазир. <...> Журнални деярли янгидан ташкил этиш даркор. Уни яна ҳам замонавий, қизиқарли қилиш ва айни пайтда адабиётни ҳурмат қилиш керак – булар петербурглик қатор билимдонларнинг фикрига кўра, ўзаро уйғунлашуви мушкул вазифа. Бироқ адабиётга нисбатан бошланиб келаётган нафрат билан жон-жаҳдимиз билан курашмоқчимиз. Ниятимиздан қайтмаймиз. Бу борада ёрдамингизни дариг тутманг, марҳамат қилиб, имкон қадар қўллаб-қувватланг. <...>

И. С. Тургеневга

Петербург. 23 декабрь, 18 (63) йил.

Қимматли ва муҳтарам Иван Сергеевич! П. В. Анненковнинг укамга айтишича, сиз аксарият фантастикадан иборат «Шарпалар» ҳикоянгизни журналда нашр қилинишини хоҳламаётган эмишсиз. Бундан жиддий азият чекаяпмиз.

Нима учун, Иван Сергеевич, «Шарпалар» ҳозирги даврга тўғри келмайди ва уни тушунишмайди, деб ўйляяпмиз (башарти, шундай фикрда бўлсангиз). Аксинча, салоҳиятли адибларга тақлид қилган истеъдодсиз сафсатабозлар олти йил мобайнида узлуксиз ижод оламидаги ижобий анъаналарни шу даражада ерга урдиларки, соф бадий (ғоят шоирона) асарни журналда бажонидил чоп этамиз. Кўпчилик муайян ажабланиш, лекин кўнгилни илитадиган ажабланиш билан қабул қилади. Кексаю янги авлодга мансуб фаҳм-фаросатли кишилар шундай ҳолатга тушади. Ҳеч вақони англамайдиганлар хусусида эса оғиз очишни ҳам истамайман. Улар адабиётга қайси

¹ Француз ёзувчиси Жорж Санд назарда тутиляпти.

² Тургенев И.С. – шоир, адиб.

нуктаи назардан ёндошишларини айтсам, ишонмайсиз. Чекланган манфаатпарастлик – уларнинг бор-йўқ хоҳиши шу. Уларга чинакам шоирона асар ёзиб беринг; қабул қилмайдилар, аксинча кимдир аёвсиз калтакланаётган ҳолат тасвирланган асарни қўлга оладилар. Шоирона ҳақиқат ёввойилик сифатида талқин этилади. Уларга турмуш воқеаларидан нусха кўчириш керак, холос. Бундай насрни бадий асар ҳисоблаб бўладими? Баайни жаҳолатпараст мажусийлик. Шундан кейин уларга назар ташлашни ҳам истамайсан. Гафлатдан ниҳоят ўзига келаётган соғлом қатлам санъат, адабиётдан дадилликни кутаётир. Сизнинг «Шарпалар» ҳикоянгизда шундай кутилган дадиллик бор, башарти шунга мос қадам ташласангиз, бу барчамиз учун ўзига хос намуна бўлади. «Шарпалар»нинг услуби барчани ҳайратлантиради. Мен, дарвоқе, манфаатпарастлик шаклларида бири-ни биламан, Сизнинг асарингиздан бу тоифанинг кўнгли тўлмаса ҳам оҳанрабодай жозиба кучига эга эканини эътироф этади. Бизда ёлгондакам нигилистларнинг сони бору, саноғи йўқ, ахир. Лекин бу борада муҳими – мавжуд ҳолатни англашдан иборат. Бу ҳолат – замонамизда яшаётган ривожланган ва онгли мавжудотнинг илҳақлиги. «Шарпалар» айни илҳақлик билан йўғрилган. Айни «ришта туман ичра тор сингари жаранглайди» ва жуда мавридида акс садо беради. «Шарпалар» – мусиқадай оҳангдор. Дарвоқе, мусиқага нисбатан муносабатингизни билишни истардим. Сизнингча, мусиқа шунчаки кўнгилхушликми ёки ижобий заруриятми? Менимча, онг (мулоҳазагўйлик эмас, балки бус-бутун идрок) англаб етишга улгурмаган кечинмалар мусиқа воситасида баён қилинади, бинобарин мусиқа ижобий хусусиятга эга. Манфаатпарастлар эса буни тушунмайди; лекин мусиқани яхши кўрадиганлари юз ўтиргани йўқ ва аввалгидек шуғулланыптилар.

Сизнинг «Шарпалар»ингиз шакли жуда қойилмақом. Агар бирон-бир жиҳатига шубҳа билан қараш керак бўлса, фақат шакли масаласида бош қотириш мумкин. Хуллас, ҳамма гап шундаки: фантастик хусусиятга эга асар адабиёт оламида яшаб қолиш ҳуқуқига эгами? Бу саволга ким ҳам рад жавобини берарди! «Шарпалар»ни етарли даражада фантастик тусга эга эмас, деган нуктаи назардан, эҳтимол, танқид қилса бўлар. Яна ҳам фантастик тусга эга бўлганда, асар кучлироқ таъсир қилармиди? Сиз асарингиздаги мавжудотни вампир-қонхўр сифатида изоҳлагансиз. Менимча, бундай изоҳга ҳожат йўқ. Фикримга Анненков қўшилмади ва мулоҳазасини ижобий кучлар йўқотилгани, бой берилгани сингари далиллар билан исботлашга уринди. Унинг фикрини мен ҳам маъқулладим. Ҳикояга хос орзиқиш ва гўзал шаклни англаганимнинг ўзи катта гап. Ҳикоя ғазабланиш бегона майин оҳанги билан ҳам эътиборга сазовор. Қоятош ва бошқа ҳолатлар билан боғлиқ манзаралар эса ҳозир-

ча ҳал қилинмаган фавқулодда муаммоларга ишора бўлиб, уларнинг ҳал қилиниши номаълум, ундан воз кечишни хоҳламаса ҳам айни пайтда юрак яна ҳам орзиқади ва ваҳимага тушади. Хуллас, бундай мулоҳазалар бугунги кун учун жуда ўринли бўлиб, бундай фантастик асарлар фақат наф келтиради.

М. Н. Катков¹га

< Висбаден. 10 (22) – 25(17) сентябрь. 1865 йил. >

Қоралама

Сизнинг «Русский вестник» журналингизда қиссамнинг² чоп этилишига умид қилсам бўладими?

Мазкур асар ғояси, тахминимча, Сизнинг журналингиз йўналишига асло зид эмас, аксинча. Бу – бир жиноят тафсилотларига оид психологик ҳисобот.

Асар воқеалари айни кунларда рўй беради. Келиб чиқиши мешчан, дорилфунундан ҳайдалган ва ўта қашшоқ кун кечирувчи ёш йигит тутуруқсиз енгилтаклик билан хомхаёллар домига тушиб қолади ва аянчли аҳволига бир ҳамла билан барҳам беришга аҳд қилади. У судхўр бир кампирнинг ҳаётига зомин бўлишни кўнглига тугади. Кампир бемаъни, гаранг, хаста, очкўз, ақл бовар қилмас фоизлар ҳисобига кун кўради, ёвузнинг ёвузи, устига-устак сингисини оқсоч сифатида итдай ишлатади. «Ҳеч вақога ярамайди», «Нима учун яшяпти?» «Бирон-бир кимсага нафи тегаётирми?» ва ҳоказо. Шу каби саволлар йигитчани йўлдан уради. У кампирни ўлдиришга, бор-будини ўмаришга қарор қилади; олис қишлоқда яшайдиган онасини бахтиёр этиш, заминдорлардан бирига ёлланган опасини халос қилиш, ўқишни тугатиш ва чет элга жўнаб кетишнинг ва кейинчалик «башарият олдидаги бурчини» бажаришда софдил, қатъиятли, изчил йўл тутишни мўлжаллайди. Шу асно «жиноятини ювмоқчи» бўлади. Бемаъни, гаранг, хаста, очкўз кампирнинг умрига зомин бўлганини қотиллик деб аташга тили ҳам бормайди. Унинг наздида, бу кампир дунёда нима учун яшяётганини билмайди, боз устига, эҳтимол, бирон ойлор орасида ўзи шундоғам жон таслим қилган бўларди.

Бундай жиноятлар ўта машаққат билан содир этилса ҳам – яъни деярли ҳар доим қатор далиллар жиноят жойида қолдирилади ва бу жиноятчилар қўлга олинишига олиб келади, у эса ўз қилмишини

¹ Катков Михаил Никифорович (1818-1887) – «Русский Вестник» журнали муҳаррири.

² «Жиноят ва жазо» романининг ғояси.

кўз очиб-юмгунча уддалайди ва ҳеч қандай шубҳага ўрин қолдирмайди.

Сўнгги фожеага қадар салкам бир ой озодликда юради. Ундан сира ҳам шубҳаланишмайди ва шубҳаланишлари ҳам мумкин эмас. Айни шу ўринда жинойтнинг бутун психологик жараёни юзага чиқади. Қотил рўпарасида ҳал қилиб бўлмайдиган саволлар кўндаланг бўлади, илгари ҳаёлига ҳам келмаган фавқулодда ҳиссиётлар ич-этини кемира бошлайди. Илоҳий адолату заминий қонун-қоидалар устун чиқади, ва у – ўз айбига ўзи мажбуран иқрор бўлади. Шундай қилишга мажбур, чунки яна одамлар орасида эмин-эркин ҳаёт кечириш учун ҳатто сургунда нобуд бўлишга ҳам рози; жинойт содир этгани ҳамона башариятдан айрилиб, ёлғизланиб қолгани боис ўзини қўйгани жой тополмайди. Адолат қонуни ва инсоний феъл-атвор ғолиблик қилади. Жинойтчи гуноҳини ювиш учун азоб-уқубат тортишга жазм этади. Дарвоқе, фикр-мулоҳазаларимни тўла-тўқис баён этишим қийин.

Асаримда шундай ишора ҳам борки, жинойт учун бериладиган ҳуқуқий жазо қонун ҳимоячилари ўйлагандан кўра жинойтчини оз чўчитади, зеро, муносиб жазога ахлоқий нуқтаи назардан, қисман, ўзи ҳам талабгор.

Ўта оми кимсалар ҳам шундай ҳолатга тушганининг шоҳидиман. Ғоя ёрқин бўлиши ва таъсири кучли бўлиши мақсадида асаримга ёш йигитни бош қаҳрамон қилиб олмоқчиман. Сўнгги пайтларда рўй берган бир неча ҳодисалар мен ўйлаган мавзу фавқулодда хусусиятга эга эмаслигига ишонтирди. Хусусан, эсли-ҳушли ва ҳатто ибратомуз хислатли ёш йигитлар ҳам қотиллик қилиши эҳтимолдан холи эмас. Москвадаги талабалар воқеасидан кейин университетдан ҳайдалган бир талаба ҳақида Москвада менга гапириб беришганди – у почтани ўмариш ва хат ташувчини ўлдиришни мўлжаллаган. Газеталарда ёзишларича, ғайриоддий хомхаёлларга берилиш даҳшатли воқеалар содир бўлишига олиб келаётир. Қисқаси, рўй бераётган воқеалар асарим мавзусини оқлайди.

Ўз-ўзидан аёнки, асар маъносини бошдан-охир баён қилганим йўқ. Ўқишли чиқишига ишончим комил, нокамтарлик бўлмаслиги учун бадиияти ҳақида гапирмаганим маъқул. Муддатида топширишга уриниб, қолаверса, бошқа сабаблар боис қатор нуқсонларга ҳам йўл қўйганман. Лекин бу асарни шошилмай эҳтирос билан ёздим. Аввало, ўзимнинг кўнглим тўлиши учун бу асаримни имкон борича яхши чиқишига ҳаракат қиламан.

А. Е. Врангел¹га

Петербург, 18 февраль, 1866 йил.

Сургундаги махбусдай машаққат билан ишляяпман. Бу – «Русский вестник» журналида чоп қилинаётган роман. Роман катта – олти қисмдан иборат. Ноябрь охирларида анчагина тайёр бўлиб қолган ва тайёр эди; ҳаммасини ёқиб юбордим; ниҳоят буни тан олсам бўлади. Ёзганларим ўзимга ёқмади. Романнинг янги тузилишию янги режаси сира тинчлик бермади ва қайтадан киришдим. Кечаю кундуз тинмаётганимга қарамай ишим унмаяпти. Ҳисоблашимча, ҳар ойда «Русский вестник» журналига олти босма тобоқ ҳажмгача қўлёзма етказиб беришим керак. Бу даҳшат; лекин уддасидан чиққан бўлардим, афсуски руҳий хотиржамлик етишмаслиги панд бераяпти. Роман – шоирона тусда бўлиши лозим, руҳий хотиржамлигу тасаввур ранг-баранглигини тақозо этади. Мени эса қарз берганлар тинч қўйишмаяпти; ҳатто қамоқхонага тиқиб қўямиз, деб дағдаға қилишаяпти. Ҳалигача улар билан келиша олмадим, уларнинг кўпчилиги мулоҳазали кишилар бўлиб, қарз тўлаш муддатини беш йилга кичиктириш таклифимга рози эканликларига қарамай бу масала ҳал бўлишига ҳамон ишончим комил эмас; айримлари билан ҳалигача бир битимга кела олмадим. Хавотирларим боисини тушунарсиз, деган умиддаман. Бу кайфиятим кўнглимни ўта хижил қилмоқда, неча кундан буён ўзимга кела олмаяпман, бу ёқда эса романни узлуксиз ёзишим керак. Баъзан қўлимга қалам олгим келмайди. Шу боис кадрдон дўстлар билан суҳбатлашиш учун қулай фурсат топиш ҳам муаммо.

Худо хоҳласа, бу бебаҳо роман бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Икки ҳафта муқаддам «Русский вестник»нинг дастлабки январь сониди романимнинг биринчи қисми чоп этилди. Номи – «Жиноят ва жазо». Ҳозирданоқ кўплаб ҳаяжонли мулоҳазалар эшитдим. Романда журъат билан янги муаммолар кўтарилган. Сизга уни юбора олмаслигимдан афсусдаман! Наҳотки Сизларда «Русский вестник»га ҳеч ким обуна бўлмаган?

Дарвоқе, бизнинг ички, русларга хос ақлий ва фуқаролик ҳаётимиз билан қизиқаётганингиздан жуда мамнунман. Гарчи барча масалаларда фикрингизга қўшила олмасам ҳам Сизнинг нуқтаи назарингизни дўст сифатида қадрлайман. Кўплаб масалаларга фавқуллодда нуқтаи назардан ёндошасиз. Асосий маълумотларни хорижий газеталардан олмайсизми? Уларда Россияга тегишли барча

¹ Врангель Александр Егорович (1838-?) – ҳуқуқшунос ва дипломат. Фёдор Достоевский у билан Семипалатинскда сургунда бўлган даврда, 1854 йилда танишган. А.Е.Врангель «Достоевский 1854-1856 йилларда Сибирда сургунда» хотиралар китоби муаллифи.

мавзулар узлуксиз нотўғри талқин қилинади. Бу, албатта, жуда кенг масала. Менимча, чет элда яшаш асносида хорижий матбуот таъсирига берилмасликнинг имкони йўқ. Бундай ҳолатни ўз бошимдан кечирганман.

А. В. Корвин-Круковской¹га

Москва, 1866 йил 17 июнь.

Мен фавқулодда ва ғайриоддий иш қилмоқчиман: тўрт ойда ҳар бири 30 тобоқ ҳажмга эга иккита роман ёзишни мўлжаллаяман, бирини эрталаб, иккинчисини эса кечқурун ёзаман ва белгиланган муддатда ёзиб битираман. Биласизми, азизам, Анна Васильевна, мана шундай ғайриоддий ва фавқулодда ишларни уддалаш ҳалигача менга хуш ёқади. Мен бой-бадавлатлар сирасидан эмасман. Бу агар мақтанчоқлик бўлса, маъзур тутасиз! Мақтанмай нима ҳам қилай; бошқа жиҳатларим билан эътиборни тортишим мушкул.

Бугунги адабий ҳаёт қандай? Ишончим комилки, олдинги ва ҳозирги адиблардан ҳеч бири мен қалам тебратадиган шароитда ҳеч қачон ижод қилмаган. Тургенев бундай шароитда ижод қилгандан кўра жон таслим қилиб қўя қолган бўларди. Лекин, кошки Сизга тушунтира олсам, хаёлингизда туғилган, қалбингизга илҳом берган, яхшилигини ўзингиз биладиган ажойиб фикрни ўзгартириш жуда оғир, – боз устига уни онгли равишда ўзгартиришга мажбур бўлсангиз.

А. П. Милюков²га

Люблино, 1866 йил 10-16 июль.

Любимовнинг мўлжалида (кейинчалик) яна бир бошқа, менга нисбатан маккорона фикр ҳам бўлган, хусусан: мен топширган тўртта бобдан бирини чоп этиб бўлмайди, Любимов шундай фикрга келган ва уни Катков маъқуллаган. Иккаласи билан ҳам баҳслашдим – фикрини ўзгартиришни ўйламаяпти ҳам! Мазкур боб хусусида бирон гап айтишим қийин; лекин росмана илҳом билан ёзганман, эҳтимол, ноҳўя бўлса бордир; ҳамма гап шундаки, улар асарнинг баддий қиймати борасида қайғурмаяптилар, фақат ахлоқий мезонлар билан ёндошмаяптилар, холос. Бу борада ҳам, фикримча, ҳеч қандай эътирозга ўрин йўқ, улар эса аксини эътироф қилаяптилар, устига устак нилигизм нишонлари бор, дея даъво қилишмаяпти. Мазкур

¹ Корвин-Круковской Анна Васильевна (1843-1887) – Париж Коммунаси қатнашчиси, танқили инқилобчи. Адабий фаолиятини ака-ука Достоевскийларнинг «Эпоха» журналида ҳикоялар эълон қилиш билан бошлаган.

² Милюков (1817-1897) – тарихчи ва адабий танқидчи.

бобни ўзгартириш керак, дея Любимов қатъий туриб олди. Рози бўлдим, бобни ўзгартириш шунчалик тинкамни қуритдики, айна вақт мобайнида учта янги бобни ёзиб битирган бўлардим. Нима бўлганда ҳам талаб қилингандай ўзгартириб топширдим. Шунча асабийлашганим камдай, шундан кейин Любимовни кўра олмадим, шу боис ўзгартиришларим маъқулми ва ўзлари ҳам бирон ўзгартишлар киритмаяптилармикан, билмаймушқул аҳволдаман.

Кейинчалик нималар рўй беради, билмайман, – лекин тахририят аъзолари билан роман масаласидаги фикр-мулоҳазалар қарама-қаршилиги юзага келаётгани мени жиддий ташвишлантирапти.

А. Н. Майковга

Женева. 1867 йил, 12 январь.

Бошдан кечирганларим борасида айтадиганим шу: минг азоб билан ижод қилдим. Йирик бадиий асар яратиш азобини биласизми? Худога шукрки, билмайси! Хусусан, буюртмага биноан узундан-узун бадиий асар ёзишдек дўзах азобига дучор бўлмагансиз. «Русский вестник» журналидан жуда катта – 4500 рубль қалам ҳақи олдим. Йил бошида илҳом мени тарк этмайди, хаёлимда туғилган ижодий режалар бадиий тадриж топиб, йилнинг охиригача барчани рози қиламан, деб мўлжаллагандим. Кўнглим шунинг учун ҳам хотиржам эдики, хаёлимда ҳам, кўнглимда ҳам ҳамиша жуда кўп ижодий фикрлар бўлади. Лекин ижодий фикрнинг чақмоқдай ялт этганидан наф йўқ, чунки мазкур фикр тўлақонли бадиий шакл-шамойил касб этиши зарур; бу жараён эса дафъатан ва фавқулудда рўй берадики, айнан қачон содир бўлишини олдиндан билиб бўлмайди; фақат шундан кейин, дастлабки ижодий фикр кўнгилда тўла-тўқис тимсол қиёфасини касб этгач, уни бадиий асарга айлантиришга киришса бўлади. Бу борада мўлжални беҳато олса ҳам бўлади. Хуллас, бутун ёз ва бутун куз мобайнида турли ижодий фикр-мулоҳазаларни жамладим (бошқа ўта қизиқарли фикрлар ҳам кўнглимдан кечди), лекин муайян тажриба боис у ёки бу мулоҳазанинг сохталиги, мураккаблиги ёки аҳамиятсизлигини олдиндан ҳис қилардим. Ниҳоят, улардан бирини танлаб, ишга киришдим, кўп ёздим, лекин декабрнинг тўртинчи санасида ҳаммасини бир четга сурдим. Ишонтириб айтаманки, ўртамиёна роман бўларди; кўнгилдагидек ижобий эмас, балки айнан ўртамиёна бўлгани боис тамомила кўнглим қолди. Бунинг менга кераги йўқ.

Мени анчадан буён бир фикр безовта қилиб келади, лекин уни романга айлантиришга журъат қилолмасдим, чунки жуда мураккаб ижодий режа, устига-устак уни рўёбга чиқариш учун тайёр эмасман, лекин ижодий нуқтаи назардан жозибали мулоҳаза ва менга жуда

ҳам маъкул. Бу фикр – ғоят ажойиб феъл-атвор соҳиби тимсолини яратишдан иборат. Менимча, бундан кўра оғирроқ иш бўлмаса керак, айниқса бизнинг давримизда. Сиз, албатта, фикримга қўшила-сиз. Бу фикр илгари ҳам айрим бадиий тимсол тарзида хаёлимдан кечган, афсуски оний фикрнинг ўзи камлик қилади, тўла-тўқис ижодий ғоя бўлиши керак. Жуда аламангиз ҳолатим айни фикр билан шуғулланишга ундаётир.

Умуман, ижодий режа мавжуд. Бўлажак асар билан боғлиқ айрим жиҳатлари ҳам аста-секин шаклланыпти ва менга илҳом бағишлаётир. Лекин яхлит асар мавҳумлигича қолаётир. Қаҳрамон ҳам. Чунки бадиий асарим айнан қаҳрамон воситасида яхлитлик касб этади. Бу мен учун одатий тус олган. Мен аввал тимсолни аниқ тасаввур қилишим керак. Асарни ёзиш асносида унинг қаҳрамони шубҳасиз қиёфа касб этармикан? Айтсам ишонмаймиз, шу асно кутилмаган янги мулоҳазалар ҳам юзага келаётир: бош қаҳрамондан ташқари асар учун аёл бош қаҳрамон ҳам зарур бўлаётир, бир йўла икки бош Қаҳрамон! Бу икки қаҳрамондан ташқари яна икки тимсол бор – уларни ҳам деярли бош қаҳрамон сифатида талқин қилса бўлади. (Ёрдамчи қаҳрамонлар ҳам кўпдан-кўп, – роман ахир саккиз қисмдан иборат бўлади). Тўрт қаҳрамондан – иккитаси кўнглимда шаклланди, биттаси тўла қиёфа касб этганича йўқ, тўртинчиси, яъни асосий, бош қаҳрамон – ҳозирча жуда заиф. Хаёлимнинг тубларида шаклланиб улгурган бўлиши ҳам мумкин, лекин аниқ тасаввур қилишим қийин кечаётир. Нима бўлганда ҳам асарни ёзиш учун камида икки ҳисса вақт зарур.

Дастлабки қисм, назаримда, кучсиз. Лекин, янглишмасам, яна бир хавф бор: ҳозирча ҳеч вақо жамжулжам бўлмагани йўқ, балки келгуси қисмларни ёзиш асносида ҳаммаси жойига тушиб кетар (қошки, шундай бўлса!). Биринчи қисм, моҳиятан, киришдан ташкил топган. Фақат шуниси зарурки, дастлабки қисм китобхонда қизиқиш уйғота олиши керак. Бу масалада ижобий фикр айта олмайман.

Роман «Телба» деб номланади. Дарвоқе, қизиқ устида ҳам, ҳеч кимга ўзи ҳақида ижобий фикр билдириш ҳуқуқи берилмаган. Биринчи қисм ҳам чакки бўлмаса, ажаб эмас. Агар бош қаҳрамон қиёфаси унда яққол кўзга ташланмаса, зарари йўқ, олдиндан шундай режалаштирганман. Айни шу боис Сизнинг фикрингизни сабрсизлик билан кутаётирман.

Н. Н. Страхов¹га

Флоренция. 1869 йил, 26 февраль.

Рус танқидчилигига хос бир жиҳатни пайқадингизми? Ҳар бир беназир танқидчимиз (Белинский, Григорьев) пешқадам адибга таянган ҳолда салоҳият касб этган, яъни бутун ижодини айти адиб асарларининг талқинига бахшида этган ва ҳаёти мобайнида фикр-мулоҳазаларининг барчасини айти адиб асарларини таҳлил қилиш асносида баён этган. Бу ҳолисона ва гўё зарурий тарзда рўй берган. Демокчиманки, бизнинг танқидчиларимиз азбаройи эҳтиром билан муносабатда бўладиган адиб билан ҳамжиҳатликда ўзлигини намоеън этади. Белинский адабиётни ва шоиру адиблар ижодини тафтишдан ўтказиш баҳонасида эмас, ҳатто Пушкин тўғрисидаги мақола билан эмас, балки айнан Гоголга таяниб, танқидчи сифатида эътироф қозонди. Дарвоқе, у Гоголни ўспиринлигидаёқ ниҳоятда ардоқлаган. Григорьев эса Островский асарларининг таҳлили воситасида ва унинг ижодини ҳимоя қилган ҳолда майдонга чиқди. Сизни таниганимдан буён Лъв Толстойга бевосита, бениҳоя хайрихоҳлик билан муносабатда бўлишингиздан хабарим бор. Тўғри, «Заря» журналидаги мақолангизни ўқиб, даставвал пайқаганим шу бўлдики, шундай мақола зарур эди ва фикр-мулоҳазаларингизни баён этиш учун фақат ва фақат Лъв Толстой ижодидан, хусусан унинг навбатдаги асаридан бошлашингиз талаб қилинарди. Лъв Толстойнинг тарихий фатализимини Сиз ҳам қўллаб қувватлашингизни («Голос»да фельетон муаллифи қайд этган. Бундай бемаъни маломатга, албатта, эътибор беришингиз ҳеч ҳожати йўқ, лекин гап шундаки, улар бундай оҳанжама фикрлару теша тегмаган ибораларни қай гўрдан топишади? Тарихий фатализм дегани нимаси яна? Нима учун айнан мутассиблик ва бурнининг тагидан нарини кўра олмайдиган чаламулалар шу даражада мавҳум ва сирли ифода этадиларки, дафъатан англаб бўлмайди! Ахир, фельетон муаллифи қандайдир фикр билдирмоқчи бўлган, Сизнинг мақолангизни эса, шубҳасиз, ўқиган.) биламан. Бородина жанги ҳақида мулоҳаза юритар экансиз, Толстойнинг ҳам, Толстой тўғрисидаги фикрингиз моҳиятини ҳам баён қилгансиз. Бундан ҳам равшан фикр юритиш амри маҳол бўлса, ажаб эмас. Миллий, русларга хос тафаккур ошқора баён этилган. Айти шу жиҳатни тушунишмаган ва фатализм тарзида талқин этишган! Мақолага оид бошқа мулоҳазалар борасида эса давомини кутаяпман (мен ҳалигача олганим йўқ). Маромига етказиб ёзилган ёрқин, мантиқан, қатъий

¹ Страхов Николай Николаевич (1828-1896) – танқидчи, файласуф. 1861 йилдан эътиборан Страхов ака-ука Достоевскийлар нашр қилган «Время» ва «Эпоха» журналларининг фаол муаллифларидан бўлган.

англанган тафаккур. Лекин айрим тафсилотларга қўшила олмайман. Юзма-юз суҳбатлашсак, мактабдагидан кўра, албатта, ўзгача фикрлашган бўлардик. Сирасини айтганда, мен Сизни ҳозирги танқидчиларнинг келажаги порлоқ ягона вакили, деб биламан.

Баҳслашишни хуш кўрмайсизми? Эсиз. Баҳсу мунозара фикрни тушунтиришнинг фавкулудда қулай усули; шу боис маҳаллий омманинг баҳслашишга ихлоси катта. Дейлик, Белинскийнинг барча мақолалари мунозара тарзида ёзилган. Қолаверса, баҳсу мунозара воситасида муайян журналга хос нуқтаи назарни баён этиш ва унинг эътирофига эришиш мумкин. Устига-устак мунозарага тобингиз йўқлиги Сизга зиён етказиши ҳеч гап эмас: Сизнинг луғавий бойлингиз ва баён услубингиз Григорьевникига нисбатан жуда яхши. Ниҳоятда равшан; лекин доимий хотиржамлик тусига эга эканлиги билан Сизнинг мақолаларингиз мавҳумдай таассурот пайдо қилади. Керакли ўринларида ҳаяжонланиш ҳам, муросасизлик ҳам керак, ҳатто долзарб жиҳатларни бандма-банд кўздан кечириш лозим. Бу мақолага ўта муҳим зарурийлик тусини беради ва ўқувчини ҳайратлантиради.

Мен воқеликка (санъатдаги) ўзгача нуқтаи назардан қарайман ва аксарият фантастик ва фавулудда тусга эга деб ҳисоблайдиган ҳолатларни одатий ҳолат, деб биламан. Одатий воқеалар ва уларга нисбатан сийқа муносабат, менимча, реализм эмас, ҳатто унинг акси. Газеталарнинг ҳар бир сонидида ўта ҳаётий ва ғоят оқилона далилларга оид ҳисоботларни кўрасиз. Адибларимиз учун улар мўъжиза; улар мазкур ҳолатлар моҳиятини англашни ўйлаб ҳам кўрмайдилар; ҳолбуки улар чинакам воқелик, рад қилиб бўлмайдиган ҳаётий далиллар. Ким уларни пайқайдию батафсил тушунтиради? Улар фавкулудда эмас, балки оний ва кундалик тусга эга. Лекин адибларимиз ғояларининг теранлиги айнан ғоялари қамрови тавсирида ўз ифодасини топмаса, масалан, (Гончаров асарининг қаҳрамони) Райский каби, бундан не фойда? Райский қандай сиймо? Азалий сийқа сохта рус кишининг тимсоли; ҳаммасини инсон бошлайди, катта ниятлар билан ишга киришадю ҳатто энг майдаларини ҳам уддасидан чиқа олмайди. Минг йиллик сафсата! Сарик чақага ҳам арзимайдиган фикр, боз устига нотўғри! Белинский шоҳидлигида русларнинг феъл-атвориға нисбатан маломат. Воқеликни акс эттиришда ҳам нуқтаи назар ўта юзаки ва қабиҳ. Фақат бир қоziқ атрофида айланади. Бу тарзда бутун воқеликни эътибордан қочирамиз. Далилларни ким қайд этадию моҳиятини кўрсатиб беради? Тургеневнинг кассаси ҳақида гапирмайман: нималиги фақат Худога аён! Менинг қаламимга мансуб мўъжазавий «Телба» нимаси билан чинакам ҳаёт, боз устига одатий турмуш эмас! Дарвоқе, заминдан узилган жамиятимиз тоифаларида айни шундай феъл-атвор эгалари айнан ҳозир бўлиши керак, – мазкур тоифалар

ҳақиқатдан ҳам ноёб бўлиб бораётир. Ортиқча гапга не ҳожат! Ромanning қатор ўринлари шошма-шошарлик билан ёзилган, чўзилган талай ўринлари рисоладагидек эмас, лекин муваффақиятли чиққан жиҳатлари ҳам бор. Мен ўз романимни ёқламоқчи эмасман, балки айна асар воситасида илгари сурилган ғояни ҳимоя қилмоқчиман. Фикрингизни ёзинг, албатта ёзинг ва имкон борича ошкора ёзинг. Қанча кўп танқид қилсангиз, Сизнинг самимиятингизни шу қадар юқори баҳолайман.

ФРИДРИХ НИЦШЕ

Файласуфнинг сирли олами

Фридрих Ницше узоқ яшамаган. Йигирма йиллик қизгин ижодий фаолияти давомида бир неча минглаб мактублар ҳам ёзган, лекин бу XIX аср алломалари учун фавқулодда ҳолат эмас. Лекин Ницше мактуботи умрининг қимматли қатор йиллари мобайнида қариндош-уруғлари, дўсту ёрларию ҳамкасабаларидан олисда, жамоатчилик учун сирли тарзда кечган қисматининг, ботиний ва зоҳирий оламининг кўзгуи сифатида бебаҳо. Бу мактублар гўшанишин қисмат шаҳодати бўлиб, олим ижоди билан чамбарчас боғлиқлиги боис Ницшенинг муҳим асарлари жумласига киради.

Файласуф бир ярим йил мобайнида, маънавий таназзулга ва тел-баликка йўлиқиши арафасида ёзгани учун ҳам сўнги мактублари алоҳида қимматга эга.

Ницше 1888-1889 йиллар оралигида Туринда йўлиққан маънавий таназзул ижодига барҳам берганидан қатъий назар файласуф ижодиёти билан шу қадар уйғун, шу қадар кўп қирралики, шунчаки қайд этиши билан кифояланиб бўлмайди. Бу ҳолатни ўзига хос тарих сифатида ҳикоя қилиш, муаммо сифатида ўрганиш зарур.

«Файласуф, бир томондан, ўзи учун, бошқа томондан – ўзга файласуфлар учун яшайди. Инсон ёлғиз ўзи учун яшай олмайди, чунки бошқалар билан муқаррар муомалага киришади: боз устига файласуф бўлса, бундай муносабатлар яна ҳам жиддий тус олади. Менимча: файласуф ҳатто хонанишинликни қатъиян ихтиёр этган ҳолда ҳам, айна шу хислати билан сезиларли таъсир кўрсатади, бошқалар учун намуна аллома вазифасини ўтайди. Қай асно турмуш кечиришидан қатъий назар файласуфона ҳаёт тарзи ҳамиша башарият томон йўналади. Файласуф фаолияти самараси – ҳаёти (асарлариға нисбатан ҳам муҳим аҳамиятга молик). Файласуф ҳаёти санъаткорона яратган асари саналади. Ҳар қандай санъат асари – даставвал

санъаткорга мансуб бўлгани ҳолда пировард натижада башариятга тааллуқли». Ницше қадимиятга хос соддалик билан йўғрилган бу фикрларни 1873 йилда, Базелда филология профессори сифатида ёзган. Лекин айти фикрларда файласуф ҳаётининг бадиий асар сифатидаги моҳияти наинки олдиндан башорат қилинган, балки режалаштирилган. Ушанда оила қуришни мўлжаллаган, дўстлари ва маслакдошлари билан келгуси режалар тузганидан қатъий назар хилватнишинликни танлайди. Ун беш йил мобайнида эллик китоб яратишни ният қилганидан қатъий назар Ницше ҳаётини («Асарларимдан топиб бўлмайдиган қимматли жиҳатлар сийратимда мужассам») асарларидан устун билади. Унинг доҳиёна парадокслари, шубҳасиз, бебаҳо, лекин муҳими шундаки, «фаолият тартиби пухта мулоҳаза қилинган ва якун муқаррар». Бу Ницше учун ҳам тааллуқли бўлиб, уни қалбан ҳис этади.

Ницше қисматининг у ёки бу ҳолатлари «ҳаёти режасига кириши» хусусида бир неча марта мулоҳазалар билдирган. Бинобарин, ҳаётининг сўнги беш йили, эҳтимол, кўпроқ қисмини кўздан кечирсак, файласуф ҳаётининг шодиёна-ихтиёрсиз режасидан муқаррар ҳалокат ҳам жой олгани ойдинлашади.

Ницше ҳалокатни олдиндан, 1870-йилларнинг охирларидан англай бошлайди. Лекин 1887 йил поёнида, чамаси, узлатга чекинишига бутун фикру зикри билан чоғлана бошлайди. Бу қайсидир жиҳатлари билан Лев Толстойнинг Ясная Полянадан бадар бош олиб кетишини эслатади.

«Мени кашф қилгач, қалбимни захматсиз англадинг; мендан халос бўлиш – навбатдаги машаққатли вазифа». Брандесга йўлланган сўнги мактублардан бирида шундай хитоб қилади.

Игорь Эбонидзе.

МАКТУБЛАР

Базель, Франц Овербек¹га

Каннобно, Бадиа вилласи,

1887 йил 14 апрель

Муҳтарам дўстим,

3 апрелдан буён шу ерда, Лаго-Мажордаман, пуллар вақтида етиб келди, ҳамма пулни юбормаганинг ҳам мамнун этди, чунки ҳатто айти паллада ҳам ёзни қаерда ўтказишимни аниқ билмайман. Кўҳна

¹ Франц Овербек (1837-1905) – илоҳиётшунос, черков тарихчиси, Ницшенинг қадрдон дўсти.

Зильс-Марияни, қолаверса Ниццани ҳам ҳар қанча оғир бўлмасин унутишга тўғри келади. Бу ҳар икки жойда ҳам мен учун сув ва ҳаводай зарур ёлғизлик, хилватнишинлик, ҳар қандай монеликлардан холилик, фароғатли осойишталик етишмайди, ҳолбуки айни шундай шароитсиз муаммолар қаърига шўнғий олмайман (чунки, сендан яширадиган сирим йўқ, мен фавқулудда теран шахсман ва айни теран фикр-мулоҳазаларсиз ҳаёт зарбаларига бардош бера олмайман). <...> Назаримда, одамларга нисбатан ўта сертакаллуф, бағрикенгман, қолаверса: қаерда яшамайин, одамлар мени ўз доиралари ва юмушларига шу даражада жалб қиладиларки, пировард натижада улардан қандай қилиб ҳимоялансам экан, деб бошим қотади. Айни мулоҳазалар, дейлик, Мюнхень¹ масаласида таваккалчилик қилишдан мени тийиб турибди, Мазкур шаҳарда шоду хуррамликлар гирдоби йўлимга мунтазир ҳамда менга сув ва ҳаводай зарур шарт-шароитларга ҳурмат-эҳтиром билан муносабатда бўладиган ёхуд уларни таъминлаш йўлида жонбозлик қиладиган зоти шариф йўқ. Ўзингга нисбатан талабчан қатъиятлилик билан муносабатда бўлаётганингни ошқора намойиш қилиш одамларнинг ўта ғашига тегади, чунки ўзлари бундай даражага юксала олмаган. <...> Назаримда, токи кўнглимни англамас эканлар, қолаверса, башарти мўлжалларим ва тахминларим панд бермаса, 1901 йилгача бу борада бирон-бир ўзгариш бўлиши даргумон. Ўзимга оид мулоҳазаларимни баён этсам, мени телба, дея овоза қилишларига ишончим комил. Қисматимнинг мавҳумлигини эътибордан соқит қилмаган ҳолда, «инсонпарварлигим»ни намоён этаман: аксинча барча кадрдон дўстларим менга нисбатан тексари тўнини кийиб олади ва ҳаммасининг ихлосини қайтараман.

Муҳим ишим шу бўлдики, аввалги асарларимни таҳрир қилдим ва янги матнини тайёрладим. Башарти яқин вақт ичида куним битса – дунёдан бош олиб кетиш истагим кучайиб бораётганини яширмақчи эмасман, – ҳар ҳолда нимадир қолади: бу ўзига хос маданият маҳзани бўлиб, маълум давр мобайнида муайян қимматга эга бўлиши шубҳасиз. (Ўтган қиш мавсумида Европа адабиётини кўздан кечирдим ва эътироф эта оламанки, фалсафий нуқтаи назаримни дадиллик билан ўзига хос йўналиш деса бўлади – бу шу даражадаки, мен ўзимни бир неча минг йилликлар вориси деб биламан. Тафаккурим ва жисму жоним қанчалар даҳшатли муаммолар узра чарх уриб айланаётгани, қандай муаммолар доирасига боғланганим борасида замонавий Европа тирноқча ҳам тасаввурга эга эмас – ва мен билан биргаликда ҳалоқат яқинлашаётир, унинг номини биламан, лекин ошқор қилмайман.) <...>

¹ «Менга йирик кутубхонага эга шаҳар зарур», дея изоҳлайди Ницше.

Мете фон Салис ауф Машлинсга

Зильс-Мария, 1887 йил 14 сентябрь, чоршанба.

<...> Менинг китобларимни ўқиётганингиздан эндиликда деярли безовта бўлаётганим йўқ; шахсий ўзаро яқинлик бегона кимсанинг фикр-мулоҳазалари ва қадр-қимматлари билан китоб воситасида танишишга тузатишлар киритади; айти ўзаро яқинлик орқали бегона шахсиятни анча хотиржамлик билан идрок қилиш ва хулосалар чиқариш мумкин (нашрий каломлар эса киноядан холи бўлмагани учун безовта қилади). <...>

Базель, Карл Шпиттелер¹га

Зильс-Мария, 1887 йил 17 сентябрь

Марҳаматли жаноб,

Сафар тадоригини кўраётганим боис Сизнинг мақолангизга оид мухтасар фикр билдирмоқчиман.

Тахририятлар ва нашриётлар Сизни ғазаблантиради – бу, авф этасизу, мени Сизга биров қарши қилиб қўяди! Оммавий хашаки асарлар ёзадиганларнинг нафис адабиётга бефарқ муносабати учун халқни руҳлантирадиган асарлар яратувчи жавобгар эмас. Бундай бефарқлик қаршисида уларнинг «ваҳимага тушишларининг» ҳам, «сотқинлик кўчасига» киришларининг ҳам ҳожати йўқ.

Бундай ҳолатни устунлик аломати деб билиш зарур (ўз тажрибамдан келиб чиқяпман) ва барчасидан қатъий назар тишни тишга босиб, бардош бериш керак. Кўп қулган охири йиғлайди, деб бежиз айтишмаган.

Ниҳоят – иқтидорим эвазига хонлардай давру даврон сураман, деган хомхаёлга берилмаслик керак (фавқулодда салоҳият соҳиблари бундан истисно, албатта).

Самимий тилаклар билан
камтарин қулингиз

проф. доктор Ницше. <...>

¹ Карл Шпиттелер (1845-1924) – швейцариялик адиб, Нобель мукофоти соҳиб (1919). Мазкур мактуб йўллагани арафасида Ницше ҳақида танқидий мақола эълон қилган.

Наумбург, Франциска Ницшега

1887 йил 18 октябрь, Венеция

Меҳрибон онажон,

Мактубингизни таваллудим куни олдим, сизни мамнун этадиган иш билан банд эдим: жанубий америкалик Лама¹га хат ёзаётгандим. Фақат сиздан самимий тилаклар билдирилган мактуб олдим, бу кейинги пайтда қўлга киритган «мустақиллигим» хусусида бинойидек таассурот пайдо қилади – файласуф учун хилватнишинлик, узлат сув ва ҳаводай зарур, ахир. Олмонларнинг менга оид мулоҳазаларини² не чоғлик самимий хушнудлик билан Сизга баён қилганим эътиборингизни тортган бўлса керак, – улар билан танишиш мени ҳақиқатдан ҳам қувонтирди, чунки одамзот феъл-атворини бинойидек биламан, бинобарин эллик йилдан кейин менга оид мулоҳазалар шу даражада ўзгарадики, сизнинг ўғлингизнинг исми шарифи шону шухратга бурканади. Ҳолбуки айни хусусиятлар боис ҳозирга қадар майна қилиб, шаънимга маломат тошларини ёғдириб келаётирлар. Эсимни танибманки, моҳиятан теран ва ҳамдардлик билан йўғрилган бир оғиз калима эшитганим йўқ, – пешонам шундай қора экан, ва бундан ҳеч қачон шикоят қилмаганман... сизни хотиржам қилиш учун бир гап айтаман: зиддиятли ҳолатим аслида насронийликка муносабатим билан боғлиқ бўлса керак, деб тахмин қилаётган бўлсангиз керак. Асло! Сизнинг ўғлингиз бу қадар «мўмин-қобил» эмас, муҳтарам ғанимларим ҳам «қўй оғзидан чўп олмаган» хокисорлар эмас. Сизга ҳавола қилинган мулоҳазалар барча-барчаси ва алоҳида ҳар биттаси черковдан ташқари доиралардан келиб чиққан: булар илоҳиятшунослар фикр-мулоҳазалари эмас. Деярли ҳар битта шундай танқид (уларнинг аксарияти бинойидек билимдон танқидчилар ва

¹ Лама – файласуфнинг сингиси Элизабет Фёрстер-Ницшени болалигида эркалаб шундай қақиришган (кутилмаганда пайғамибарона башорат бўлган, чунки ламалар Жанубий Америкада бор бўлиб, Элизабет 1886 йилда эри билан шу мамлакатга жўнаб кетганди).

² Ницше 1887 йил 10 октябрда ёзган эди: «Сўнги китобим хусусида олмон журналларида мужмаллик ва ёқтирмаслик билан йўғрилган аллақандай мудқиш буламикни эслатадиган фикрларга кўзим тушди. Китобим гоҳ «бемаъни сафсата»га, гоҳ «иблисона маккорлик» намунасига айланади, гоҳ эса улар боис бошимни танамдан жудо қилишса ҳам кам экани шама қилинади... баъзан эса «юнкер аслзодалар файласуфи» сифатида алқайдилар, баъзан эса иккинчи Эдмунт фон Хаген дея овоза қилиб, асабимга тегишади, баъзан XIX Фаусти тариқасида ҳамдардлик билан қарашади, баъзида «бомба» ва «газанда» ёрликларини ёпиштириб, бир четга суриб қўйишади. Камина хусусида шундай «билимларга» эга бўлишлари учун уларга қарийб ўн беш йил керак бўлди; ҳолбуки дастлабки асарим - «Трагедиянинг яралиши»ни бироз бўлса-да англаганларида, у ҳолда ўшандаёқ мендан Азозилдек кўркувга тушиб, аллақачон юз ўгиришар эди. Бироқ у кезларда аслиятим ҳарир парда ортида пинҳон бўлгани боис олмон гўрсўхталари мени ҳам гўё ўзларининг гумашталари сифатида эъвозлар эди».

олимларнинг фикрлари) негизда ўзларини шубҳа-гумондан соқит қилишга уриниш сезилади, менинг асарларим гўё аллақандай хавф-хатар манбаи сифатида талқин қилинади, шу боис мени «черков каламушлари ва қабристон қузғунлари» хомталаш қилишларини истайдилар. Мен билан боғлиқ антогонизм ўта радикал хусусиятга эга, шунинг учун ҳам исталган диний масала ва диний конфессиялар билан боғлиқ нозикликларга жиддий диққат-эътибор беришнинг ҳожати йўқ.

Ортиқча батафсил чекиниш учун маъзур тутинг, лекин: ниҳоят-да зукко олимлар менга нисбатан ҳалигача янглиш фикр билдирганларини қайд этар эканман, бундан англашиладики, қария Пиндер¹ улардан бирор-бир аҳамиятли жиҳати билан фарқ қилмайди. Барчасидан ёлғиз ўзлаштиргани шуки, унинг ва менинг нуқтаи назаримиз – бир-бирига ўхшамайди, ва бундан афсусланишини қайд этади.

Парагвайга оид хабарлар ҳақиқатдан ҳам қувонарли, бироқ аксилсемит куёвим² яқинига илгаригидек мутлақо йўламоқчи эмасман. Иккимизнинг мулоҳазаларимиз бир-бирига ўхшамайди, бундан пушаймон эмасман.

Сафар жомадоним тайёр бўлай деб қолди; индин кечки пайт ёки эрталаб йўлга тушаман. Кўзим панд бераётганини айтмаганда, саломатлигим умуман чакки эмас. Менинг манзилим бундан буён Ницца. <...>

Данциг, Карл Фукс³га

Ницца (Франция) 1887 йил 14 дек.

Pension de Geneve

Муҳтарам ва қадрдон дўстим

Сизнинг мактубингиз айни вақтида етиб келди. Гап шундаки, мен ўзим истамаган ҳолда, бироқ шафқатсиз зарурият тақозосига кўра, ҳамма-ҳаммаси билан ҳисоб-китоб қилиб, жамики «ўтмишим»га хулоса яшаш жараёнини бошдан кечиряпман. Ҳозир қилаётган ишларимнинг деярли барчаси якун чиқаришдан иборат. Сўнги барча йиллар мобайнида ботиний эврилишлар беқиёс кўлам касб этди; ва эндиликда, янги ва юсак даражага ўтишим керак бўлган паллада, менга даставвал янгидан покланиш, ўзига хос олий қиёфасизлик зарур. Бу борада айнан қайси қадриятлар ва қай тахлит сиймо сийратимда қолажагини билиш моҳиятан жуда-жуда муҳим.

¹ Вильгельм Пиндер (1844-1928) – Ницшенинг болалик дўсти.

² Бернхард Фёстер (1845-1889) – Ницшенинг куёви, Парагвайда немис колониясининг («Нузва Эрмания» асосчиси)

³ Карл Фукс (1838-1922) – олмониялик мусикашунос.

Қанчалик қаридим? Билмайман, ёшлик куч-ғайрати қачонгача қанот бўлишидан ҳам беҳабарман...

Германияда менинг «эксцентризм»дан ҳаддан ташқари зорланишади. Бироқ менинг марказим айнан қай нуқтада эканини билмаганлари боис ҳалигача қаерда ва қачон «эксцентрист» бўлганимни англаб етишлари даргумон. Масалан, филолог сифатида фаолият юритарканман, мен ўз марказимдан ташқарида бўлганман (бу, бахтимга, ёмон филолог бўлганимни мутлақо исботламайди). Худди шундай айни кезларда ҳам вагнерпараст бўлганим учун «эксцентрист» сифатида маломат ёғдирмоқдалар. Бу ҳол фавқулодда хатарли тажриба бўлганди; эндиликда, ана шундай ҳолатда нобуд бўлмаганим учун шукрона айтар эканман, буларнинг барчаси мен учун қандай аҳамиятга молик экани ҳам равшанлашади: ўша кезларда феъл-атворим жиддий синовдан ўтди. Тўғри, пинҳоний сир-синоат барчамизни яна бир тану бир жон этади; номини топиш жуда кўп фурсат талаб қиладиган эҳтирос ҳам, зиммамизга юкланган юксак бурч масъулияти ҳам бизларни жамики оғишлар ва паришонхотирликдан халос этади. <...>

Асуньсон, Элизабет Фёрстерга

Ницца, 1887 йил декабрь охири

(қоралама)

Жаноб доктор Фёрстер аксилсемит ҳаракат билан алоқасини ҳали ҳануз узмаганини батафсил исботлаб беришди. Эндиликда бу вазифани лейпциглик олифта тўнка (хотирам панд бермаса, Фрицш) зиммасига олган: қатъий қаршилигимга қарамасдан ҳалигача аксилсемит хат-хабарларни узлуксиз юборди (ҳаётимда бундан жирканч ҳеч вақо ўқимаганман). Ўшандан буён сенга аввалгидек меҳр ва ҳаяжон билан муносабатда бўлишга қийналаман, ҳолбуки оқибатли қариндошлик ришталари бизларни узоқ вақт боғлаганди, иккаламиз ўртамиздаги ихтилоф шу асно бемаъни тарзда аста-секин намоён бўлди. Ёки дунёда нима учун яшаётганимдан тамомила беҳабарми-сан?

Менинг мулоҳазаларимга қарши фикрлар жамулжами билан танишмоқчимисан? Уларнинг барча-барчасини турмуш ўртоғингнинг «Парсифалга оид мулоҳазалар»идан топасан; улар билан танишиш асносида ҳаёлимга даҳшатли фикр келди, Сен менинг хасталигимдан ҳам, аччиқдан-аччиқ ва ҳайратомуз тажрибамдан ҳам ҳеч вақони уқа олмагансан – мен барчадан азиз билиб, эъзозлаган кимса қиёфасини ҳазар қиларли даражада ўзгартиргану мен дунёда ҳаддан ташқари нафратланадиган ҳолатга тушган – ахлоқий ва насроний муқаддас қадриятларни найрангбозлик воситасига айлантирган. Эндиликда

аҳвол шу даражага етдики, иблисона аксилсемит сифатида қорала-масликлари учун бор куч-қувватим билан ҳимояланишим зарур; бу туғишган синглимнинг, собиқ синглимнинг, эндиликда эса Видеманнинг ҳам тасаввур қилиш мумкин бўлган ёвуз хатоликларга туртки берганининг оқибати. Аксилсемит хат-хабарларда ҳатто З<ардушт> исмига ҳам кўзим тушгач, сабр-бардошим тугади – энди мен Турмуш ўртоғининг фирқасига қарши мустаҳкам ҳимояланишга ўтдим. Лаънати аксилсемит қовоқбошлар муқаддас қадриятларимга кўлининг учини ҳам тегиза олмайди!!

Турмушга чиқишинг биз учун қимматга тушди – эндиликда номимиз мазкур ҳаракат билан бирга тилга олинапти, шу боис бошимга не савдолар тушмади! Кейинги олти йил мобайнида нима қилиш ва на қилмаслик кераклигини тамомила унутдинг...

Ф<айласуф> сифатида давримга нисбатан қандай мавқеда эканим борасида Сени бирон-бир мулоҳзага эга, деб ҳеч қачон умид қилмаганман. Камина бундан буён опа-сингилларим ҳақида бамисоли Шопенгауэр сингари хулосага келганман: уларнинг мутлақо кераги йўқ, турган битгани бош оғриғи.

Маъсум хомхаёллардан қутилганим кейинги ўн йилнинг якуни эканидан ҳузурланаяпман; гўё қандай аҳволда эканимни кимдир биладигандай. Йиллар мобайнида ўлимнинг совуқ нафасини туйиб яшадим, бунинг боисини бирор-бир кимса ҳатто тасаввур ҳам қила олмайди. <...> Эндиликда қадам-бақадам мазкур ҳақиқатни англаб етаяпман (мен ҳақимда ҳеч ким ҳеч вақо билмайди), ва бунинг яхши жиҳати шундаки, буни тушуниб етганимдан эътиборан ўзимни эркинроқ, ҳар бир одамга нисбатан хайрихоҳ сезаяпман.

Ҳозир шундай аҳволдаманки, илгари ҳам айни ҳолатга ўзимни «ҳукм қилинган» ҳисоблардим (истайманки, бундан буён қариндошуруғларим мени тинч қўйсинлар), боз устига, айни ҳолатда менинг мақомимнинг, муаммоларимнинг, масалани янгича талқин қилишимнинг бутун моҳияти намоён бўлди.

Венеция, Генрих Кёзелиц¹га

Ницца, 1888 йил 1 февр

Муҳтарам дўстим,

Мазкур бутун давр мобайнида Сиз менга жуда яқин бўлдингиз! Гоҳ худ, гоҳ беҳуд хаёлимдан қандай фикрлар кечмади, барча-барчасида Сизнинг тимсолингиз йўлчи юлдуздай порлади. Бунга қойилмақом баҳона ҳам бор эди: Ниццада лотереянинг сўнги ўйини, – бош ютуқ менга насиб этади, дея камида ярим соат мобайнида ўзимни

¹Генрих Кёзелиц (1854-1918) – бастакор, Нишценинг дўсти ва шоғирди.

саробий хаёллар билан мамнун этдим. Мазкур ярим миллион сар-
моя билан талай хайрли ишларни уддаласа бўларди; йўқ деганда, ҳар
иккимиз турмушнинг бемаънилигига ўта киноя билан, тамомила
бўлак мавқе-мақомдан назар ташлаган бўлардик. Дарҳақиқат, Сиз
билан биз уддалаётган вазифаларни рўёбга чиқариш учун, уларни
рисолагидек ва илоҳий амалга ошириш учун, моҳиятан, фақат ва фа-
қат киноя зарур (бинобарин, ярим миллион – киноя нархи; заминий
мантиқ ҳосиласи шу).

Саломатлик, сармоя, ҳурмат-эҳтиром, меҳру оқибат, муҳофаза
тақчил даҳри дунда вайқаси фожианависларга айланмаганимиз, –
бу ҳозирги ҳолатимизнинг чинакам парадокси, муаммоси. Менинг
кўнглим сурункали яраланадиган ҳолга тушган, шу боис мунаввар
лаҳзалардан унумли фойдаланишга уринаман – лекин кўзланган на-
тижа ҳамиша ҳам насиб қилавермайди, бу, моҳиятан, шафқатсизлик
экссесси. Бунинг далили – менинг сўнги асарим. Бироқ барчасидан
қатъий назар ҳамма-ҳаммасига покиза руҳшунос сифатида бардош
бераман ва заррача ҳам ахлоқан қораламайман; менинг ҳолатимдек
радикал аҳволда умргузаронлик қилиш қанчалар ибратли-а! Мен
фақат айни паллада мозийни идрок қиляпман, тарихни – сўнги ой-
лардаги сингари – ҳеч қачон бу қадар теран тушунмаганман. <...>

Берн, Йозеф Виктор Видман¹га

Ницца, Pension de Geneve, 1888 йил 4 февр

Қимматли жаноб доктор,

Жаноб Шпиттелер асарларимни таҳлил қилганидан жуда мам-
нун бўлдим. Жуда ақлли! Бундай замон донишмандидан дакки-даш-
ном эшитишнинг ҳам ўзгача гашти бор! Маълум сабабларга кўра,
деярли шакл масалалари билан чекланган: тафаккур негизидаги ама-
лиёт моҳияти, эҳтирос, ҳалокат, манглайда битилгани, мақсад сари
интилиш унинг шунчаки эътиборидан четда қолган – бундай муно-
сабатни жону таним билан маъқуллашимни таърифлашга ожизман,
бу борада ўзига хос *delicatelyzza*² – назокатли андиша бор. Шошма-шо-
шарлик билан айтилган юзаки мулоҳазалар ҳам истаганча топилади.
Асарларимни биринчи марта ўқиб чиққани (аксарият қисмини эса
ўқимагани) яққол кўзга ташланади. Айни шу боис турли китоблар
шакли билан улар яратилган даврлар ўртасидаги келтирилган фарқ
хусусидаги қатъиятли нозик кузатишлар янада ҳайратлантиради.
«Эзгулик ва ёвузликдан холи тарафда» асарим ҳисобга олинмагани-

¹ Йозеф Виктор Видман – Швейцариядаги «Беревр бунд» журнали муҳаррири.

² Деликатилик (итал.)

дан жуда афсусландим: оқибатда кейинроқ чоп этилган «Памфлет»¹ асарим ҳақида мулоҳаза юритиш учун зарур заминга эга бўла олмаган.

Асарларим мураккаблиги шундаки, меъёрий эмас, аксинча камдан-кам учрайдиган ва янги руҳият ҳолатлари уларда устунлик қилади. Айни шундай қайд қилинмаган ва аксарият қайд этиш даргумон руҳий ҳолатларни акс эттиришга уринаман, назаримда, бу – менинг кашфиётим. «Халоскор услуб кучи» менга тамомила бегона, бунга, агар янглишмасам, жаноб Шпиттелер ишонади. Адиб ўз асарини яратиш устида бош қотирар экан, даставвал ўзига хос услуб яратиш хусусида бош қотирмайдими? Менимча, агар адибнинг дастлабки режалари ўзгарса, айни тарзда услубни ҳам тубдан ўзгартириш зарур. Мен, масалан, «Эзгулик ва ёвузликдан холи тарафда» асаримни яратишда шундай йўл тутганман, унинг услуби аввалги асарларимдан фарқ қилади: тамомила бошқа масалага урғу берганман. «Памфлет»да ҳам шундай йўл тутганман: «Эзгулик ва ёвузликдан холи тарафда» асаримга хос бетарафлик ва суст илгарилаш ўрнини Allgro fegose ва эҳтиросли пие, сгве, verte² эгаллайди. Жаноб Шпиттелер бизни ишонтиришга ҳар қанча зўр бермасин, жаноб Ницце аксарият даражада артист экани эҳтимолдан холи эмас...

Камоли эҳтиром ва самимий қутловлар билан
Сизнинг Ницше.

Базель, Карл Шпиттелерга,
Ницца, 1888 йил 10 февраль,
(Pension de Geneve)

Қимматли жаноб,

«Бунд»нинг янги йил иловасини кўрган бўлсангиз керак. Мазкур илова учун «Бунд»нинг беназир муҳарририга ўз-ўзидан маълумки, киноядан холи бўлмаган миннатдорчилигимни аллақачон изҳор этдим.

Жаноб Шпиттелер – жуда назокатли ва зиёли шахс, лекин айни ҳолатда, менимча, феъл-атворига бегона мавзуга қўл урди. У эстетика масалаларидан бўлак ҳеч вақони кўрмайди ва ҳеч қандай мавзуга гап очмайди: менинг муаммоларим, жумладан камина ҳақида ҳам, деярли ҳеч қандай гап йўқ. Мени таърифлайдиган бирорта ҳам банд тилга олинмаган. Ниҳоят, шаклларга оид мулоҳазаларда ҳам мақтовлар керагидан ортиқ бўлгани ҳолда хатоликлар ва шошма-шошарлик билан билдирилган фикрлар истаганча топилади. Маса-

¹ «Ахлоқ генеологияси хусусида»

² Яланғоч, қўпол, кескин (франц.)

лан, <...> «ҳикматларни жуда қийналиб ёзади» (мен галварс эса, бани башар пайдо бўлганидан буён мағзи тўқ ҳикматомуз иборалар ёзиш борасида каминанинг олдига тушадигани йўқ деган фикрда эдим: «Зардушт таваллоси» – бунинг исботи). Ниҳоят, менинг памфлетим услуби ҳам жаноб Шпиттелернинг эътирофича, баркамолликдан олис: мен гўё хаёлимга нимаки келса, ҳатто ўйлаб ҳам кўрмасдан ёзаверар эмишман. Бу, таъбир жоиз бўлса, қуруқ туҳмат (бошқача таърифлаб бўлмайди, ахир); мен дунёда мавжуд учта муаммо ҳақида қизиққонлик ва жасорат билан мулоҳаза юритганман, булар айнан каминанинг маҳрига тушган мавзулар бўлиб, айни ҳолатларда олий тартиб-интизом талаб қилганидек, на бирон-бир кимсани ва на ўзимни аяган эмасман; боз устига – мазкур барча жиҳатлардан янги мавзулар учун янги лисоний услуб топганман – тингловчим эса аввалгидек услубдан ўзга ҳеч вақони эшитмайди, услубимни яроқсизга чиқаргани камдай, Ницшедан бинойидек адиб чиқади, деган умидларим оқланмайдиган кўринади, дея надомат чекади. Наҳотки мен аллақандай «сафтабоз ёзғувчи»га ўхшасам? Чамаси, мазкур жаноб учун «Зардушт таваллоси» ҳам аҳамиятсиз иборалар яратиш йўлидаги қойилмақом машқдан бўлак ҳеч вақо эмас. <...>

Сўнги масала: «Эзгулик ва ёвузликдан холи тарафда» асарим ҳақида нима учун бир оғиз ҳам гап йўқ. Бу китоб таъқиқлагани менга яхши маълум, лекин бундан қатъий назар мазкур асар воситасида мени файласуф сифатида кашф қилса бўлади. <...>

Камина, сиз, қимматли жаноб олдида бурчдорман, ва умид қиламанки, бундан буён ҳам лутфу марҳаматингизни дариг тутмагайсиз,

Фридрих Ницше.

Қоҳира, Рихард фон Зайдлицга,

Ницца, 1888 йил 12 февраль,

(Pension de Geneve)

Қимматли дўстим,

кейинги пайтда деярли ҳеч ким билан суҳбатлашмаяпман, бунинг боиси «мағрурона сукут сақлаш» эмас, аксинча изтироб чекаётган кимсанинг сабр-тоқатга йўғрилган сукунати бўлиб, айни аламзада азобу изтиробларини кўз-кўз қилишдан андиша билан йўғрилган. Хасталанган йиртқич гордан бошпана топади – файласуф la bete¹ шундай йўл тутлади. Дўстона ҳамдардликка зорман. Ҳозир ёлғизман, якка-ёлғиз барча-барчасига қарши бешафқат пинҳоний кураш олиб бордим (бу курашимнинг шиори – «Жамики

¹ Жонивор (франц.)

қадриятларни қайтадан баҳолаш»), бунга ҳали ҳозиргача ҳурмат ва эҳтиром билан муносабатда бўлдилар, лекин шу асно ўзим аллақандай ғорга – сир-синаотга, ҳатто астойдил бел боғлаганда ҳам топиб бўлмайдиган мавҳумиятга айландим. Бироқ айна мавҳумиятни топишга, кашф этишга ҳеч ким жазм этмаяпти... Учаламиз¹ аро айтганда, мен даврнинг буюк файласуфи, эҳтимол, икки минг йиллик миёнасидаги бирмунча йирик мақомга эга сиймо бўлишим ҳам мумкин. Бундай фавқулудда ҳолат учун мунтазам товон тўлаш талаб қилинади – ёлғизлигим тобора кучайиб, тобора совуқлашиб, бир четга чиқариб қўймоқда. Қимматли немис биродарларимизчи!.. 45 ёшга кирганимга ва тахминан ўн бешта китоб чоп эттирганимга қарамасдан Германияда лоақал биронта китобим муҳокамасига оид атиги биронта ҳам уриниш қилингани йўқ. Ҳозир «эксцентрик», «патологик», «психиатрик» сингари атамалар билан қуролланиб олишган. Менинг шаънимга аламзада таъна тошлари ва бўхтонлар ёғдириляпти; илмий ва ноилмий журналларда тизгинсиз ғанимлик руҳи ҳукмрон – ҳаммасидан алам қиладиган жойи шундаки, бунга эътироз билдирадиган мард топилмаяпти. устимдан кетма-кет мағзава ағдарилаётганига ҳеч ким парво ҳам қилмаяпти. Йиллар мобайнида шу аҳвол – на бирон-бир таскин-тасалли, на инсонийликдан ном-нишон, на бир пайса меҳр-оқибат!

Ниццада шу вазиятда кун кечирिशга мажбурман. <...> Бу гўша тонгининг нафосатини таърифлашга ожизман; бундан ҳам гўзал қишни кўрмаганман. Ниццанинг камалакдай ранг-бўёқлари-чи! Уларни сенга юбормоқчиман. Барча бўёқлар ёрқин нуқра билан йўғрилган, – нафис, беназир, асосий ранг-тусларнинг бўртиб кўзга ташланиши кузатилмайди. Алиссо билан Ницца оралиғидаги мазкур бир энлик соҳил – ранг-туслар, наботот олами ва қуруқ ҳаво туфайли Африкани эслагиди: бундай манзара Европанинг бошқа жойида йўқ.

Ҳозир Сену Сенинг муҳтарама жуфти ҳалолнинг билан гомерона-феакия осмони остида жон деб суҳбат қурган бўлардим... бироқ феъл-атворимга жануб ҳавоси тўғри келмайди (орадан ҳеч қанча фурсат ўтмай кўнглим шимолий, нисбатан оддий манзараларни тусай бошлайди). Қачон яна Мюнхенга келасан, яна бир марта менга ёзиб юбор, ва мазкур дилгирлик билан йўғрилган мактубимни маъзур тутгайсан.

Садоқатли дўстинг, Ницше.

¹ «Учаламиз» деганда барон фон Зейдлицнинг хотини Ирен назарда тутилган бўлиши мумкин, лекин «Зардушт таваллоси» руҳида, мазкур номани битаётган ёки пинҳоний Ницше деган маънода бўлиши ҳам мумкин.

Ажабо! Сен меҳмонга келиб қоларсан дея уч кун кўз тутдим. Мюнхендан меҳмонлар келиши кутилаётганди, улар кимлар эканини айтмоқчи эмасдим. Ёнимдаги столда икки жойни бўшатишди – мана, сенга керак бўлса! Булар уччига чиққан қиморбозлар ва монтажистлар экан, афсуски уларни жиним суймайди...

Венеция, Рихард фон Зайдлицга

Турин, 1888 йил 7 апрель

Қимматли дўстим,

мактубингизни олиб, тилла топгандай қувондим! Бу ерда мени дастлаб Сизнинг қутловингиз кутиб олди, Ниццада ҳам насиб этган сўнги қутловни Сиздан олгандим. Қанчалар қувончли, дилкаш муждалар-а! Квартетингиз аллақандай каллиграфик дурдона сифатида рўпарангизда ҳозир у нозирлигидан бошим осмонга етди, бинобарин унинг шарофати билан Сиз эндиликда мазкур фасли замҳарирни ҳам шарафлай оласиз. Ўз қўлинг билан яратган асарларинг токи қафолат ўрнига ўтар экан, беихтиёр ижодкор диди юксалади. Хусусан, шу асно дуч келган кимсанинг кўнглини топиш истагидан халос бўласан: ўта жиддий эканингни улар сезади. Ўз асарларини эъзозловчи ижодкор ҳаддан ташқари жиддий, бамаъни, мулоҳазагўй бўлади...

Қадрли дўстим, Сизга мактуб ёзиш учун фавқулодда қизғин саёҳатнинг дастлабки осойишталигидан фойдаланяпман, балки бу осойишталик менга бироз бўлса-да хотиржамлик ва барқарорлик бахш этар, чунки шу пайтгача жуда безовта эдим. Бу қадар ноқулай шароитларда ҳеч қачон саёҳат қилмаганман. Душанбадан шанбагача шу қадар бемаъни савдоларга дуч келганимга ақл бовар қилмайди! Ҳаммаси бошдан бошланди: икки кун тобим қочиб ётиб қолдим, қаерда денг? Сампьердаренда. Мени у ерга боради деган нияти бор бўлса керак, деб ўйламанг. Ёлғиз жомадоним кўзланган манзил – Туринга етиб борди; қолган барча нарсалар, хусусан қўлимдаги юк ва каминаи камтарин бошимиз оққан томонга кетаверибмиз. Йўлқиранинг қимматлигини айтмайсизми! Бойлик орттириш учун мендай қашшоқнинг сўнги сариқ чақаларини ҳам шилиб олишди! Бундан буён ёлғиз сафар қилишга ҳақиқатдан ҳам ярамайман; бундай саёҳатлар ҳаддан ташқари ҳаяжонлантиради, шу боис нимагаки қўл урмай, кутилган натижага эриша олмайман. Бу ерда ҳам аввалига шундай бўлди. Сурункасига бир неча кун ухлай олмадим, боисини англай олмай бошим қотди. Сиз билан яна учрашганимизда Савонда содир бўлган воқеани сўзлаб бераман, шу воқеа асосида ажойиб фелъетон ёзса бўлади. Лекин мен бечорани тинкамни қуришиб, бетоб қилиб қуйди.

Генуя бўйлаб ёрқин хотиралар оралаб соя каби кездим. у ерда ил-гари, беш ёхуд олти йил муқаддам менга жуда манзур бўлган жойлар эндиликда яна ҳам мафтун этди – улар беқиёс гуллаган олижаноблик ва Ривьера ваъда қилаётган барча нарсаларга нисбатан ғоят гўзал бўлиб туюлди. Декаданслик йилларида мазкур ғамбода шаҳарни манглайимга битгани учун тақдирдан миннатдорман – башарти улардан халос бўла олсам, бу ҳар гал ўзингни ўзинг енгил билан баробар, ироданг яна кенгликларга талпинади, натижада ниҳоят журъатсизлик иллатидан қутилсан. Генуяда дарвешона ҳаёт кечирганим учун жуда-жуда мамнунман.

Бироқ Турин! Қадрли дўстим, шу ўринда мен Сизни муборакбод этаман! Сиз айна кўнглимдагини таклиф қилдингиз! Бу эндиликда менга ҳақиқатдан ҳам зарур шаҳар! Дастлабки лаҳзадан бунга имон келтирдим: бу жойда дастлабки кунлар нақадар даҳшатли кечганидан қатъий назар <...>

Данциг, Карл Фуксга

Турин, 1888 йил 14 апрель

Муҳтарам, қимматли жаноб доктор,

бу ерда, Ниццада бўлганидек, столда рўпарамда Сизнинг портретингиз турибди: Сиз билан ҳасратлашиш иштиёқим қанчалар кучли эканини билсангиз эди? Ниҳоят, Сизга мактуб битишга киришдим. Макон ичра бундай бемаъни тарқоқликнинг (бу, файласуфлар айтгандек, айна улар томонидан кашф этилган) нима кераги бор, дея ўзимга савол бераман, бу бир-бирига бирон фикр айтадиган санокли сиймолар орасидаги айрилиқ макони.

Туринда бўлганмисиз? Мен севадиган ягона шаҳар. Осойишта, бир оз тантанавор. Нигоҳлар учун ҳам, пойи қадам учун ҳам роҳати жон (кафтдай текис кўчалар ҳамда сариқ ва қизил-кўнғир гул-чечаклар барча-барчаси яхлитлик касб этган). Афсунгар XVIII аср мўъжизаси. Муҳташам қасрлар қалбга улугворлик бахш этади, – ренессанс даврига оид бирорта ҳам қалъа йўқ. Шаҳар марказидан Альп тоғларининг қорли чўққилари чорлайди! Кўчалар чўққиларга бошлаб борадигандай! Ҳаво қуруқ, жуда-жуда тиниқ. Шаҳар кундуз оғушида шунча гўзал қиёфа касб этиши етти ухлаб тушимга кирмаган.

Эллик одим нарида – маҳобатли визави палатцо Кариньяно (1670). Яна эллик одимда эса – Кариньяна театри, бу кошонада «Кармен» маҳорат билан сахнага қўйилмоқда. Баъзан кўчалар қўйнида ярим соатлаб юксак равоқлар пойида одимлайсан. Мазкур шаҳри азимда ҳаммаси кенг ва эмин-эркин, айниқса майдонлар, бинобарин шаҳар марказида ўзингни эркин қушдай сезасан.

Дарду ҳасратим ва фалсафам билан дўкон-дастгоҳимни айни шу шаҳри азимга келтирдим. То июнгача жазирама ташвишини тортмайман. Шаҳар биқинида қад ростлаган азим тоғлар куч-қувват бахш этади, ҳатто аллақандай мақсадлар сари сафарбарликка чорлайди. Ниҳоят, навбатда, кўҳна ёзги қароргоҳим – Зимльс-Мария: Юқори Энгадин, ҳаёт долғаларидан олис, ғайриоддий қадрдон она табиат кучоғи... Шундан сўнг бир ой Венецияда – мен учун нурафшон маскан, бугунги кунда ақлга сиғмайдиган мусиқаларни айни камина учун яратадиган ягона бастакорнинг қароргоҳи (ёхуд, таъбир жоиз бўлса, қамоғи) – қонун-қоидаларга мос баркамол эркинлиги ила самимий, қуёшли шаҳарда бўламан.

Қаердадир ўқидим-а, Германиянинг фақат санокли шаҳарларида Шопенгауэр юбилеи¹ нишонганмиш. Данциг тилга олинган. Шу заҳоти Сизни ўйладим.

Буларнинг барчасидан нақадар олисдаман! Янада йироқлашиб бораётгандайман! Шунчалар ҳам осудалик бўладими! Қаёққа назар ташламайин бирор-бир таниш чеҳра учрамайди. Синглим Жанубий Америкада. Макгублар ҳам камайиб боряпти. Ҳолбуки қариб-чуриб қолганим йўқ!! Шунчаки файласуфман! Шунчаки мулоҳазагўй! Шунчаки ўзини ўзи аёвсиз фош қилувчи!

Кутилмаган янгилик: ҳозиргина Даниядан юборилган газета-ни олдим. Маълум бўлишича, Копенгаген университетида «om den tueske filosof Friedrich Nietzsche»² туркум оммавий маърузалар ўқиётган экан. Маърузачи – приват-доцент доктор Георг Брандес. <...>

Венеция, Генрих Кёзелицга

Турин, 1888 йил 31 май

<...> Айни кезларда француз тилига таржима қилинган Ману қонунлари жилди қўлимга тушиб қолди. Мазкур манбаа Ҳиндистонда тайёрланган ва ҳинд олимлари ҳамда олий рутбали илоҳиёт пешволари томонидан батафсил келишилган. Ведаларга ва касталарга асосланувчи мазкур қадимий муқаддас ахлоқий қомус тўлатўқис орийлар томонидан яратилган, – бошдан-оёқ диний руҳ билан йўғрилганидан қатъий назар пессимистик кайфиятдан холи, – дин билан боғлиқ тасаввурларимни кутилмаган тарзда бойитди. Назаримда, буюк этник қонунчилик ҳужжатларидан бизларгача етиб келган қолган барчаси тақлид ва ҳатто карикатурадай... ҳатто Афлотун ҳам барча асосий жиҳатлари билан яхшигина таълим-тарбия олган брахманга ўхшайди. Шу нуқтаи назардан яҳудийлар чандала ирқи-

¹ Таваллудининг 100 йиллиги.

² «Немис файласуфи Фридрих Ницше ҳақида» (дат.)

ни эслатади. Улар ўз ҳукмронлари қўли остида шундай қоидаларни ўзлаштирадиларки, аини қоидалар воситасида муқаддаслилик ҳокимиятни эгаллайди ва улусни уюштиради... Чамаси, хитойликлар ҳам мазкур мумтоз қадимий қонун китоби таъсири туфайли Конфуций ва Лао-цзи таълимотини яратган. Ўрта асрларга хос тартиб-тузумлар эса қадимги ҳинд-орийлар жамияти таянган барча тасаввурларни кўр-кўрона тиклашга ҳайратомуз уринишдай туюлади. Лекин ирқларнинг таназзули боис уларга пессимистик хусусият бахш этилган.

Яҳудийлар, афтидан, бу борада ҳам шунчаки «воситачи» вазифасини бажарган – улар ҳеч вақо кашф қилмаган. <...>

Эвансвилл (Индиана) Карл Корнцга

*Зильс-Мария, Юқори Энгадин,
1888 йил 21 июнь (Швейцария)*

<...> Назаримда, аини бой психологик тажрибаси, хатарли ва яланғоч самимиятдан тап тортмаслиги туфайли асарларим ҳақиқатдан ҳам беназирдай туюлади. Турли қиёфалар касб этиш ва санъат-корона маҳорат кўрсатиш борасида ҳам камтарлик қилмаганман. Немис тили билан азалий муҳаббат, сирли қондошлик, теран эҳтиром бир тану бир жон айлайди. Аини тилда ёзилган деярли барча бошқа китобларни ўқимаслик учун мазкур асослар етарли. <...>

Базель, Франц Овербекга

Зильс, Энгадин, 1888 йил 4 июль

<...> Туринни тарк этганимдан буён ҳолим танг. Узлуксиз бошим оғрийди, кўнглим айнийди; сурункали хасталиклар хуруж қилаётир, асабий ҳолсизланганим оқибатида бирон-бир ишга ярамайман. Ваҳимали хаёллардан деярли қутула олмайман. Тўғрироғи, умумий ҳолатим аниқ, афсуски ижобий жиҳатдан эмас. Нафақат саломатлик панд бераётир, аксига соғайиш иштиёқи ҳам йўқ: адоий тамом бўлгандайман. Камида ўн йиллик бой беришлар ўрнини тўлдириш даргумон – боз устига ҳеч вақо харид қилмасдан шахсий «заҳирам» ҳисобига кун кечирдим. Бу тарзда қашшоқлашиш шубҳасиз. Танамизда йўқотишлар ўрнини тўлдириб бўлмайди, физиология масалаларига оид мулоҳазаларни инглиз Гальтондан¹ ўзлаштирганман. Қулай шарт-шароитда фавқулодда эҳтиёткорлик ва омилкорлик эвазига омонат мувозанатга эриша оламан; лекин мазкур қулай шарт-шароит бўлмаса, ҳар қандай фавқулодда эҳтиёткорлик ҳам, омилкор-

¹ Фрэнсис Гальтон (1812-1911) - инглиз сайёҳи ва адиби, евгеника асосчиси, Лондондаги Антропология институти президенти.

лик ҳам наф бермайди. Туринда шундай кулай шарт-шароитлар бор эди, Зельсда эса, афсуски, анқонинг уруғи. Бу ерда тунд ва безовта қишга дуч келдим, Базелдаги кўнгилсиз февраль ҳавосидай салбий таъсир қияпти. Об-ҳаво таъсирига бундай ҳаддан ташқари боғлиқлик, албатта, яхшилик аломати эмас: бу умумий дармонсизликдан далолат, айти шу камина дучор бўлган балойи офат ҳисобланади. Бош оғриғию ва бошқа хасталиклар – у ёхуд бу даражадаги симптом оқибатлар, холос. Базелда бошимдан кечган энг оғир даврда ва Базелдан кейин ҳам айти мушкулотлардан қутула олмадим, фақат (ёки битта фарқи шундаки) у кезларда тамомила ғафлатда эдим, шу боис шифокорларга турли хасталикларни аниқлашларига рухсат бердим, бу эса ўлганнинг устига тепган билан баробар бўлди. Очиғини айтганда, менинг бошим ҳам, меъдам ҳам хаста эмас, бироқ асабий ҳолдан тойиш оқибатида (қисман отамдан мерос қолган – отам ҳаётини куч-қувватнинг умумий етишмаслиги, қисман эса орттирилган хасталиклар оқибатида вафот этган) барча кўринишдаги хасталиклар юзага чиқаётир. Ўша кезларда мижозимга тўғри келадиган ягона даволаш усули Вайра-Митчеллнинг америкача усули бўлиб, унга кўра қувват бахш этадиган ноёб укол қилишдан иборат эди (бунда яшаш жойи, ён-атрофдаги кишилар, қизиқишларни ҳам тубдан ўзгартириш талаб қилинарди). Амалда эса ғафлатда қолиб, бунинг аксини танлабман: тамомила ҳолдан тойиш оқибатида Генуяда нима учун завоул топмаганимга ҳали ҳам ақлим бовар қилмайди.

Базель, Франц Овербекга

*Зильс-Мария, 1888 йил 20 июлдан кўп ўтмасдан
<қоралама>*

Қимматли дўстим,

сенга мухтасар мактуб йўллаяпман, лекин бу гапларнинг ҳаммаси фақат иккаламизга тегишли бўлиб, ўртамазда сир бўлиб қолгани маъқул. Бутун борлиғимни тоғ каби эзиб турган фурсат чексиз, бироқ унинг манбаи Сен ва бошқа дўстларим қидираётган жойда эмас. Буни тушунтиришим қийин. Бироқ «Зардушт таваллоси»ни эълон қилганимдан буён ўзимни қайта-қайта ярадор қилинаётган йирткичдай сезаяпман. Бирон бир муносабат, бирон бир акс-садонинг йўқлиги аҳволимни тобора танглаштираётир. Бу китоб четга чиқиб қолди, демоқчиманки – барча китобларга нисбатан ёлғизлатиб қўйилди, шу боис ҳам унинг муаллифи сифатида ўзимни қўйгани жой тополмаяпман. Ёлғизлигим ва яккалаб қўйилганим учун юрагим ёриладиган даражага келиб қолдим; бошқа жиҳатдан, ҳеч ким бирон бир фикр билдирмаганию ҳали ҳамон каминага етиб келмаганини ҳам жуда яхши англайман... Хулосам шуки: барҳаёт асар яратганинг

учун ҳалокатга юз тутишинг ҳеч гап эмас, – чунки бу ишни уддалаганинг учун ҳар дақиқа ўз жонинг билан товон тўлашинг зарур. Бу феъл-атворга ҳам, дидга ҳам, саломатликка ҳам путур етказди. Ҳолбуки, мазкур асардаги лоақал олти сатрнинг моҳиятини англаш ва ботинан ҳис этиш – назаримда, ҳар қандай бандаи осийни ҳатто етти ухлаб тушига кирмаган юксакликларга олиб чиқа олади. Бироқ мазкур асарнинг бутун ранг-баранг оламини – ҳали ҳануз кўз кўриб, қулоқ эшитмаган ўта залворли оламини жамики теранликлари ва кенгликлари билан юракда олиб юриш, кейин эса уларнинг юкидан ҳалос бўлиш учун ким биландир дардлашишга чоғланганда тошдан ҳам қаттиқ ёлғизликка рўбарў бўлиш – бундай чорасизликни душманимга ҳам раво кўрмаган бўлардим.

Мазкур кечинмаларнинг исканжасидан нажот топиш мақсадида бутун маҳоратимни ишга солаяпман. Кейинги асарларимни шу мақсадда ёздим: шу пайтгача ёзган асарларимга нисбатан уларда эҳтирос кучлироқ. Эҳтирос дардни энгиллаштиради. Бу наф келтираяпти, дардларимни унутиш имконини бераяпти... Бундан ташқари, маълум маънода актёрлик салоҳиятим ҳам йўқ эмас, ўзимни овутиш учун ҳаёлимда турли сиймолар яратаман. Жумладан, айримлари қайсарликлари билан таскин беради. Ҳозир мусиқа мавзусидаги памфлет¹ чоп этилади: уни бир ўқигандаёқ қанчалик хуш кайфият билан ёзилгани сезилади: шоду хуррамлик ҳам дардни энгиллаштиради. Мана шундай асарларни яратиш асносида кайфиятим ҳамиша кўтаринки бўлади.

Кифоя қиладиган даражада таъсир кўрсатадиган кўнгилхушликларни топиш тобора қийинлашяпти. Ўқтин-ўқтин юрагим шундай сиқиладики, асти қўяверасан.

Энгадин, Нейвевиль Зильс,

Карл Шпиттелерга,

1888 йил 25 июль,

<...> Сизнинг саволингизга жавобан айтмоқчиманки, Германия матбуоти билан муносабатимни қандай таърифлашга ҳам ҳайронман. Матбуот менинг қай хислатимдан чўчийди, тушуна олмайман. Мен обрўйи тушиб кетишидан ҳадиксирамайдиган санокли кишилар тоифасиданман: бундайлар ўта хатарли зирва ҳисобланади. Аслида эса бинойидек кадр-қимматим бор ва китобхонларим доираси тобора кенгаймоқда. Оврупанинг энг мустақил ақл-идроки соҳиби бўлиш – ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Ҳар бир шаҳарда, ҳатто Балтиморда ҳам мухлисларим тўгараги бор. Миллат

¹ «Вегнер билан бўлган ҳодиса»

ўзини-ўзи узлуксиз кўкларга кўтариш билан машғул паллада Германия «таълим тизими»га ҳужум уюштирганим мени иззат-ҳурмат қилишларини узул-кесил кафолатлаш йўлида мен қилган жуда муҳим иш бўлди. <...>

Тан олмасдан ўзга иложим йўқ: мендан ҳайиқишлари ҳикматдан холи эмас, чунки бундай муносабат исталган лаҳзада эъзоз-эҳтиромга айланиши ҳеч гап эмас. Ҳалигача шахсий душман орттирмаганим билан фахрлансам арзийди.

«Жамият диққат-эътиборини қозониш йўлидаги дастлабки қадам – дуэль», дейди Стендаль. Буни билмаган ҳолда шундай қилган эканман. <...>

Мете фон Салис ауф Маршлинсга

Зильс-Мария,

1888 йил 7 сентябрь

<...> Кейинги пайтларда жуда кунт билан ишладим – шу даражада жонбозлик қилдимки, «ёзни беҳуда ўтказганимга оид» олдинги мактубда ёзган фикрларимдан воз кечмоқчиман. Шунчалик серғайрат бўлишим ҳатто ўзимнинг ҳам хаёлимга келмаган... Тўғри, бунинг оқибатида ҳаётимда тартибсизлик юзага келди. «Илҳом париси»нинг даъвати билан кечаси, соат иккилар атрофида бир неча марта уйғониб, пишиб етилган мулоҳазаларимни қоғозга туширдим. Кейин уй соҳиби, жаноб Дуришнинг эшикни эҳтиёткорлик билан очгани эшитилади ва ташқарига чиқади – тоғ кийиги овлаш мақсадида. Эҳтимол, менинг саъй-ҳаракатларим ҳам тоғ кийиги овлашдай иш бўлгандир...

Учинчи сентябрь ажойиб кун бўлди-да! Эрталаб «Барча қадриятларни қайта баҳолаш» асаримга муқаддимма ёздим, ҳозиргача бунақа мағрурона муқаддима ёзилмаган. Шундан сўнг кўчага чиқиб, биласанми, нимага кўзим тушди? Энгагинда бундай гўзал кунни кўрмагандим. Бутун борлиқ шабнамга чайиб олингандай, кўл ва осмон ложувард, ҳаво ҳам чиннидай тоза – ақл бовар қилмайди... Табиат гўзаллиги қошида бошқалар ҳам ҳайратга тушди. Этакларигача оппоқ қорга бурканган тоғлар табиат гўзаллигига ўзгача чирой бахш этганди.

<...> 15 сентябрда Туринга йўл оламан. Дунёда ягона ҳурфикрли китоб – «Барча қадриятларни қайта баҳолаш» асаримни нашрга бериш масаласини кейинги йилларда ҳал қиламан. Бунга оид қарор етилиши зарур! Дастлабки китоб, дейлик, «Антихрист» деб номланади.

Бухвальд, Генрих Кёзелицга

Турин, 1888 йил 27 сентябрь

<...> Сафар оғир кечди, сабр-тоқатим яна бир марта жиддий синовдан ўтди: фақат ярим кечада Миланга етиб олдим. Комода сув босган жойдан тўсин ташлаб қилинган энсизгина кўприқдан кечаси, машғалалар ёруғида жонимизни ҳовучлаб, минг азоб билан ўтдик! Бундай машаққатли йўлни мендай шабкўр учун атайлаб тайёрлаб қўйишгандай! Ломбардиянинг дим ва бадбўй ҳавоси тамомила ҳолдан тойдирди, аранг Туринга келдим. Йўл давомида тортган азобларим беҳуда кетмади. Олтин куз фасли оғушидаги Турин шаҳри мени бағрини катта очиб кутиб олди. <...>

Базель, Франц Овербекга

Турин, 1888 йил 18 октябрь

Қимматли дўстим,

Кеча Сенинг мактубини ушлаган ҳолда Турин атрофларида одатдагидек сайр қилдим. Беғубор октябрь ҳавоси оғушида яйрадим. Деярли По дарёси бўйлаб узанган ажойиб ўрмон сўқмоғида салкам бир соатча сайр қилдим – мазкур ўрмонда ҳали куз нафаси унча сезилмайди. Ҳозир дунёдаги энг олижаноб инсонман ҳамда фақат ва фақат ижобий маънода айни куз фаслига хос кайфиятдан: тўкин ҳосил йиғадиган фурсатим етиб келди. Ҳамма-ҳаммаси осонлик билан қўлга кираяпти... Дастлабки «Барча қадриятларни қайта баҳолаш» асарим нашр қилиш учун тайёр, – бу хушхабарни сенга етказишдан қанчалар мамнун эканимни баён этишга ожизман. Жами тўрт китоб бўлади – ҳаммаси алоҳида-алоҳида чоп этилади. Бу гал, устамон замбаракчи сингари ўз тўпларимни намойиш қиламан: менинг замбаракларим зарбаларидан инсоният тарихи тенг иккига бўлиниб кетади, деган хавотирдаман. Олдинги мактубимда тилга олинган асаримни яқинда тугаллайман... «Инсонийлик, ўта инсонийлик»дан сен йўллаган парча айни мавридида келди-да, уни асарим матнига киритдим. Бу асар ошкора уруш очишдан иборат, ҳатто акс-садоси тоғлардан ҳам эшитилади. Унда немисларга қарши ялпи ҳужумга ўтганман: «киноялардан» шикоят қилишингга ҳеч бир ҳожат йўқ. Бу шу даражада масъулиятсиз ирқки, маданиятга қарши оламшумул барча жинойтларни содир этган, тарихнинг барча ҳал қилувчи паллаларида ҳаммиша аллақандай бемаъниликлар маҳлиёси бўлган (Англия ва Францияда илмий мушоҳада юритиш услуби минг машаққат билан қўлга киритилган бир паллада – Уйғониш даврида реформацияга зўр берган, Кант фалсафаси билан майдонга чиққан; Европани сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан бир бутун қилиш

борасида ягона қудратга эга Наполеон пайдо бўлганда «халоскорлик урушлари» байроғини кўтарган), – ҳозир эса, қадриятлар ҳақидаги буюк масалалар биринчи марта кун тартибидан жой олган паллада, мазкур миллатнинг фикри-зикри «рейх» билан банд, бу партикуляризм ва маданий атомизмни кескинлаштиришдан бўлак ҳеч вақо эмас. Бундай муҳим тарихий фурсат ҳеч қачон бўлмаган, лекин буни ким қадрлайди? Бугун биз шоҳиди бўлиб турган тушунмовчилик жуда-жуда табиий ҳол: шу пайтгача кузатилмаган маънавий эҳтирос юсаклиги ва эркинлиги инсониятнинг олий муаммосига ёпишиб олган ва унинг тақдирига нисбатан ҳукм чиқаришни талаб қилаётган бир пайтда, – айни шундай паллада ялпи пасткашлик ва жоҳиллик яққол намён бўлиши керак. Менга нисбатан душманлик аломатлари ҳозирча заррача ҳам кўзга ташланмаяпти: хуллас тарафдорлар ҳам, қаршилар ҳам йўқ...

<...> Навбатдаги уч йил мобайнида жуда катта миқдордаги босмаҳона сарф-харажатларини қоплаш учун ҳозир имкон борича тежамкор бўлишим керак... 20 ноябрғача шу ерда қолишни мўлжаллаяпман... Кейин Ниццага йўл олмоқчиман. <...>

Рим, Мальвида фон Мейзенбургга

Турин, 1888 йил 20 октябрь

Муҳтарама қадрдоним,

Сизни безовта қилаётганим учун маъзур тутасиз, бу энг охиригисини. Аста-секин барча билан муносабатларимга деярли барҳам бердим. Хафсалам пир бўлгани бежиз эмас: мени бор ҳолимча эмас, балки ўзгача бир шахс сифатида талқин қилаяптилар. Ниҳоят, навбат Сизга келди. Йиллар мобайнида асарларимни Сизга тақдим этиб келаяпман – ниҳоят сабр косангиз тўлиб, ҳаққоний равишда соддадиллик билан: «Бу асарлардаги ҳар бир калима мени даҳшатга солади» деб ваҳима қилармикансиз деган умиддаман. Шундай қилсангиз, тўғри йўл тутган бўлардингиз. Чунки Сиз «идеалист»лар сирасига кирасиз, мен эса идеализмни ҳис-туйғуларга чирмашиб олган диёнатсизлик, мавжуд воқеликни тан олмасликка интилиш деб биламан; асарларимдаги ҳар бир калимаю ибора идеализмга нафрат билан йўғрилган. Бутун инсоният тарихида мазкур интеллектуал тубанликдан ортиқ инфофсизлик бўлмаган; «идеал олам»ни ўйлаб топишлари нағижасида жамики воқеликлар қиммати сариқ чақага ҳам арзимайдиган бўлиб қолди... Менинг вазифам Сиз учун тушунарсизми? «Барча қадриятларни қайта баҳолаш» деганда нимани назарда тутаетганим ҳам мавҳумми? Фазилатли кишиларни Зардушт нима учун ўта хатарли тоифа ҳисоблайди? У нима учун ахлоқ-обод қоидаларини чиппакка чиқариши керак? Зардуштнинг:

«Раҳмдил ва тақводорларни ер билан яксон қилинг!» деган даъватини Сиз унутдингизми?

Менинг «Аъло одам» атамамни Сиз яна ўзингизча бузиб талқин қилдингиз, бу «марҳаматингиз» учун Сизни ҳеч қачон кечирмайман. Айни пайтда асарларимнинг ҳар бир жиддий мухлиси билиши керак: мен нафлатланмайдиган инсоний тоифа – мозийдаги меҳрибон сиймоларнинг тамомила акси, Исои Масихга нисбатан Чезар Борджиага юз бора яқин. Ҳузурида Микеланджело исмини ва Вагнер сингари тубан кимсанинг исмини оғзингиздан бол томиб тилга олар экансиз, Сизни ҳам, ўзимни ҳам туйғуларимга ҳаққоний баҳо бериш масъулиятдан холи қиламан. Уларнинг ҳар бирига нисбатан бутун ҳаётингиз давомида сохта тушунчаларни шакллантиргансиз. Айни Сизга ишонганлари учун менинг ҳаётимда ҳам таллай кўнгилсизликлар рўй бермоқда, – чунки Сизнинг мулоҳазаларингиз ҳеч қандай асосга эга эмас. Ниҳоят Вагнер қаердаю, Ницце қай маконда эканини ҳам унутиб қўйдингиз!.. Ҳар қандай андишали шахс сифатида бундан ўн йил муқаддам Вагнердан нафрат билан юз ўгирганим боисини Сиз ҳали ҳамон англай олганингиз йўқ. Вагнер мусиқаси ўлати қандай тарқалаётгани, созандаларни қай асно йўлдан оздираётганини барча софдил мусиқашунослар каби кузатишим моҳияти ҳам, таассуфки, Сизга аён эмас. <...> менинг бирорта каломимни, бирон бир қадамимни Сиз ҳеч қачон англамагансиз: қўлимдан нима ҳам келарди, лекин мазкур аҳволга ойдинлик киритиш зарур – «Вагнер ҳодисаси» айни шу нуқтаи назардан менга жуда қўл келди.

Фридрих Ницше.

Венеция, Генрих Кёзелицга

Тури, 1888 йил 30 октябрь

Қимматли дўстим,

ҳозиргина кўзгуга қарадим – ҳеч қачон шу асно рисоладагидай бўлмаганман. Кайфиятим аъло, қоматим расо – нақд ўн ёш яшаргандайман. Не бахтки, Туринни қароргоҳ сифатида танлаганимдан буён ўзимга муносабатим ижобий томонга кескин ўзгарди: жумладан, қўлигул чевар ҳузурига ташриф буюраман, яъни ҳамма жойда мени мартабали ажнабий сифатида эъзозлашларига алоҳида эътибор бераман. Ишонасанми, бу ишни қойиллагайман! <...> Ниццага нисбатан Турин шунчалар хушманзараки, рангпар Ривьера ялангликлари эсимга тушгани сайин у кўнгилсиз жойларда узоқ қолиб кетганим алам қилади... Бу ерда эса табиий баркамоллик ва нурафшон офтоб ром айлайди: заъфарон боғлар зарҳал юритилгандай кўзни қамаштиради, осмон ложувард ва кўм-кўк дарё, но-

расида нафасидай бегубор ҳаво – баайни Клод Лоррен¹ мўйқалами билан яратилган мўъжиза!

Об-ҳаво шу қадар ажойибки, қимматли асар яратиш учун ҳеч қандай монелик йўқдай. Туғилган кунимда навбатдаги янги асар ёза бошладим, ўйлайманки, барчага манзур бўлади, дарвоқе, унинг учун аллақачон салмоқли бўнак олдим. Номланиши «Ессе Ното», ёки «Ўзликни англаш асрори». Мазкур асарда шахсиятим ва асарларим ҳақида дадил фикр юритилади; шу асно нафақат омма олдида ўзлигимни намоён қилмоқчиман, ўзлигимни ҳайратланарли шахсий қайта баҳолашдан олдин эркин матбуот тўғрисидаги немисларга хос тасаввур нималарга гирифтор қилиши мумкинлигини синаб кўрмоқчиман. «Қайта баҳолаш»нинг дастлабки китоби қонуний ва асосли равишда зудлик билан мусодара қилинади, деган гумоним бор. «Ессе Ното» воситасида мустаҳкам негиз тайёрламоқчиман, бу оқилона тасаввур доирасида бошқаларга нисбатан мен учун алоҳида имтиёзлар яратилишини таъминлаган бўларди. Дарвоқе, ўзим ҳақимда тасаввур қилиш мумкин бўлган психологик «муғомбирлик» ва хушёрлик билан мулоҳаза юритяпман – одамлар олдида пайгамбарона, даҳшатангез ва ахлоқий қўриқчи мақомига даъво қилиш менга йўл бўлсин. Китоб шу нуқтаи назардан ҳам наф келтириши мумкин: мени айни зиддим билан чалкаштиришга монелик қилса, ажаб эмас. <...>

Элизабет Фёрстерга

*Турин, 1888 йил ноябрь ўрталари
(қоралама)*

Қимматли синглим!

Мактубингни олдим, бир неча марта ўқигач, Сен билан видолашишим зарур деган жиддий хулосага келдим. Тақдирим ҳал бўлган айни паллада Сенинг менга нисбатан айтилган ҳар бир калиманг юз баробар оғир таъсир қилади: қандай сиймо ва қандай қисмат соҳиб билан яқин қариндош эканингни Сен заррача ҳам тасаввур қила олмайсан, ҳолбуки, айни менинг тимсолимда минг йиллик жумбоқлар ечим топди, гапнинг индаллосини айтганда, инсоният истиқболи ихтиёрида... Мен яшаётган муҳит тамомила бегона бўлгани боис айнан Сен салкам менга қарама-қарши томон қочишга мажбур эканингни тушунаман, албатта. Фақат битта ҳолат кўнглимга таскин беради: Сен ўз наздинда ҳаётингни тўғри изга солдинг, қисматинг кимлар биландир боғлиқ, Сен кимгадир кўнгили бергансан ва кимдир Сени севади, имкониятларинг ва куч-қувватинг етадиган

¹ Клод Лоррен (1600-1682) – француз тасвирий санъат устаси.

вазифаларни уддалаш зиммангга юклатилган; ниҳоят, бу масалани четлаб ўтмоқчи эмасман, айти зиммангдаги вазифа Сени мандан олисларга улоқтирди, шу боис айти паллада бошимга тушиши эҳтимолдан холи бўлмаган дастлабки кўнгилсизликлар Сенга ҳеч қандай зиён-заҳмат етказмайди. Сенинг манфаатинг йўлида айти шуни хоҳлайман; мен ҳозир эълон қиладиган асарларга дўстона, ҳатто айти ҳолатда қалтис қизиқувчанлик билан муносабатда бўлмасликни ва ўқимасликни Сендан ўтинаман. Улар кўнглингни ҳаддан ташқари қолдириши ҳеч гап эмас... Шу нуқтаи назардан Вагнер ҳақидаги асаримни Сенга беҳуда юборганимдан афсусланаман...

Мамнуният билан айта оламанки, кайфиятим аъло, умрим мобайнида бу қадар қатъиятли ва сабр-тоқатли бўлмаганман; қай бир ишга қўл урмай қанча мураккаб бўлмасин, осон ҳал бўлаётир. Зиммамга юкланган вазифа – қисматим амри, менга ато этилган саодатни айти ҳозир теран англаяпман. Мен шундай харсанг-қоялар билан юзма-юз келаяпманки, улар билан олишув исталган ўзга банда учун ҳалокатли бўларди... Илло, мен уддалашим зарур вазифа – ҳар жиҳатдан даҳшатли: мен айрим кимсагагина қарши эмас, балки бутун инсониятга ўта даҳшатли айб тақаяпман: ва қандай ҳукм чиқарилишидан қатъий назар – менинг фойдамгами ёки менга қаршими, – ҳар иккала ҳолатда ҳам сон-саноксиз кўнгилсизликлару кулфатлар менинг номим билан боғлиқ бўлади... Шу боис мактубимни шафқатсизлик сифатида эмас, балки олдиндаги кулфатлар миқёсини камайтирадиган чинакам инсонийлик сифатида қабул қилишни Сендан чил дилдан ўтинаман.

Сенинг оғанг?

Дрезден, Фердинанд Авенариусга

Турин, 1888 йил 10 декабрь

<...> Танқид қилганингиз учун Сиздан чин дилдан мамнунман... ўзингиз билмаган ҳолда кўнгилга хуш ёқадиган фикрларни билдирибсиз. Зиммамга ҳайратомуз вазифа юкланган – барча қадриятларга қайтадан баҳо беришим керак; баайни башарият қисматини елкамга олганман, ва бу борада масҳарабоз, ҳажвчи ёки, Сиз таърифлагандек «фелъетончи», дарвоқе бу хислатим «Вагнер билан бўлган ҳолат» асаримда намоён бўлган, сифатида ҳам фаолият юрита олсам, булар нақадар салоҳиятли эканимни яна бир бор иботлайди. Ниҳоятда теран ақл айти пайтда маълум маънода юзакироқ бўлиши керак – бу, эътиборингиз учун, камина фалсафасининг қоидаси. <...>

Байройт, Козима Вагнерга

Турин, 1889 йил 3 январь

Менинг севиклим, қиролича Ариаднага, одам эканим хурофотдан бошқа ҳеч вақо эмас. Лекин одамлар орасида бир неча марта яшаганман ва уларнинг қисмати менга аён. Ҳиндлар орасида Будда, Юнонистонда – Доинис бўлганман, Александр ва Цезарь сиймосида ҳам яшаганман, Шекспир устози лорд Бэкон тимсолида ҳам умргузаронлик қилганман. Ниҳоят, Вольтер ва Наполеон, балки Рихард Вагнер ҳам бўлганман... Бу гал Заминни тўйхонадай безатувчи музаффар Дионис сифатида келажакман...Етарли фурсатим бор деб айтолмайман... Шу жойда эканимдан Самовот яйрамоқда... Ҳа-я, мени чормихга ҳам тортишган...

Чормихга тортилган.

Иосиф БРОДСКИЙ БИЛАН СУҲБАТ

Мусофирлик изтироблари

Мириам Гросс, «Observer» газетаси, 1981 йил 25 октябрь.

М. Гросс: – Сизга нисбатан 1964 йилда ҳукм ўқилган ва қамалгансиз, кейин эса сургунга юборилгансиз. Ўшанда кўнглингиздан нималар кечган?

И. Бродский: – Бунга анча йиллар бўлди. Лекин ўшанда ҳам имкон борича барчасини кўнглимга яқин олмаганман. Чунки, биринчидан, менга нисбатан жиноий иш ғирт уйдирма бўлган. Психологик жиҳатдан эса буни ўзим бир пайтлар ўқиган Кафканинг «Жараён», Буковскийнинг «Қалъа қуриш» асарларидаги каби сафсата ҳисоблаганман...

М. Гросс: – Ўша пайтдаги ҳукумат сизга нисбатан нима учун бундай йўл тутган? 1972 йилда эса нима учун Россиядан бадарға қилишди?

И. Бродский: – Мен ҳукуматнинг бу қарори хусусида жиддий бош қотирмаганман, чунки уларнинг қора ниятларини англаш даргумон. Бунинг бир неча сабаблари бўлса керак. Энг аввало: ҳар бир адиб-шоир ёки санъаткорга СССР Давлат Хавфсизлиги комитетида хуфиёна жиноий иш очилади, у билан боғлиқ ҳужжатлар тўплаб борилади. Яъни:

*Назоратда ҳар бир ижодкор киши,
Доим қўлимизда жиноий иши!*

Бу жиной иш янги саҳифалар билан доим тўлдириб борилади. Жиной иш белгиланган даражага етгач, тегишли хонада албатта бирон чора кўриш керак, деган қарорга келинади. Жазолаш органлари сизни сўроқ қилиши, калтаклаши, ишлаётган жойингиздан бўшатиб юбориши, кейин эса текинхўрлик, ишەқмасликда айблашлари, қамаб қўйишлари, кейин эса жиннихонага тиқишлари ёки аксинча йўл тутишлари ҳеч гап эмас. Менга келсак, 1972 йилга келиб юқоридаги чораларнинг барчаси ишлатилиб бўлинганди – шу боис навбатдаги чорани қўллашган.

Бунга ўзига хос шуҳрат қозонганим сабаб бўлган бўлса керак: мен совет ҳукумати советлар мамлакатидан чиқариб юборган дастлабки одам бўлганман. Айни ўша йили АҚШ президенти Никсон СССРга келган, шу боис ҳамма ёқни тозалашга зўр берилганди.

Яна бир сабаби ҳам бўлиши мумкин. Давлат хавфсизлиги хизмати бирон ижодкорни зимдан назорат остига олар экан, расмий ижодий уюшмалар ҳам бу ишга жалб қилинади – ижодий уюшмалар баъзида бунда ташаббускор бўлади. Ижодкорлар, баъзида, шу асно бир-бирга ҳасад қилиб, ўч олади. Хуллас, мени мамлакатдан чиқариб юборишларидан олдин Ёзувчилар уюшмасида буни олдиндан билган одам бўлган, лекин мени хабардор қилишни хоҳламаган.

М. Гросс – Кимлигини айта оласизми?

И. Бродский – Евтушенко.

М. Гросс – Сиз ўзингизни диссидент ҳисоблайсизми?

И. Бродский – Йўқ. Бу аҳмоқона тамғалардан бири. Адабиёт деган тушунчанинг қадрини ерга уриш учун давлат маҳкамаларига мана шундай маломатлар керак. Гап шундаки, сиёсатга нисбатан адабиёт катта таъсир кучига эга: адабиёт «шунчаки санъат» эмас, адабиёт халқ онгига жуда ҳам жиддий таъсир кўрсатади. Башарти, инсониятнинг жониворлардан бирон-бир фарқи бўлса, бу фарқнинг биринчиси – тил, инсоннинг сўзлашув қобилияти, иккинчиси эса – шеърият. Шеърият, ўз навбатида, тилнинг олий кўриниши, шеърият – биологик тур сифатидаги тараққиётимиз воситаси, унинг антропологик мақсади. Бинобарин, кимки шеъриятни, бадиий адабиётни «санъат» ҳисобласа, инсониятга, энг аввало ўзига нисбатан жиноят содир этган бўлади.

Пировард натижада, ҳозирги даврда адабиёт, эҳтимол, тарих ҳам, – ягона ахлоқий тарбия воситаси. Давлат сиёсий норозиликка нисбатан, бадиий асарлар давлат негизларига кўпроқ путур етказди деб ҳисоблар экан, бу атиги атавистик муносабат саналади: чунки сиёсий норозилик у ёки бу даражада баҳсли бўлса, шеърий шаклдаги норозилик расмий эътирозларга нисбатан очиқ ва равшан лингвистик устунликка эга.

Адабиёт, яъни шоирлар ва адиблар давлат манфаатларига хизмат қилиши керак дейдиганларни кечириб бўлмайди: давлат маҳкамаси тарихда ташкил топган дастлабки кунлардан эътиборан халқни маънавий ва ақлий ахта қилиш билан машғул.

М. Гросс – Сиз ўзингизни неча ёшдан шоир ҳисоблай бошлаган-сиз?

И. Бродский – Ҳеч қачон бундай фикрда бўлмаганман. Лекин бошқа ишларга нисбатан кўпроқ шеър ёзиш билан машғул бўлаётганим эътиборимни тортган.

Лекин ҳаётимда ўзига хос кечинмалар бўлган. Нева дарёси бўйлаб сайр қилар эканман, ҳаво кафтларим орасидан сувдай ўтиб бораётгандай туюлган. Албатта, бу фавқулодда кечинма эмас, бироқ ўша соҳилда ҳозир ҳам мен каби фикрлайдиган одам бормикан, деб ўйлайман. Шу асно руҳиятимда жиддий эврилишлар кечаётганини ҳис қилганман.

М. Гросс – Ёшлигингизда кўп шеърлар ўқиганмисиз?

И. Бродский – Ҳа. Совет мактабларида ўқувчилар кўп шеър ёд оларди. Ўқитувчимиз бирорта шеърни ёддан айтишимни сўраганда жуда хурсанд бўлиб кетардим, айрим асарларни иштиёқ билан ёд олганман.

М. Гросс – Мақолаларингиздан бирида шундай ёзгансиз: биринчи марта мактабга борганимда бемаъ依ликдан бўлак ҳеч вақо ўрганмаслигимни олдиндан билардим. Бу билан нимани назарда тутгансиз?

И. Бродский – Совет давлатида таълим тизими муайян қолипга солинганди. Дейлик, тарих Карл Маркс таълимоти, синфий кураш нуқтаи назаридан ўрганиларди. Қадимий Рим, Ўрта асрлар ёки энг янги тарих эмас, балки кулларнинг қулдорларга, деҳқонларнинг заминдорларга, ишчиларнинг капиталистларга қарши кураши ўргатиларди. Ҳатто тарихда ҳақиқатдан ҳам шундай бўлганига қарамай бундай таълим тизими жуда зерикарли эди.

М. Гросс – Мактабни ўн беш ёшда ташлаб кетганмисиз?

И. Бродский – Ҳа, ортиқ сабрим чидамаган. Ўзим мустақил жуда кўп китоб ўқир эдим, шу боис мен учун мактабнинг қизиғи йўқ эди. Ҳеч кимга қарам бўлишни истамасдим, ота-онамга ҳам кўмаклашгим келган. Отам яҳудий миллатига мансуб бўлгани боис денгиз флотига ишдан бўшагач, иш топа олмаган, онамнинг маошига кун кўрардик, онам эса одамлар яшайдиган кўп қаватли уйлар маҳаллий идорасида бухгалтер бўлиб ишларди.

М. Гросс – Дастлаб нима иш қилгансиз?

И. Бродский – Мен уйдан бош олиб чиқиб кетиб, заводда фрезаловчи бўлиб ишлай бошладим. Бу ҳаётимдаги оғир даврлардан бўлган, бироқ Маркс тасвирлаган йўқсил ишчилар ҳаётини ўз кўзим

билан кўрдим. Уч сменада ишлайдиган ишчилар битта катта хонада ухларди, битта хожатхонага навбатга турардик ва ҳоказо. Бундай турмуш тарзини анча ўргандим. Хрушев раҳбарлиги даврида аҳвол сал яхшиланди.

М. Гросс – Хрушевнинг Сталинни фош қилиши сизни ҳайрон қолдирганми?

И. Бродский – Йўқ, ўша пайтда ўн олти-ўн етти яшар бўлган бизнинг авлодни ҳеч нарса ҳайрон қолдира олмасди. Ҳамма ёқда ёлғон, мунофиқлик, шафқатсизлик ҳукмронлигини билардик, ўзимиз ҳам ёлғон гапирардик. Бизни ҳайрон қолдириш учун Сталиннинг вафотидан ҳам кучлироқ нимадир рўй бериши керак эди. Венгрия воқеалари – шундай ҳодиса бўлган.

М. Гросс – Заводдан бўшагандан кейин нима қилгансиз?

И. Бродский – Маҳаллий шифохонанинг ўликхона бўлимига ишга кирганман. Аксарият яҳудийлар каби мен ҳам шифокор бўлишни орзу қилардим, шу боис бу касбнинг машаққатларини олдиндан билгим келган. Бироқ кўп ўтмай у ердан ҳам бўшадим: отам инфаркт бўлиб қолди, моргда санитар бўлиб ишлаётганимнинг ўзиёқ отамни ғашини келтирарди.

М. Гросс – Врач бўлишингизни отангиз хоҳламаганми?

И. Бродский – Йўқ, отам менга тазйиқ ўтказмаган; фақат мени ҳамиша ишёқмас, такасалтанг ҳисоблаган. Анча қаттиққўл бўлган, аслида ҳар бир ота фарзандларига талабчан бўлиши керак; яхши одам эди.

М. Гросс – Ота-онангиз яҳудий динига қаттиқ берилганмиди?

И. Бродский – Йўқ, асло. Мен яҳудий дини талабларига биноан тарбия олмаганман, лекин яҳудий бўлиш осон эмаслигини ҳис қилганман. Одамлар ошкора «жухуд» деб ҳақорат қилади; ирқпарастлик шиорлари тинчлик бермайди; ўзингни яккаланиб қолгандай сезасан. Лекин, эҳтимол, бунинг яхши томони ҳам бор: нималарга қодир эканлигингга тезроқ ишонч ҳосил қилишга ҳам ундайди.

Кейинчалик, заводда, қишлоқда ишлаганимда, қамоқда ўтирганимда антисемитизм ҳолатларига деярли дуч келмадим. Антисемитизм ижодкорлар, зиёлилар орасида кўпроқ кўзга ташланарди.

М. Гросс – Яҳудий эканлигингиз ҳақида ўйлаганмисиз?

И. Бродский – Бу ҳақда деярли ўйламайман. «Ирқ» ёки «миллат» каби тушунчалардан юксакроқ туришга уринаман. Бошқача айтганда, рисоладагидек «яҳудий» эмасман. Чинакам русман ҳам дея олмайман. Яхши америкалик эканим ҳам даргумон. Тўғриси, қандай бўлсам шундайман, мен асосан – шоирман.

М. Гросс – Тузум ҳақидаги гапларингиздан қатъий назар, сизнингча, кўпгина одамлар эркин танлаш, аниқроғи, эркинлик масъу-

лиятини ўзларидан соқит қилиш учун кимларнингдир ҳукмронлиги остида бўлишни хоҳламайдиларми?

И. Бродский – Кўпчилик шуни хоҳлайди. Совет тузумининг барқарорлиги ҳам шунда эдики, бу тузум инсониятнинг азалий орзусини амалга оширганди: одамларнинг беғам яшашини кафолатлаганди. Улар бунинг эвазига арзимаган ён бериш қилганмиз деб ҳисобларди. Фақат жуда тадбиркор ва салоҳиятли одамларгина кўп нарсалардан маҳрум эканини биларди, бироқ бундай одамлар жамиятда ҳар доим озчиликни ташкил қилади.

Қамоқдан чиққанимдан кейин одамларга фақат битта гапни айтардим: қамоқ сира ҳам қўрқинчли эмас, фақат маҳбусликнинг машаққатлари бор, бироқ бу машаққатлар қамоқдан қўрқиб, ҳақиқатни айтмай юравериш учун баҳона бўла олмайди. Лекин гапларим таъсир қилмас, одамларнинг у қулоғидан кириб, бу қулоғидан чиқиб кетарди.

Одамлар Фарбда ўз эркинлигидан қандай фойдаланаётганига ҳам бир назар солинг: улар эркинликка таянган ҳолда хавфсиз ҳаётларини таъминлаётир, катта-катта иморатларда умргузаронлик қилаётир, қатор-қатор янги енгил машиналар сотиб олаётир.

М. Гросс – Сизнингча, эркинликдан қандай фойдаланган маъкул?

И. Бродский – Эсли-хушли одамга кўп нарсанинг кераги йўқ. Менимча, одамзотга эркинлик кутубхонада кўпроқ вақтини ўтказиши учун берилади.

М. Гросс – Англия ва Америка адабиётига шу қадар теран шўнгишингизнинг боиси нимада? «Джон Доннга элегия» ва «Т.С. Элиот вафоти»га шеърларингизни назарда тутаяпман – буларни ҳали Россияда яшаётганда ёзгансиз.

И. Бродский – Чунки бу – буюк адабиёт. Рус тилида ўқиган кўп-лаб китобларим орасида айни мамлакатлар адабиёти менга кўпроқ манзур бўлган. Америка адиблари адабиётга янгича нуқтаи назарни олиб кирди, ва буни фавқулодда муҳим ҳисоблайман. Улар адабиётга янгича руҳ бахш этди, бу рус китобхонларини жуда кучли оҳанрабодай ром қилди. Дейлик, Россияда Достоевскийдан кейин Толстой катта майдонга чиқди, бу гўё бошқа томонга оғишдай бўлди; Америкада эса тамомила ўзгача ҳолат – ўзгача услубга эга Фолкнер катта саҳнага чиқди.

Масалан, Роберт Форст мени қанчалар лолу ҳайрон қилганини яхши эслайман. Роберт Форст даҳшатни тамомила янгича талқин қила олган. У фожиавий шоир бўлмаган, Кўҳна дунё фожиани етарли даражада яхши ўзлаштирган; Форст эса даҳшат-ваҳималар шоири бўлган. Қолаверса, фожа-трагедия якунига етган жараён, даҳшат эса давомли тусга эга. Инсон турмушининг даҳшатли тусга эга

эканини ифодалай олгани боис Форст, менимча, ҳатто Элиотдан ҳам йирик шоир ҳисобланади.

Россия ўзига хос тарихи ва жуғрофий жойлашуви туфайли Ғарбга ҳамини маданият манбаи сифатида хайрихоҳ бўлиб келган. Бу навқирон миллат хусусияти, зотан унинг тарихи унчалик катта эмас, тарихий коллизияларнинг етишмовчилиги эса, – йигирманча асрда эмас, балки олдинги асрларда – ғарибликдай туюлади. Ғарб маданиятига бизнинг иштиёқимиз жуда катта. 1911 йилда Мандельштамдан акмеизм нима деб сўрашганда, «жаҳон маданиятига ташналик» деб жавоб берган. Айни шу ташналик бизга қувват бахш этиб, муттасил олдинга интилишга ундайди, натижада баъзан ўзимиз интилган маррадан ҳам ўтиб кетганимизни билмай қоламиз...

М. Гросс – Ўз ватанингиздан, она тилингиздан тамомила узилган қувғинда, бегона мамлакатда қандай яшаяпсиз? Бу ердагилар сизнинг шеърларингизни фақат таржимада ўқий олади-ку?

И. Бродский – Бу қайсидир маънода аламли вазият, лекин ҳаётимда абсурд ҳукмронлигига кўникиб қолганман. Ҳатто, назаримда, ҳаммаси аслида шундай бўлиши керак. Қанчалар хатарли ва бемаъни бўлса, шунчалар менга маъқул. Рўй бераётган воқеаларга шундай муносабатда бўлишни Россияда яшаётганимдаёқ одат қилганман. Россияда ижод столидан туриб, кўчада сайр қилар эканман, аксарият руҳан менга тамомила бегона одамларга дуч келардим: Бразилияда ҳам шундай ёлғизликни ҳис қилганман, улар ҳам ўзга олам одамларидай бегона эди. Уларнинг барчаси менга бегона бўлган, барчамиз битта тилда гаплашишимиз эса вазиятни яна ҳам мушкуллаштирган. Россияда яшаган, асли россиялик одам ўзга мамлакатда яшар экан, бирон янгиликдан ҳайрон қолиши жуда қийин.

М. Гросс – Америкалик бўлиш қийин эмасми? Америка қадриятлари асосида яшашга қийналмаяпсизми?

И. Бродский – Кўпам қийналаётганим йўқ. Бинобарин, бизнинг авлод одамлари аввалбошданок қайсидир маънода «америкалик» бўлган. Биз 50-йилларда вояга етган авлодмиз ва мен ҳам индивидуалликни, ҳар бир шахс бетакрор бўлиши кераклигини том маънода тушунганман. Америка жамияти, қандай нуқсонлар бўлишидан қатъий назар, бу ерда ҳар бир инсоннинг индивидуаллиги ҳамон етакчи ғоя ҳисобланади. Бошқа бирорга мамлакатда бу ҳолат кузатилмайдди. Айни ғоя менга ҳам тегишли эканидан фахрланаман.

Бироқ ўзга мамлакатда бемалол яшаш учун ундаги бирон-бир нарсага, дейлик, маданияти, сиёсий тизими ёки фойда орттириш имкониятига, жуда бўлмаганда табиати ёки иқлимга кўнгил қўйиш керак. Мен эса иқлимга парво қилмайман, фойда орттиришга, бой бўлишга қизиқмайман, – лекин бутун жамият ҳаётининг негизини ташкил қилувчи ана шу ғояни муҳим ҳисоблайман. Айта оламанки,

ҳаётда ўзимни биринчи марта гражданин ҳис қилдим, – шу маънодаки, мазкур ғоянинг амал қилиши, қисман бўлса ҳам, каминага ҳам боғлиқ.

Америка гражданлигини Детройтда олганман. Эрталаб, ёмғир ёғарди, суд биносида етмиш-саксон одам тўплангандик, барчамиз жўровоз қасамёд қилганмиз. Булар Миср, Чехославакия, Зимбабве, Филиппин, Лотин Америкаси, Швеция каби мамлакатлардан келиб Америка жойлашиб қолган одамлар эди. Маросимда иштирок этган ҳакам қисқа нутқ сўзлади. Унинг гаплари ҳамон ёдимда: сиз қасамёд қилар экансиз, олдинги ватанингиз билан ришталарни асло узмай-сиз; собиқ ватанингизга сиёсий жаҳатдан ортиқ мансуб эмассиз, лекин маданий ва инсоний алоқаларни сақлаб қолсангиз, Америка Қўшма Штатлари бундан яна ҳам қудратлироқ бўлади. Бу гаплар ўшанда мени жуда ҳаяжонлантирган, қолаверса ҳозир эслаб яна бир бор ҳаяжонландим.

М. Гросс – Ғарбдаги Совет давлатига хайрихоҳ одамлар ҳақида нима дея оласиз?

И. Бродский – Ўз тузумининг сиёсий барқарорлигини мустаҳкамлаш учун олтмиш миллион одамнинг бошини еган жамиятга фақат ўта аҳмоқ одамгина хайрихоҳ бўлиши мумкин. Замондан орқада қолган кимсагина шундай фикрлайди.

М. Гросс – Улар қайси нуқтаи назарга амал қилади? Ахир бундайлар зиёлилар доирасига мансуб.

И. Бродский – Фикрингизга қўшилмайман. Аслида бу ҳам ўзига хос мезон бўлиб, одамнинг мулоҳазакорлигини кўрсатиб беради; энг муҳими сизнинг ахлоқий даражангизни белгилайди. Улар қандай нуқтаи назардан келиб чиқади? Ўйлашимча, бунинг бир неча сабаблари бор.

Биринчидан, Россия сарҳадлари жуда катта давлат, бинобарин, бу давлатда ҳукмрон тузумни жирканч деб ҳисоблаш – дунёнинг аксарият қисмида ёвузлик ҳукмронлик қилади деб эътироф этишдай гап. Бу эса фақат шундай ўйлайдиган кимсалар зарарига хизмат қилади. Ёвузликни қудратли куч деб эътироф этишлари эса уларнинг заифликларини фош этади. Айни шу боис улар ўз нигоҳларини аҳволни ўнглаш мумкин бўлган минтақаларга қаратадилар: Лотин Америкаси ёки Осиёга юзланадилар, айни шу минтақаларда кутилган натижаларга эришса бўлади. Бу амалдаги воқеликка чап беришнинг бир шакли, мўйловдор полковниклар ва генераллар эса – балоғардон кимсалардан ўзга ҳеч ким эмас.

Ниҳоят – ҳар биримизнинг кўнглимизда азалий хуфиёна шубҳа борки, унга кўра инсон ҳаётини сариқ чақага ҳам олмаймиз, барчани баравар хом сут эмган банда деб биламиз, гуноҳлар учун жазо йўқ деб ўйлаймиз, ахлоқ ҳақидаги насиҳатларнинг барчасини эса

болакайларга мўлжалланган эртақ санаймиз. Худо кўрсатмасину башарти шундай бўлса, ҳалокат гирдобида қоламиз. Афсуски, бундай тушунчалар яқин келажакда бутун дунёни қамраб олиш хавфи йўқ эмас, аҳолининг ҳаддан ташқари кўпайиб кетгани бунга биринчи сабаб бўлиши мумкин, Совет Иттифоқи эса келгусида бизларни нималар кутаётганидан огоҳлантирувчи дастлабки давлат ҳисобланади. Бинобарин, замондан ортда қолмаслик учун нима учун Совет Иттифоқига «кучоқ очмаслигимиз керак»? Бироқ гўё келажак сари шитоб интилаётган бу поезд канцлагерларда ёки газ камералари рўпарасида тўхтаб қолаётир.

Эркинликнинг ҳам қайғули жиҳатлари йўқ эмас – эркинлик ҳам қайсидир маънода боши берк кўча: эркинлик шароитида ортиқ ҳеч вақони талаб қилишга ҳожат қолмайди, ҳеч вақога интилишнинг кераги бўлмай қолади. Натижада одамларда ўзлари кўниккан шарт-шароитларга ташналик йўқолиб боради, бинобарин, башарти Маркс мухлислари мазкур ташналикни аҳоли ҳисобига қондирмасалар мен бунга ҳеч қандай эътироз билдирмаган бўлардим.

Ўйлашимча, яна бир жиҳат бор: бизларнинг барчамиз тамаддун томонидан қўйилган тузоқлар исканжасидамиз. Онамиз, бувимиз ёки яна кимдир бизларга болаликдан ҳаёт – гўзал, одамзот – азиз, эзгулик ёвузликни енгади, қонхўр йиртқич эса сенга ҳеч қачон хавф солмайди, деб онгимизга сингдирган. Бироқ ҳаётда жирканч бирон ҳолатга дуч келганимиз заҳоти кўнглимиздан дастлаб шундай фикр кечади: бундай бўлиши мумкин эмас, аллақандай хатолик рўй берди – ўзимиз, тўғрироғи кимдир шундай хатога йўл қўйди. Бинобарин, оналар «инсон умрининг тенг ярми мобайнида йиртқич қонхўрга дуч келади ва унинг кўриниши бизлардан деярли фарқ қилмайди», деб фарзандларига уқтирса, мақсадга мувофиқ бўларди.

М. Гросс – Ғарбга келгандан кейин сизни кимнингдир сотиши, изингиздан хуфёна кузатишидан ниҳоят халос бўлганингизни ўйлаб, жуда енгил тортганмимиз?

И. Бродский – Жуда унчалик эмас. Тўғриси, Ғарбга самолётда учиб келаётганимдаёқ муайян физиогномик ва вербал андозаларга кўникиб қолганим боис янги муҳитда одамлар билан тил топиша олармиканман, деб хавотирланганман. Россияда бирон одам билан икки оғиз гаплашсангиз бас, унинг қандай одам эканини, ортида нималар турганини, келгусида яна неча марта алданиши мумкинлигини дарров билиб оласиз. Мен қаттиқ регламентация ва бараварлаштиришдан холи Ғарбда барчаси бутунлай бошқача бўлса керак, деб ўйлагандим. Бу ерда икки йил яшагандан кейин эса тафовут унча катта эмас, деган хулосага келдим ва эндиликда одамлар билан танишар эканман, башарти Россияда яшаганларида улар ўзларини қан-

дай тутган бўларди, деб чамалашга уринаман. Баъзида жуда антиқа жавоб оламан.

М. Гросс – Уларнинг аксарияти ўзларини қандай тутган бўларди?

И. Бродский – Янглишмасам, уларнинг кўпчилиги мавжуд тузум талабларига мослашиб олган бўларди. Табиат бизга ато этган ақлий ғайрисофдиллик, ақлий ландавурлик каби қобилиятларни бироз кучайтириб, бунинг учун зарур жуда содда талабларни уйдalasа бўлади. Токи адабиётнинг ёки бизни ҳайратлантирадиган бирон шахснинг ижобий таъсиридан холи эканмиз, қайд этилган тузоқларга осонгина илинаверамиз.

М. Гросс – Солженицин Ғарбда ўқийдиган маърузалар ҳақида нима дея оласиз?

И. Бродский – Булар фавқулудда зарур маърузалар, лекин ҳар бир одам ўз қарашларини зўр бериб ўтказиши керак деган фикрга ҳар доим ҳам қўшилавермайман. Бироқ Солженициннинг асосий вазифаси шундаки, у ёвузлик босқинидан огоҳлантираётир ва бунга тўла-тўқис ҳақли. Ғарбда буни кўпчилик тушунмайди, шу боис улар Солженицинни имкон қадар камситишга уринадилар.

Улар Солженицин ҳеч нарсага арзимайдиган ёзувчи, дея барчасини эстетикага боғламоқчи бўлишади, бу ерда эса эстетик мезонларни қўллаб бўлмайди. Аслида Солженицин эпик, яъни қўламдор адиб бўлиб, унинг асарларида исталган жанр намуналарини топса бўлади. У ўзи учун энг мақбул адабий жанрда ижод қилади, бинобарин унинг ижоди ром қилади. Ўйлашимча, барчамиз, Ғарбадигилар ҳам, Шарқдагилар ҳам унинг олдида бурчлимиз.

М. Гросс – Надежда Мандельштам ҳақидаги хотираларингизда: айниқса дорилфунунда донишмандликни осон ўргатса бўлади, деган тасаввур билан баҳслашасиз. Сизнингча, аслида одам қандай қилиб донишманд бўлиши мумкин?

И. Бродский – Назаримда, донишмандлик, одатда, одам бошдан кечирган руҳий таназзулнинг натижаси. Агар таназзул сизни бутунлай яқсон қила олмаса, ишонсизлик ва надоматни келтириб чиқаради, донишмандликнинг отаси ҳам, онаси ҳам айни мана шу кечинмалар ҳисобланади. Аслида фақат азоб-уқубат, изтироб чекиш орқали дониманд бўлиш мумкин деб ҳисобламайман: ҳар қандай қоидада ҳам истиснолар бўлади ва мен, бахту саодат туфайли ҳам донишманд бўлиш мумкинлигини кўрганман. Бироқ бу камдан-кам рўй беради.

М. Гросс – Бошқалардан ўрганиб донишманд бўлиш мумкин эмасми?

И. Бродский – Адабиёт, бадиий асарлар воситасида ҳам ўрганса бўлади, бироқ таълим – ўта содда дедуктив жараён эмас. Бу сиз ҳаётда бошдан кечирадиган таназзулнинг таркибий қисми. Чинакам билим ўрганиш эса таназзулни бошдан кечиришни тақозо этади. Ле-

кин нима бўлишидан қатъий назар, донишмандлик илми борасида билимдон эмасман; тўғриси, бу масала билан жиддий шуғулланмаганман.

Мен учун донишмандликка энг яқин йўл Оден шеърляти – ҳар қандай нарциссизмдан холи шеърлят, – бу шеърлятда ёлғиз сиймо камдан-кам кўзга ташланади ва Оденнинг шеърлари ҳайратомуз холислик кайфиятини антиқа тарзда бахш этади. Ҳатто инглиз тили сизнинг она тилингиз бўлмаса ҳам унинг шеърларида наинки шоирнинг ўзини кўрасиз, балки инглиз тили қудратини ҳам ҳис қиласиз, айна шу боис унинг шеърляти ўзгача сеҳру афсунга эга. Оденнинг шеърлари наинки шоирона гўзаллиги, балки лингвистик, яъни лисоний жозибадорлиги билан ҳам хотирага муҳрланиб қолади.

Мен Оденни XX асрнинг энг ажойиб шоири деб биламан. У билан шахсан таниш бўлганимдан фахрланаман, ўтмишда яшаган барҳаёт шоирлардан бирини шахсан таниганимда ҳам, балки, худди шундай фахрланган бўлардим.

ШОИР МАСЪУЛИЯТИ

Иосиф Бродский билан Чеслав Милош суҳбати

Бродский 1989 йил кузда Чеслав Милош билан суҳбат уюштиради. Суҳбат эълон қилинмаган, лекин матни шоирнинг Нью-Йоркдаги архивида сақланган. Бродский мазкур суҳбатга пухта тайёрланади: рус тилидаги саволлар рўйхати архивида мавжуд – мазкур саволлар ҳаммаси Милошга берилган.

Иосиф БРОДСКИЙ: Мазкур саволларда тартиб йўқдай туюлиши мумкин. Лекин аксинча, ва умид қиламанки, саволлар маълум мантиқ асосида тузилгани суҳбатимиз ниҳоясида ойдинлашади – шу боис уларнинг тартиби сизни ажаблантирмайди, деган умиддаман.

Чеслав МИЛОШ: Жуда соз.

И.Б.: Шундай қилиб, мантиқий нуқтаи назардан бошлайлик. Абсурд адабиёти, хусусан Беккет ҳақида қандай фикрдасиз? Абсурд феномени, умуман абсурд фалсафасига оид мулоҳазаларингиз қандай? Замоनावий инсоният онгидаги абсурд ўрни ёки, аниқроқ айтганда, туйғуларнинг табиийлиги ҳақидаги фикрларингиз. Ва башарти, бу саволга жавоб беришни истасангиз, абсурд ўртасидаги, кечинмалар ўртасидаги, қолаверса қадимий ҳиссиёт, нисбатан азалий кайфият

сифатида абсурд ва нигилизм ҳиссиёти ўртасидаги алоқадорлик ҳақида нималарни айта оласиз?

Ч.М.: Абсурд руҳидаги адабиётларни қўлга олганда, айрим ноқулайлик сезаман, бунинг боиси қуйидагича: мен абсурд асарларни ҳам, нигилизмни ҳам жуда-жуда нозик ҳис қиламан, лекин бу борадаги, таъбир жоиз бўлса, маънисизликни ярашмайдиган хусусият деб биламан.

И.Б.: Бемаъниликмиди?

Ч.М.: Ҳа.

И.Б.: Қирқинчи йиллар, айниқса эллигинчи йиллар ва олтмишинчи йилларнинг талай қисми абсурд адабиёти – Ионеско, Беккет ва бошқаларнинг ғолибона юриши даври бўлгани сизга маълум. Ва абсурд адабиётини ҳисобга олмасдан шеърӣ ёки насрий асар ёзиш мумкин эмас, дея нафақат талай вақт мобайнида ҳисобланди, балки даъво ҳам қилинди. Бундан қатъий назар биз, айниқса сиз ижодий йўлингизни давом эттирдигиз.

Ч.М.: Дарвоқе, шундай. Будапештда ёзувчилар конференциясида Рабгрийе сўз олиб, Франция адабиётини назарда тутиб, адабиёт таназзулга юз тутганини эътироф этганидан қатъий назар айна таназзулга асосланган ҳолда яшаётганини қайд этди.

И.Б.: Бу, албатта, Гегелга хос нуқтаи назар. Умуман, немис фалсафасига хос талқин.

Ч.М.: Башарти, таназзул даври ҳукмронун ҳамма-ҳаммаси остинустун бўлган экан, бу табиий равишда абсурд адабиётига олиб келади. Бу фикрларга кўнглимда кескин эътироз пайдо бўлди. Адабиёт таназзул даврини бошдан кечираётир, лекин шундай ҳолат рўй беришини ўн тўққизинчи асрда Ницше ҳам, Достоевский ҳам олдиндан кўра билган.

И.Б.: Клод Лоррен ва бошқа адибларни ҳисобга олмаганда...

Ч.М.: (қулади): Йўқ, маънавий маънодаги таназзул...

И.Б.: Тушундим. Ҳазил.

Ч.М.: Ҳа-я. Буни Фридрих Ницше башорат қилган, Европа нигилизми ўзига хос эканини таъкидлаган, ва мен ўша пайтдаёқ шундай фикр қилдим, яъни биз, Европанинг манглайимизга битилган қисмида даҳшатли тарихий тажрибаларни бошдан кечириб, эзгулик ва ёвузлик, ҳақиқат ва бўҳтон фарқи хусусида муайян асосий хулосалар чиқарганмиз, ва бу ўринда бизнинг вазифамиз фақат эмпирик усул билан юзага чиқадиган ҳодисаларни кашф этишдан иборат.

И.Б.: Бошқача айтганда, абсурд тажрибасига эга эканимизга қарамай эзгулик ва ёвузлик тушунчаси ҳамон кун тартибидан олинган эмас.

Ч.М.: Шубҳасиз.

И.Б.: Бу тушунчаларни абсурд йўққа чиқармайди.

Ч.М.: Йўқ, албатта. Чунки, юқорида айтганимдай, абсурд ва нигилизм туйғуси айна пайтда ҳаётий тажрибамизнинг аксарият қисмини ташкил этади, лекин асосий инсоний қадриятлар тушунчаси ҳам мавжуд. Европанинг бизга мансуб қисми адабиёти айна шу нуқтаи назардан Ғарбий Европа адабиётидан фарқ қилади.

И.Б.: Жуда яхши, бу мавзуга яна қайтамыз...

Ч.М.: Айрим фикрларни қўшимча қилмоқчиман. Менимча, адабиёт – Ғарб оламида, Ғарбий Европада умуман илмий технология инқилоби таъсири остида тафаккур бошдан кечириётган эврилишларга дуч келмоқда. Асосий негизлар, тамал тоши вазифасини ўтайдиган қоидаларнинг қайта талқин қилиниши – нигилистик натижаларга асосан мана шу сабаб бўлди. Бу даврда Европанинг бизга мансуб қисми – Польшани назарда тутаяпман, лекин бу фикр бошқа мамлакатларга ҳам тегишли – ўзгача маром билан яшади, Ғарб адабиёти ёки шеърияти сингари нигилистик изланишлар билан шуғулланиш учун фурсат ҳам, имконият ҳам бўлмаган, чунки уфқда коллективизм машъали порлагани боис коллективизмга, жамоатчиликка нисбатан доимий мажбурият ҳамон устунлик қилди. Шу боис асосий эпистелеологик саволлар юзага келмади, ва айна жиҳатдан айрим орқада қолишимиз фақат наф келтирди, чунки Ғарб адабиётига нисбатан шеъриятимиз, адабиётимиз эъзозга муносиб.

И.Б.: Абсурд адабиёти, дарвоқе абсурд тажрибаси ҳақида сўнги савол. Сизнинг ижодингиз ҳақида айтиш мумкинки, назаримда, абсурд тамойили ижодингизнинг бир қиррасини ташкил этади, яъни услуб жиҳатдан, стилистик ривожланиш масаласида ҳал қилувчи аҳамиятга эга эмас. Шу фикрга қўшиласизми?

Ч.М.: Албатта.

И.Б.: Жуда соз.

Ч.М.: Беккетга нисбатан тамомила қарама-қарши кутбдаман.

И.Б.: Яхши. Марҳамат қилиб айтсангиз – жавобни қисман биламан, лекин шунда ҳам сўрамоқчиман – дунёқарашингиз шаклланиши ва камол топишида рус адабиёти қандай ўрин тутган? Иккинчидан, бадий дидингиз камол топишидаги муҳим жиҳат нимадан иборат?

Ч.М.: Рус тилини стилистик нуқтаи назардан ҳеч қачон ўрганмаганман, чунки болалигимда, Биринчи жаҳон уруши давридаёқ русча гаплаша бошлаганман. Рус тилида ўқишни кейинчалик ўргандим. Лекин рус шеъриятининг азбаройи шайдоси эдим, ва айна пайтда биз тилларимизда рақобатли фарқ бўлгани учун рус шеърияти ритми, яъни оҳангидан ҳадиксирар эдим; рус тилида урғу кучли, поляк тилида эса – кучсиз. Бинобарин, шеърий ямб усули менга тамомила

бегона. Аини пайтда рус насрий адабиёти дунёқарашимга кучли таъсир кўрсатган.

И.Б.: Аиниқса ким? Шубҳасиз, Достоевский...

Ч.М.: Ҳа. Достоевский асарларидан жуда кўп нарсa ўргандим; мен Достоевский ижоди ҳақида дарс берганман, зарурият юзасидан, рус зиёлилари тарихи билан танишганман. Рус зиёлилари тўғрисидаги барча энг муҳим китоблар қўлимдан ўтган. Шу асно XX аср рус файласуфларини ҳам қўшиб ҳисоблаганда, жуда кўп нарсa ўргандим.

И.Б.: Лев Шестов асарларини ҳам?

Ч.М.: Албатта.

И.Б.: Шестовнинг Достоевский тўғрисидаги фикри ёдингиздами? Унинг эътирофича, Достоевский жамики интилишлари ва мақсадлари билан эзгулик, насронийлик қадриятлари ва ҳоказоларнинг асосий ҳимоячиси ҳисобланади, лекин унга синчиклаб назар солинса, агар қунт билан мутоала қилинса, дейди Шестов, у ҳолда ғалати ҳиссиёт пайдо бўлади, эҳтимол, Ёвузликнинг ундан-да яхши ҳимоячиси, оқловчиси бўлмаган. Гап шундаки, Достоевский одил судлов қондаларига биноан, мумтоз анъаналарга амал қилган. Бошқача айтганда, эзгулик фойдасига хизмат қиладиган мулоҳазаларни баён этишдан аввал унинг мухолифи сифатида ёвузликка жамики далилларни рўқач қилиш имконини берган.

Ч.М.: Мен, албатта, буни биламан ва Достоевский ижодининг диалектик хусусиятини ҳам англайман; лекин бундан қатъий назар, мен унинг ижоди билан таниша бошлагач, ўзини алдаётганидан ҳайратландим (кулади). Жуда ғалати!

И.Б.: Ўзини алдаш деганда, нимани назарда тутаяпсиз?

Ч.М.: Масалан, жамики зиддиятлар. Достоевский билан Томскда сургунда бўлган поляк маҳбусларининг унга оид эсдаликларига эгамиз. Сургунда эканидаёқ империявий қарашларни илгари сурган. Унинг инсонпарварликка эҳтиросли даъватлари ва, аини пайтда, Россия манглайига йирик империя давлати бўлиш қисмати битилгани, унинг, дейлик, Польшадаги қўзғолонларга муносабати. Билмадим, ҳа-я, Ставрогин ўзига қандай таъриф бергани ёдингиздами?..

И.Б.: Мазкур мавзуда сўз очилган экан, рус мессианлиги, нафақат Польшага нисбатан, балки дунё бўйлаб силжишга интилишлари ҳақида қандай фикрдасиз? Польша кўплаб мисоллардан биттаси, холос, у Россияга ҳудудий жиҳатдан яқин, қўшни мамлакат миссия хизматини ўташи муаммо эмас. Умуман, мессианлик ғоясига, руслар – Тангри лашкари ҳисобланувчи халқ, ёки уларнинг талқинидаги ҳақиқат Ғарб рационалистлари тарғиб қиладиган қарашларга нисбатан Парвардигорга яқинроқ эканига оид мулоҳазаларга қандай баҳо бeрасиз?

Ч.М.: Достоевскийнинг қурол кучи, рус қуроли воситасида сингдириладиган Исои Масихга оид ғоясини сиз, ахир, яхши биласиз... Бундай messiанликнинг польякча талқини ҳам, албатта, мавжуд, фикримча, бундай ақида русча талқинда ҳам, польякча муқобилда ҳам ўта хатарли.

И.Б.: Яна Достоевскийга оид савол. «Жинойт ва жазо» ҳақида гапира туриб, Анна Ахматова ёвузлик ҳақидаги барча ҳақиқатни Достоевский билмаганини қайд этганди. Адиб ўйлашича, инсон қари кампирни ўлдирди, уйига қайтгач, виждон азоби исканжасида қолади. Бизнинг давримизда эса, деганди А.Ахматова, эшитишимизча, одам бир кунда шунчаки хизмат вазифасини бажариб, ўнлаб одамлар кушандаси бўлган ҳолда уйда сочини рисоладагидек турмакламагани учун хотинига дакки бериши мумкин. Бу борада нима дейсиз? Яъни, тез-тез тилга олинадиган рус адабиётига хос теранлик хусусида XX аср тажрибаси билан қиёслаган ҳолда қандай фикрларни айта оласиз?

Ч.М.: Биринчидан, Раскольников виждон азоби сабабли эмас, балки ижтимоий тазйиқ остида изтироб исканжасида қолганини унутмайлик. У қилмишига фақат жамоатчилик нигоҳи билан назар солгани учун пушаймон бўлади, ва, албатта, ахлоқий нуқтаи назардан эмас, балки айти шу боис айбига иқрор бўлган жиноятчини фақат даҳо адиб юзага чиқара олган. Кейинчалик, Сибирда Раскольников ўзгаради, лекин бу бутунлай бошқа масала. Шу боис Анна Ахматованинг Достоевский биринчи галда ахлоқий гумонлар туфайли изтироб чекаётган жиноятчини акс эттирган деган фикрига қўшилмаган бўлардим.

И.Б.: Лекин хавфсизлик органларида ишлаган одамлар тўғрисидаги фикр...

Ч.М.: Унга, албатта, қўшиламан.

И.Б.: Бу борада виждон азобидан қийналиш ҳам, жамият томонидан ахлоқий тазйиқ ҳам бўлмаган.

Ч.М.: «Жинойт ва жазо»га хос айти жиҳатга эътибор берилганидан хурсандман, чунки, Сталин ва нацист тузумлари даврида бўлгандек, жамият совуққонлик билан содир этилган қотилликларга хайрихоҳлик билдиргандай бефарқ бўлса, у ҳолда жиноятчилар қонли вазифаларини гўё виждонан бажарадилар.

И.Б.: Афсуски, шундай. Чунки ижтимоий манфаат нуқтаи назардан иш тутадилар. Бу эса даҳшатли қопқон!

Ч.М.: Албатта.

И.Б.: Яхши. Шеърятга қайтамыз, бироқ аввал эзулик ва ёвузлик тушунчаларига яна бир бор оз тўхталишга ижозат берсангиз. Айтингчи: ёвузлик ҳақида фикрлашнинг ўзи Ёвузликнинг, ёки

жузъий ёвузликнинг тантанаси каби туюлмайдими, чунки одамзот тафаккури бошқа, таъбир жоиз бўлса, метафизик категорияларга нисбатан ёвузлик мавзусида осонлик билан атрофлича мулоҳаза юритади. Илло, ғаним атроф-муҳитни истисно қилганда ҳам Одам Ато ва Момо Ҳавво содир этган гуноҳ ҳосиласи ҳисобланувчи одам учун аксарият нопок виждонли осий банда ёвузлик ҳақида осонгина мулоҳаза юритади.

Ч.М.: Ҳа, албатта.

И.Б.: Чунки бу одми мавзу, тўғрими?

Ч.М.: Ҳа-ҳа, шу ўринда жуда муҳим масалани тилга олдингиз. Биласизми, айрим танқидчилар мени адабиёт иши соҳасидаги ва шеъриятдаги ахлоқ-одоб асосчиси, насихатгўй деб атайди. Мен насихатгўй бўлмоқчи эмасман, лекин назаримда, ахлоқий мезон – шеъриятга, адабиётга анънавий ёндошишнинг таркибий қисми. Балки бу Ғарб адабиётидаги постнигилистик даврга хос эмасдир. Лекин бизларнинг мамлакатларимизда шундай ҳолат ҳамон ҳукмрон ва биз унга амал қилишимиз керак. Уруш йиллари ва ундан кейинги даврда, таъбир жоиз бўлса, ахлоқий қаҳру ғазаб натижасида ёзилган шеърларимни унча қадрламайман, лекин ўйлашимча, ахлоқий нуқтаи назарга амал қилиш қобилияти – муайян маданиятга хос хусусият. Поляк адабиётида теран илдизга эга ахлоқий мезонлар ифодачиси ва жарчиси сифатида ёлғиз эмасман. Рус адабиёти ҳақида ҳам шундай деса бўлади.

И.Б.: Бугунги кун адабиётидаги ахлоқийлик ҳақида гапирганда, айниқса Ғарб жамиятидаги шунга оид масалага тўхталганда, умумий хусусият...

Ч.М.: Нима демоқчи эканингизни тушундим.

И.Б.: ... Ғарбда эстетика ҳақида ортиқ мулоҳаза юритмайдилар, асосан этика ҳақида гапирадилар – афтидан, этика масалаларида ҳар бири ўзини мутахассис ҳисоблайди.

Ч.М.: Ҳа, мен қўшимча қилмоқчиман. Варшавада ҳарбий ҳолат эълон қилинганда ва «Бирдамлик» ҳаракати бостирилганда, шеърият – давлат, хусусан Ярузельский тимсолидаги ёвузликка қарши «Бирдамлик» тарафида туриб, бошдан-оёқ ахлоқий тус олди. Лекин ўшандаёқ «Sziachetnosc niestety» сарлавҳали мақола ёзиб, ўз хавотирларимни билдирганман.

И.Б.: (қулади): Ҳа, ҳа.

Ч.М.: «Афсусланарли олийжаноблик».

И.Б.: Афсусланарли олийжаноблик!

Ч.М.: Мен ҳақ бўлиб чиқдим, чунки ўша пайтда ёзилган асарларнинг жуда оз қисми долзарблигини сақлай олди. Шу боис фикрингизга тўла қўшиламан.

И.Б.: Умуман, адабиёт оламида рўй берадиган ахлоқий мавзудаги баҳс-мунозара ёки айна мавзуга урғу берилиши – адабиёт имкониятларини торайтиради.

Ч.М.: Албатта, бу борада ҳамфикрмиз.

И.Б.: Яхши. Навбатдаги масала. Ҳозир 1989 йил, ўн бир йилдан кейин янги аср бошланади, лекин, тахмин қиламиз – сиз мазкур асрни олдиндан умумий таърифламоқчисиз – сизнингча, адабиётга ёки, таъбир жоиз бўлса, тамаддун хазинасига ким энг салмоқли ҳисса қўшди? Аслида жуда оддий савол. Асримизни англаш – ёки баҳолаш – учун мажбурий тартибда қайси ижодкорларнинг асарларини ўқишни маслаҳат берган бўлардингиз, деб сўрамоқчиман. Қайси адиб, назарингизда, ҳақиқий роман намунасини яратди, ёки, кам деганда, айнан мана шундай ижод қилиш керак, деган тасаввурни ярата олди? Мен Пруст, Музиль, Фолкнер, Кафка, Джойс сингари адибларни назарда тутяпман.

Ч.М.: Саволингиз икки қисмдан иборат. Иккинчисига нисбатан биринчисига жавоб бериш осон. Дастлабки савол – қандай адабиёт, қайси йўсиндаги асарлар. Тобора шундай хулосага келяпманки, адабиётнинг қадри бадиий сўз воситасида илғаб олинган воқеликнинг кўламига бевосита боғлиқ. «Реализм» атамаси шаънига айтилган барча ҳақоратлар, даҳшатли маломатлардан кейин бундай даъвони илгари суриш бемаъниликдай туюлади. Бироқ, ўйлашимча, асримиздаги воқеликларнинг арзимаган қисми бадиий сўз воситасида ўз аксини топди. Мен бадиий асарларни, назмий ёки насрий асар бўлишидан қатъий назар, айнан ҳолисона воқеликнинг ҳаётий акс этиши мезонига кўра баҳолайман.

Бу саволнинг биринчи қисми хусусида. Иккинчиси – қайси муаллифлар? Бу мураккаб масала. Мен унга жавоб бера олмайман, чунки асарларни ўқиш учун саралашимиз аксарият аллақандай муҳим, субъектив сабаблар билан боғлиқ. XX аср адабиётини баҳолаш жуда мушкул. Баъзан сиз қай асно мутолаа қилишингизга у ёки бу даражада боғлиқ бўлган ҳолда мулоҳазалар шаклланади. Сизни билмадиму мен баъзан китоб дўконларида энг яхши асарларга дуч келаман. Бирон саҳифа эътиборимни тортган бўлиши эҳтимолдан холи эмас.

И.Б.: Кутилмаган асарлар ҳақиқатдан ҳам кучли таъсир кўрсатади (кулади).

Ч.М.: Қайси муаллифлар? Худо ҳаққи, бу саволга дабдурустан қандай жавоб беришга ҳам ҳайронман. Шундай рўйхат тузиш ҳеч хаёлимга келмаган...

И.Б.: Сиздан рўйхат сўраётганим йўқ, ахир.

Ч.М.: Тушуниб турибман...

И.Б.: Саволни ўзгартирамиз: Пруст сиз учун бирон қимматга эгами? Унинг вақт оқимини секинлаштириш, айти шундай вақтни ҳис этиш билан боғлиқ қондасидан бирон наф кўрганмисиз?

Ч.М.: Йўқ, шарт ҳам эмас. Ўйлашимча, Пруст асарларини илк марта асосан дунёқарашим шакллангандан кейин ўқиганман. Устига-устак аслиятда эмас, балки поляк тилига таржима қилинган асарини ўқиганман. Хуллас, кучли таъсир қилмаган. Менга чинакамига кучли таъсир қилган адиб – Томас Манн, унинг «Афсунгар тоғ» асари. Ёшлигимда қўлдан қўймай ўқир эдим.

И.Б.: Албатта. Ёшлигингизда яна қандай романлар ўқигансиз? Яъни, пан Чеслав, демоқчиманки, мен Прустни қанчалик қадрласам, гарчи XX аср адиби бўлмаса ҳам, Стеррни ҳам шунчалик эъозлайман. Қайси адибнинг насрий асарига хос нафосат, оламнинг гаройиб талқин қилиниши сизга таъсир қилгани мени қизиқтиради. Анънавий қиссахонлик услубидан фарқ қиладиган услубда яратилган ўзига хос бирон насрий асарни назарда тутаяпман. Бошқа модернистлар ҳақида қандай фикрдасиз? Масалан, Джойс – унинг асарлари таъсирини сезганмисиз?

Ч.М.: Йўқ. Унинг асарларини ҳам дунёқарашим шаклланётганда эмас, кейинчалик ўқиганман.

И.Б.: Кафка?

Ч.М.: Йўқ.

И.Б.: Наҳотки? Менга ёқаяпсиз! Музиль?

Ч.М.: Уни ҳам ёшим анчага борганда ўқиганман. Музиль анча кейин, тўла шаклланганимдан кейин адабиёт майдонида пайдо бўлди.

И.Б.: Майли, бошқа модернистларни билмайман. Сиз эслай оласизми? Мен эслай олмаёпман (кулади). Лекин улар анча кўп...

Ч.М.: Биласизми, йил ўтган сайин ўқиш учун фурсат топиш мушкул тус олиб боради.

И.Б.: Табиий.

Ч.М.: Одам беллетристик, яъни оммабоп асарларни умрининг маълум даврида ўқийди, ҳаётимнинг ана шундай даврида абсурд оқими, йигирманчи йиллар абсурд адабиёти намояндалари асарлари омма орасида машхур эди.

И.Б.: Албатта. Бу асрнинг йигирманчи йилларида, дарвоқе барча мамлакатларда энг яхши бадиий асарлар яратилган.

Ч.М.: Польша адабиётида, масалан, Станислав Игнац Виткевичнинг романларини айтиш мумкин. Ҳа, Карел Чапек ҳам.

И.Б.: Беназир адиб.

Ч.М.: Чапек – шубҳасиз улкан адиб. Польшада ўша йиллари нашр қилинган асарларнинг ҳаммасини ўқиганмиз. Йигирманчи йилларда жуда кўп совет адибларининг асарлари поляк тилига таржима

қилинган. Ёшлигимда Сайфуллин, Пильняк, умуман, ўша даврнинг барча адиблари асарларини ўқиганман. Илья Эренбург асарларини ҳам, ўша кезларда у муҳожир эди...

И.Б.: Унинг дастлабки асарлари ниҳоятда гўзал. Замонавий адабиёт, замонавий наср манзараси чакки эмас, мен йигирманчи йиллар насрини, Дос Пассос, Фолкнер... каби адибларни назарда тутяпман.

Ч.М.: Дос Пассоснинг полякчага таржима қилинган асарларини ёшлигимда ҳақиқатдан ҳам ўқиганман. Фолкнерни – йўқ.

И.Б.: Ҳа, бу урушдан кейинги йиллар. Бошқача айтганда, айта оласизми, ёки айтолмайсизми (суҳбатимиз суд жараёнини эсга солаяпти), XX аср адабиётини ўқиш асносида аллақандай оптимистик ғоялар, қандайдир стилистик қоидаларни ўзлаштириш, композиция нуқтаи назаридан мавзуга қандай ишлов бериш борасида бирон бир тасаввурга эга бўлганмисиз?

Ч.М.: Ҳа, албатта. Айниқса, бевосита йигирманчи йиллар адабиёти хусусида шундай дейишим мумкин.

И.Б.: Йигирманчи йиллар. О»кеу.

Ч.М.: Менинг дунёқарашим 20- ва 30-йиллар оралиғидаги ўн йилликда шаклланган ва айтишим керакки, «Скамандра» гуруҳига мансуб шоирлар авлодидан бизнинг авлодимиз фарқ қиларди. Александр Ват, масалан, ўз гуруҳини «безовталар» шўъбаси деб атаган, уларнинг акси катта авлод, яъни, «Скамандра» гуруҳидаги шоирлар давр нуқтаи назаридан акмеистларга яқин бўлиб, ҳамон тўла-тўқис барқарор оламда яшаб келардилар. Биз эса тамаддун инқирозини даҳшатли ҳис қилардик. Бу менинг шахсий инқирозим эди. Шунинг учунми, мени фожеанавис дейишарди.

И.Б.: Ҳа, биламан. Услуга доир сўнги савол. Сиз, асосан йигирманчи йиллар адабиёти ҳақида гапиряпсиз. Назаримда – бу даврнинг ўзига хос хусусиятлари умумлаштирилса, – бу мўъжаз роман, яшин тезлигидаги ҳужумга ўхшайдиган техника, ҳамма-ҳаммасини зудлик билан адо этиш, шундайми? Бу, ўйлашимча, шоирга илҳом бахш этмаса ҳам беназир дастуриламал вазифасини ўтай олади.

Ч.М.: Жуда тўғри. Ниҳоятда аниқ хулоса. Ва, албатта, кино...

И.Б.: Бу навбатдаги савол. Кино. Кино сизларнинг авлодингизга, дарвоқе бизнинг авлодимизга ҳам шундай таъсир кўрсатганки, кино шарофати билан бизлар шоир сифатида – ҳатто шуурсиз даражада бўлса ҳам – шеърятнинг асосий қоидаси ҳисобланувчи умумлаштириш хоссасини ўзлаштириб олмадикми?

Ч.М.: Шубҳасиз.

И.Б.: Инглиззабон шоирлардан қайси бири – таъсир кўрсатган демоқчи эмасман, бинобарин нимаки мутуала қилмайлик, бавоси-

та ёки бевосита таъсир кўрсатади, – умуман Қўшма Штатларга кўчиб келишингиздан олдин XX асрнинг инглиз тилида ёзган шоирларидан қайси бири сиз учун қимматли бўлган?

Ч.М.: Мен инглиз тилини Варшавада, уруш даврида ўрганганман...

И.Б.: Жуда қулай жой! (кулги.)

Ч.М.: Ростдан ҳам қулай. Ўшандаёқ Томас Стернз Элиотнинг «Бепушт замин» асари таржимасига киришдим ва ниҳоясига етказдим.

И.Б.: Қайси йили?

Ч.М.: Қирқ тўртинчи йилда.

И.Б.: Қойилман.

Ч.М.: Варшава, ижод нуқтаи назаридан ҳақиқатдан ҳам (кулади) ўша кезларда ақлбодар қилмас шаҳар эди. Ва Элиотни буюк шоир сифатида жуда қадрлар эдим.

И.Б.: У билан шахсан ҳеч учрашмаганмисиз?

Ч.М.: Йўқ, учрашганман. Урушдан кейин Лондонда бўлганимда Faber@Faber нашриёти идорасида кўришганмиз. Унинг шу нашриёт биносига ўз хонаси, мўъжаз ижодхонаси бўларди.

И.Б.: Уруш йилларида «Бепушт замин» достонини таржима қилганингизни унга айтдингизми?

Ч.М.: Ҳа, албатта.

И.Б.: Сизга нима деди?

Ч.М.: Кўнглидан қандай фикр кечганини билмайман. Эҳтимол, таржиманинг сифати ҳақида муайян тасаввурга эга бўлмаган. Устига-устак, у пайтда жуда ёш эдим, ёш кўринардим, ва Элиот мен ҳақимда ҳеч вақо билмасди, шу боис бу борада аниқ гап айтишим кийин... Лекин жуда самимий, дўстона суҳбатлашдик. Дарвоқе, Варшава таржима учун ҳақиқатдан ҳам муносиб шаҳар эмас эди. Чунки «Бепушт замин» – асосан сатирик, яъни ҳажвий достон.

И.Б.: Дарҳақиқат.

Ч.М.: Ва бу Фарб тамаддунининг ғариб аҳволи хусусида. Вайронлар ҳақида ҳикоя қилади.

И.Б.: Ҳа, ҳа.

Ч.М.: Мазкур достон мен учун Станислав Игнац Виткевичнинг фожиаси ва ҳалокатли тимсолларининг жуда яхши давоми вази-фасини ўтади. Мени ҳайратлантиргани шуки, ўша пайтда Лимбеда истиқомат қилган Элиот вафотидан кейин, буюк шоир вафотида қандай бўлиши керак бўлса, шундай воқеа рўй берди: унинг вафоти муносабати билан фақат битта, рус шоири марсия ёзди...

И.Б.: Мени назарда тутаяпсизми?

Ч.М.: Ҳа-да (кулги.)

И.Б.: Навбатдаги савол. Дунёқарашингиз шаклланишида замонавий илм-фан ютуқлари қандай аҳамияга эга бўлган? Нисбийлик

назарияси, ёки умумий майдон қоидаси, ёхуд квинт механикаси, ё астрофизика соҳасидаги ҳозирги замон кашфиётлари сизга қандай таъсир кўрсатган? Бу кашфиётлар ҳар қандай одамнинг, айниқса сиз сингари Ньютон маслакдошининг дунё тўғрисидаги тасаввурига у ёки бу даражада таъсир қилиши, шубҳасиз.

Ч.М.: Мени Ньютон маслакдоши дедингизми?

И.Б.: «The Land of Ulro» муносабати билан.

Ч.М.: Йўқ, йўқ, мен Ньютон муҳолифиман.

И.Б.: Биламан. Ҳазиллашдим.

Ч.М.: Дарвоқе, франциялик адашим Оскар Милошнинг илмий асарлари менга кучли таъсир кўрсатган. Ҳайратланарлиси шундаки, у дастлабки метафизик рисолаи 1916 йилда, Эйнштейн...

И.Б.: Мўъжаз назарияси устида қатъият билан ишлаётганидан беҳабар ҳолда ёзган...

Ч.М.: Эйнштейн маърузасининг дастлабки нусхаси, янглишмасам, ўша йилиёқ эълон қилинганди. Нисбийлик назарияси янги даврни – илм-фан, дин ва санъат ўртасидаги ўзаро уйғунликдан иборат даврни бошлаб беришига Оскар Милошнинг ишончи комил бўлган. Чунки Ньютон талқинидаги олам ўз моҳиятига кўра тасаввур, санъат ва динга нисбатан адоватда бўлган. Мен айна йўналишда мулоҳаза юритиб, ажойиб ҳолатга дуч келдим: Уильям Блейк ҳам гарчи нисбийлик назариясидан беҳабар бўлса-да, шунга ўхшаш ғоялар билан шуғулланган, яъни ўз физикавий назариясини яратган. Гёте ҳам ўн тўққизинчи аср фанининг йўналишига қарши инстинктив норозилик билдирган ҳолда илм билан шуғулланган.

И.Б.: Рационалистлар билан мунозарасига шама қилаяпсизми?

Ч.М.: Ҳа. Бу алломалар нисбийлик назариясидан тортиб, квант назариясигача фанга янгича ёндошувни олдиндан ҳис қилган. Агар Ньютон учун макон ўзгармас ва моддий тусга эга бўлса, замонавий физика ва Оскар Милош учун ҳам бундай тушунча умуман йўқ, чунки ҳамма-ҳаммаси ҳаракат, материя, замон ва макон уйғунлигидан иборат.

И.Б.: Шу нуқтаи назардан, масала моҳиятидан бироз чекиниб, тахмин қилишга журъат қиламан: бошқа халқлар, менинг халқим, яъни руслар бундай вазиятдан чиқишнинг оқилона йўлини топган. Ренессанс ҳақида гапирмаймиз, чунки у замонларда мутафаккир сифатида қатъиян айганда, ном-нишонимиз ҳам йўқ эди, – лекин Маърифат, классицизм даврида, илм-фан кўпдан-кўп масалаларни кун тартибига қўйганда, – бу Ғарбда илоҳий ирода, илоҳийлик ғоясидан, Худодан, бошқа азалий қадриятлардан юз ўгиришга олиб келди, – Россияда эса бу илмий далиллар қарама-қарши хулосалар, тескари натижалар келтириб чиқарди. Яъни руслар – бу

борада ёлғиз Ломоносовни эслаш кифоя – илмий далиллардаги зиддиятлар Худо мавжудлигини англатади, деган эътирофни илгари сурди. Бу аини йўналишдаги рус халқига хос йўл. Лекин бу қўштирноқ ичида.

Фалсафий ёки диний антик таълимотларнинг ёхуд бошланғич насронийлик таълимотларидан қайси бирини эътиборга молик ҳисоблайсиз? Манихейлик сингари таълимотларни назарда тутаяпман.

Ч.М.: Мураккаб савол, чунки бир томондан гностик таълимотларга платонизмнинг муайян таъсири кузатилади, бошқа томондан эса – кейинчалик, Каббала таълимотида шундай ҳолат кўзга ташланади. Каббала платонизм билан боғлиқ...

И.Б.: Ҳақиқатдан ҳам...

Ч.М.: Чамбарчас боғлиқ. Менда манихейликка майл ҳамиша жуда кучли бўлган. Бу, албатта, хатардан холи эмас, чунки ўзингиздан қолар гап йўқ, Византиядан Булғористон, Адриатика, Шимолий Италия орқали Францияда альбигойлик хурофотигача қамраб олар экан, анчагина катта ҳудудда ҳукмронлик қилган. Бу Европадаги бутпарастлик тамойилиги ўхшайди, ва башарти манихейлик устунлик қилганда, ҳозир бизда ўзгача олам, ўзгача тамаддун бўларди. Унинг асосий хусусияти – ёвузлик билан боғлиқ муаммо, азоб-уқубатга, жаҳоний ёвузликка ўта кескин муносабат бўлиб, бу борада асосан Яратганга тана қилинади. Ёвузлик Тангрисига бокира Ёруғлик шоҳи тимсоли қарши қўйилади. Мен манихейликка амал қилганман, деб даъво қилмоқчи эмасман, лекин асримиз даҳшатлари оқибатида бошимдан кечган азоб-уқубатлар аини йўланишга мойил қилганидан ҳам кўз юмолмайман. Бундай ҳаёт-мамонт муаммолари устида бош қотирмасликнинг имкони йўқ ва бу борада ғозлару жўжалар сўйилишига Парвардигори олам нима учун йўл қўяди деган саволни беш яшарлигимда кўндаланг қўйиб, дунёнинг метафизик мураккаблигини кашф этган Исаак Башевис Зингерга ўзимни ўхшатаман.

И.Б.: Моҳиятан, бани башар илдизи ягона ахир. Лекин икки хил нуқтаи назар, дунёга икки хил ёндошув мавжуд. Ёхуд башарият ўзлигини англашнинг икки усули бор – бири, шарқона англамга биноан инсон ўзини фоний, баайни хоки туроб ҳисоблайди, бутпарастлик. Индуизм каби таълимотга амал қилувчилар шундай мулоҳаза юритади, улар Яратган васлига етиш учун ўзликдан воз кечиш шарт деб ҳисоблайди ва бу бутпарастликда энг олий саодат саналади. Иккинчиси – бизнинг ғарбона анъана ёки ғарбона муносабат, бунда «мен», яъни шахс – муҳим аҳамиятга молик, бинобарин, шахс изтироблари ҳам муҳим – нимани назарда тутаётганимни англаган бўлсангиз керак? Мен башарият табиатига хос икки кутбни назарда тутаяпман.

Ч.М.: Дарҳақиқат, шундай.

И.Б.: Буларнинг қайси бирини – жуда мос бўлмаганда ҳам нисбатан диққатга сазовор ҳисоблайсиз?

Ч.М.: Бу борада мантиққа зид жиҳат бор, бинобарин биз шоирлар, умуман ижодкор сифатида шубҳасиз иккиланамиз.

И.Б.: Жуда тўғри.

Ч.М.: Дастлаб, нимадир яратиш учун, биз муайян оралиқ масофага риоя қилишимиз лозим, ифодали айтганда, объект қаршида шахсиятимиздан воз кечамиз.

И.Б.: Қўшиламан.

Ч.М.: Худди шундай бутун ижод назариясини йўққа чиқаришимиз керак, менимча, энг яхши санъат назариясини Шопенгауэр яратган – чунки энг муҳими – фақат предмет ва оралиқ масофа. Булар барчаси бизларни табиатан дунёни бутпарастларга хос талқинга ёки дастлабки бутпарастларга яқинлаштиради. Лекин бошқа томондан, биз шоир ва ижодкор сифатида ўта шухратпарастмиз ва ўз индивидуаллигимизни бошқаларга зўр бериб сингдиришни хоҳлаймиз. Бу – парадокс.

И.Б.: Парадокс. Жавоби ҳам антиқа. Санъат моҳияти, унинг барча даъватлари ҳар иккисини уйғунлаштиришга қаратилмаганми?

Ч.М.: Албатта.

И.Б.: Айни шу боис санъат, бинобарин адабиёт – беназир.

Ч.М.: Ҳар қандай ҳолатда инсон ва санъаткор бўлганимиз ҳолда яхлит шахсмиз.

И.Б.: Биз бу жиҳатдан – манманлик маъносида айтаётганим йўқ – лекин бизлар, асосан санъаткор-ижодкормиз, ва айни шу боис биз яратган бадиий асарлар инсоният учун жуда қимматли бўлиши керак, – лоақал айни зиддият, айни парадоксни ҳал қилгани учун.

Ч.М.: Албатта.

И.Б.: Акс ҳолда бир қисм бошқаси ҳисобига эътироф этилади.

Ч.М.: Жуда топиб айтдингиз.

И.Б.: Бу, таъбир жоиз бўлса, муҳим санъат моҳиятларидан бири.

Ч.М.: Шундай.

И.Б.: Ижозатингиз билан шундай савол берсам. Иккинчи жаҳон уруши даҳшатларининг гувоҳи сифатида айтингчи, бир неча мустабидлар...

Ч.М.: Бир неча?..

И.Б.: Мустабидлар. Дунё қозонида қайнадингиз ва қисмат найранглари сизга аён. Ҳаётингиз тажриба келажакни башорат қилиш имконини беради, лекин сизга башорат қилинг, демоқчи эмасман. Бироқ айтингчи, кейинги икки уруш – Биринчи ва Иккинчи жаҳон уруши – башариятнинг насронийлик, насронийлик маданиятига

қарши исёни, уни маҳв этишга қайсидир маънода уринишдай туюлмайдими? Жадал ўзгараётган демографик жараёнлар ҳамда атама-ларда тафаккурга доир ижобий амалиёт эквивалентини ахтариш сингари уринишларда кўзга ташланаётган ҳолатлару барча мазкур стенфордона мавзулар нуқтаи назаридан қараганда, инсониятда норозилик кайфиятлари етилаётгандай, насронийлик динидагига нисбатан бўлакча, эҳтимол, одмироқ, ёки янада ҳам шафқатсиз қадриятлар ва тушунчалар мажмуи томон оғиш кузатилмаяптими?

Ч.М.: Ўйлашимча, шундай.

И.Б.: Саволни мураккаблаштириб юбордим, шекилли, содда-лаштиришга ҳаракат қиламан. Назаримда, барчамиз учун қимматли қадриятлардан халос бўлиш, барча жонли мавжудотни муросага келтиришга қаратилган кенг кўламли демократик тамойил мавжуд. Сизнингча, шундай муросагўйлик зарурми, ёхуд маънавий қадриятларнинг аллақандай иерархияси, яъни даражалари борми? Масалан, мен учун бор. Жумладан, муросасизликка нисбатан, муросагўйлик, сабру тоқат афзал.

Ч.М.: Мен тўла-тўқис қадриятлар иерархияси тарафдориман. Назаримда, иерархия – санъат ва умуман башарий тамаддун негизи. Шу нуқтаи назардан ҳамфикрмиз. Асримизнинг даҳшатлари ва вайронгарчилик урушлари хусусидаги фикрим шундан иборатки, булар насронийлик таназзули билан боғлиқ. Ницше ва Достоевский башоратларини юқорида эслатдим, ва айрим асарларимда давримизни Рим салтанатининг таназзулга юз тутиши ва Римнинг барбод бўлишига қиёслаганман. Бошқа, маънавий жабҳада нималар рўй бераётганидан беҳабармиз, бироқ мазкур жараёнларнинг ўзаро алоқадорлиги шубҳасиз. Диний тасаввур, насронийлик тасаввури таназзулга юз тутиши билан XX асрдаги даҳшатли урушлар, тоталитар тузумлар ўртасида ҳақиқатдан ҳам алоқадорлик мавжуд.

И.Б.: Бошқача айтганда, бироз илгарилашга ижозат берсангиз, асримизнинг тажрибаси, умумий яқунлари шундай таассурот пайдо қиладики, айни меҳру шафқат тушунчасидан йироқлашиш билан бир вақтда инсонлараро нисбатан қадрланмайдиган муносабатлар сари интилиш кузатилаётир. Буни қарангки, суҳбатимиз аввалида абсурдизм мавзусини тилга олгандик.

Ч.М.: Дарҳақиқат.

И.Б.: Бу антиқа, бинойидек стилистик тажриба бўлди, лекин амалда жамиятда – ижодкор ва жамият нуқтаи назаридан – шу бўлдики, сон-саноқсиз адиблару шоирлар янгича стилистика билан қуролланиб, абсурд ғояси билан яна ҳам илгарилаб кетди. Абсурд ўз ҳолича, дейлик муайян адиб ижоди учун чакки услуб эмас, лекин айни асримиз бемаънилигию тутуриқсизликлари оқибатида

боши берк кўчага кириб қолган ижод олаמידан йироқ қўшиннинг кўнглига йўл топиш борасида мазкур адабий усул ҳамиша ҳам қўл келвермайди. Бундан англашиладики, стилистик идиомаларнинг экзистенциал идиомалар билан уйғунлашуви ижодкорни ҳайратлантиради. Бинобарин, абсурд усулининг тантанасидан рухланган адиб ўзини ҳатто реалист дейишгача боради. Сизнингча, муро-сағўйлик, сабру тоқат, меҳру шафқат сингари асосий қадриятлари билан насронийлик яқин келажакда, дейлик, келгуси асрда яшаб қоладими?

Ч.М.: Насронийлик яшайди. Абсурд борасида бўлган воқеани айтиб берсам. Парижда Беккетнинг «Годони кутиб» пьесасининг дастлабки намоишларидан бирида қатнашганман. Томошабинлар ҳам ўзига хос, асосан санъат ва адабиётдаги янги оқим мухлислари. Мазкур пьеса аксарият абсурднинг таркибий қисми – шафқатсиз ҳажв негизига қурилган, лекин Поццо Лакига нисбатан шафқатсизлик қиладиган лавҳаларни ҳам томошабинлар бир тану бир жон бўлиб, хандон отиб томоша қилишди. Бу мени ғазаблантирди. Томошабинларнинг мазкур бемаъни шоду хуррамлигию каминанинг ғазабланиши қайсидир маънода саволингизга жавоб бўла олади.

И.Б.: Насронийлик қадриятларига садоқатингиз мақтовга лойиқ. Омма диди ҳақида бирон фикр билдиришга ожизман. Майли. Навбатдаги савол. «Ars Poetica» рисолингизнинг бошланишида бирмунча муфассал мавзуларга мойил эканингизни эътироф этасиз. Аслида, шеърларингиз ва достонларингизда йирик, одатий мумтоз, баъзида эса теран герметик шаклларни аксарият баравар қўллайсиз. Шеър-ият, бадий ижодда пировард натижада қандай самарани кўзлайсиз? Ижод сиз учун одатий изҳори дилми, китобхонлар оммаси ид-рокига таъсир кўрсатишми, ёхуд шаклий вазифалар даъвати билан қалам тебрата-сизми?

Ч.М.: Изҳори дил эмаслиги шубҳасиз.

И.Б.: Бунинг, ҳақиқатдан ҳам бошқача усуллари бор.

Ч.М.: Изҳори дил эмас. Эҳтимол, қисман китобхонларга таъсир кўрсатиш, қисман эса... Лекин якуний мақсадим – реал ҳаёт, яъни воқелик. Воқеликнинг таъқиби. Ва, айни вақтда, XX асрнинг муайян адабий оқимларига қарши курашиш.

И.Б.: Ҳайратомуз. Ниҳоят, қайси услубиятни ўзингиз учун энг самарали ҳисоблайсиз? Йирик шеър-ий шакл, герметик, мумтоз шеър-ий услуб – қайси бири, ёки буларнинг барчаси масқадингизни рўёб-га чиқариш учун қўл келар?

Ч.М.: Барчасидан фойдаланаман.

И.Б.: Ниҳоят, сўнгиси. Деярли сўнгиси. Яна иккита савол бор. Пастернак ҳақидаги мулоҳазаларингиз? Бунга оид фикрларингиз

менга маълум, лекин бевосита ўзингиздан эшитмоқчиман. Умуман, рус шоирлари ҳақида бир неча савол бермоқчиман.

Ч.М.: Ёшлигимда бир дўстим Пастернакнинг «Иккинчи таваллуд» шеърий тўпламини совға қилган. Тўплам номланиши «марксизм ҳақиқатига нисбатан таваллуд» маъносида эканини ўша кезларда пайқамаганман.

И.Б.: Ҳа, ҳа, ҳа.

Ч.М.: Қолаверса, мазкур тўпламдаги шеърларда санъат, табиат сингари мавзулардан бўлак мулоҳазаларни учратмадим, шеърлар сиёсатдан холи эди. Кўп йиллар кейин бир анжуманда иштирок этдим, унда Пастернакнинг айна тўплами ўзи учун қандай аҳамиятга эга бўлгани ҳақида Коржавин ҳикоя қилди. У шундай деди: «Ўшанда йигитча эдим ва ўйладим: башарти мамлакатимизда ҳамма-ҳаммаси рисоладагидек экан... Ва Пастернак таъсирида сталинпарастга айландим». Бинобарин, адиб ҳам, шоир ҳам ҳавас уйғотиш, маҳлиё қилиш, ҳатто йўлдан оздириш масаласида масъулиятли. Надежда Мандельштам хотираларида ёзади: шоир шеърляти воситасида кўнглига келган ишни қилишга ҳақли, фақат шеърхонни ҳеч қачон йўлдан оздирмаслиги шарт.

И.Б.: Йетс ҳақида Оден ҳам шунга монанд фикр билдирган. Пастернак хусусиядаги фикрларингизга ойдинлик киритсак, улар эстетик қоидаларга эмас, балки ахлоқ-одоб масалаларига тегишли. Мандельштам ижоди билан танишганмисиз? Сиз учун бирон-бир қимматга эгами?

Ч.М.: Мандельштам ижоди билан жуда кеч танишганман. Илгари шундай шоир борлигини ҳам билмаганман.

И.Б.: Ахматова ва Цветаева хусусида нима айта оласиз? Уларнинг ижоди билан ҳам урушдан кейинги йилларда танишган бўлсангиз керак?

Ч.М.: Ҳа. Умуман, Ахматова ва Пастернак шеърларини урушдан олдин Юлиан Тувим польяк тилига таржима қилган.

И.Б.: Лекин жуда оз.

Ч.М.: Тўғри.

И.Б.: Афсус. Умуман, бизнинг асримизда рус адабиётида олти ёки еттита беназир шоирлар ижод қилди. Давлат обрў-этибори, черков кадр-қиммати, фалсафий фикр аҳамияти ҳаминқадар жамиятда шоирлар зиммасига энг юксак инсоний мезон намунаси сифатида фаолият юритиш вазифаси юклатилади. Бу борада йигирманчи аср етакчи рус шоирларидан ибрат олса арзийди. Бирорта рус шоир билан ўзингизни муқояса қила оласизми?

Ч.М.: Албатта.

И.Б.: Айнан қайси билан?

Ч.М.: Мандельштам билан. Ёлғиз афсонавий шахсга айлангани учунгина эмас, чунки Мандельштам ҳам бир қанча босқичларни босиб ўтган.

И.Б.: Ҳеч шубҳасиз.

Ч.М.: Уни авлиёга, озошлик башоратгўйига айлантиришларига қўшила олмайман. Лекин айрим сатрларида метин-муस्ताҳкам хитобу ҳайқириқ борки, бу борада Мандельштамни тўла қўллаб-қувватлайман.

И.Б.: Инглизбабон шеърият жозибаси ҳеч маҳлиё қилганми?

Ч.М.: Уитмен. Унинг шеърияти мен учун беназир илҳом манбаи. Уитмен шеърияти воқелик, ҳаёт кўзгуси. Қолаверса, Оден насрини қадрлайман.

И.Б.: Форст-чи?

Ч.М.: Форст – унчалик эмас. Бу борада сиз билан ҳамфикр бўлолмаймиз.

И.Б.: Йўқ, йўқ, йўқ...

Ч.М.: Сиз, ахир, Форст мухлисисиз.

И.Б.: Бунинг боисини тушунтираман. Чунки бу барча саволларимиз билан алоқадор. Форст шеъриятининг мухлиси эканимнинг боиси – ҳайратомуз сатрлари билан бир қаторда қўрқувни америкаликларга хос тарзда ўзгача ҳис қилади. У ҳақиқатдан ҳам сескантирадиган шоир. Европа шеърияти эса фожиали хусусиятга эга.

Ч.М.: Тўғри.

И.Б.: Фожа – моҳиятан ретроспектив жанр. Форст шеъриятида эса аксинча манзара. У қўрқувни шеърга солади. Форстни шунинг учун қадрлайманки, у инсониятнинг, дейлик, мен сингари Европа-Осиёга мансуб шоир учун мавҳум жиҳатини кашф эта олган.

Ч.М.: Қаранг-а!

И.Б.: Сўнги икки савол. Биринчиси. Менга ҳар бир шоир ўзини Овидий, Гораций, Вергилий, Лукреций, Проперций сингари антик дунё шоирларидан бирининг издоши деб биладигандай туюлади. Ёхуд бошқа шоирлар «эгизагидек» ҳис этади. Сиз ўзингизни ким билан «туғишгандай» ҳис қиласиз?

Ч.М.: Ўзимни Овидийга ўхшатаман. Балки сўнги лотин тили курсида унинг асарларини таржима қилганимиз учундир. Лекин Библия, яъни Инжилни поляк тилига таржима қилаётганимни ҳам унутманг.

И.Б.: Хабарим бор. Бундан аён бўладики, ижодингиз Инжил руҳига ҳамоҳанг?

Ч.М.: Шеър тузилиши масаласида – Инжил билан Уитмен шеъриятига уйғун.

И.Б.: Ниҳоят сўнги савол. Деярли сиёсий...

Ч.М.: Худога шукр-э. Хуфтондан ўтиб кетди, ахир.

И.Б.: Бир талай сўнги саволлар. Ҳали вақтингиз кўп-ку.

Ч.М.: Нималар деяпсиз, аллақачон кетишим керак эди.

И.Б.: Келишдик, сўнги савол. Шарқий Европадаги жараёнлар хусусида. Назаримда, мазкур воқеалар аҳамияти мўғул-татар истибдодидан халос бўлиш билан тенг. Тарихчилар коммунизмни ҳақли равишда айни истибдод билан қиёслади. Мазкур икки муҳим тарихий ҳодисани қамраб олинган минтақалар нуқтаи назаридан қиёсласа бўлади. Сизнингча – келажак кутилмаган хусусият касб этиши мумкинми ёки жуғрофий ҳолат тарих учун бир неча муқобил имкониятлар бермайдими? Европа жуғрофиясини назарда тутаяпман. Қудратли Германия ва ...

Ч.М.: Мен иккиланаяпман...

И.Б.: Оптимизм, яъни некбинлик ва...

Ч.М.: Асосий икки муносабат ўртасида. Биринчиси, анъанавий: қудратли Германиядан ҳадиксираш. Ва иккинчиси – айни анъанавий йўлда янги имкониятлар ишга солинмайди, деган умид. Мазкур икки мулоҳазадан қайси бири тарафдори эканим ҳозирча равшан эмас...

И.Б.: Чунки, англашимча, келажак бирмунча бисмаркона тус олапти. Айни ўша кўҳна масала, айни ўша замин узра Германиянинг ўрнига оид даъват янграётгандай.

Ч.М.: Ҳарбий эмас, иқтисодий экспанцияси, яъни ҳукмронлик масаласи.

И.Б.: Лекин қўшни мамлакатлар учун бу, пировард натижада, у ёки бу маънода баравар тусга эга. Мен хавотирдаманки, Европада 1905 йилда ҳукмронлик қилган ҳолат 1995 йилга бориб яна тикланадигандай.

Ч.М.: Олдиндан бирон гап айтиш қийин...

И.Б.: Шундай хавотиру ҳадик бор, ахир?

Ч.М.: Бор, бор.

И.Б.: Буни ёлғиз мен эмас, сиз ҳам сезаяпсиз?

Ч.М.: Албатта.

И.Б.: Миннатдорман.

Манба: И.Бродский, «Книга интервью», Изд четвертое, исправленное и дополненное, М., «Захаров», 2007 г. Стр. 476-498. «Жаҳон адабиёти» журналида 2010 йил, 7-сонда босилган.

АЛЕКСАНДР ГЕНИС

XX асрнинг етакчи услуби

XX асрда бутун маданият тарихида тамомила янги услуб, яъни давр тақозосига биноан «модернизм» кенг кўламли атамаси атрофида бирлашувчи хилма-хил адабий мактаблар ва йўналишлар пайдо бўлди. Ўтмиш меросини синчиклаб кўздан кечирар эканлар, XX аср ижодкорлари ўзлари учун зарур мавзу – тил ва маданиятнинг бирикуви натижаси «объектив воқелик» ғойиб бўлганига гувоҳ бўлишди. У билан биргаликда инсон шахс сифатида тарих саҳнасида ғойиб бўлганди. Маркс ва Фрейд илгари сурган таълимотларга биноан инсон шахсиятига синфий қарама-қаршиликлар воситаси, ботиний кечинмалар исканчасидаги махлуқ сифатида қарай бошладилар.

Ижод жараёни қақшатқич зарбага учради. Бироқ бадий ижоднинг қудрати шундаки, у бамисоли Самандар қуш янглиғ култпепада яна қад ростлайверади. Шу асно модернизм юзага келди: модернизм ҳеч қандай таназзул эмас, балки дастлабки умумбашарий маданиятнинг андозаси, мислсиз уйғунлик тажрибаси бўлди.

Бадий ғоя, деб ёзганди Алберт Шветсар, ягона-яхлит бўлгани ҳолда турли воситалар орқали инъикос этади: шоир сўзлар воситасида, мусаввир бўёқлар, бастакор эса оҳанглар воситасида ўз фикрмулоҳазаларини ифода этади.

Модернизм – ўтган асрнинг етакчи ижодий ғояси сифатида – ниҳоятда салоҳиятли, айни пайтда бир-бирига асти ўхшамайдиган даҳолар ижодиди яққол акс этди. Бу даҳолар орасида – Матисс, Пикассо, Брак, Томас Манн, Пруст, Жойс, Кафка, Гессе, Фолкнер, Валери, Элиот, Паунд, Рилке, Лорка, Уилес Стивенс, Стринтберг, Пиранделло ва бошқалар бор.

Россияда ҳам модерн адабиётининг ўзига хос намояндалари мавжуд. Адабиётимизнинг Кумуш даври намуналари, шиддаткор рус шеърляти айни пайтда рус шеърлятининг энг яхши намуналари ва ниҳоят рус модернизмга якун ясовчи Иосиф Бродский ижодини ҳам шу жумлага киритиш мумкин.

Тарих вақт билан ҳисоблашмайди, бироқ бизлар солномага назар солмай иш юрита олмаймиз. Ортга назар ташлар эканмиз, тарихнинг қайси палласидан модернизм бошланганини билиб оламиз.

Лондондаги машҳур икки бадий музей жамоаси яқинда ана шундай муаммога дуч келди. Улар ўз хазиналаридаги санъат асарларини ўзаро тақсимлаб олишларига тўғри келди: натижада Миллий галерияга мумтоз тасвирий санъат асарлари, Тейт галериясига эса замонавий ижодкорларнинг асарлари насиб этди. Бу борада 1900-йил чегара чизиғи вазифасини ўтади. Бу чегара чизиғи ҳар қанча

баҳсли ва шартли бўлмасин, нафақат тақвимий, балки мантиқий ҳақиқатга яқинлиги билан ҳам эътиборни тортади. Биз модернизмни ўтган аср билан тенгдош ҳисоблай туриб, ҳам тарихан, ҳам бадий ҳижатдан адолатли иш тутган бўламиз.

Юз йил аввал рўй берган воқеаларни хаёлдан кечирар эканмиз, XIX ва XX аср оралиғида Ғарб бадий тафаккурида минглаб йиллар мобайнида чуваланиб келаётган анъана, услубларнинг қўққисдан узилганининг гувоҳи бўламиз.

Тараққиётнинг жадал одимлари билан илгарилаб кетиши мана шундай кутилмаган вазиятни юзага келтирган эди. Сон-саноқсиз илмий-техникавий инқилоб шоҳидлари ва қатнашчилари бўлган сиз билан бизлар ўзларимизни мана шу инқилоб қахрамонлари, қурбонлари деб ҳисоблашга кўникиб қолганмиз. Бироқ аслида юз йил муқаддам инсон турмуш тарзини, қолаверса, унинг қалби ва шакл-шамойилини, тақдири ва феъл-атворини тамомила ўзгартириб юборган чинакам жаҳоншумул кашфиётлар ва ихтироларнинг меросхўрларимиз, холос.

Аэропланнинг дарчасидан замин қандай кўринишига гувоҳ бўлгач, кубистлар тасвирий санъат асарларининг моҳиятини англаб етганини Хемингуэй қайд этганди. XX аср технологияси оламни янгича идрок этиш тарзини шакллантирди. Биргина авлоднинг ҳаёти давомида шунчалар сон-саноқсиз ўзгаришлар содир бўлдики, бундай кашфиётлар ўтмишда ҳам қилинмаган ва яқин келажакда ҳам қилиниши даргумон. Телефон ва телеграфнинг ҳаётимизга кириб келиши, овоз ёзиб олиш ва радионинг кашф қилиниши, авиация ва кинонинг тантана қилиниши ё шу сингари сон-саноқсиз техникавий янгиликлар турмуш тарзимизнинг асрлар давомида шаклланган андозаларини ўзгартириб юборди: ҳаётимиз кутилмаган шиддат касб этди, аксарият аҳоли зич ва гавжум шаҳарларда истиқомат қила бошлади, дунёнинг у чеккаси билан санокли дақиқаларда боғланиш имконияти пайдо бўлди, ҳатто тафаккурнинг шакл ва йўналишлари ҳам бошқача бўлиб қолди.

XX асрда дунё тамомила ўзгача қиёфа касб этди. Сипо сармоядорлар ва чамбаракли кенг юбка кийган хонимларнинг одми фотосуратларига алданмай қўя қолайлик. Азалий анъаналар мудраб ётган ана шундай ибтидоий муҳитда ижодкорларнинг шиддатли санъати майдонга келди. Модернизм раҳнамоси, америкалик буюк шоир Эзра Паунднинг «Дунёни янгилайлик!» деган даъватига «лаббай» деб жавоб берган бу ижодкорлар олдиларига қўйилган вазифани шараф билан уддалай олдилар.

«Икки аср оралиғида илгари ҳатто тасаввур ҳам қилиб бўлмайдиган кашфиётлар қилинди. Марконининг симсиз алоқа билан боғлаш сингари кашфиётлари одамларни шошириб қўйди. Мана шу сингари

гаройиботларнинг эстетик аҳамияти ҳам бор эди: модомики ахборотни бириманзилдан бошқа бир манзилга симсиз ҳам узатиш мумкин экан, инсоннинг руҳий ҳолати ҳам электр қувватига боғлиқ бўла олади, у билан ўзаро алоқага кириша олади ҳам. Бу эса шоирлар ва ижодкорларни бефарқ қолдирмайди. Чунки улар технологик инқилобнинг фақат техника билан чекланиб қолмайдиган ялпи оммага вақтинчалик номаълум мазмун-моҳиятини ботинан идрок қила билган эдилар. Бирон бир масофани фақат от ёрдамидагина эмас, бошқа воситалар кўмагида, боз устига ақл бовар қилмас тезликда босиб ўтиш мумкин экан, ижод майдонига ҳам бошқача андозлар билан ёндашмоқ керак деган тушунчалар пайдо бўлди. Ана ўша йиллари Фрейд ўзига хос тушлар таъбирини кенг жамоатчиликка ҳавола қилганди. Бу эса кўплаб ижодкорларни ҳаётга янгича нигоҳ билан қарашга ундай бошлади. Инсоннинг ботиний оламига илк йўл очилганди. Азалий тушунчалар, анъаналар чилпарчин бўлиб кетганди» (Норман Мейлер.«Пикассонинг ёшлиги»).

Икки аср туташган бир паллада техникавий тараққиёт бутун бадий ижод тарихида ўта инқилобий тўнтариш учун замин ҳозирлади. XX аср ўзига хос бадий ижод услубини – модернизмни юзага келтирди. Модернизмнинг аввалги бадий услубдан фарқи, ҳаттоки, мажусийлик ва насронийлик маданиятлари фарқидан ҳам каттароқ бўлганини ҳозирги авлод кишилари тасаввур қилишлари қийин. Қадимда ҳайкалда ким акс этганидан қатъий назар – олимпия ғолиби ёки азоб чекаётган азиз авлиё бўладими – ҳамма-ҳаммасининг оёқ-қўли жой-жойида бўлиб бинойидек одамнинг айнан ўзгинаси бўларди. Лекин модерн рассоми асарларида тасвирланган сиймолар ҳақида бундай деб бўлмайди. XX асрнинг дастлабки буюк тасвирий санъат асари – эндиликда модерн суръатларининг дурдонаси дея таън олинган Пикассонинг «Авионлик қизлар» асари анъанавий тасвирий санъат асарларидан тубдан фарқ қилар эди.

Навқирон Пикассо янги мусаввирликнинг инқилобий қоидаси: объектнинг айнан ўзини эмас, балки унга нисбатан ҳис этилган кечинмаларни акс эттириш қоидасини шакллантирди. Мавжуд воқелик Пикассо учун кўзгудан бўлак ҳеч вақо эмас, у бутун олами айнан ўша кўзгуси орқалигина кўради ва идрок этади. Унинг портретларидаги сиймолар гўё аъзойи баданларидан тўлиб тошадиларда, теварак-атрофдаги анжомлар – диван, оромкурси ва гулқоғозларга сачрайдилар. Ҳайратланарли замонавий тасвирий санъат натюрморт шаклидаги портретлар шу асно вужудга келди. Ҳамма нарсани ўта соддалик билан акс эттиришга ҳамиша интилиб келган Пикассо айна шундай ижодий услуб воситасида бу борада шаклланаётган андозаларни таомилдан чиқариб юборди. Ҳолбуки, фақат мана шундай синчковлик билангина объект-воқеликнинг юзаки, эҳ-

тимол сохта шакл-шамойилини эмас, балки унинг ботиний мазмун-моҳиятини кўриб, идрок эта олиш мумкин.

Модернизм дастлабки кезларда романтик тусда эди. Бу янги услуб жамики янгилик сингари дастлабки қадамлардан бошлабоқ дунёни буг ва электр қуввати билан бундан буён ҳам улуғворлик ила забт этиб бораверишга чоғланган маҳобатли тараққиётнинг қотиб қолган қолипига қарши чиқа билди. Яхлит ҳақиқатни ташкил қилувчи айрим ҳақиқатлар жамулжамига, даврий жадвалга, қомусларга, маълумотномаларга, топшириқномаларга, дарсликларга XIX асрда астойдил ишонардилар. Мана шундай содда ишонувчанликни айни замонда бизлар ҳам қумсаймиз, бироқ XIX асрда туғилиб вояга етганларга ўз замонасининг тартиб-қоидалари-ю, анъана-қадратлари ёқмай қолганди. Улар ўз замонасининг жозибасини йўқотган, ақида-параст «ғилофбандаси» тариқасида назар-писанд қилмасдилар.

XIX аср ҳақиқатининг шартли ва чекланганлигини англаб етган XX аср ижодкорлари дунё-борлиқни бевосита эмас, балки бавосита, яъни ақлан эмас, аксинча қалбан идрок эта бошладилар. Натажада воқелик-объектнинг ранг-баранг ботиний олами жилва қилиб, кўзларни қамаштира бошлади. Эскирган ақидалардан зада янги аср ижодкорлари маънавий мавҳумликни бирдан ёритиб юбора оладиган ботиний зиёни топа олдилар. Бундай янги ижодий услуб шаклий мураккабликларга қарши чиқароқ нисбий соддалик – ақл-идрок эмас, аксинча воқелик-объектнинг мазмун моҳиятини акс эттирувчи янги тасвирий воситалар билан ижод қилиш одат тусига кирди.

Ҳамиша бўлганидек, соддалик, оддийлик томон қадам ташлашнинг ўзи бўлмайди. Модернизм санъатини идрок этиш осон эмас. Бизлар роппа-роса бир аср мобайнидаги модерн руҳидаги асарлар куршовида яшаб келаётган бўлсак-да, унинг лолу ҳайрон айлагувчи услуби моҳиятини ҳали-ҳамон тўла англаб ета олганимиз йўқ. Бу борада мусаввирлар айбдор эмас. Модернизм санъатда Коперникка хос бурилиш қилди: модернизм объект билан эмас, балки субъект билан астойдил шуғуллана бошлади.

Услубий модернизм тарихда алоҳида ўрин тутаети. Одатда санъатдаги бирон-бир йўналиш ва мактаб янгиладиган бўлса, воситаларни алмаштириш билан кифояланиб қўя қолинарди, модернизм эса тадқиқ қилинаётган объектнинг ўзини тамомила янгилади. Реалистик санъатнинг анъанавий шакллари воситасида ҳақиқатдан йироқ, сохта воқеликни бир бутун ва яхлит эмас, балки лахтак-лахтак ҳаётни акс эттиришга ҳаракат қилиб келинди. Модернизм эас нафақат воқеликни акс эттириш мумкинлигига шубҳа билдириб қолмасдан, устига-устак ўзи ҳам мавжудми деган масалани ҳам кўндаланг қўйиб қўйди. Ницшенинг «Ҳеч қандай фактлар мавжуд эмас, балки улар-

нинг талқини, инъикосигина бор» деган ақидасини дастак қилиб олган модернизм муаллифнинг тасаввуридагина мавжуд воқеликнинг турли тадқиқлари, дунёни турли субъективизмларнинг кураш майдони сифатида акс эттира бошлади.

Модернизм томошабиннинг теварак-атроф тўғрисидаги тасаввурлари доирасини кенгайтиришга эмас, балки бизларнинг ҳиссиётларимизга олам манзарасини шакллантирувчи тасаввуримиз қувватига таъсир кўрсатиш учун зўр бериб ҳаракат қилди.

Мана шунинг учун модернизм мураккаб санъат. У томошабиндан оддий томошабинликни эмас, балки фаол ҳамкорликни талаб этади. Мусаввир тайёр маҳсулот эмас, балки сиз билан бизнинг идрокимиз, тасаввуримиз заминидан униб, ҳосил берувчи хосиятли уруғ таклиф этади.

Ижодкор мавжуд воқеликни ўзгартириб ўтирмайди, балки уни яна ҳам қуёқроқ ранглар билан тасвирлайди. Модернизм шу жиҳатдан олганда реализм ўрнини эгаллагани йўқ, аксинча, уни чинакам, тўғри йўналишга буриб юборди. Ва бу замонавий ижодий услубда ижод қилган ҳар бир даҳо санъаткорнинг асарлари бизларга ўзига хос қутилмаган таъсирини кўрсатди.

Хоҳ мусаввир, хоҳ ёзувчи-шоир, хоҳ бастакор бўлсин, ўзларига хос янги дунёни кашф этар эканлар, уларнинг ҳаммаси модерн ижодкор дея тилга олинади. Инқилобий фаолликлари ўзларининг тор ижодий доирасидан кенг ижтимоий кўламга кўчганидан кейин эса уларнинг ҳаммаси авангардист номини олдилар. Назарий фарқ ҳатто айтишга ҳам арзимамайди, бироқ амалий тафовут осмон билан ерча бор. Бу, айниқса, XX аср рус ижодкорлари асарларида яққол кўзга ташланади.

Фарб модернчилари ижодий услуб деб билган нарсани рус авангардистлари турмушни тубдан ўзгартириш йўлидаги қадам дея талқин қилдилар. Футуристлар рус жамиятининг ўта изчил ва ўта кескин кайфиятдаги инқилобчилари бўлишган. Улар бу борада соддалик ва яхлитликни зўр бериб ахтаришга қаратилган рус маданиятидаги марказий ғоялардан бирини мантиқий яқунга етказа олдилар. Хусусийдан умумийликка, арифметикадан алжабрга томон ташланган қадам россияда азалдан тараққиёт сифатида қараб келинган. Тараққиёт – тарқалиб кетган унсурларнинг асл макони – коинотга қайтиши демек. Шу боис нисбатан, эгри чизиқни айнан рус мусаввирлари тўғрилаганликларига ажабланмаса ҳам бўлади.

Футуристлар Октябрь инқилобини жаҳон инқилоби йўлидаги дастлабки қадам деб билишарди. Уларга жамоат қурилишининг айрим жиҳатлари эмас, балки ижтимоий тузилишнинг муқаррар мураккабликлари монелик кўрсатди. Футуристлар пировард натижада Россияда ниманинг уддасидан чиқа оларди? Моквадаги сон-санок-

сиз кўчалардан атиги биттасини мовий рангга бўяди, холос. Инқилоб ва санъаткор кўламаларининг миқёслари масаласида чиқиша олмадилар. Инқилоб жаҳон миқёсида ғалаба қилажагини даво қилса, санъаткор ижодкор Бунёдкор тахтига даъвогарчилигида қолаверди. Шу боис уларнинг зўрма-зўраки никоҳининг умри жуда қисқа бўлди. Комунизм тетапоялигидаёқ силлиқ касаллигига чалиниб, айна шу касалликни келтириб чиқарувчиларни шафқатсизларча қатагон қила туриб, анъаналар силсиласига эргашаверишдан қайтмайдиган кайфияти ҳам йўқ эмасди. Тоталитаризм авангардизмдан соддалаштириш, оддийлаштиришни ўрганди, холос. Утопия сохта, сийқаси чиққан зўравонликка айланиб кетди.

Авангардизм тарафдорлари ижтимоий лойиҳаларнинг барбод бўлганлиги «XX аср даҳшатли тарихи»нинг энг унумли саҳифаларидан бири. Умуман, инсоният устидан фавкулотда тажрибалар ўтказиб бўлмаслиги аён бўлди. Жаннатдагидек фаровон турмуш кечирish гоёси айрим кишиларнинггина орзуси бўлиб келган ва ҳамон шундайлигида қолаётди. Жамият эса ўзининг манфаатпарастлигига мақсадларига этиши йўлида ўта қалтис гоёларни ҳам қўллаш имкониятини ҳамиша топа билган.

Шафқатсиз ҳаёт ижодкорни оломон издиҳоми ила юзма-юз қолдириб доводиратиб қўйди. Шоир фақат бадиий тафаккурнинг ҳаёл етмас уфқларни кучоғидагина ўзини бамисоли Яратган Эгамдай ҳис этиши, бамисоли сайёралардай ҳаёл етмас кенгликлар бўйлаб сайру саёҳат қила олишим мумкин. Буюк авангардистлар бири Владимир Маяковский энг муваффақиятли шеърларида ана шундай бепоён кенгликларни куча олганди.

Модерн адабиётининг кескин кайфиятли намояндалари бўлмиш авангардизм тарафдорлари санъатда ақл-идрок, тафаккур ҳукмронлигининг ўзгартиришга зўр бердилар. Улар айна мана шу йўлда тоталитар тузумнинг шафқатсиз зарбаларига дуч келдилар.

Тоталитаризм Ҳақ-адолатга таъзим бажо келтирувчи ақл-идрок муболагасидир. Авангардизм тарафдорлари ҳам азалий қадриятларнинг тантанасига ишонардилар. Улар дунёни аввалдан аён йўналишга сола билиш андозаларини қидириб топмоқчи бўлди. Нафақат Малиевичнинг фазовий кўламларидаги суперматизм, балки Кандинскийнинг нарса-ашёларсиз абстраксионизми ҳам турмушдаги бошбошдоқликни маълум бир тартиб-интизомга солиш, янги ва мангу уйғунликка келтиришга уринишдан иборатдир.

Инсон қалбидаги айна мана шундай тўлқинланиш-тебранишлар янги тасвирий санъатнинг ҳаммага тушунарли ифода воситаси бўлиб қолиши керак эди. Авангардизм тарафдорлари бўлган мусавирлар замонавий санъат саҳифаларига ўз асарларини битиш ўрнига унинг луғатини тузишга берилиб кетдилар.

Авангардизм поэтикаси машина атрофида шаклланди. Авангард утопия бамисоли машинанинг эҳтиёт қисмлари сингари бир-бирлари ўрнини босиб кетаверадиган ўй-фикрларию турмуш тарзлари ҳам яқранг бўлган оломон учун яратилганди.

Тез фурсатда модернизмнинг сеvimли санъатга айланган биринчи жаҳон урушигача бўлган даврдаги кино санъати аини шундай қусурга эга эди. Жумладан, Дзиги Вертовнинг фильмларида хоҳ телефончининг қўллари хоҳ папирос доналарини қадоқловчининг бармоқларини хоҳ спортчининг оёқлари бўлсин, буларнинг табиий хатти ҳаракатларигина суратга олинганди, холос. Яъни инсон бамисоли машина сингари тиним билмай ҳаракат қилгандагина қадрлидир, деган ақида илгари сурилади. Авангардизм учун машина инсонни сифатловчи восита, дунёни ижтимоий-муҳандислик нуқтаи назаридан мислсиз қайта қуришнинг пировард натижаси ҳисобланади.

Моҳиятан олганда, авангардизм санъати боши-кети йўқ «ишлаб чиқариш романи» бўлиб шу оқим намоёндалари бу асарни модернизмнинг «Илоҳий комедия» сига айлантириша уриндилар. Афсуски, бундай бўлмади.

Тугма иллоти – ҳаммабоблиги авангардизмнинг бошига етди. Авангардизм тафсилотларига ҳамиша нафрат билан қараб келди. Авангардизм барпо этишга уринган тафсилотлардан холи дунё бамисоли ожиз кимсанинг башарасидай нуқсонли эди. Ҳаётда бирламчи ва иккиламчи нарсалар мавжудлигига астойдил ишонган авангардизм намоёндалари кўр кўрона иккиламчи нарсаларни энг муҳим бирламчи нарсаларга қурбон қилдилар. Оқибатда бу оқим тарафдорлари мангуликка дахлдор асарларни ярата олмай, келажакдан қарзларини уза олмадилар.

Авангардизм бундай сакталиклари модернизмнинг буюк ютуқларини йўққа чиқармайди, балки эстетика, нафис санъатда худосизлик қандай аянчли оқибатларга олиб келиши мумкинлигини намоиш этади. Авангардизм ўзининг салойи намунасида ботиний идроксиз инсон зоти бўлмаганидек, бадий асарлар ҳам сир-синаотсиз бўлмаслигини исботлаб берди.

Моденизм XX асрнинг фожеавийлигини ўта теран идрок этиб, янги Уйғониш даври сари чиқиш йўлларини қидира бошлади. Европани Шпенглер башорат қилган муқаррар ҳолатдан аини модернизм кутқариб қоладигандай эди.

Ғарб бадий тафаккури ўз маданияти учун янги маънавий негизни зўр бериб излай бошлади. аини шу фожеавий даврда Уйғониш ғояси юзага келди. Модернизм аини янги уйғониш давридагина илмфанни дин билан, ўтмишни келажак билан боғлаш мумкин деб ҳисоблаганди.

Янги Уйғониш даври ақл-идрокни инкор этиб эмас, балки у билан бақамти равишда Яратган парвардигор сари юзлана бошлади.

Янги Уйғониш даври Ғарбнинг янги қиёфасини кашф этди. У кундан-кун гуллаб-яшнаб бораётган ранг-баранг ҳаётини насронийлар афсоналари ила яна ҳам ранг-баранг қила билди. Янги Уйғониш даври бутун оламни ягона қолипга солиб, яхлит-ягона уйғунликни вужудга келтира олди, XX аср айни мана шундай уйғунликка ғоят ташлайди. Бердяев қайд этганидек, машина қулига айланиш учунгина табиат устидан ғалаба қозонган инсон қисмати давримизнинг фожеасидир.

Модерн санъат тарафдорлари тараққиётга маънавий-маърифий мазмун-моҳият бериб, турли кўчаларга кириб кетган дунё бошини бириктира оладиган замонавий ривоят яратишни ўз олдларига асосий мақсад қилиб қўйган эдилар. Улар мана шу эзгу мақсад йўлида сув келса симиришга, ҳатто ўт-олов ичидан ўтишга ҳам тайёр эдилар. Янги Уйғониш даврининг жозибадор сароби модерн санъат намояндаларини чорлай бошлади.

Ҳар қандай тоталитар тузумнинг санъаткор учун ҳалокатли томони шундаки, бундай тузум сиёсий ҳаётнинг маънавий ҳаёт билан уйғунлигини ваъда қилгани ҳолда пировард натижада санъатнинг дунёни яхлит манзараси сари интилишини қаноатлантирувчи йирик бадиий услубни юзага келтиради.

XX асрнинг ўттизинчи йилларида демократлар томонидан на эътироф этилган ва на қабул қилинган модернчилар томонидан эстетик дастурини амалга оширишда кучли ҳокимият жуда асқотади, деган илинж билан гоҳ фашизм, гоҳ коммунизм томон оға бошладилар.

Модернизмнинг барча янглишишлари сингари дунёни фожеавий идрок этишининг саба илдизлари ҳам XX асрнинг ўта йирик хатоси – Биринчи жаҳон урушига бориб тақалади. Модернчилар бу урушни яна ҳам даҳшатлироқ иллат – асрлар мобайнида яхлит маданият маскани бўлиб келган Ғарбнинг парчаланиб кетиши дарақчиси сифатида қабул қилдилар. Тарихий фожеалар, дер эдилар улар, сиёсий сабаблар оқибатида эмас, балки ички қадриятларнинг емирилиши оқибатида рўй беради: фаровонлик ва гўзалликни унутган дунё маънавий мезонлардан маҳрумлик, маърифий жиҳатдан ўта қашшоқ тараққиёт қурбонига айланади. Янги давр янги миллатларни: яхлит ва ягона тил, маданият ва диндан маҳрум янги миллатларни юзага келтиради, бундай ўзаро гўё етти ёт-беғона миллатлар кўр-кўрона бир-бирларини қиргин – барот қилишга маҳқум эдилар.

Модернизмнинг энг машҳур достони – Элиотнинг «Бепушт замин» достони мана шу салмоқли мавзуга бағишланган. Ниҳоятда кенг қамровли, шаклий жиҳатдан ҳам жуда ранг-баранг, айни пайт-

да талқин этиш жуда мураккаб бу асар Жойснинг «Улисс» романи билан бир йилда – 1922 йили чоп этилган. «Бепушт замин» достони модернизмнинг энг юксак чўққиси, унинг ўнлаб кинояли ва фожеали якуни бўлди.

Элиот орадан ўнлаб йиллар ўтгач, Гарвард дорилфунунида шеъриятнинг моҳияти тўғрисида сўзлаган маърузаларидан бирида машхур достони хусусида тўхталиб шундай деган эди:

«Шеърият нуқтаи назаридан олиб қараганда, бизлар яшаётган даврни олдинги даврларнинг ҳеч бирига қиёслаб бўлмайди: ҳозир эътиқод қўядиган нарсанинг ўзи йўқ, афсуслар бўлсинки, эътиқоднинг ўзи ҳалокатга юз тутган. Мен ўз достонимда бундай вазиятга қаршилиқ кўрсатишга даъват этмаган ҳолда давримизнинг фожеали қиёфасини акс эттиришга ҳаракат қилдим».

Элиот «Бепушт замин» достонида модернизм учун марказий ақида: «XX асрнинг фожеаси- ҳаммабоп, башарий ривоятнинг йўқлигидир, бутун инсониятнинг бошини бириктирувчи бундай ривоятсиз маънавий қалбимиз қашшоқлашиб, маънавий жиҳатдан ёввойилашмоғимиз муқаррар».

Ривоят – ҳаётда ўзига хос йўл кўрсаткич бўлиб, ҳар биримизнинг йўлимизни машғала – маёқдай ёритиб туради. Ривоятлар бағрига синдирилган оламнинг идрок этиш, у билан ҳамнафас яшаш мумкин. Маданиятни ривоят-афсоналардан маҳрум этиш одамларни умумий ўзаро англаб етиш воситасидан маҳрум қилиш, уларни парокандаликка учратиб, якка-яккаликда ҳалокатга маҳкум этиш билан баробардир.

Шундай хулосага келган XX асрнинг кўплаб санъаткорлари, қолаверса сиёсатдонлари ҳам янги афсона-ривоят яратишга зўр бердилар. Элиот бундай кашшофлар жумласидан эмаслиги маълум бўлди. У ҳаётбахш янги афсона – ривоят яратилишига астойдил ишонмагани учун ҳам айнан ўзи яловбардори бўлган инқилобий модернизмдан пировард натижада юз ўгириб, динга эътиқод қўйди ва анъанавий тарзда ижод қилишга киришди. Жеймс Жойс эса бошқача йўл танлади. У янги Одиссеяни яратиб, даврнинг демократик солнома сини ижод қилди. Жойс она юртига қайтиб келган «Улисс» асарини яратиш учун Жойс янгича ҳикоя усулини яратди. Жойс мана шу шохона асарида ҳикоянависликнинг афсонавий усулини кўллаб, замонамизни яна санъат учун яроқли қилиб берди.

Гомер асарларидан сўнг ниҳоят «Улисс» романида биз тўлақонли ҳаёт билан юзма-юз бўламиз. Жойс яратган оламда ҳамма нарса баробар муҳим ва муқаддас, айни шундай ҳеч қандай қимматга эга эмас. Шу жиҳатдан олганда Леопольд Блум роман қаҳрамонигина эмас, у – янги давр адабиётида дастлабки тўлақонли шахс ҳисобланади. «Улисс»нинг энг катта ютуғи – ижтимоий, миллий ва диний

исканжалардан холи эканлигидадир. У бирон бир давлат ёки бирон бир ғоя, ёхуд айрим миллат манфаатларига таяниб эмас, балки «табиат гултожи» – ҳазрати инсоннинг талаб-эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда ҳаёт тарихини тузиш тўғрисида таълим беради.

1989 йили «Улисс» ниҳоят «Иностранная литература» журналида чоп қилинганида журнал обуначилари сони кескин камайиб кетди. Бунинг натижасида Жойс ижодидан ҳамиша ҳайратланиб келган адабиётчилар ҳам сал бўлмаса уни иккинчи даражали ижодкорлар сирасига қўшиб қўяёздилар. Ҳолбуки, «Улисс» романи ҳамма даврлар ва ҳамма инсонлар учун ҳамма замонда долзарб мавзуда ва тарзда яратилган шоҳона асар ҳисобланади.

Жойснинг «Улисс» романи модернизмнинг ўта қизиққонлик хусусиятига эга асари дунёга келишига сабаб бўлди. Бу Эзра Паунднинг эпоси бўлиб, у асар кенг қамровли экани ва мураккаблиги билан одамни асабийлаштирадиган «Сантос» узундан-узун, яқунланмаган шеърлар туркуми ҳисобланади.

Паунд йигирманчи асрни ҳалоқат чоҳидан фақат замонавий эпос кутқара олади, деб ҳисобларди. Бу маданият соҳасида муомала вази-фасини ўтай оладиган тил луғати ҳисобланмиш эпос бўлмоғи даркор. Айни шундай эпос миллатлар ва элатларнинг бошини бириктира олади.

Паунд Ғарбни Шарқ билан ижодий маънода бирлаштириб, яхлит ва ягона қилгани ҳолда мозий улуғворлигини қайтариб, макон ва замон сарҳадларини ҳам йўққа чиқара оладиган эпос яратишни орзу қилганди. Шу нуқтаи назардан келиб чиққан ҳолда у ўзининг «Сантос» асарини «қабил қўшиқлари», тарихни бор бўйича қамраб олувчи поэма» деб аталади.

Бу асарда тарих мавзуси ҳақиқатан етакчи ўрин тутади, бироқ шеърият кўзгусида акс эттиришдан аввал тарихни жонлантира билмоқ даркор. Паунднинг пешқадамлиги унинг тамомила янги шеърий услуб яратганида эмас, балки адабиётшуносларнинг совуқ назари остида ҳолдан тойган шеърият анъаналарига қайтадан жон бағишлай олганидадир. Дарвоқе, Паунд адабиётдаги янги оқимлардан бири футуризмни юзаки услуб дея назар-писанд қилмасди. Шеърий сатрларда товушларнинг уйғун жарангдорлиги фойдалими ёки муайян имлонинг ўзига хос хусусиятларидан усталик билан фойдаланганида, Паунд кўҳна анъаналарга жон бағишлаб, уларни мангуликка даҳлдор этишни мақсад қилиб олганди.

Паунд ҳар қандай воқеа-ҳодисани ифода эта оладиган рамзий иероглиф имлоларга таянувчи ҳаммабоп умумбашарий тил яратишни орзу қилди. Инжили шариф, «Одиссея» ёки Конфутсийнинг канонлари сингари унинг «Сантос» асарида ҳам инсониятнинг бутун тажрибасини ўзида жамлаган образлар силсиласи кўзга ташланади.

Башарий ва янги мавзуларни тараннум этган ҳолда бу асар «қабилла қўшиғи»га айланиши даркор эди.

Паунд жаҳоний маданиятни қамраб олишни ва шунинг натижасида заминдаги ҳар бир киши учун тушунарли ва қадрли дoston яратиш ниятига, афсуски, ета олмайди. Оқибатда замонавий эпос яратиш нияти ҳам амалга ошмади.

Рус адабий модернизми, умуман, йигирма аср дастлабки чораги рус бадиий асарлари тўққизинчи аср илм-фанининг, таъбир жоиз бўлса, маънавияти қашшоқлигига қарши ўзига хос исён бўлди. Андрей Белый шундай деб айтганди:

«Яқин-яқинларгача ҳам дунё тўла-тўқис ўрганилиб бўлинди, деб ҳисоблар эдилар. Оқибатда, уфқлардаги оҳанрабо жозибадорлик ғойиб бўлди. Дунё гўё яланг ва ғариб биёбонга айланди-қолди. Истиқболга ундовчи, илҳом бахш этувчи азалий қадриятлар ҳам ғойиб бўлдилар. Ҳеч нарсанинг қадр-қиммати қолмади».

Воқеликни қамраш доирасини кенгайтиришга интилиб, барча модернистлар мумтоз романчилик асосини ташкил этувчи яхлитликдан воз кечдилар. Бунинг ўрнига образларнинг мураккаб тизимидан фойдалана бошладилар. Рус ижодкорлари ҳам парокандаликка юз тутган дунё бошини айна мана шу негизда бириктиришга уриндилар. Бу борада нафақат ажойиб шеърий туркумлар, балки фалсафий рисолалар ҳам яратган Осий Манделштам, айниқса, мақтовга лойиқ теран модерн ютуқларини қўлга киритди.

Мандельштам шеъриятидаги мантиқий яхлитлик ва давомийлик фақат лисоний хусусиятга эга. Унинг шеъриятда мантиқий фикрлар бир-биридан келиб чиқмайди, балки ёнма-ён муқобил тарзда келади. Унинг шеърларини мазмун-моҳият эмас, балки маҳорат билан қўлланилган сўзларнинг ўзига хос хусусийстини бирлаштириб туради. Мандельштам бутун бир яхлит маданиятлар ва даврларни қамраб олувчи шоирлар сирасидан. Унинг шеърияти мана шу хусусияти билан Эзра Паунднинг юқорида тилга олинган достонига жуда-жуда ўхшайди. Модерн адабиётнинг мана шу икки буюк вакили бир-бирларидан беҳабар ҳолда ўтмиш ва келажакни антиқа равишда мангу ҳозирги даврга айланттиришга зўр бердилар. Мандельштам ижодининг дастлабки кезларидаёқ ўз олдига мана шундай мақсад қўйганди:

«Айни лаҳза асрлар тазйиқига бардош бериб, яхлитлигини сақлаган ҳолда «барҳаёт» бўлиб қолади. Фақат ана шу «мангу лаҳза»ни давр заминидан илдизларига заха етказмай сугуриб ола билмоқ даркор, акс ҳолда ҳаётийлигини йўқотиб, нобуд бўлади».

Ижодий етилган кезларида Мандельштамнинг шеърларидаги ҳар бир калима ўзига хос рамзий ифода воситасига айланади. Уларнинг ҳар бирида нафақат бир-бирига яқин, балки баъзида зиддиятли маз-

мун-моҳиятлар яширинган бўлади. Ҳар бир сўзнинг семантик ўзгариши бамисоли булутдай чулганган мазмун-моҳияти ярқ этиб кўзга ташлана қолмайди. Унинг шеърларини ташкил этувчи сўзларни эса алоҳида, одатдаги тарзда қабул қилиб бўлмайди, чунки улар шоирнинг қалби қозонида қайнаб, ўзгача тус, мазмун-моҳият касб этган. Шунинг учун ҳам Мандельштам шеърларидаги ҳар бир сўз, сўз бирикмасини бевосита эмас, балки бавосита тушунишга, ҳар бирига яширинган мазмун-моҳият сир-асрорини зийраклик билан қайтадан кашф этишга тўғри келади.

Грамматик мантиқ мана шундай ўзига хосликларнинг ҳаммаси учун торлик қилади, шу боис синтаксис шеърятнинг дастлабки ғамини. Синтаксис сабаб-оқибат алоқадорлигига алоҳида эътибор беришни муаллифга зўр бериб тиқиштираверади. Ҳолбуки янги даврнинг янгича ижодий тартиб-қоидалари айни мана шундай анъанавийлик доирасидан ёриб чиқишга даъват этади.

Мандельштам анъанавий синтактик узвийлик ўрнига давр замондан холи композицияни таклиф этади. Шеърят осмонида шоирларнинг ҳаммаси бир-бирлари билан бевосита замондош, бу антиқа, илоҳий маънода на тараққиёт, на эволюция, на мозий на келажак бор, аксинча, замон ва макондан холи айни палла мавжуд бўлиб, унинг оғушида барча давр ва халқларнинг давр ҳукмини енга олган бадиий асарлари мангулик билан ҳамнафас яшайдилар.

Мандельштам муаллифни шеърхон билан бирлаштириш учун мана шу ўзига хос оламда тўғридан-тўғри айтмайди, балки китобхоннинг ўзи уқиб оладиган қилиб ишоралар воситасида айтади. Натижада китобхон ҳам муаллиф билан биргаликда ижод қила бошлайди, яъни муаллиф бошлаган мавзуни пировард натижасига ижодий ёндашган ҳолда етказилади. Мандельштам ўз шеърятининг хусусиятлари ҳақида тўхталар экан, айни шундан келиб чиққан ҳолда ўзини қиёслайди: Мана шундай шоир-дирижёр кашфиётчи эмас, балки тарқалиб кетганлар бошини қайтадан бириктирувчидир. У ўн тўққизинчи аср парчалаб ташлаган оламга яна қайтадан ягона яхлит тарзда бирлаштиришида кўмаклашувчи бир бутунликнинг ҳаммуаллифи ҳисобланади. Ниҳоят бир бутун ва яхлит тус олган дунё муштарак мангулик касб этади. Элиот ва Паунд сингари кўп-лаб бошқа модерн адиблар сингари Монделштам ҳам «Илоҳий комедия»ни манна шундай муштаракликнинг ягона намунаси деб билар эди. Дарвоқе, Мандельштам «Данте тўғрисида мулоҳазалар» рисола-сида ўрта асрларда яшаб ўтган буюк шоир ҳақидагина эмас, балки ўзи ҳақида ҳам ҳикоя қилган эди.

Мандельштам модернизм эстетикасини мана шундай ақл бовар қилмайдиган улғувор тимсол ила таърифлайди. Фақат мана шундай тасаввурлар доирасида чинакам санъат асари яратиш мумкин.

Мандельштамнинг таърифлашича, шеърлар – воқеликнинг ўзига хос инъикоси бўлиб, айти улар воситасида дунёнинг яхлитлигини ботинан ҳис этамиз. Шеърлар – уммон узра юксалган тошлар бўлиб, зийрак нигоҳлар ана шу тошларни синчиклаб кўздан кечира эканлар, уммон тубида яшириниб ётган қитъанинг қай ҳолатда эканини тўла тасаввур қиладилар. Йигирманчи аср билан видолашар эканмиз, Мандельштамнинг нидосига диққат билан қулоқ тутмоғимиз лозим. Зеро, ўтган асрнинг шикаста, айти пайтда исёнкор ва улғвор руҳини айти Мандельштам бошқаларга нисбатан ёрқинроқ акс эттира олган бўлса, ажаб эмас.

Модернизм санъати аниқлик ва теранлик касб эта бориб, тафаккур чегарасигача етиб боргач, ифода қилиб бўлмайдиган сарҳадда фожеона сукут сақлай бошлади. Замонавий санъаткор манна шу сарҳадни айланиб ўтар экан, тилга олинмаган нарсаларни тушунтириб ўтирмайди, аксинча, уларга ишора қилади, у тушуниб бўлмайдиган нарсаларни ифодалашга ҳаракат қилади, нарсалар ҳақида уларнинг ўзлари тилидан ҳикоя қилади, у дунёни тасвирлашга эмас, балки ўзлигини тамомила унутиб, олам билан бир бутун бўлиб кетишга, унинг қаърига сингишга ҳаракат қилади. Санъат тилнинг қобиғини ёриб чиқиб, бизларга сўзлар, иборалар воситасида эмас, балки ана шу сўзлар ва иборалар юзага келтирган таъсир кучи воситасида тиллашади. Айти шу боис аср санъатида, Набоков таъбири билан айтганда, мазмун-моҳиятга нисбатан аҳамият устунлик қилади.

Бизлар модерн санъаткорлар ижодини пухта ўрганганимиздан кейингина замондош санъаткорларнинг асарларини тўла англаб ета оламиз. Модерн санъаткорлар билан изма-из бораётган замондош санъаткорлар бизларни маданият воситасида эмас, балки она табиат заминида бирлаштирадиган ўзига хос даражага олиб чиқишга уринаёттирлар.

Модернизм тажрибаси ҳозирги даврдаги барча санъат турлари қандай йўналишдан бориши кераклигини белгилаб берди. Дарвоқе, бутунги кун санъаткорлари гоҳ азбаройи шиддат, гоҳ фожеали тушкунлик билан олам ва аҳли башар бирлаштиришнинг янги усуллари қидираёттир, зеро санъат инсониятни ягона ҳамда яхлит осмон остида бирлаштирувчи илоҳий восита бўлиб келган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолаверади.

ВИКТОР ГОЛИШЕВ

«Ҳиссиётлар галаёни»

1970 йил йирик журналлардан бирининг таҳририясига таниқли таржимон кириб келади. Таржима билан анчадан буён шуғулланаётганидан қатъи назар у олиб келган роман таржимасини қабул қилишмайди. «Ижтимоий аҳамияти борми?» – деган саволига рад жавобини олган муҳаррир: «Бундай асарнинг бизга кераги йўқ», – дея таржимоннинг ҳафсаласини пир қилади.

Бу ўринда Торитон Уайлдернинг «Авлиё қирол Людовигнинг кўприги» романи хусусида гап бораётган эди. Виктор Петрович Голишев бу асарни ҳеч ким билан олдиндан келишмасдан таржима қилган, умуман аксарият асарларни буюртма асосида эмас, балки ўз хоҳиши билан таржима қиларди. Хусусан, Роберт Пенн Уорреннинг «Қирол лашкарлари», Уильям Фолкнернинг «Август шуъласи» ва «Жон таслим этганимда», Кен Кизнинг «Какку қуши уяси узра», Уильям Стайроннинг «Уйни ёқиб юборди», Жорж Оруэллнинг «1984» романи каби асарларини ўз ихтиёри билан таржима қилганди...

– Виктор Петрович, мафкуравий таъқиқ барҳам топган айни замонда қандай асарларга ҳожат йўқ деб ўйлайсиз?

– Ҳозир, менимча, ҳиссиётларга ҳаддан ташқари зўр берилаётир. Назаримда, бу борада қуюшқондан чиқиб кетилаётир. Павич, Кундер, Эко сингари адибларнинг инсон қалбини маънан бойитадиган асарларини, менга қолса, кўпроқ таржима қилган бўлардим. Ҳиссиёт, эҳтирослар зўр бериб тасвирланган асарларга ружу қўявермаган маъкул.

Умуман, назаримда, адабиёт олами қандайдир тушкунлик, таназзул даврини бошдан кечираётир. Жумладан, рус адабиёти ҳам. XX аср адабиёти ўзидан аввалги давр адабиёти даражасига чиқа олмади. Ҳолбуки, йигирманчи асрнинг йигирманчи-ўттизинчи йилларида жуда кўп йирик қаламкашлар, жумладан, Андрей Платонов ижод қилди. Лекин Платонов жаҳон аҳамиятига молик салмоқли адибга айлана олмади. Ҳолбуки, Достоевский ёхуд Толстой ана шундай юксак даражага кўтарила олгандилар.

Биринчидан, XX асрда қалам тебратган ижодкорларимизнинг тажрибаси маҳаллий урф-одатлар доираси билан чекланиб қолди.

Чет элликлар йигирманчи аср бадий адабиётига айна шу нуқтаи назардан ёндошдилар. Иккинчидан, Платонов асарларини бошқа тилларга таржима қилишнинг имкони йўқ. «Ҳандақ», «Бахтиёр Москва» асарлари шундай тил билан ёзилганки, уларни бошқа тилларга таржима қилиб бўлмайди. Муҳаббат мавзуида-ку, деярли ҳаммага тушунарли тил билан ёзган... унинг асарларини сўзма-сўз, албатта, таржима қилса бўлади. Инглиз тилига ўтирилган асарларини ўқийдиган бўлсанг, аслиятда адиб нималаргадир шаъма қилганини илғаш мумкин. Бироқ инглизларда Платонов асарларида тасвирланган антиқа турмуш тарзининг ўзи йўқ.

Энг муҳими, XX аср кишилари бутунлай бошқача кишилар эдилар – асаб тизими тамомила бошқача тузилган, онг-шууридаги ботиний маромни ҳам ўн тўққизинчи аср кишиларига таққослаб бўлмайди. Бир-биридан тубдан фарқ қилувчи жараёнлар. Аввалги аср кишилари ҳамма нарсани нисбатан тез илғаган, идрок қила билган бўлишлари ҳам эҳтимолдан холи эмас, бироқ даврни, замонни ботинан тамомила ўзгача идрок қилиш одат тусини олганди. XX асрнинг бошларида вақтнинг ўтиши кутилмаганда шиддатли тус олди, ҳаммани саросимага солиб қўйди. Ҳозирги даврга ҳам шундай хусусият хос. Бизларни узоқ йиллар мобайнида бойлик, молпарастликка нафрат руҳида тарбиялаб келдилар-да, кутилмаганда бадавлат бўлиш зарурлигини зўр бериб уқтира бошладилар. Бундай фавқуллодда ўзгаришдан ақлдан озиш ҳеч гап эмас. Бундай вазиятда икки минг йил мобайнида қандай воқеа-ҳодисалар рўй бергани хаёлингдан беихтиёр кўтарилади, яъни кишилик тарихини боғлаб турувчи ришта узилади. Тарихий яхлитликка жиддий путур етади ва ўзинг ҳам сезмаган ҳолда шахсий кечинмаларингни ифодалашга зўр бера бошлайсан. Мана шундай ўта тор миллий биқиқликни бошқа миллатлар қабул қилиши қийинроқ кечади... Мана, масалан, Россияда ҳозир уюшган жиноятчи гуруҳлар тўғрисидаги филмлар кўпайиб боряпти. Ҳаётимизнинг асосий жиҳатини гўё айна шундай жирканч жиноятчи гуруҳлар ташкил қиладигандай. Менимча, меҳр-муҳаббат, Ватанга садоқат ёки хиёнат каби мавзулар ҳаммаша энг асосий мавзулар бўлган ва бундан кейин ҳам шундай бўлиб қолаверади.

Лекин сиз ўн тўққизинчи аср адибларининг асарларини таржима қилмайсиз, ахир...

Давр ҳамда тил – тубдан фарқ қилувчи омиллар бўлиб, юз йил муқаддам ўзгача тартибга эга эдилар. Бизлар ахир умумий ҳовлиларда вояга етганмиз, шу боис ўн тўққизинчи аср кишилари сўзлашган тил бизлар учун бегона... Мен шу боис XIX аср адиблари асарларини таржима қилмайман. Масалан, айрим ўринларда керакли сўзни эслай олмайсан, қолаверса бундай сўз ўша кезларда муомалада бўлганми-бўлмаганми, дея иккиланиб ҳам қоласан. Аслиятга бирорта

ортиқча жумла қўшиб юбормасликдан ҳадиксираб таржима қиласан. «Пушкин луғати»ни титкилайсан, қидирасан... Мен таржимани шубҳали, мужмал иш деб биламан, бошқа бир давр адиби асарларини таржима қилишни эса икки ҳисса мужмал иш деб ҳисоблайман.

– XX аср адибларидан қайси бирининг асарларини таржима қилишга қийналгансиз?

– Шербуд Андерсон асарларини айниқса қийналиб таржима қилганман. Ишим ҳа деганда юришавермагач, Андерсонга замондош ўз адибларидан бирортасининг асарларига бирров кўз югуртиришга қарор қилдим. Одатда, ҳеч бундай қилмайман. Бироқ бу гал мажбур бўлиб, Бунин асарларига мурожаат қилдим. Ва Бунин асарларига нисбатан Андерсон асарларининг бадиий тили қанчалар соддалиги кўнглимдан кечди. Фақат шундан кейингина Андерсон инглиз насрида ўзигача амал қилиб келган бадиий услубни тамомила ўзгартириб юборганини англаб етдим. У янгича бадиий ифода усулини яратгани йўқ, балки насрга янгича ёндашиб жуда кўп қоидалар, жумладан, услубий талаблардан ҳам воз кечади. Айни шу боис шоғирдларининг асарлари бир-бирига сира ҳам ўхшамайди. Ҳолбуки, Вульф ҳам, Хемингуэй ҳам, ҳатто Фолкнер ҳам Андерсонни устоз адиб сифатида тилга олганлар.

Бироқ таржима асносида асосий жиҳат кўпинча эътибордан четда қолади – қора терга ботиб, жумла кетидан жумлани таржима қилиб кетаверасан. Таржимон бошқа бир адиб яратган асарни қайтадан тиклайди, холос. Китоб мутолааси асносидаги воқеалар ривожи, қаҳрамонлар феъл-атворидан таъсирланиш мумкин. Таржима жараёнида эса асарни аслиятга нисбатан чўзиб юбормасликка ҳаракат қиласан. Аксинча, тўлақонли таржима бўлмайди. Шу боис айниқса бадиий асарларни сўзма-сўз эмас, балки мазмун-моҳиятига кўра таржима қилиш катта аҳамият касб этади.

– Сиз кинофилмлар ҳам таржима қилгансиз. Қандай фильмларни ёқтирасиз?

– Ўзим таржима қилган филмлардан фақат иккитаси маъқул бўлган. Биринчиси – Алан Пакулнинг «Клют» фильми. Бу фильмда Сазерленд ижро этган рол айниқса таъсирли чиққан. Ниҳоятда йирик истеъдод соҳиби бўлгани ҳолда кейинги пайтларда у нима учундир безорилар ва савдоий телбалар ролида кўринмаяпти. Кинофильмларни таржима қилиш асносида фақат унинг матни, балки ролларни қайси актёрлар ижро этгани ҳамда фильмларнинг моҳияти ҳам алоҳида аҳамиятга эга эканлигига фаҳмим етиб қолди. «Клют» фильми гарчи саргузашт жанрда суратга олинган бўлса-да унда одамнинг юрагини эзиб юборадиган қандайдир ғусса, қайғу-ҳасрат бор. Асосий роллардан бирини Дастин Хоффман ижро этган «Ёмғирда қолган одам» фильми эса ортиқча таърифга муҳтож эмас.

– Виктор Петрович, сиз И.Бродскийнинг энг яқин дўстларидан бири эдингиз. У «1972» йил сарлавҳали ниҳоятда кучли шеърини сизга бағишлагани маълум. Кейинги ўн йилликда қалам тебратган қатор шоирларни эсдан чиқариб юборишди. Бироқ Бродский ҳамон китобхонлар назаридан тушгани йўқ... Умуман, Бродский тўғрисидаги фикрларингиз...

– Бродский ўзи яшаган тузум, ўша кезларда ҳукмрон давлат билан курашибгина қолмасдан, янада юсак мақсадларни олдида қўйган ҳолда ижод қилди. Замонаси билан чиқиша олмаганидан қатъий назар буни ўзи учун майда мавзу деб билди. Ҳозирги йигирма ёшлилар учун собиқ шўролар даврининг ҳеч қандай қадр-қиммати йўқ. Бродский тафаккурида тушкунлик кайфиятларининг устунлик қилиши эса ҳозирги ёшлар кайфиятига мос тушяпти. Бродский одамзот рисоладагидай эмас, шу боис ҳаёт яхши бўлишининг ҳожати ҳам йўқ деган ақидаларга кўра яшаб ижод қилди. Шўро даврида одамлар қанчалар оғир шароитда яшашга мажбур бўлганликларини Бродский шеърлари руҳидан англаса бўлади. Қолаверса, шўролар салтанати таназзулга юз тутаётганини Бродский ҳам ўша кезлардаёқ некбинлик ила пайқаган – бу кайфият бизларга ҳам ўтган эди. Унинг шеърларида ҳиссиётлар ғалаёни ҳукмронлик қилади...

– Нима бўлганда ҳам Бродский юмшоқроқ қилиб айтганда, шўролар ҳокимияти, давлати билан кескин муносабатда бўлди. Лекин бу хусусида, чамаси, эслашни ёқтирмасди. Нима учун?

– Қандайдир ўйинларга киришганинг ҳамоно, қаердадир, кимлар биландир мажлисбозликлар қилиб, жамоанинг аъзоси тариқасида давлат манфаатларидан келиб чиққан ҳолда иш кўра бошласанг, – мувозанатни йўқотиб қўясан. Бродский бундай кўчаларга киришни хаёлига ҳам келтирмаган. Бродский шўролар мамлакати билан ҳам, бирон жамоа билан ҳам ўзини ҳамнафас, ҳамфикр ҳисобламаган. Шу боис ҳам ҳеч қачон хато қилмаган. Россияда яшаган кезларида барча мулоҳазакор юртдошлари сингари Америкага талпиниб кун кечирди. Шўролар собиқ иттифоқдан қувғин қилганларидан сўнг Америкада бамайлихотир яшай бошлади. Собиқ Иттифоқда сиёсий қарашлари учун эмас, балки айни шоир бўлгани сабабли суд қилишгани Америкада унга жуда асқотди. У ҳаётнинг шўролар давлатида кечган даврига афсусланиб, нафрат билан қарар, шу боис ҳам эсга олишни ёқтирмасди.

– Бродский ўзи хоҳламагани туфайли Россияга қайтиб келмади, деган эдингиз. Бунинг, албатта, сабаблари бўлган...

– Унинг ўзи бунинг жуда кўп сабаблари бор дер эди. Россияга бориш бир пайтлар ажрашган хотининг билан қайта қовушишдай бир гап деган пайтлари ҳам бўлган. Қолаверса, оғир паллани бошдан кечираётган мамлакатга саёҳатчи сифатида калондимоғлик билан

келишни ҳам хоҳламасди. Бродский ўта мулоҳазакор шахс эди. Дейлик, Америкада кимнидир мақтагудек бўлишса, буни ниҳоятда назо-кат билан қилишади. Америка фуқаролари мутлақо дахлсиз тарзда ҳаёт кечирадилар. Бундан қатъи назар Нью-Йоркда Бродскийнинг жуда яқин кишилари: бири рус, бири инглиз қўшни аёллар бўлиб, уларни туғишган опа-сингилларидай қадрлар эди... Юртига қайтиб келгудай бўлса, маломатга қолишини у яхши биларди. Дейлик, кишиларнинг олтимиш фоизи кўкларга кўтариб мақтагани ҳолда қирқ фоизи ундан нафратланажagini ҳам англади. Бродский бундай шароитда яшашни тасаввур қила олмасди...

– 1987-йили АҚШ га биринчи бор боргансиз...

– Дарвоқе, мени инглиз тилидаги адабиётлар таржимони сифатида таклиф қилишмаган. Бродскийнинг бир оғиз гапи билан ўша йили Америкага бориш менга ҳам насиб қилганди. Америка адиблари асарларини таржима қилиш билан чорак аср мобайнида шуғулланганим боис биринчи марта кўраётганимдан қатъий назар бу ўлка мени деярли ҳайратга солмади. Айниқса, Америка шимолининг табиати Россия кенгликларининг баайни ўзи экан. Фақат Америкада ҳеч қандай маҳзунлик кайфиятини ҳис этмайсиз. Россия кенгликларида, ўрмонларида эса нафақат куз, балки ёз фаслида ҳам вазмин ғусса кайфияти ҳукмронлик қилади. Нью-Йорк қанчалар гавжум шаҳар бўлмасин, ўзимни шунчалар эркин сездимки... Москвада, масалан, қўлингдан олишлари, бирон-бир танбех беришлари, бехосдан туртиб юборишлари ҳеч гап эмас. Нью-Йоркда эса юзингга бирон-бир кимса ҳатто қиё ҳам боқмайди. Бу мен учун айни муддао бўлди...

– Бостон дорилфунунининг муаллими сифатидаги фаолиятингиз қандай кечди?

– Бостон дорилфунунининг рус факультети эмас, балки инглиз факультетида тўрт ой хизмат қилдим. Ахир мен адабиётшунос эмас, шунчаки таржимонман холос – шунинг учун қандайдир маърузалар ўқигандай бўлдим... Шу боис семинарни «Совет Иттифоқида Ғарб беллетристикаси» деб номладим. Унинг режасини эса машғулотлар тугаганидан сўнг туздим. Талабаларим катта ёшдаги ҳамда ярми билимдон кишилар бўлгани учун аввалбошданок «сизларга нисбатан ақлли эмасман, ёшим катта, холос», деб очиғини айта қолдим. Биз Томас Вульф, Мелвилл сингари бир неча адибларнинг асарлари хусусида баҳс юритдик. Баъзида Кафканинг «Эврилиш», М. Булгаковнинг «Ит юрак» сингари асарларни ҳам муҳокама қилардик. М. Булгаковнинг бу асарини америкаликлар тамомила ўзгача қабул қилишар экан. Бу воқеа қандай негизга эга эканлигини бизлар яхши биламиз. Америкалик талабалар эса: Шариков мени одамга айлантинринглар деб илтимос қилмаган, одамга айлантиришган экан, марҳамат қилиб, бошпана билан таъминлашсин-да, сингари гапларни ай-

тишади. Мен ўша талабадан фақат: Сиз у билан битта хонада яшашга рози бўлармидингиз, деб сўрадим. У эса нима учун у билан бирга яшашим керак экан, дея саволимга савол билан жавоб қайтарди...

– Исталган мамлакатга икки жумла билан таъриф бериш бемаъниликдан бошқа нарса эмас. Бундан қатъий назар америкаликларнинг ботиний дунёси тўғрисида ҳам шаҳарларининг кўчаларидаги чироқлар ва осойишта кўринувчи табиати тўғрисида гапиргандай бемалол гапирса бўладими?

– Америкада шундай қоидага амал қилинадими, мабодо фаровон ҳаёт кечирсанг, нисбатан ғарибларига бирон-бир ҳиммат кўрсатишинг шарт. Россияда бундай қоидани ҳеч қачон қабул қилишмаган, ҳозир ҳам англаб етганларича йўқ, ўйлайманки, бунинг оқибатида яна ўзимиз азият чекамиз. Бизлар Америка тамаддунига маънавий жиҳатдан эмас, балки нафси ҳакалак отган маҳлуқлардай шармандали нафсимиз нуқтаи назаридан ёндашаётганимиз алам қилади. Ҳолбуки, Американинг маънавий дунёси ниҳоятда ранг-баранг. Насроний ахлоқ-одобини бунга яққол мисол қилса бўлади...

– Сиз қайсидир суҳбатингизда таржимон шахсан ўзига дахлдор китобни танлайди, деган эдингиз. Ёхуд аксинча, асарини ким таржима қилишини муаллифнинг ўзи ҳал қилади. Шу жиҳатдан олганда, сизни бадиий услуби бир-биридан тубдан фарқ қиладиган муаллифлар «танлагани» аён бўлади. Масалан, Фолкнер билан Оруэлл мутлақо қовушмайдиган адиблар сирасига киради. Бу адибларнинг асарларини таржима қилиш асносида қандай кечинмаларни бошдан кечирдингиз?

– Оруэллнинг «1984» романини таржима қилганимдан сўнг нақд бир йил давомида бошим касалдан чиқмади. Фолкнер романини таржима қилганимдан кейин бу яна такрорланди. Оруэллнинг асарларини таржима қилиш асносида заҳарланасан. Фолкнерда эса йўқ. Оруэллни таржима қилиш нисбатан осон. Лекин муаллифнинг чизган чизиғидан чиқа олмайсан, бирон бир кучли ёки чиройлироқ сўзни ишлата олмайсан. Унинг услуби шу даражада аниқ ва содда бўлгани учун фақат бетараф ва ўта оддий сўзларни қўллашга тўғри келади. «1984» романи азбаройи реалистик асар бўлгани учун таржима асносида киноя ҳам, аччиқланиш ҳам аслиятдагидан мутлақо фарқ қилмаслиги керак. Фолкнер мутафаккир адиб, лекин асарларини эркинроқ таржима қилиш имконияти бор. Унинг асарларида гоҳ бирон кимсанинг танасидан бошини жудо қилишса, гоҳ бадбўй жасадни ўн кунлаб қандайдир манзилга элтадилар, умуман, мана шундай даҳшатли манзаралар кетидан шоирона саҳифалар келадики, беихтиёр кўнглинг ёришиб кетади. Оруэлл асарларида бундай шоирона таърифу тавсифлар йўқ, бутун дунё китобхонининг кўнглини айнитадиган даражада жирканч тасвирланган. Унинг қаҳрамонла-

ридан бирортаси ичимлик ичгудек бўлса, албатта, аччиқ-аччиқ кекиради, ошхонага эса ирkit бир алфозда кириб келади.

Мария Феодоровна Лорие Фолкнер яратган оламда бир йил ҳам яшай олмаганим учун ҳам унинг асарларини таржима қила олмайман, деб эътироф этганди. Унга Фолкнернинг олами дахшатли туюлибди – аслида Оруэлл асарларида тасвирланган дунё дахшатлироқ.

– Бу билан Оруэлл асарларида ижтимоийлик кучлироқ демоқчимисиз?

– Демокчиманки, Фолкнернинг қахрамонлари фавқулodда феъл-атворга эга эркин шахслар. Оруэллнинг асарлари эса... Унинг «1984» романини биринчи марта 60-йилларнинг охирларида ўқигандим. Кейин эса кун бўйи бутунлай узиб қўйиш ва бирор бир кимса суҳбатларимни хуфиёна тинглай олмаслиги учун телефон аппаратимни тешиб, тумблер ўрнатганман. Аксига, пармалаб тешадиган асбобим йўқлиги учун тумблер ўрнатиш учун жез-темирни тешиш мақсадида бигиз ва қайчи билан кун бўйи уннаб азоб чекканман. Бу асар одамни ана шундай савдойи қилиб қўяди. Америкалик бир аёл: «Қайси асарни таржима қилишсиз?» – деб сўраганида Оруэллнинг «1984» романини таржима қилишга киришмоқчиман, деганимда: «Шунақа бемаъни асарни-я...» – дея ажабланган эди. Мен эса буни бинойидек роман деб билардим, яна ҳам аниқроғи бу асарда айна шўро даврида кечган ҳаётимиз тасвирланган эди. Тоталитар тузум қандай бўлиши, қатағонлар, бош-кеги йўқ урушларни Оруэлл ёзувчиларга хос зийраклик ва некбинлик билан ботинан идрок қила олгани эҳтимолдан холи эмас. Бироқ Англияда яшаб ижод қилаётган адиб, собиқ шўролар иттифоқида соқол киртишлайдиган оддий лезвия тақчиллиги рўй беражagini қандай қилиб олдиндан башорат қила олганини ҳеч ақлимга сиғдира олмайман. Ахир, Таруса шахрида биттагина лезвия учун чайқовчилар отасининг нархини сўрагани ҳали-ҳали эсимдан чиқмайди...

– «1984» романини таржима қилиш чоғида муаллиф ўйлаб топган янги тилни русчада ифодалаш жуда қийин бўлмадими? Оруэлл тасвирлаган давлатда тил ягона мақсадга: аҳоли онги устидан назорат ўрнатишга хизмат қилиши керак эди. Шўролар даврида ҳам айна шундай сиёсат юритиларди...

– Урушдан олдин Америкада оқим мавжуд бўлган. Бу оқимнинг раҳнамоси Альфред Кэжибский эди. У жуда кўп ижтимоий хасталиклар тилдан ногўри фойдаланганимиз учун келиб чиқади, деб ҳисоблаган. У шундай теша тегмаган гапларни айтадики, Оруэллнинг романи умуман ана шундай маталнома жумлалардан иборат. «1984» романидан кўзланган асосий мақсад шуки, тил фуқаролар жамулжамидан иборат жамоа – жамиятга тўла-тўқис сингдирилиши даркор. Аҳолининг бир қисмини қўрқитиш, авахта-қамоққа ташлаш

сингари жисмоний усуллар билан давлатга бўйсиндирса бўлади. Бироқ бутун аҳолини фақат онги устидан назорат ўрнатгиш орқалигина муте қулга айлантириш мумкин. Тўғри, бундай қилинганда назоратчи ҳукмронлар ҳам ўзлари яратган тизим-тартиботнинг қулларига айланадилар. Лекин моҳиятан олганда бутун мамлакат аҳолисини зўравонлик билан асоратда сақлаб бўлмайди, аввало кишиларнинг онгини заҳарлаш керак. Кажибскийнинг « Белгилар ва рухий саломатлик» китобида бу ҳақида топиб айтилган жумлалар бор: «Биз рамзий, семантик жонли мавжудотлар туримиз. Рамзлар устидан назоратни ўз қўлларига олганлар бизларга ҳукмронлик қиладилар». Дарвоқе, пул ҳам рамзлар сирасига киради... Бутун аҳолининг фикри фақат ягона рамзга қаратилган тузумда барқарорлик ҳукм суради. Ижтимоий тартиботлар равон измидан чиқариб юборилган мана шундай мамлакатларда демократик жамиятлардагига нисбатан осойишталик мавжуд бўлади. Қуёнга нисбатан қозикдай қоқиб қўйилган устуннинг қилт этмаслиги ҳаммага ҳам яхши маълум. Аслида эса бундай жамиятда ривожланиш ва муайян талабларга муносиб тарзда мослашиш қобилияти бой берилган бўлади. Иккинчи жаҳон уруши арафасида, қолаверса, уруш йилларида ҳам Гитлер немис халқини ана шундай асоратга солиб қўйган эди. Бутун аҳоли мустабид ҳукмроннинг ҳар бир буйруғини сўзсиз адо этадиган, итоатгўйлик турмуш тарзига айланган, қатъий тартиб-интизом ўрнатилган Гитлер давлати гўё узоқ йиллар яшаши керакдай эди. Афсуски, бундай жамиятда ривожланишни таъминловчи ижодий ишчанлик руҳи ўлиб бўлади. Сиқилган газ бирон бир вазифани бажариши мумкин, зичлашган сув, яъни муз бунга қодир эмас... Гитлер тузумини ичдан емирилиш эмас, балки тартиб-интизомга ҳаддан ташқари зўр берилиши, яъни темир интизом ўрнатилиши оқибатида мафкура-нинг кучайтириб юборилиши ҳамда сароб мақсад сари интилиш барбод этди. Собиқ шўролар тузумида ҳам аҳолининг онги устидан мафкурарий ҳукмронлик ўрнатилган эди. Шўро кишиларинг фаҳм-фаросати, тафаккури қанчалар заҳарлангани бугун тобора равшан бўлаётир. Бироқ айрим парокандаликлар мавжудлиги шўролар тузумининг умри нисбатан узунроқ бўлишини таъминлади.

– «1984» романи ҳам аҳолининг онгини заҳарлаш тўғрисидами?

– Оруэлл бу романда мазкур масалани қисман ёритган. Умуман, асар асосан муҳаббат мавзуида, бироқ бунга ҳеч ким аҳамият бермайди. Тил – инсоннинг эс-хушуни бутунлай ўғирлаши даркор – Оруэлл муомалага киритмоқчи бўлган янги тилнинг вазифаси шундан иборат. У олимдан фарқли равишда янги тил дарслигини эмас, балки ижодкор сифатида янги тилнинг тимсолини яратади. Лекин яратган янги тил тимсоли негизини албатта, инглиз тили ташкил этади. Рус тили эса тамомила бошқача ички тузилишга эга, бизларда

сўз яшаш таржимасига илмий ёндашишга тўғри келди. Ҳатто муайян сўзларнинг луғатини ҳам тузиб чиқдим.

– Айнан қандай сўз, сўз бирикмаларини таржима қилиш қийинроқ кечди?

– Турли даражалардаги сиёсий ташкилотлар номи билан боғлиқ бирикмаларни нисбатан осонроқ таржима қилдим. Масалан, муҳмин – муҳаббат министирлиги... Ёхуд Оруэллнинг романида шодлик лагери бор – уни ҳам осон шодлаг тарзида ўгириб қўя қолдим. Оруэллнинг асарида тасвирланган тузум мана шундай қисқартма сўзларни қасддан қўллайди. Дейлик, «Коммунистик интернационал» дейилганида бир йўла коммунизм ҳам, халқлар дўстлиги ҳам тушунилади. Бу бирикмани қисқартириб, «Коминтерн» дейилганида эса ёлғиз халқаро ташкилот англашилади, холос. Қолаверса, Оруэлл инглиз тили имкониятларидан фойдаланиб, бир сўздан ҳам эга ҳам феъл, ҳам кесим сифатда фойдаланишга ҳаракат қилади. Рус тилида эса бундай имконият йўқ. Шу боис инглиз адиби асарининг руҳини имкон борича тўлароқ беришга уриниб янги сўзларни ўйлаб топишга ҳам мажбур бўлдим. Ҳолбуки, алаҳсираётган одамгина оғзига келган сўзларни пала-партиш айтиб юбораверади.

...Инглиз тилида нотўғри феъллар жуда кўп. Оруэлл асарида эса одамлар мулоҳаза юритишига ҳожат қолмаслиги учун нотўғри феълларнинг ҳаммасини тўғрилаб чиқиш керак, деган гоя илгари сурилади. Буни рус тилида ифода этиш учун айнан рус тили хусусиятларига мос тушадиган бошқача усулни ўйлаб топиш – масалан, дейлик барча феълларни ўзгарувчан қилиш талаб этилади. Фаол, келажак сари илдам одимлаётган мамлакатни таърифлаш учун бу жуда қўл келади. Масалан: «Ўқувчи вертолётни физиллатиб учирди», жумласи сингари. Дарвоқе, яқинда бир газетани варақлар эканман «ғизиллатиб» эмас, ҳатто «чирпирак қилиб учирди», деган жумлага кўзим тушди... Ҳолбуки, кимдир байроқни чирпирак қилди, дея олмаймиз ахир. Ундан қатъий назар, газеталаримизни варақлайдиган бўлсак, Оруэллнинг қовушмаган, чалакам-чатти, кинояли, савдойи, илмоқли бирикмаларини эсга соладиган жуда кўп жумлаларни ўқишимиз табиий. Хуллас, кимдир шошма-шошарлик қилса, кимдир тил масаласида саводи ғовлаганини мана шу асно фош этади. Мана, масалан, Россияда, энг йирик самолётни «Антей» деб номлашди. Ғалати-да, айни шу сўзнинг маъносидан келиб чиқадиган бўлсак, бу «ҳавога кўтарилишидан олдин ерга зарб билан уриладиган самолёт» деган маъно келиб чиқади.

Умуман, таржима жараёнида одамни жиркантирадиган тил намунасини яратиш вазифаси олдимда кўндаланг бўлиб турарди. Оруэлл аллақандай бемаъни, қовушмайдиган тил яратади. Янгича сўзлар айрим ўринларда ҳазиломуз мазмунга эга бўлиши керакли-

гини ҳам Оруэлл ёддан чиқармаган. У айниқса коммунистик шиорларнинг бемаънилигини фош этишда ана шундай ҳажвиётга мойил жумлалар тузади. Унинг мақолаларидан бирида фикримизга яққол мисол бўла оладиган жумла бор. Адиб шўролар давридаги оммавий шиорлардан бирини масхаралаб, «Капиталистик саккизоёқ видолашув марсиясини куйлаб бўлди», – дейди. Бироқ инглиз адабининг енгил юморини таржима қилиш асносида меъёрдан чиқмаслик талаб этилади. Аксинча, ажойиб бадиий асар таржимада фелъетонга айланади. Жаҳон адабиётида эса Оруэллнинг «1984» романи каби асарлар камдан-кам учрайди...

Меъёрни билиш керак? Давр одимларининг зарбини ҳис қила билиш даркор. Насрий асарнинг ички оҳангини илғаб олиш лозим. Мазмун кайфиятини ҳам сеза билиш керак. Бундай талабларнинг сон-саноғи йўқ, чунки ҳаёт ҳар биримизнинг олдимизга ўта юксак талабларни қўймоқда. Ҳамиша шундай бўлиб келган.

Эҳтимол, буларнинг ҳеч бир ҳожати йўқдир? Балки ҳаёт ҳар биримиздан арзимаган нарсаларнигина талаб қилар? Ахир насрий асарни таржима қилишда унинг ички оҳангини пайқамаслик, ҳатто шундай оҳанг борлигини тасаввур ҳам қилмаслик мумкин-ку. Бирон асарни таржима қилар экансан, унинг муаллифи сингари ҳар бир қаҳрамоннинг ўй-кечинмаларини ҳаётдагидай бошдан кечириб, гоҳ қувониб, гоҳ қайғуга ботмасдан, гўё машинадай шунчаки таржима қилиб қўя қолса ҳам бўлаверар. Бирон бир кинофильмни таржима қилишда эса арзимаган сўзлар йиғиндиси билан кифояланиб қўя қолиш ҳам ҳеч гап эмас. Алам қиладиган жойи шундаки, ҳар иккала ҳолда ҳам жиддий фарқни жуда камдан-кам кишиларгина пайқайдилар, холос...

Кенг китобхонлар оммаси қандай қабул қилиши билан ҳисоблашмасдан азбаройи ишчанлик билан таржима қилувчилар, афсуски, санокли даражада оз. Бундай таржимонлар аксарият кишилар ҳаёлига ҳам келтирмайдиган талабчанлик билан тер тўкадилар. Дарвоқе, ҳеч кимни мажбуран ишлатиб бўлмайди. Айниқса, бадиий таржима сингари мураккаб, машаққатли соҳага бутун умрини бахшида этган фидойиларгина азбаройи талабчанлик билан сидқидилдан меҳнат қиладилар. Аксинча ҳам меҳнат қилиш мумкин деган фикр эса бундай фидойилар учун гуноҳи азим.

МУНДАРИЖА

Шарқ шеъриятдан	3
Тоҷик шеъриятдан	42
Қозоқ шеъриятдан	50
Озарбайжон шеъриятдан	57
Грузин шеъриятдан	59
Арман шеъриятдан	60
Рус шеъриятдан	62
Англия шеъриятдан	115
Перу шеъриятдан	157
Грек шеъриятдан	162
Жуброн Халил Жуброн	181
Игорь Гарин	191
Лев Толстой	207
Фёдор Достоевский	214
Фридрих Ницше	228
Иосиф Бродский билан суҳбат	252
Александр Генис	279
Виктор Голишев	292

Адабий-бадиий нашр

Абдуҳамид ПАРДА

ТАНЛАНГАН АСАРЛАР

III ЖИЛД

ТАРЖИМАЛАР

Мухаррир Жавлон Яхшибоев
Бадиий муҳаррир Камолиддин Нурманов
Саҳифаловчи Иномжон Ўсаров

Нашриёт лицензияси: АІ №299, 2017.22.05.
Теришга берилди: 24.04.2021 й.
Босишга рухсат этилди: 15.07.2021 й.
Офсет қоғози. Қоғоз бичими: 84x108 $\frac{1}{32}$.
Мініон гарнитураси. Офсет босма.
Ҳисоб-нашриёт т.: 9,37. Шартли б.т.: 15,9.
Адади: 50 нусха.
Буюртма №

«OYDIN» нашриёт компьютер
марказида саҳифаланди.

Манзил: Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Амир Темур кўчаси, 25 уй.

Тел.: (+99871) 209-38-43, (+99890) 959-58-60